HAYIRDA YARIŞAN
HANIM SULTANLAR

CAN ALPGÜVENÇ

HAYIRDA YARIŞAN
HANIM SULTANLAR
Can ALPGÜVENÇ

HAYIRDA YARIŞAN HANIM SULTANLAR

–a r a ş t ı r m a–

Can ALPGÜVENÇ

HAYIRDA YARIŞAN HANIM SULTANLAR

Editör
Ahmet ÖZDEMİR
Hasan Hayri DEMİREL

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

İllüstrasyon
Emine ÇELİK

Kapak
Ali ÖZER

Mizanpaj
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-9944-125-86-4

Yayın Numarası
249

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Aralık 2009

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Kaynak Yayınları
Kısıklı Mahallesi Meltem Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.kaynakyayinlari.com.tr

HAYIRDA YARIŞAN HANIM SULTANLAR

Editör
Ahmet ÖZDEMİR
Hasan Hayri DEMİREL

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

İllüstrasyon
Emine ÇELİK

Kapak
Ali ÖZER

Mizanpaj
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-9944-125-86-4

Yayın Numarası
249

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Aralık 2009

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Kaynak Yayınları
Kısıklı Mahallesi Meltem Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.kaynakyayinlari.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Kol düğmelerini bir daha kontrol etti. Gereksiz yere ve kaçıncı kere. İmajının, dışarıya verdiği iktidar imajının sembolü...

Harem, girilmesi yasak olan yer, anlamındadır. Sarayda, padişah ailelerinin kaldığı mekânlara, -İslâmî esaslara göre- yabancı erkeklerin veya başkalarının girmesi yasak olduğundan "Padişah Evi" anlamında Harem-i Hümâyun veya kısaca "Harem" denilirdi. Yoksa harem, bazı kasıtlı kimselerin iddia ettiği gibi, padişahların zevk, eğlence ve işret hayatı yaşadığı yer değildi. Tarafsızlıkları şüpheli bir kısım yerli ya da Batılı tarihçi, ya Osmanlı'daki sistemi kavrayamadığından veya tarih boyunca imparatorluğun güç ve kudretini kıskanageldiğinden, haremi farklı anlamaya ve anlatmaya çalışmışlardır. Harem, hükümdarın eviydi, saray ve devlet protokolünün en önde gelen bölümüydü.

***

Üstad tarihçi Mehmet Niyazi, "Türk Tarih Felsefesi" isimli eserinde, 1960'lı yıllarda haremin restorasyonunda görev alan Fransız tarihçi Robert Anhegger'in eşi Mualla Anhegger'in 'Harem'le ilgili şu satırlarına yer veriyor:

"Padişahın kalkıp cariyelerin bölümüne geçmesi için kuş olup uçması lâzım. Harem, bir üniversite gibi düşünülmüş, cariyeler ise öğrenci. Zaten cariyelerin yaşadığı bölümün kapısında 'Allah'ım (c.c.), bize de hayırlı bir kapı aç,' yazıyor. Bu yazı

doğrultusunda; çoğu, padişah tarafından çeyizleri verilip evlendirilmiş. Çünkü cariye köle değil, cinsel köle hiç değil; bence doğru deyim, cariyenin padişahın evlâtlığı olduğudur."

Fakat bunların dışında iki türlü cariye daha vardı. Birincileri sarayda hizmet akdiyle çalışıyorlardı. Saray, aynı zamanda devlet başkanının makamıydı; orada günde bin, bin beş yüz kişi yemek yiyordu. Bunların hizmetini gören cariyeler dışarıda otururlardı; evli barklı kadınlardı. Sabahleyin arabalarla gelip akşam evlerine giderlerdi. Bir kısım cariye daha vardı ki, bunlar padişahın eşleriydi. Cariye eşlerle, hür kadın eşlerin arasında önemli bir fark vardı. Padişah hür kadınlardan ancak dördüyle evlenebilirdi; ama cariye eşlerine sınırlama yoktu. Padişahın bir cariye hanımdan çocuğu olursa, o cariye hür kadın statüsüne kavuşurdu.

***

İstanbul'un fethinden önce, "Valide Sultanlık" diye bir unvan veya makam yoktu. Fetih gerçekleştiğinde Fâtih'in validesi vefat etmiş olduğundan, Topkapı Sarayı'na yerleşen ilk padişah validesi, Sultan II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun olmuştu.

Kanunî Sultan Süleyman, cülûsundan kısa bir süre sonra, annesi Hafsa Sultan'ı İstanbul'a getirterek, ona makam ve itibar sağlamış, Osmanlı sarayında ilk defa nüfuzlu bir "Valide Sultanlık" makamı ihdas etmişti. Yâni "Valide Sultanlık" makamı Osmanlı'da ilk defa, Kanunî'nin annesi Hafsa Sultan'la başlamıştır, denilebilir.

Ehemmiyetini, imparatorluğun devamı süresince her dönemde hissettiren bu mukaddes makam, kudretini ta yıkılışa kadar, asırlarca sürdürmeyi başarmıştır.

***

Harem-i Hümayun'un başı veya âmiri olan Valide Sultanlar, tarih mütalaasından anlayan, sanatkâr ruhlu, hüsnü hatta

meraklı, şiir ve musikiden hoşlanan kimselerdi. Bunlar küçük yaştan itibaren saraydaki özel hocaların nezaretinde yetişirler, son derece akıllı, zeki ve kabiliyetli olduklarından saray âdâbını küçükten öğrenirlerdi.

***

Gerek Valide Sultanlar, gerekse diğer saray kadınları, -bir ikisi müstesna- Osmanoğulları'nın kadim geleneğine uygun hareket ederek siyasete bulaşmadılar, hiçbir entrika ve desisenin içinde yer almadılar. Kendilerini dünyevî hırslardan alıkoymaya muvaffak olup, ihtiraslarının esiri olmadılar. Ne hasekilikleri, ne valide sultanlıkları döneminde devlet işlerine karışmadılar, acı olaylara sebep olacak hiçbir icraatın içinde olmadılar. Hükümdar annelerine yakışır biçimde davranıp, kendilerinden sonrakilere örnek oldular.

Özellikle Hatice Turhan Sultan, bizzat yaşadığı acı tecrübeler sonucu, kadınların siyasete karışmamaları gerektiği terbiyesini, Harem-i Hümayun'a, öylesine köklü bir şekilde yerleştirdi ki, bu anlayış, Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etti.

***

Onlar Allah'a (c.c.), O'nun sevgili Peygamberine (sallallahu aleyhi ve sellem), ve İslâmiyet'e bütün kalbiyle bağlanıp, halka hizmeti hayatlarının gayesi haline getirdiler. Bu dindar, şefkatli ve merhametli sultanlar, âdeta eşleri ve oğullarıyla yarışırcasına, memleketin çeşitli yerlerinde cami, mescit, medrese, sıbyan mektebi, çeşitli seviyelerde ihtisas okulları, çeşme, sebil, hastane, imaret, kervansaray, tabhane ve daha birçok vakıf eseri yaptırarak hayırda yarıştılar. İslâm'ın, ihtiyaç içinde bulunanlara yardım etmekle ilgili emir ve prensiplerinden hareketle kurdukları vakıflarla, toplumdaki sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamaya, cemiyetteki iktisadi dengeyi temine yöneldiler.

***

Adını Batı dünyasına büyük harflerle yazdıran "Muhteşem Süleyman", tanınmış Bizantolog Diehl'in "Jüstinyen'in katedralinden (Ayasofya) daha etkili!" dediği mimârî harikası Süleymaniye'yi inşa ettirirken, validesi Hafsa Sultan Manisa'da şehrin sosyal ve ekonomik tarihinde önemli bir yere sahip olan Sultaniye Külliyesi'ni yaptırdı.

***

Sultan II. Selim, sadece Osmanlı mimârîsinin değil, dünya mimârîsinin de şaheserlerinin kabul edilen Selimiye'yi inşa ettirirken, zevcesi Nurbânu Valide, kendisine tahsis edilen haslarla Üsküdar Toptaşı'nda, tasarımı Mimar Sinan'a ait olan "Atik Valide Külliyesi"ni yaptırdı. Bu âbidevî külliye, camisi, medresesi, imareti, hastanesi ve kervansarayı ile şehir plânında yer alan, çok fonksiyonlu bir sosyal kurumdu.

***

Devlet-i Âliye'yi, acı olaylarla geçen beş uzun yıl büyük bir azim ve metanetle yöneten Hatice Turhan Sultan, Mimâr Mustafa Ağa'ya, Eminönü'ndeki "Yenicami " adıyla bilinen muhteşem camiyi ve çevresindeki külliyeyi yaptırırken, 47 yıl sonra gelini Gülnûş Valide, Üsküdar'daki "Yeni Valide Camii Külliyesi'ni inşa ettiriyordu.

***

Şefkat ve merhamet timsali bir hanım olan Bezmialem Valide, devletin kendisine tahsis ettiği imkânları, fakirleri doyurmak, onların ihtiyaçlarını gidermek için harcadı. Mahalle aralarında dolaşarak muhtaçlara yardım elini uzattı, yetim ve kimsesiz kızları evlendirdi. "Vakıf Gureba Hastanesi" ve "Dolmabahçe Camii" toplumumuza onun birer hediyesidir.

***

Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan, Medine-i Münevvere'de sadece kadınların istifadesi için 400

yataklı, kaloriferle ısıtılan, modern ve büyük bir vakıf hastane yaptırarak örnek bir hayırsever, numune-i imtisal bir Türk kadını olduğunu gösterdi. Aksaray'da yaptırdığı "Valide Camii ve Külliyesi" ondan kalan yadigârlar arasındadır.

***

19. asırda hüküm süren padişahlardan dördü, sadece 27 vakıf kurmuştu; fakat aynı dönemde yaşayan beş kadın sultanın kurduğu vakıf sayısı 45'tir. Sultan II. Mahmud'un kızı olan Âdile Sultan, 41 yıl içinde 14 vakıf tesis etmişti. Bu şefkatli sultan, sahip olduğu ekonomik imkânı, kurduğu vakıflar sayesinde toplumun hizmetine sunmuş, saray ve köşklerini her tabakadan insana, -özellikle kadınlara- açarak, onların görgü ve bilgilerinin artmasını sağlamıştı.

***

Tarihimizi öğrendikçe kendimizi tanıyacağız. Dinimiz, dilimiz, kültür ve medeniyetimiz, sanatımız, mimârîmiz, musîkîmiz; kısaca iftihar edeceğimiz bütün değerlerimiz mazimizde saklıdır. Şunu unutmayalım ki; tarihimizden koparsak, yok oluruz! Düşmanımızın istediği de budur!

***

"Hayırda Yarışan Kadın Sultanlar"la, sizleri şanlı mazimizin az bilinen bir dünyasına, Harem-i Hümayun'a taşıyarak, milletimize kasıtlı olarak yanlış aksettirilen bu mütevazı dünyayı tanıtmak istedim. Ömürleri boyunca bütün düşüncesini hayır ve hasenata hasreden bu "Mehd-i Ulya-yı Saltanat"ların yaşadıkları acı tatlı olayları, maceralı hayat hikâyelerini, bazen çevrelerindeki olaylardan hareketle, bazen kendi söz ve mektuplarından kesitler sunarak anlatmaya çalıştım. Fedakâr saray kadınlarının bugün yıkılıp giden veya hâlâ yaşayan vakıf eserlerini yer yer ayrıntılarıyla tanıtmaya, sizleri o âbidelere farklı pencerelerden baktırmaya gayret gösterdim.

Gönül isterdi ki kitabıma hayırlı hizmetlerde bulunan bütün saray kadınlarını taşıyabileyim; ancak bu esere yüzlerce kadın sultandan sadece dokuzunu sığdırabildim. Ümit ediyorum ki, kısa bir gelecekte farklı isimlerin hayat hikâyeleri ve eserleri de topluma tanıtılır.

Can Alpgüvenç

Bağlarbaşı / 30 Haziran 2009

Osmanlı yönetiminde etkili kadın sultanların ilki olmasına rağmen, devleti ihtirasları uğruna kullanmadı, tersine onun bekası için çalıştı. Sultan II. Bayezid'le Cem arasındaki saltanat mücadelesinde arabuluculuk yaparak, Osmanlı tarihinde elçilik yapan ilk kadın sultan oldu. Adının hayırla anılmasını sağlayacak önemli vakıflar tesis etti.

SELÇUK HATUN

Beşinci Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed'in (I. Mehmed) yedi kızından biri olan Selçuk Hatun[1], 1407'de (h.810) Amasya'da doğdu. Annesi, cariyelikten kadın efendiliğe yükselen Kumru Hatun'du.[2]

***

Yıldırım Bayezid, 28 Temmuz 1402'de Timur'la aralarında cereyan eden Ankara Savaşı sırasında uğradığı ihanetler neticesinde mağlup oldu. Esir edilerek Semerkant'a götürülen Sultan, mağlubiyet sonrası çok yaşamadı. Yedi ay sonra nüzul isabeti veya geçirdiği bir kalp krizi sonucu vefat etti. (8 Mart 1403)

Ankara Savaşı'nın ardından, Osmanlı'da yaklaşık on yıl devam eden bir karışıklık dönemi başladı. Klâsik tarihçilerimiz bu döneme "Fetret Devri" adını verirler. Bu dönemde merkezî otorite sarsılmış, ortaya şehzade kavgaları çıkmıştı. Süleyman Çelebi, başta Edirne olmak üzere Rumeli'ye; İsa Çelebi, Timurtaş Paşa ile birlikte Bursa ve Balıkesir'e; on beş yaşındaki Çelebi Mehmed ise lalası Bayezid Bey'in yardımıyla Amasya, Tokat ve Sivas yörelerine hâkim oldular.

Zaten Çelebi Mehmed, babası Yıldırım Bayezid'in sağlığında,

---

1 15. asırda padişah kızlarına 'Hatun' denirdi.

2 M. Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1985, s.10.

(1399) Amasya, Tokat, Sivas ve Ankara'yı da içine alan Rum vilayetine vali olarak gönderilmişti.[3]

Çelebi Mehmed, Dulkadiroğlu Süli Bey'in kızı Emine Hatun'la evlenip, doğu bölgesini emniyet altına aldıktan sonra batıya yöneldi. Kardeşler arasında yıllarca sürecek olan bu hâkimiyet kavgaları, sonunda Çelebi Mehmed'in, Musa Çelebi'yi mağlup etmesiyle son buldu. (5 Temmuz 1413)

I. Mehmed'in, kardeşi Musa Çelebi'yi saf dışı ederek, Osmanlı tahtına hâkim oluşu, bunun sonucu huzursuzluk ve karışıklığın sona ermesi, ülkenin her tarafında sevinç ve memnuniyetle karşılandı, büyük şenliklerle kutlandı.

Çelebi Mehmed Edirne'de, Osmanlı ülkesinin tek hükümdarı olarak tahta çıktığında 26 yaşındaydı; o sırada Kumru Hatun'dan doğan güzel kızı Selçuk Hatun ise altısını yeni bitirmişti.

***

Sultan I. Mehmed, daha çocuk denilecek yaşta, üzerine büyük mesuliyetler almış, büyük sıkıntılarla karşılaşmıştı. Kendisinden nakledilen şu söz, yaşadığı dramatik durumu açıkça ifade ediyordu:

"Çocuk yaşımda öyle belâlar çektim ki, kimse çekmiş değildir."

Cefakâr Sultan, 24 muharebeye katılmış, 40'ın üzerinde yara almıştı. Devleti sekiz yıl içinde, uğradığı büyük felâketten çekip çıkarmış, onu eski azamet ve haşmetine kavuşturmak için, tükenmek bilmez bir gayretle çalışmıştı.

Ünlü Alman tarihçi Hammer onun için, "Osmanlı müverrihlerinin tabirince, Tatar tufanının muhataraya düşürdüğü devlet gemisini kurtaran Nuh" olduğunu kaydederek hakkını teslim eder. [4]

***

---

3 Halil İnalcık, "Mehmed I", DİA. c.28, s.391.

4 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.1, s.104.

Sağlam bünyesine rağmen, muharebelerde aldığı 40 küsur yara dolayısıyla zamanının ekserisini hastalıklarla geçiren Çelebi Sultan Mehmed, 1421 Haziran'ında ciddi bir kalp ağrısıyla yatağa düştü. Vezirlerini yanına çağırarak onlara şöyle emretti:

"Tez oğlum Murad'a haber salın. Ben bu döşekten kurtulamayacağım. O gelmeden ölürsem, memleket yeniden karışır. Sakın ola vefatım duyulmaya..."

Sekiz yıllık bir saltanatın ardından 25 Haziran 1421'de henüz genç denilebilecek bir yaşta (34) Edirne'de hayata veda eden Sultan'ın ölümü, Şehzade Murad Bursa'ya gelinceye kadar -41 gün- askerden gizlendi.

Sultan'ı cenazesi, Edirne'den Bursa'ya gönderilerek inşaatı vefatından 40 gün önce tamamlanmış olan Yeşil Türbe'ye defnedildi.[5]

Selçuk Hatun Evleniyor

Sultan Murad, on sekiz yaşında genç bir delikanlı olarak, vali olarak bulunduğu Amasya'dan gelip Bursa'da Osmanlı tahtına oturduğunda, kız kardeşi Selçuk Hatun henüz 14 yaşındaydı. Sultan'ın, dedesinin damadı Şeyh Emir Buharî marifetiyle kılıç kuşandığı rivayet olunur.[6]

Sultan Murat 1423'de, cülusundan iki yıl sonra, türlü entrikalarla Osmanlı'ya zarar vermeye çalışan Bizans'ı yola getirmek için, İstanbul'un fethinin şart olduğuna karar verdi ve şehri kuşattı. Sur dışındaki toprakların tamamını zaptetti. Muhasaraya Emir Sultan unvanıyla maruf Şemseddin Buharî de dervişleriyle katıldı. Fakat Karaman Beyliği'nin elinde bulunan Şehzade Mustafa'nın isyan ederek, idaresindeki kuvvetlerle İznik'i ele geçirmesi ve Bursa'yı zapta yeltenmesi plânlarını bozdu. Dördüncü

---

5 Mustafa Armağan, Bursa Şehrengizi, İstanbul 1998, s.116.
6 Ziya Nur Aksun, a.g.e., s.107.

ayın sonunda İstanbul kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı. Sultan II. Murad, kardeşi Mustafa Çelebi'nin isyanıyla uğraştığı sırada; Candaroğlu İsfendiyar Bey, Çelebi Mehmed zamanında kabule mecbur olduğu Osmanlı hâkimiyetini tanımaktan kurtulmak için, Devlet-i Âliye'nin birbirini takip eden gailelerini fırsat bilerek, Safranbolu'yu kuşattıktan sonra Bolu taraflarına yürümüştü. Sultan Murad, Mustafa Çelebi vakasını bastırdıktan sonra, İsfendiyar Bey üzerine gitti, yapılan çetin savaşta mağlup olan Candaroğlu Sinop'a kaçtı.

"Candaroğlu'nu takip eden Osmanlı kuvvetleri Kastamonu ile Bakır Küresi'ni işgal ettiler. İsfendiyar Bey, küçük oğlu Murat Bey riyasetindeki bir heyet vasıtasıyla barış istedi, devlet adamlarına ayrı ayrı mektuplar yazarak tavassutlarını rica etti. Padişaha, güzelliği ile meşhur torunu Hatice Âlime Hatun'u (oğlu İbrahim Bey'in kızı) nikâhlamasını dahi teklif eyledi. Sonunda Sultan II. Murad sulha razı oldu, anlaşma imzalandı.

Anlaşma gereği Osmanlı'nın işgal eylediği Kastamonu ile Bakır Küresi İsfendiyar Bey'e geri verilecek, fakat İsfendiyar Bey, Bakır Küresi hâsılatının önemli bir kısmını Osmanlı hükûmetine ödeyecek ve lüzumu halinde Osmanlı ordusuna asker gönderecekti."[7]

İsfendiyar Bey, Osmanlılarla akrabalık münasebetleri kurarak, öteden beri devam edegelen anlaşmazlığı ortadan kaldırmak istemişti. Nitekim Sultan II. Murad'ın Macaristan'a yaptığı seferde (1438) İsfendiyar Bey de yardımcı kuvvetler göndermiş, ama bununla beraber Osmanlı aleyhinde teşebbüslerde bulunmaktan da geri durmamıştı. [8]

***

22 yaşındaki II. Murad, sulh sonrası Bursa'da (1425),

---

7 İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1988, c.I, s.394.
8 Prof. Dr. Yaşar Yücel, Candaroğulları Beylikleri, Ankara 1980, s.97.

Candaroğlu İsfendiyar Bey'in torunu Hatice Âlime Hatun ile (Candaroğlu İbrahim Bey'in kızı) Osmanlı geleneklerine yakışır bir düğünle evlendiler. Sultan Murat bu düğün esnasında kız kardeşlerinden Selçuk, Hafsa ve Sultan Hatunları da evlendirdi. O sırada 18 yaşında bulunan kız kardeşi Selçuk Hatun'u, kayınpederi Candaroğlu İbrahim Bey'e, Sultan Hatun'u Çankırı Sancak Beyi Kasım Bey'e, Hafsa Hatun'u ise yine aynı aileden Veziriazam Mahmud Çelebi'ye nikâhladı. [9]

Eşinin Vefatında 36 Yaşındaydı

İsfendiyar Bey'in hükümdarlığı, 1439 senesine kadar elli dört yıl sürdü. Kendisinin vefatı üzerine, yerine Selçuk Sultan'ın zevci İbrahim Bey hükümdar oldu. Ancak İbrahim Bey de 1443 senesi Mayıs'ında vefat edecek, böylece beyliği sadece dört yıl sürecekti.

Selçuk Sultan'ın İbrahim Bey'den, Emir Yusuf ve İshak Bâli adlarında iki oğlu ile Hafsa ve Hatice adları verilen iki kızı oldu. Fakat bunlardan Emir Yusuf ile Hafsa, daha babalarının sağlığında Kastamonu'da vefat ettiler. [10]

Emir Yusuf ile Hafsa Hatun'un kabirleri, halen Kastamonu Kırkçeşme mahallesi, Serçeoğlu Camii civarındaki bir evin bahçesinde bulunan bir türbededir! Bu türbe, 1436'da Selçuk Hatun tarafından yaptırılmıştı. Türbe kitabesinde Selçuk Hatun, hükümdar ailesinden olduğu için "Sultan Hatun" unvanıyla zikredilir.[11]

İbrahim Bey'in vefatı üzerine, beyliğin tahtına büyük oğul İsmail Bey geçince, o tarihte 36 yaşında bulunan Selçuk Hatun, yanına oğlu İshak Bâli ve kızı Hatice'yi de alarak Kastamonu'dan Bursa'ya, yani ağabeyinin yanına döndü. Selçuk Hatun'un diğer oğlu İshak Bâli'nin de Bursa'ya gelişinden kısa bir müddet sonra vefat etmesi üzerine, Hatice Hatun, sultanın hayattaki tek evlâdı

---

9 İ.H.Uzunçarşılı, Belleten, TTK, Ankara 1957, c. 21, sy. 82, s.255
10 Uluçay, a.g.e., s.11.
11 Uzunçarşılı, a.g.e., s.255.

olmuştu. Selçuk Hatun, validesi Kumru Hatun'dan başka, kendi sağ iken vefat eden üç evlâdının da ruhlarına birer cüz okunmasını, 1483 tarihli vakfiyesinde açıkça belirtmişti.

Selçuk Hatun'un hayattaki kızı Hatice Hatun, validesinin sağlığında Osmancık ve Bursa'da tesisleri olan Vezir Koca Mehmed Paşa'nın oğlu ve sonradan Sultan II. Bayezid'in Lalası Mahmud Çelebi ile evlendirildi.

Selçuk Hatun bir vakfiyesinde, kızı Hatice Hatun'a vakfının nemasından kayd-ı hayat ile her gün on beş dirhem (Gümüş akça-i Osmanî) ve Hatice Hatun'un kızı Hundî'ye de senede bin beş yüz dirhem verilmesini şart koşmuştu. Kabir kitabeleri Bursa müzesinde olan Hundî Hatun 1500 senesinde, annesi Hatice Hatun ise 1502'de Bursa'da vefat ettiler.[12]

Eğer Padişah Biz İsek

Sultan II. Murad'ın, 1430'da Selânik'i fethinin ardından, bir yıl sonra da Yanya şehri veraset kavgalarından bıkan ahali tarafından Osmanlı'ya teslim oldu. Bu olay, Osmanlı'nın girdiği yere huzur, sükûn ve adalet götürdüğünün en büyük delili olduğu gibi, idarecilik dehasının da açık bir örneğidir.[13]

Bu vakadan bir yıl sonra (1432), Sultan Murad'ın, sonradan Fâtih namıyla anılacak olan şehzadesi Mehmed dünyaya geldi. İdarecilik ve askerlikte üstün kabiliyetlere sahip olan Hünkâr, aradan on üç yıl geçtikten sonra, oğlu Mehmed namına tahttan feragat ederek Manisa sarayına çekildi. Osmanlı tahtındaki bu değişiklik Avrupa'da büyük sevinçle karşılanmış, hemen kalabalık bir Haçlı ordusu kurulmasına başlanmıştı. Bu orduya, Macar, Leh, Çek, Eflâk, Hırvat, Sloven, Slovak kuvvetleriyle Venedik donanması da katılıyordu. Candarlı Halil Paşa, genç Sultan

---

12 Uzunçarşılı, a.g.e., s.258.
13 Aksun, a.g.e., s.113.

Mehmed'e bu durumu anlatıp, pederinin tahta çağrılmasının isabetli olacağını söyledi. Bu konuda Sultan Murad'ın kararsız kalması üzerine, genç Sultan'ın babasına gönderdiği mektuptaki cümleler tarihe mal olmuştur:

"Eğer padişah biz isek emrediyoruz, gelip ordunuzun başına geçiniz; yok siz iseniz, gelip devletinizi müdafaa ediniz!"

***

Mütevazı Sultan, 1444'de cereyan eden Varna savaşı sırasında, altmış bin kişilik Haçlı ordusunu mağlup ederek muhteşem bir savaş kazanmasına rağmen, zafer sonrası yeniden Manisa'daki sakin hayatı seçti, fakat bunda başarılı olamadı. Gelişen şartlar kendisini yeniden devletin başına geçmeye zorladı.

Tecrübeli Sultan, 1450 yazında oğlu Mehmed'i yanına alıp Arnavutluk'a ikinci seferini yaptı. O senenin kışında oğlu Mehmed'i Dulkadıroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun ile evlendirip Edirne'de muhteşem bir düğün yaptırdı. Fakat düğünün ardından ani bir rahatsızlık geçirip, henüz 48 yaşında iken vefat etti. (3 Şubat 1451)[14]

Ağabeyi Murad vefat ettiğinde Selçuk Sultan 44 yaşındaydı.

Bursa'daki Selçuk Hatun Camii

Selçuk Hatun 1450 Ekim'inde, ağabeyi II. Murad'ın vefatından birkaç ay önce, Bursa'nın Kayhan semtinde, Gökdere üzerindeki İrgandi Köprüsü'ne yakın bir yerde, yaklaşık 9x9 ebadında, tek minareli küçük bir mescit inşa ettirdi.

"Vakfiyesinden alınan bilgiye göre, Selçuk Hatun, bütün malını Bursa'da yaptırdığı bu mescide vakfetmişti. Caminin, Selçuk Hatun tarafından yaptırıldığı giriş kapısı üzerindeki kitabeden de anlaşılmaktadır. Sülüs harflerle yazılı üç satırlık kitabede şu sözler yer alır:

---

14 Halil İnalcık, "Murad II." DİA. c.31, İstanbul, 2006, s. 171.

"Bu şerefli mescidin yapılmasını padişah oğlu padişah Sultan Bayezid Gazi oğlu Sultan Mehmed (Allah (c.c.) memleketini dâim, devlet ve şevketini ebedî etsin) kızı Selçuk Hatun h.854 yılı Ramazan ayında emretti."

Cami, tek kubbeli asıl ibadet alanıyla kuzey yönündeki üç bölümlü son cemaat mahalli olmak üzere iki bölümden meydana gelir.

Cami avlusunun dışında, köşede, yan yana olan büyük kemerli iki çeşme de Selçuk Hatun tarafından yaptırılmıştır."[15]

***

Mescit, Selçuk Hatun'un kız kardeşi Hafsa Sultan'ın aynı semtte yaptırdığı Bedrüddin Camii'nin bir benzeridir. Kubbesi baklavalı bir kuşağa basar. Pencereler içeriden çukur bir yuva içine konulmuştur. Mihrabın altı sıra istalâktitli yaşmağı yaldızlıdır; iki merkezli ve yanlardan kabarık bir kemerin altındadır. Esasen, kıble duvarındaki cami kapısı yaşmağı bundan da güzeldir. O da bir kemer içindedir, yedi sıra istalaktit ve iki yanda istalaktit tonozlarla işlenmiştir. Cami, Bedrüddin'de olduğu gibi iki sıra tuğla, iki sıra moloz taşıyla inşa edilmiştir. Cephedeki tezyinat, Bedrüddin, Sitti Hatun ve Tuz Pazarı camilerinin aynıdır. Bu camide, Bursa eserlerine mahsus o hareketli saçak iniş çıkışları ustalıkla tatbik edilmiştir. [16]

Minarenin girişi son cemaat yerindedir. Sekizgen kaidesinden mermer ve tuğla değişimli olarak on altı dilimli küp kısmına geçilmekte, daha sonra üzerinde silindirik tuğla gövde yükselmektedir. Tek şerefeli ve külâhlıdır.[17]

***

15 Fatma Korkmaz, Selçuk Hatun ve Vakıfları, Bursa 1997, s. 70 -71.

16 E.Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimârîsinde Çelebi ve II. Murat Devri, İstanbul, 1972, s.332 -333.

17 M. Selim Arık, Bursa camileri Albümü, Bursa 2004, s.83

Cami çeşitli zamanlarda ciddi onarımlar görmüştü. Kayıtlara göre bunların ilki 6 Nisan 1568'dedir. 1616 yılındaki Celâlî istilâsı sırasında da Selçuk Sultan cami ve minaresinin yanı sıra birçok vakıf yandığından 100.300 akça harcanarak vakıflarla beraber yeniden tamir edilmişti.14 Mart 1762'de vuku bulan büyük bir fırtınada da caminin bütün kurşunları kalkıp minare külâhı düştüğünden, 29.853 akça masrafla yeni bir tamirata gidildi.[18]

Fransız araştırmacı Albert Gabriel, 1958'de yayınlanan 'Une Capitale Turque Brousse' isimli eserinde, 1950'li yıllarda caminin sadece bir ahşap revakı kaldığını, buna mukabil duvarları ile kubbesinin, taş ve tuğla olması sebebiyle oldukça sağlam bir durumda bulunduğunu belirtmektedir.

Selçuk Hatun Camii'nin revakı, 1966 yılında 'Eski Eserleri Sevenler Kurumu' tarafından yenilenerek, genel bir onarıma tabi tutulmuş, 1967 yılında ise, caminin dışındaki, batı tarafındaki çeşmeler restore edilmişti.

Edirne'deki Selçuk Hatun Mescidi

Osmanlı Devleti'ne uzunca bir dönem başkentlik etmiş olan serhat şehri Edirne'nin imar ve iskânında bulunanlar arasında Selçuk Hatun'un da adı zikredilmelidir. Bu hayırsever Hatun'un; mahallesi, mescidi ve odalarıyla birlikte Edirne mimârîsine büyük katkıları olmuştur.

Mescidin inşa tarihi hakkında kaynaklarda kesin bilgi bulunmamakla birlikte; Bâdi Efendi, mescidin 1451 (h..855) yılında inşa edildiği söyler.

Selçuk Sultan Mescidi, Edirne'nin Yıldırım Mahallesi'ne yakın Yeni Tophane semtindeydi; halkı Müslümanlardan meydana geliyordu. Mescidin yer aldığı mahalle ve sokak, 1920'lere kadar "Selçuk Sultan" adını taşıyordu. Bu zarif mescit, sonraki dönemlerde

---

18 Korkmaz, a.g.e., s.71.

İbrahim Halife tarafından minber ilavesiyle camiye çevrilmiş, 19. asrın sonlarında, 1876 -1877 (H.1293 -1294) Osmanlı - Rus Savaşı sırasında ise yıkılmış ve maalesef ortadan kalkmıştır.

Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün üstün gayretleriyle 2003 -2005 yıllarında onarılıp yeniden ibadete açıldı. Şu anda bu mescid, 'Mezit Bey Cami Sokak' adıyla Umur Bey mahallesi muhtarlığı sınırları içerisindedir.

Bursa'daki Mihraplı Köprü

Selçuk Hatun, 1465 -66 (h.870) yıllarında Bursa - Karacabey yolu güzergâhında bulunan Nilüfer Çayı üzerinde 8 -10 gözlü bir köprü yaptırdı. Fatih'in hükümdarlık döneminde inşa edilen bu köprü, 'Mihraplı Köprü' adını taşımaktaydı.

Batı istikametine gidenler, Bursa'yı batıya bağlayan yol üzerinde olan bu köprüden geçmek zorundaydılar. Bu durum köprünün önemini arttırıyordu. Fakat sonraki yıllarda köprünün orta ayakları yıkıldı, ama köprünün ortası ahşap kısımlarla onarılarak geçiş sağlandı. Fakat sonradan yanına yenisi inşa edildiğinden, eski köprü kaderine terk edildi.

DSİ, 1935'de Karacabey yolu ve Nilüfer kanalı düzenlenirken, Mihraplı köprü'nün hemen üst tarafına büyük bir toplama havuzu inşa ederek, oradan Nilüfer çayına bir kanal açtı. Havuza giren çay suyunun akışını tanzim için de bir bent yapıldı. Karacabey yolu bu bendin üzerinden geçirildi. Bunun sonucunda bendin alt tarafında bulunan tarihi Mihraplı Köprü'nün ahşap kısmı ortadan kalktı, üst kısmı yıkıldı, ayakları suya gömüldü, gözlerinin bir kısmı tıkandı, sadece batı ucunu meydana getiren ve 4 -5 gözden ibaret görünen küçük bir kâgir kısım kaldı. Köprü, 1762, 1776 ve 1847 yıllarında da çeşitli tadilatlar geçirmişti.[19]

Nilüfer Çayı üzerindeki bu köprünün gerek korkulukları,

---

[19] Korkmaz, a.g.e., s.72.

gerekse cephesi ve kemerleri kesme taşla işlenmiştir. Kitabe sütununun bir tarafında mihrap (ki köprü adını bu mihraptan almaktadır) ve 80x120 cm. ebadındaki birinci kitabe, arka yüzünde 100x60 cm. lik ikinci kitabe bulunmaktadır. Şâir Cemalî'ye ait olan bu kitabeler Bursa müzesindedir.[20]

Gönüller Tahtına Kurulan Şehir

Sultan II. Murad'ın 3 Şubat 1451'de aniden vefatı üzerine Edirne'de tahta çıkan Sultan II. Mehmed'in ilk işi, Türklerin ve Müslümanların gözbebeği, İstanbul şehrinin fethine teşebbüs etmesiydi. Bu yüce kararıyla Peygamberimizin müjdesine mazhar olmak isteyen Büyük Fâtih, 58 günlük bir kuşatmanın sonunda (29 Mayıs 1453), bu şehri İslâm âlemine kazandırdı. Kudretli Sultan, fethiyle Müslüman yaptığı bu eşsiz şehri, sadece ele geçirmekle kalmamış, onu dünyanın en güzel beldesi, bir kültür ve medeniyet merkezi haline getirmiş, onu eski Konstantinopolis'in üstüne çıkarmıştı.

İstanbul'un ilk büyük camii Sultan II. Mehmed'in imzasını taşır. 120 bin metrekare bir arazide, cami merkez olmak üzere, 16 medrese (Sahn-ı Seman), şifahane, tabhâne, imaret, kervansaray, hamam, kütüphane ve mektepten mürekkep olan bu külliye, şehrin bütün medeni ihtiyaçları karşılayabiliyordu.[21]

Türk Mimârî tarihine damgasını vuran mütefekkir mimâr Ekrem Hakkı Ayverdi, "Müze Şehir" isimli bir makalesinde İstanbul'u şöyle tarif eder:

"İstanbul öyle bir şehirdi ki; Bursa, Edirne gibi daha yaşlı kardeşleri karşısında, sanki eski Oğuz ananesine uyularak, tahta oturma hakkı küçük oğla verilmişçesine, derhal gönüller tahtına kuruldu; bu herkes tarafından da kabul ve tasdik edildi." [22]

---

20 E.H.Ayverdi, Osmanlı Mimârîsinde Fâtih Devri, İst. 1973, c. III, s.151 -152.
21 İstanbul Fetih Cemiyeti, E.H.Ayverdi makaleler, İstanbul 1985, s.124.
22 E.H.Ayverdi, a.g.e., s.161.

Fâtih, İstanbul'u İslâmlaştırmak için, bir taraftan Anadolu'dan ahali getirip şehre yerleştirmiş, diğer taraftan Eyüp türbesi ve sahabe kabirlerini araştırıp ihya etmiş, öte yandan adını taşıyan külliyeyi inşa ettirmiştir. Fâtih, İstanbul'un baş mimârıdır; Konstantiniyye denilen harabeden bir "İstanbul Şâheseri" meydana getirmişti. Fâtih, İstanbul'un dünyadaki mevkiini çok iyi takdir ederek; hükûmet merkezi yapılmasına karar vermişti.

"Sultan III. Mustafa devrinde İstanbul'a gelen Baron de Tott, şehrin coğrafî mevkiini şu sözlerle övmüştü:

'Dünyada Cihan İmparatorluğu'nun merkezi olabilecek yegâne şehir.'

Napoleon da, 'İstanbul'a hâkim olan cihana hâkim olur'. diyerek aynı noktaya temas etmişti." [23]

İstanbul, hem Fâtih zamanında, hem de sonraki asırlarda binlerce eşsiz eserle süslenmiş, her yanı cami, mescit, medrese, saray, kasır, çeşme ve sebillerle bezenmiştir.

İstanbul'daki Selçuk Hatun Camii

Ağabeyi Sultan II. Murat döneminde Bursa'da mescit, köprü, imaret ve mektep, Edirne'de mescit inşa eden Selçuk Hatun, yeğeni Fâtih Sultan Mehmed dönemini de değerlendirmiş, İstanbul mimârîsinin gelişmesine Aksaray (Taşkasap) Millet caddesi üzerinde, şimdi Selçuk Hatun Camii sokağı adını taşıyan sokağın köşesinde yaptırdığı kâgir duvarlı ve ahşap çatılı bir cami ile iştirak etmişti.

Kaynaklarda, caminin yapım tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla beraber Fâtih devri eseri olduğu kesindir. Ayvansarayî Hâdîka isimli eserinde, mescidin asıl bânisinin Fâtih'in zaman-ı saltanatında bulunanlardan Bursalı Selçuk Hatun olduğunu yazar. Tahsin Öz de "İstanbul Camileri"

[23] Aksun, a.g.e., s.144.

adını taşıyan kitabında, “Fâtih zamanında inşa edilmiş olan bu mâbed…” ifadesiyle bu durumu doğrular. [24]

Minaresi kalın gövdeli ve taştan olan bu mescit, 17. asırda çıkan bir yangında tamamen kül olduğundan, İstanbul’u pek çok eserle süsleyen Kızlarağası Abbas Ağa tarafından yeniden bina edilerek minber konulmuş, mescit bu tarihten itibaren “Abbas Ağa Camii” olarak da anılmaya başlanmıştı. Abbas Ağa, “Selâtin Vakıfları Nazırı” bulunduğundan, vazifesi gereği bir hanedan üyesinin yaptırdığı bu mescidi Ayasofya Vakfı hesabına tamir ettirmişti.

Menderes Döneminde Yıkılmıştı

Rahmetli Adnan Menderes, 50’li yıllarda İstanbul’un göbeğinde, “sanat, mimarî, şehircilik ve tarihî muhafaza” düşüncesiyle taban tabana zıt bir icraata imza atmış, imar ve yol genişletme adına; tarihçilerin ve şehircilik uzmanlarının fikir ve reylerine müracaat etmeden ve cami, türbe, çeşme demeden, nice tarihî eseri maalesef yıkıp, yok edip ortadan kaldırmıştır! O hengâmede maalesef Selçuk Sultan Camii de yıkılmıştı.,

“1956’da Millet caddesini genişletmek maksadıyla yıkılan Selçuk Sultan Camii, sekiz yıl sonra (1964’de) Anıtlar Derneği tarafından yeniden yaptırıldı. Mimar Ali Saim Ülgen tarafından ölçüleri fevkalade mütenasip biçimde inşa edilen bu eser, yine aynı cadde üzerinde, fakat yıkılan caminin biraz gerisinde inşa edildi. Murat Paşa mahallesine kayıtlı olan caminin esas girişi İmam Mesut Sokağı tarafındadır.

Bu yeni mabet tek kubbeliydi. Tek şerefeli olan minaresi, harim ile son cemaat yerinin birleştiği batı tarafında olup, kaide kısmı, alt tarafı taş, üst tarafı taş-tuğla sıralarıyla inşa edilmişti. Gövdesi yine taştı, külâh kısmı kurşunla kaplıydı. Kubbe kısmı

24 Tahsin Öz, İstanbul Camileri, İstanbul 1987, s. 17.

kurşun kaplama, sekizgen olan kubbe kasnağı, taş – tuğla örtülüydü. Mermer mihrabı sade, minberi de yine mermerden olup korkuluk kısmı ajurlu, aynalık kısmı düzdü. Caminin içi zengin kalem işi süslemelerle bezenmişti.

Selçuk Hatun Camii, son cemaat yerinin demir camekânla kapatılması ve iç kısımda duvar eteklerinin fayansla kaplanması dışında, klâsik Osmanlı mimârî unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Yapıda değerli mimarın yorumlarıyla güzel bir sentez oluşturulmuş, tasarımla mimârî öğeler ve süsleme arasında uyum sağlanmıştır." [25]

Melikler Arasında Merhamet Olmaz

Osmanlı tahtına oturduğu 30 yıldan beri üstün bir gayretle;

"İmtisal-i 'câhid-ü fillah' olupdur niyyetüm,
Din-i İslâmın mücerred gayretidir gayretüm"[26]

diyerek, Rızâ-yı Bâri için çalışan Büyük Fâtih, 27 Nisan günü Üsküdar'dan yeni bir sefer için yola çıktı. Fakat Gebze yakınlarındaki Hünkâr Çayırı (Maltepe) mevkiinde hastalığı şiddetlenerek fenalaştı ve 3 Mayıs 1481 günü ikindi vakti ruhunu Rahman'a teslim eyledi. Hastalığının, hanedanda sıkça görülen nıkris illeti olduğu rivayet edilir.

Amasya'da bulunan büyük Şehzade II. Bayezid'le Konya'da bulunan küçük Şehzade Cem'e haber salındı. II. Bayezid Anadolu'dan gelinceye kadar Şehzade Cem'in İstanbul'a gelip tahta oturması endişesinden tahtın boş kalmaması için acil tedbir gerekiyordu. Bu yüzden, Şehzade Bayezid Amasya'dan gelmeden önce, onun henüz on bir yaşında olan büyük oğlu Korkut,

---

25 Emine Naza, "Selçuk Sultan Camii", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.VI, s.497- 498.

26 Bütün niyetim, Allah'ın (c.c.) cihat emrine uymak; bütün çabam, İslâm dininin her şeyden arınmış, saf ve hâlis gayretiyle çalışmaktır.

babasına vekâleten tahta geçirildi. Yani Şehzade Korkut, pederi gelinceye kadar 17 gün nâiplik yaptı.

Bu sırada pederinin vefatını Konya'da haber alan Şehzade Cem, bir miktar asker toplayarak acele Bursa üzerine yürümüştü. Şehir, kapılarını açıp Şehzade Cem'e tabi oldu. Küçük Şehzade, burada kendi namına sikke bastırıp, hutbe okuttu.

Sultan Cem'in Bursa'yı alması ve Anadolu padişahlığını ilân etmesiyle ortaya iki padişah, iki ayrı başkent çıkmış oldu. Daha önce taraftarları, imparatorluğun hakiki varisinin kendisi olduğuna onu iyice inandırmışlardı.[27]

"18 gün kadar Bursa'da oturan Şehzade Cem, ağabeyi Bayezid'in, ordusuyla üzerine yürüdüğünü haber alınca, saltanat hakkını müdafaa için mümkün olan hazırlıkta bulunduysa da kardeşinin kuvvetlerine karşı duramayacağını da anlamıştı. Babası Fâtih'in halası, kendisinin de büyük halası olan ve o tarihte 74 yaşında bulunan Selçuk Hatun'u, meseleyi sulh yoluyla çözümlemek maksadıyla İstanbul'a, kardeşi Sultan II. Bayezid'e elçi olarak göndermeye karar verdi.

Sultan Cem'i seven ve bütün hareketleriyle kendisine taraftarlığını ispat etmiş olan Selçuk Hatun, kıymetli yeğeninin bu ricasını can u gönülden kabul etti."[28]

Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun, Fâtih Sultan Mehmed'in şehzadeliğinde hocası, ulamanın mamuru ve fuzalanın muteberi olan Mevlânâ Ayas ve müverrih Şükrullah oğlu Ahmed Çelebi ile beraber İstanbul'a, Sultan Bayezid'e gittiler.[29]

Selçuk Hatun, padişahın elini öptükten sonra:

"Padişahım olmaz mı ki can beraber olan birader kanını dökmeğe ahenk ve ehl-i İslâm arasında îkâd-ı nâ'ire-i cenk

---

27 Münevver Okur, Meriç, Sultan Cem, Ankara 2006, s. 61.
28 İ.H.Ertaylan, Sultan Cem, İstanbul 1951, s.100.
29 Meriç, a.g.e., s. 69.

itmeyesin. Rumeli memâlikiyle iktifâ buyurub Anadolu vilayetini ana arzâni buyurasız."[30] dedi.[31]

Sultan II. Bayezid'in büyük halası Selçuk Hatun bu sözleriyle, devletin kardeşler arasında taksim edilmesi ve kardeşi Cem'e müşfik davranılması ricasında bulununca, Osmanlı Sultanı, bir Arap darbımeseli olan şu tarihi sözle kendisine cevap verdi:

"Lâ erhamü beyn'el mülûk!"[32]

Sultan bu cevabıyla, büyük halasının tekliflerini açıkça reddediyor, saltanatın taksim kabul etmeyeceğini söylüyordu. Fakat gerek büyük halasına, gerekse diğer elçilere gayet iyi muamele etmekten de geri durmadı.

Sultan Cem'in bütün ümitleri boşa çıkmıştı. Müsalaha yoluyla hakkını temin edemeyen Cem, silâha sarılmaktan başka çare kalmadığını bir kere daha görmüş oldu. Bayezid'le Cem'in çarpışmaları mukadderdi, nitekim çarpıştılar da. [33]

Bayezid, Halasına Daima Hürmet Gösterdi

Cem vakası sona erdikten sonra da, II. Bayezid'le büyük halası Selçuk Sultan arasındaki irtibat kesilmedi. Kendisini çok seven II. Bayezid, ömrünün son yılları hastalıklarla geçen halasına sık sık hekimlerini göndererek tedavisine gayret etti. Halasının sıhhatiyle yakından alakadar oldu, rica ve arzularını yerine getirdi. Bu yüzden Selçuk Sultan da, yeğenine şükran ve minnet duygularını belirten mektuplar yazarak teşekkürlerini ifade ediyordu. Bir defasında Sultan, hususi tabibi Yakut Efendi'yi göndermiş, buna çok memnun olan Selçuk Hatun, II. Bayezid'e mektup göndererek teşekkürlerini bildirmişti. Mektubunun

---

30 "Padişahım, kardeş kanı dökmeyesiniz, Müslümanlar arasında savaş çıkarmayasınız. Rumeli ile yetinip Anadolu topraklarını Cem'e bırakınız."

31 Ertaylan, a.g.e., s.100.

32 "Melikler arasında merhamet olmaz!"

33 Ertaylan, a.g.e., s.100.

başlığında, "Ciğerköşem Sultanım Hazretleri ebede devletehu ve saltanatahu…" yazılıydı.

Bir başka mektubunda da, "Allah'ın (c.c.) avn-i inayetiyle ve sultanum himmetiyle bu mezkûr tabib hizmet sebebiyle bu zâifane vücudumuz sıhhat buldu. Tabib dahi hizmette kusur komadı. Hak Sübhane Tealâ Sultanımın ömrünü ve devletini ziyade idüb, ahreti mamuren devletle çok yıllar ömür vere. Âmin… Ya Muin veya Hayr en'nâsirin."[34]

***

Hayatının son yılları hastalıklarla geçen Selçuk Sultan, 26 Ekim 1495'de (h.890) 78 yaşında iken Bursa'da vefat ederek; Yeşil Türbe'ye, babası Çelebi Sultan Mehmed'in (I. Mehmed) yanına defnedildi.

"Selçuk Sultan'ın kabri kapıdan girince soldan birincisidir. Altta dört köşe, üstte 2.32 m. boyunda sanduka şeklindedir. Yazı ve tezyinat, alçılı bir sıvanın oyulmasıyla meydana getirilmiştir; müstesna bir güzellik ve hususiyetler taşır. Harç üzerine bu kadar güzel yazı pek görülmüş şey değildir. Baş tarafta besmeleden sonra , 'Külli nefsin zâikatü'l mevt' Âyet-i Kerîmesi, sandukanın kuzeye meyilli yüzünde Âyet- el Kürsî'nin bir kısmı, güney tarafında da bunun devamı yer alır.

Selçuk Sultan'ın kabri hizasındaki birinci kabir ise Sitti Sultan'a ait olup firuze çinilerden meydana gelmiştir." [35]

Sandukanın ayakucunda, "Gazi Yıldırım Bayezid oğlu İyilikçi Büyük Hakan Sultan Mehmed'in kızı merhume, mebrure Selçuk Hatun 15 Ekim h.890 (m.1485) günü vefat etti. Allah (c.c.) onların hepsini affetsin." yazılıdır. [36]

---

34 Çağatay Uluçay, Haremden Mektuplar, I, İstanbul 1956, 16 -17.

35 E. H. Ayverdi, Osmanlı Mimârîsinde Çelebi ve II. Murat Devri, İstanbul 1972, s. 116.

36 Korkmaz, a.g.e., s. 60.

Dünyaya Bağlı Değildi

Selçuk Sultan, Osmanlı devlet idaresinde etkili olan kadın sultanların ilki olmasına rağmen, devleti ihtirasları uğruna kullanmamış, tersine onun bekası için çalışmıştı. Ayrıca, Osmanlı tarihinde elçilik yapan ilk kadın sultandı.

O, dünyaya bağlı olmayan, onun aldatıcılığa inanan ve kıyamet gününün dehşetinden korkan bir hanımdı. Vakfiyesinde; mallarını, Allah'ın (c.c.) evliyasına hazırladığı sevaba nail olmak ve cehennem azabından korunmak maksadıyla vakfettiğini belirtir. [37]

Selçuk Sultan mücadeleci ve ileri görüşlü olmasının yanı sıra, fıtrî kabiliyetleri arabuluculuk yapmaya elverişli, münevver bir hanımdır. Sultan II. Bayezid'le Cem arasındaki saltanat mücadelesinde, Bayezid'e elçi olarak gitmesi, onun bu özelliklerinin açık bir tezahürüdür.

Selçuk Hatun, Osmanlı tarihindeki birçok hanım Sultan gibi, adının hayırla anılmasını sağlayacak vakıflar tesis etmiş, sahip olduğu imkânlar çerçevesinde çevresine hizmet götürmeyi hedeflemiştir. Vakıf hizmetleri, Bursa, Edirne ve İstanbul'da inşa ettiği camilerle sınırlı kalmamış, Bursa'nın Kayan semtinde bir mekteple bir tabhane, Balıkesir'de bir zaviye (tekke) tesis etmiştir.

Oğlu Kanunî üzerinde büyük etkisi olmasına rağmen, bunu kötüye kullanmadı, sarayda olumlu manada idareci bir rol üstlendi. Manisa'da, Sultaniye Külliyesi adıyla tanınan büyük bir külliye yaptırdı. Türk-İslâm sanatına, Sultaniye Camii gibi mükemmel bir şaheser hediye etti.

---

37 Korkmaz, a.g.e., s. 58.

HAFSA VALİDE SULTAN

Osmanlı Devleti'nde, İstanbul'un fethinden önce, "Valide Sultanlık" diye isimlendirilen bir unvan veya makam yoktu. Fetih gerçekleştiğinde (29 Mayıs 1453) Sultan'ın annesinin vefat etmiş olduğu nazara alındığında, Topkapı Sarayı'na yerleşen ilk padişah validesi, Sultan II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun olmuştu. "Valide Sultanlık" makamı ilk olarak, Yavuz Sultan Selim'in eşi ve Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'la başlamıştır.

Bu yarı siyasi makam, imparatorluğun devamı süresince her zaman önemli ve etkili olmuş, bu ehemmiyet yıkılışa kadar asırlarca devam etmişti.

***

Osmanlı Sarayı'nda yaşamış pek çok Valide Sultan gibi, Hafsa Sultan'ın hayatı hakkında da fazla bilgi yoktur. Elli altı yaşında vefat ettiği bilindiğinden, buradan 1478 veya 1479 yılında doğmuş olduğu sonucuna varılmaktadır. Belgelerde adının Ayşe Hafsa bin Abdülmuin, yani baba adının Abdülmuin veya Abdülhay yahut Abdurrahman şeklinde geçmesi cariye olarak saraya girdiğini göstermektedir. [38]

Sayın Uluçay da padişah kadınlarını anlattığı meşhur eserinde, "Bazı tarihçiler, onun Türk olduğunu iddia ediyorlarsa da Manisa'da yaptırdığı Sultaniye Külliyesi'nin 1522 tarihli

---

[38] A.Haydar Bayat, "Hafsa Sultan", DİA. c.15, s.122.

vakfiyesinde adının "Hafsa bin Abdülmuin" olarak geçmesi sebebiyle, kendisinin cariye olduğu anlaşılmaktadır", der. [39]

Uluçay, bir başka yazısında da yine aynı gerekçelere atıf yaparak, "Kayıtlarda adı Hafsa binti Abdülmümin. Bu kayıtlar, Hafsa Sultan'ın kesin olarak devşirme olduğunu göstermektedir,"[40] diyerek, aynı noktaya vurgu yapar.

Vakfiyedeki bu ifade, Hafsa Sultan'ın Kırım hânedanına mensup olduğu hakkındaki düşünceleri açık bir biçimde çürütmektedir.[41]

***

Sadrazam Karamânî Mehmet Paşa, İstanbul Fâtih'i büyük Sultanın, Hünkâr Çayırı mevkiinde rahatsızlanarak vefatı üzerine, saltanatın vârisi olan ve Amasya'da Sancak Beyi bulunan Şehzade Bayezid'e haber göndererek kendisini tahta davet etti. 17 gün sonra emrindeki dört bin süvariyle birlikte Dersaadet'e gelen Bayezid, dokuzuncu Osmanlı padişahı olarak tahta cülus etti.

Sultan II. Bayezid, padişah olduktan sonra oğullarını sancak beyi olarak çeşitli bölgelere tayin etti. Bu arada Şehzade Selim, bir süre doğum yeri olan Amasya'da kaldıktan sonra, on yedi yaşında bir delikanlı iken, ilk görev yeri olan Trabzon'a gönderildi (1487).

Haremin En Seçkin Gözdesi

Hafsa Sultan, -ihtimaldir ki- 1488- 89 yılları civarında, Tatar akıncılarının Ukrayna ya da Polonya içlerine yaptığı akınlarda esir alınarak, Osmanlı'nın zeki ve kalıba sığmaz şehzadesi Selim'in, Trabzon sarayındaki haremine takdim edilmişti. Ayşe

39 M. Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1985, s.30.

40 M. Ç.Uluçay, "Kanunî Sultan Süleyman ve ailesi ile ilgili bazı notlar ve vesikalar", Kanunî Armağanı, Ankara, 1970, s.231.

41 Dr. Nihat Yörükoğlu, Hafsa Sultan'ın Kırım Hanlarından Mengli Giray'ın kızı olduğunu ileri sürmektedir.

Hafsa adı verilen bu güzel cariye, saraydaki tecrübeli hocaların nezaretinde, kısa zamanda eğitilerek, Şehzade Selim'in haremine lâyık bir seviyeye getirildi.

Aradan beş yıl geçti. Küçük Hafsa büyüdü, serpildi, güzelleşti. Öyle ki, güzelliğiyle harem halkının gözlerini kamaştırıyor; zekâsı, kabiliyeti ve ağırbaşlılığıyla bütün dikkatleri üzerinde topluyordu

Bu müstesna güzellik; korku nedir bilmeyen, sert mizacı, cesareti ve ataklığı sebebiyle "Yavuz" lakabıyla tanınan, üstün bir enerji ve azim sahibi olan genç şehzadenin de gözünden kaçmadı. Ayşe Hafsa, kısa zamanda haremin en seçkin gözdesi oldu.

6 Kasım 1494 hem Şehzade Selim'in hem de Hafsa Sultan'ın en saadetli günü oldu. O gün, yıllar sonra Batı'nın "Muhteşem Süleyman" diye tavsif edeceği Şehzade Süleyman dünyaya gelmişti. Bu mutlu olay, 24 yaşındaki Selim'in, 16 yaşındaki genç zevcesi Ayşe Hafsa'ya olan sevgisini bir kat daha arttırmıştı.

Tabutumu kâfiristanda komasın

Takvim 25 Şubat 1495'i gösterdiğinde, Osmanlı tarihinin en trajik olaylarından biri daha vuku buldu. Sultan II. Bayezid'in küçük kardeşi Cem Sultan'ın, Avrupa ülkelerinde on üç yıldır devam eden acı ve elem dolu hayatı sona ermiş, 36 yaşındaki şehzade vefat etmişti. Üç yıldır Papa'nın elinde esir bulunan talihsiz şehzade zehirlenmişti.

Arapça ve Farsça gibi doğu, Lâtince ve Fransızca gibi batı dillerini çok iyi bilen, Farsça ve Türkçe iki Dîvân'ın sahibi olan Cem Sultan'ın, hizmetindeki adamlarına son vasiyeti şöyle olmuştu:

"Karındaşım Bayezid hazretlerine varasız ve diyesiz ki, beni reddetmesin, ne vecihle olursa olsun benim tabutumu kâfir memleketinde komasın, İslâm memleketine çıkarsın!"

Cem'in bu vasiyeti yerine getirildi ve bahtsız şehzade, Osmanlı topraklarına getirilerek, ağabeyi Şehzade Mustafa'nın Bursa'daki türbesine defnedildi.

"Cem Sultan Olayı" hem ağabeyi Sultan II. Bayezid'i, hem de Osmanlı idaresini o kadar çok meşgul etmişti ki; Bayezid'in asıl saltanatını Cem'in vefatıyla başlatan tarihçiler bile vardır.

***

Bu olaydan iki yıl sonra Osmanlı kuvvetleri Batı'ya yönelerek Bosna'da bazı kaleleri fethettiler. Sonra da Dalmaçya'ya girerek, Zara yörelerine korku saldılar. Venedik korumasında bir beylik olan Karadağ, İşkodra Beyi Firuz Bey tarafından Osmanlı himayesine alındı. 1498'de ise, Polonya Kralı Albert'in Boğdan'a saldırması üzerine, Malkoçoğlu Bâli Bey, 40 bin kişilik bir kuvvetle Özü nehrini geçip Polonya'ya girdi. Bazı kaleleri ele geçirip, bazısını yağmalayarak Varşova'ya kadar yürüdü, Leh birliklerini dağıtarak Akkirman'a ulaştı.

Şah İsmail'in Kardeşini Hapsetti

Sultan Selim'in Trabzon'daki idarecilik yılları, ona ileride kısa sürecek olan saltanatı için iyi bir tecrübe oldu. Sınır boylarındaki gelişmeleri, özellikle Gürcü prensliklerinin ve Osmanlı Devleti için büyük bir siyasi-dini mesele meydana getirecek olan Şah İsmail'in faaliyetlerini dikkatle takip etti. Bu konuda devlet merkezini bilgilendiren raporlar yazdı.[42]

Şehzade Selim, bütün dikkatini Şah İsmail üzerinde toplamıştı. Babasından, Safevîlere karşı sert tedbirlere başvurması için aldığı emirler üzerine, sancağının güney sınırlarında bir dizi askerî harekâta girişti. İspir ve Bayburt'u ele geçirip Erzurum'a kadar olan bölgenin güvenliğini sağladı. Daha sonra Şah İsmail'in bölgeye yolladığı on bin kişilik orduyu Erzincan'daki

---

42 Feridun Emecan, "Selim I", DİA. c.36, s.407.

bir köprünün başında yakalayarak darmadağın etti (1507). Safevî ordusuna kumanda eden Şah'ın kardeşi İbrahim'i esir alıp, Trabzon kalesine hapsetti.

Şehzade Selim'in, 1508'de Gürcistan'a sefer açarak Prens Bağrat'ı mağlup etmesi, bir yıl sonra Rize ve Batum civarlarına yürüyerek Gürcü Kralı Aleksandr'ı perişan etmesi, Gürcülerin başkenti Kütayis'i işgal edip Trabzon'a büyük bir zaferle dönmesi, Dersaadet'te büyük memnuniyet uyandırdı. Başarıları babası Sultan II. Bayezid tarafından takdir edildi.

***

1509 yılı ortalarına gelindiğinde, Bayezid iktidarının giderek zayıfladığı görülüyor, bu durumu hisseden şehzadeler arasındaki taht mücadelesi giderek hızlanıyordu. Şehzade Selim'in Trabzon'da kazandığı başarılar ülkenin her tarafında duyulmuş, halk arasında, devleti zor durumda bırakan Safevî tehlikesinin ancak onun sayesinde ortadan kaldırılabileceği düşüncesi yayılmıştı.

Şehzade Selim Lehine Feragat

"Sultan II. Bayezid, Amasya Valisi olan büyük oğlu Şehzade Ahmed'i seviyor, onu veliaht yapma arzusunu ifade etmekten çekinmiyordu. Şehzade Korkut, pederine 17 gün naiplik etmişti; fakat şehzadesi bulunmadığından taht için tercih edilmiyordu. Trabzon Valisi Selim ise, hem Müslüman efkâr-ı umumiyesini tatmin, hem de fütuhata meraklı ve kahramanlığa âşık askeri kendine bağlamak için vilayetinin sınırlarını genişletiyor, Karadeniz sahillerinin devlete tâbi olmayan Müslüman kısımlarını ele geçiriyordu. Şah İsmail'e, Türk halkının beklediği cevabı verebilecek olanın ancak kendisi olduğunu gösteriyordu.

Oğlu Süleyman'a (Kanunî) Bolu sancakbeyliği'nin verilmesini sağlamış; fakat Amasya Valisi Şehzade Ahmed, "Bu oğlan, benüm yolum üzerinde neyler?" sualiyle buna itiraz edip, onun

tayinini Kefe Sancakbeyliği'ne çevirmeye muvaffak olmuştu. (5 Temmuz 1509)" [43]

***

Şehzade Ahmed'in taht adayı sıfatıyla öne çıktığını fark eden Şehzade Selim, bu emr-i vâkiyi kabullenmedi. Osmanlı tahtına sahip olabilmek için, hem kardeşleri, hem de babasına karşı amansız bir mücadeleyi göze almaya kararlıydı. Önce Kefe'ye, oradan Edirne'ye gelerek babasıyla görüştü. Kendisine Rumeli yakasında bir sancak verilmesini istedi. Uzun tartışmalardan sonra arzusuna nail oldu, Semendire sancağına tayin edildi. Fakat bir süre sonra, Şehzade Ahmed'in, babası tarafından saltanat makamına çağrıldığını duyunca, geri dönüp Çorlu'ya geldi. Uğraşdere mevkiinde babasının kuvvetleriyle çarpıştı. Fakat başarılı olamayıp Kefe'ye oğlunun yanına çekildi (3 Ağustos 1511). [44]

Ancak İstanbul'daki yeniçeriler, Şehzade Ahmed'i istemediklerini, Selim'i desteklediklerini ilan ettiler. Bu arada, Kefe'de bulunan Selim'e destek mektupları yollandı. Sultan II. Bayezid, bu gelişmeler üzerine onu İstanbul'a çağırarak serdarlığa tayin etti; bir ay sonra da oğlu lehine tahttan feragate mecbur oldu, bir bakıma tahttan indirildi. Böylece 39 yaşındaki "Yavuz" Şehzade, 24 Nisan 1512'de, Sultan I. Selim unvanıyla ve dokuzuncu Osmanlı padişahı olarak tahta çıktı.

Hafsa Sultan, Oğlu Süleyman'ın Yanında

Ayşe Hafsa Sultan, evliliğinin başlangıcından (1493), biricik oğulları Şehzade Süleyman'ın Kefe Sancakbeyliği'ne tayin olduğu 5 Temmuz 1509 tarihine kadar geçen 16 yıl zarfında sevgili zevcesi Şehzade Selim'le birlikte Trabzon Sarayı'nda

---

43 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.1, s.196 -197.
44 Emecan, a.g.e., c.36, s.408.

yaşadı. Süleyman'ın (Kanunî) Kefe'ye tayini üzerine onunla birlikte Kırım'a, üç yıl sonra Şehzade Selim'in cülusu üzerine ise yine oğluna refakat ederek Saruhan sancağına -Manisa'ya- geçti. Zaten Selim'in, oğlu Süleyman'ın Kefe'de bulunduğu sıradaki üç yılı, babası ve kardeşleriyle olan mücadelelerle geçmiş, harem hayatına hemen hiç vakit ayıramaz olmuştu.

***

Hafsa Sultan'ın, Süleyman'dan başka çocukları olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bazı kaynaklarda Sultan Selim'in, Hatice ve Şah Sultan isimli evlatlarından söz edilmekte, ayrıca çocuk yaşlarda Trabzon'da vefat eden Kamer Sultanla, Şehzade Salih'in adları geçmektedir.

Bu duruma göre; eğer Şehzade Selim, Hafsa Sultan'la evliyken başka hasekilerden çocuğu olmamışsa, Hafsa Sultan'ın ikisi erkek, üçü kız olmak üzere beş çocuğu olduğu söylenebilir. Ancak, bu bilgiler kesin bir kayda dayanmamaktadır. [45]

Katya Çölünü On Günde Geçti!

24 Nisan 1512'de tahta çıkan Yavuz Sultan Selim, oğlu Şehzade Süleyman'ı Saruhan sancakbeyi tayin edip, annesi Hafsa Sultan'la birlikte Manisa'ya gönderdikten sonra, ilk iş olarak kardeşleri Ahmed ve Korkut'la olan mücadelesini sonlandırdı.

Şimdi sıra, cülusunda elçi dahi göndermeyen ve Trabzon'daki şehzadeliği döneminden beri kendisine olan düşmanca tavrını sürdüren Şah İsmail'e gelmişti. Safevîler baştan beri Osmanlı'nın iç işlerine karışmış, Doğu Anadolu'ya gönderdiği casuslar vasıtasıyla mezhep propagandası yaparak, siyasî nüfuz sağlamak istemiş, Batı Anadolu'da dahi isyan çıkarma girişiminde bulunmuştu.

---

45 Doç.Dr. Nihat Yörükoğlu, Hafsa Sultan ve Külliyesi, Ank. 1984, s.20 -21.

Sultan Selim, Anadolu içlerinde günlerce yol aldıktan sonra, 23 Ağustos 1514'de, Çaldıran ovasında karşılaştığı Şah İsmail kuvvetlerini on saat içerisinde darmadağın etti. Safevî ordugâhı, Şâh'ın hazineleri ve hatunlarıyla birlikte Osmanlı'nın eline geçti. Çaldıran Savaşı, Türklere hem güney yollarını hem de Ortadoğu'nun bütün kapılarını ardına kadar açmıştı.

***

Dulkadiroğlu Beyliği'ni Osmanlı mülküne kattıktan sonra Dersaadet'e dönen Sultan, 1516 baharında Mısır Seferi'ne karar verdi. Doğu Akdeniz'de tam hâkimiyet sağlanması, Hıristiyan dünyasının ortak hareketine karşı İslâm dünyasına dayanma lüzumu ve Anadolu güvenliğinin sürekliliği gerçeği, Osmanlı'yı bu sefere yönelten gerekçelerin başlıcalarıydı.

Memlûk ordusuyla 24 Ağustos 1516'da Halep yakınlarındaki Mercidâbık'ta karşılaştılar. Şafakta başlayan savaş ikindiye kadar sürdü. Osmanlı ordusu mutlak bir zafer kazanmıştı. Mısır Sultanı Kansu Gavrî ve Şam nâibi dahi ölüler arasındaydı. Bu zaferle, Suriye ve Filistin'de dört asra yakın sürecek olan Osmanlı hâkimiyeti gerçekleşiyor, Türklere Mısır ve Arabistan yolu açılıyordu.

***

"Sonraki yıl Katya çölü varoşlarına ulaşan Ordu-yı Hümayun, çölü on günde geçerek, Mısır'ın anahtarı sayılan Salihiye mevkiine ulaştı. Çölün, o zamana kadar hiçbir cihangir tarafından geçilemeyip, ancak Yavuz tarafından aşılması, Osmanlı ordusunun levazım ve lojistik bakımdan sahip olduğu müthiş kudreti gösterir.

Ordu teşkilâtının, hareket üssünden 4 bin kilometre uzakta, yabancı topraklardaki bu ilerlemesi ve sonraki zaferleri, askerî tarihin bugün dahi pek büyük sayılması lâzım gelen harikalarındandır. Bu olumsuzluklara, çölün bedevî aşiretlerinin Osmanlı

ordusunu fırsat buldukça rahatsız etmelerini ve Mısır Sultanı Tomanbay'ın bir Türk başı getirene ağırlığınca altın vereceğini ilan etmesini de eklersek, Selim Han kuvvetlerinin başardıkları işin büyüklüğü daha iyi anlaşılır."[46]

***

Çölü geçen Osmanlı ordusu, Kahire yolu üzerindeki Ridaniye mevkiinde (22 Ocak 1517) Memlûk kuvvetleriyle karşılaştı. Kuşluk vakti başlayıp ertesi gün akşamına kadar devam eden savaşta Mısır kuvvetleri feci bir bozguna uğradı.

Yavuz, iki meydan muharebesiyle o zamana kadar iktisadî ve askerî bakımdan, dünyanın en büyük devletlerinden biri sayılan Memlûk Devleti'ni yıkarak, zengin mirasını Osmanlı hazinesine devretti.

Hafsa Sultan'ın Düş Kırıklığı

Hafsa Sultan, kudretli zevcesi Yavuz Sultan Selim'in, Osmanlı Devleti'nin başına geçmesiyle birlikte, bir anda hayalinde yaşattığı günlerin geldiğini düşünmüş; İstanbul'da, devletin kaderini elinde tutan muktedir hükümdarın baş hasekisi olarak yaşamayı tasarlamıştı. Rüyası buydu, ama yanılmıştı; kader başka türlü tecelli etmişti.

Yavuz'un, Hafsa Sultan'ı düşünecek vakti yoktu. O, ülkeler zapt etmek, zaferler kazanmak düşüncesindeydi. Gece gündüz bunları gerçekleştirecek plânlar hazırlamakla meşguldü. Nitekim plânları onu yanıltmamış, Çaldıran, Merc-i Dâbık ve Ridaniye'de, İran ve Memlûk ülkelerini ayakları altında ezmişti.

Yavuz, zaferden zafere koşuyor, Osmanlı topraklarını genişletiyor, Türkün itibarını her yönde arttırıyordu. Ancak her başarısında Hafsa Sultan'dan biraz daha uzaklaşıyordu.

---

[46] Aksun, a.g.e., s.224 - 225.

Oysa kocasının zafer nimetlerinden o da faydalanmak istiyordu. Trabzon'da hep bu rüyanın gerçekleşmesini beklemiş, hayalini saltanat yıllarının ihtişamıyla süslemişti. Fakat 1509 yılından beri kocasından ayrıydı.

Ayrılıkları, zevcesi padişah olduğunda da bitmemiş; Yavuz, oğlu Süleyman'ı Kefe'den Manisa'ya tayin ettiğinde onu da birlikte yollamıştı. O günden itibaren Hafsa Sultan için, gerek zevcesi Selim, gerek Dersaadet erişilemez birer düş haline gelmiş, Trabzon'da geçen saadetli yılların yerini, hasret ve firak yılları almıştı. [47]

Onun, Sultan kocasına kavuşma ümidi giderek tükeniyor, artık bütün varlığını geleceğin "Muhteşem Süleyman"ına, biricik oğlunun tahsil ve yetişmesine sarf ediyordu.

Bırakın, Ayağınıza Yüz Süreyim!

Hafsa Sultan'ın, "Valide-i Süleymanşah" diye bitirdiği bazı mektupları Topkapı sarayı arşivindedir. Bu değerli belgeler arasında, oğlu Süleyman'la birlikte Manisa Sarayı'nda bulunan Hafsa Sultan'ın Yavuz Selim'e yazdığı hasret ve sitem dolu şu mektup da yer almaktadır:

"Ümit bu idi ki, Hüdavendigâr Hazretleri serir-i saltanata geldiklerinden sonra bu nahifeyi dahi hâk-pây-i kimya- bahşlerine yüz sürmek ile müşerref olmak tasavvur olunurdu. Lâkin bu cariyenin karanlık talihinden ol şereften mahrum olduk. Ümiddir ki, Padişah-ı âlempenahın ayağı toprağından bu cariye feramuş buyurulmayıp inayet-i Sultanî ile behremend ola... Bâkî ferman sultanımındır...

Zaife-i Nahife Valide-i Süleymanşah"[48]

---

47 M. Çağatay Uluçay, Haremden Mektuplar I, İstanbul 1956, s.75-76.

48 Ümit ediyordum ki; Sultan Hazretleri Osmanlı tahtına geldikten sonra, bu zayıf, çaresiz kulunu da her şeye can veren ayağının toprağına yüz sürmekle şereflendirecektir, böyle hayal ediyordum. Fakat kölenizin karanlık talihinden olacak,

Bu samimi mektubun, II. Bayezid'in anası Gülbahar Hatun'un mektuplarına göre çok daha kültürlü bir hanımın kalem veya ifadesinden çıktığı anlaşılmaktadır. [49]

Hafsa Sultan, zevcesi Yavuz Sultan Selim'e böyle mektuplar yazıyor; ona olan sevgi ve muhabbetini, içinde bulunduğu acıklı ve çileli durumu böyle hulasa ediyordu. Lâkin bu kudretli Sultan, kâh Çaldıran ovasında Şah İsmail kovalıyor, kâh Ridaniye'de Tomanbay'la boğuşuyor, içinde bulunduğu şartlar, Hafsa Sultan'la birlikte yaşamasına fırsat vermiyordu. O artık aşk ve sevgi nâmeleri değil, fetih destanları yazıyor, tüm âleme kudretinin büyüklüğünü ilân ediyordu.

Yavuz, İran ve Mısır seferleri sırasında oğlu Şehzade Süleyman'ı İstanbul'a çağırarak kaymakam olarak vazifelendi. Oğlundan başka ümit ve dayanağı kalmayan Hafsa Sultan'ın, Memlûk Seferi sırasında Şehzade Süleyman'dan iki yıl uzak kalması, onu çok etkilemiş, oldukça yıpratmıştı.

Sefere Götürülen Kütüphane!

"Mısır Fâtihi Sultan Selim, hârikulade bir dinamizme sahipti, dünyevî lezzetlerden hoşlanmaz, günde üç dört saat uykuyla yetinirdi. Kaynaklarda, şehzadelik zamanından beri kendini tarih mütalaasına, tefekküre, âlimlerle sohbete verdiği belirtilir. Hükümdarlığı sırasında gözlüğünü takarak, okunup incelenmesi çok güç olan, Tarih-i Vassaf'ı okuduğu bilinir. Adı geçen Moğol tarihi Hindistan'dan söz etmektedir ki, bu durum onun Hind'e veya Turan'a sefer açacağının bir işareti olarak kabul edilir.

---

maalesef bu şereften mahrum kaldım. Ümit ediyorum ki; bu köleniz, zayıf ve âcizlerin sığınağı olan Sultanımın ayağının toprağına yüz sürme imkânından uzak tutulmaz, unutulmaz ve bendeniz Sultanımın lütfundan nasiplenirim. Kesin karar elbette sultanımındır… Süleymanşah'ın annesi, aciz ve zayıf…

49 Adnan Giz, "Belgelere göre Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul 1978, Sy:1, s.20.

Batılı tarihçi Paolo Giovio; Selim'in, Sezar'ı ve İskender'i dahi okuduğunu söyler. Bu onun tarihe olan büyük merakını gösterir ki, bu durum bütün Osmanlı hükümdarlarında bir an'ane olarak böyle devam etmiştir. Hemen hepsi kendi tarihleriyle beraber diğer tarihlere de meraklıdırlar."[50]

Sultan Selim, Mısır seferi sırasında seyyar kütüphanesini de beraberinde götürmüştü. Bazen bizzat kendisi okur, bazen de nedimlerine okutur, kendileri dinlerdi. Yolda ya bir eser telif edilir veya tercümesi yapılır yahut eser istinsah edilirdi. Bazen de ilim erkânı ile sohbetler düzenlenir, eğlenceler tertip olunurdu.[51]

***

Ülkeler ve beldeler fetheden, birbirinden parlak ve büyük zaferler kazanan, elli senelik ömrü at üstünde, çadırlarda, savaşlarda geçen kudretli Hünkâr, sekiz yıl, dört ay, yirmi sekiz gün padişahlık yaptıktan sonra, 22 Eylül 1520 günü, yeni bir sefer hazırlığı içinde iken Çorlu civarında hayata veda ediverdi.

O, donanmaya, topçuluğa ve askerî tekniğe büyük önem vermiş, dünyada ilk defa denenen yivli toplar döktürmüş, böylece sekiz yıl gibi kısa bir sürede, ülkesinin sınırlarını iki buçuk misli büyüterek, devletini cihana hükmeder hale getirmişti. Vefatı, Şehzade Süleyman Manisa'dan İstanbul'a gelinceye kadar sekiz gün saklandı. Oğlu Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan ve 20 Kasım 1522'de tamamlanan türbesi, Fâtih'te, "Sultan Selim" adını taşıyan semtte ve aynı isimli camiin mihrabı önünde, Haliç'e bakan bir tepenin üzerindedir.

---

50 Aksun, a.g.e., s.234.
51 Prof. Dr. Ahmet Uğur, Yavuz Sultan Selim, Kayseri 1999, s.109.

Sensiz Geçen Günler Bana Haram!

Yirmi altı yaşındaki Şehzade Süleyman'ın Osmanlı tahtına cülûsuyla tarihimizin en muhteşem ve haşmetli devri başladı. Cülûs u Hümayunu tebliğ ve taahhüt edilen vergiyi tahsil etmek için Macaristan'a gönderilen Osmanlı elçisi Behram Çavuş'un Macar Kralı'nın emriyle işkence altında öldürülmesi, devletler hukukunun açıkça ihlâli ve savaş sebebiydi. Sefer hazırlıklarına hemen başlandı.

***

"Hafsa Sultan, zevcesi Selim'in vefatından sonra, oğlu Süleyman'ın cülûs için acele İstanbul'a çağrılması üzerine, Manisa'da yalnız kalmıştı. Ciddi bir karamsarlığa kapıldı. Bu sırada Dersaadet'teki oğluna yazdığı şu mektup, hem üzüntülerini, hem de yeni hünkârdan olan taleplerini çok açık biçimde dile getirmektedir:

'Bu hâdikâ-yı nâr-ı firak ve garîka-yı bahr-i iştiyak tarafından isti'lâm buyurulursa, sen ömrüm hâsılı ve gözlerim nuru, dâhil-i ruhum ve sermaye-i fütuhumdan ayrı olalı, ömr-i aziz-i bîbedelden mahzuz ve behremend olmayıp gülistan-ı saadet ve bûstân-ı devletinden ayrı düşmüş bülbül-i nâlân ve andelib-i hezâristan gibi feryad-künan olup işimiz teşviş olmuştur.

Benim âfitâb-ı devletim! Mercûdur ki, saadetli bâşın için bu gurbetten, bu firkatten halâs edip serir- saltanata cülûs ettikde âcilen bu muhliseyi rü'yet-i cemalin ile müşerref ve mütena'im edesin ki ömr-i cihan sensiz haramdır.'[52]

---

[52] Ayrılık ateşiyle, hasret denizinde boğulmuş şu çaresizden sorulsa şöyle derim: Varlığımın neticesi, gözlerimin nuru, canımın içi ve hayatımın sermayesi olan senden ayrılalı asla ferah ve saadet içinde değilim. Değerine paha biçilmez aziz ömrümün artık hiçbir kıymeti kalmamıştır! Gül bahçesinden veya saadet bostanından yahut öz vatanından ayrı düştüğü için ağlayıp inleyen bülbül gibi feryat ediyor, inliyorum... Şimdi bütün dünyam karmakarışık…

Sultan Süleyman, kısa süre sonra anası Hafsa Sultan'ı İstanbul'a getirterek, ona lâyık olduğu makam ve itibarı sağladı. Babası Sultan Selim'in yıllarca hareminden uzak tuttuğu bu talihsiz kadını huzur ve saadete kavuşturdu. Bu tarihten sonra, Osmanlı sarayında ilk defa itibarlı ve nüfuzlu bir "Valide Sultanlık" makamı meydana getirildi."[53]

***

Önceki yıllardaki defterlerde, "Valide-i Hazret-i Hüdavendigâr" olarak adı geçen "Valide Sultanlık" unvanı, bundan sonra "Hazret-i Hatun-ı Muazzama-i Cihan, Valide-i Hazret-i Hullide mülkehu" şeklinde ihtişamlı bir ifadeye kavuştu. İşte bu kudretli kadın, mazinin "Zaife-i Nahife Câriyesi"dir.[54]

Artık Hafsa Sultan, "Valide Sultan" olmuş, kocası zamanında erişemediği ikbal mevkiine geçmişti. Gerek Trabzon, gerekse Manisa'da bir şehzade yanında ömür sürdüren Valide Sultan; şimdi ülkelere, iklimlere hükmeden bir imparatorun sarayına kumanda ediyordu. Kadınları, ikbal ve câriyeleri oğlu Süleyman'ın yanında pervane gibi dönüyorlardı. Kanunî'nin başkadını Hürrem Sultan, kendisine hürmet gösteriyor, onu elinden geldiğince incitmemeye çalışıyordu. Oğlu, her gittiği seferde kaleler fethediyor, büyük meydan muharebeleri kazanıyordu. Bir anaya mutluluk veren bundan güzel ne olabilirdi? Hafsa Sulan, böyle bir oğla sahip olmanın gururuyla yazdığı mektupların altına, üzerinde "El mütevekkil Alellah" veya "Valide-i Sultan Süleyman Şah" imzasını atıyordu. [55]

Ey devletimin güneşi! Senden saadetli başın için hem rica ediyor, hem ümit ediyorum ki; beni bu gurbetten, bu ayrılık ateşinden kurtar! Saltanat tahtına oturduğunda, acilen, bu samimi, bu içten dostunu da varlığınla sevindir. Güzel yüzüne yeniden kavuşmak, onu tekrar görmekle şereflendir, böyle nimetlendir. Şunu bilesiniz ki sensiz geçen günlerim bana haramdır.

53 Adnan Giz, a.g.e., s.20- 21.

54 Âciz ve zayıf kölesi.

55 M. Çağatay Uluçay, Haremden Mektuplar I, İstanbul 1956, s.78.

Ev Yapandan Vergi Alınmadı!

Güzelliği kadar hayırseverliği ile de tanınan Hafsa Valide Sultan, oğlu Şehzade Süleyman'ın Saruhan Sancak beyi olarak Manisa'da bulunduğu sırada cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret, hankâh, Dârü'ş-şifa ve hamamdan meydana gelen büyük bir külliyenin [56] inşasına başladı (1513). Sultaniye Külliyesi adıyla da bilinen topluluğun, cami ile ona bağlı binalarının bir bölümü onuncu yılın sonunda (1523) tamamlanarak hizmete girdi. Hamam ve Dârü'ş-şifa ise Hafsa Valide'nin vefatından sonra oğlu Kanunî tarafından yaptırılarak külliyeye ilave edildi.

Şehrin sosyal ve ekonomik tarihinde önemli bir yere sahip olan bu külliye, vakıf defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, Manisa'nın ovaya doğru genişlemesini sağlayacak bir mevkide, Timurtaş Paşa oğlu Ali Bey bahçesi denilen yerde inşa edildi.

Hafsa Sultan, Manisa'ya ve Türk sanatına, Sultaniye Camii gibi bir şaheseri hediye etmekle yetinmemiş, camiye cemaat toplamak için Ali Bey bahçesinden alınan arsadan 20 evlik yer ayırarak, ev yapmak isteyen kimselere icar veya cüz'i para ile satmayı şart koşmuştu. Kanunî de bu parseller üzerinde ev yapanları tekâlif-i divânîye ve âvarız-ı Sultaniye'den [57] muaf tutmuştu. Bu suretle kısa zamanda bu arsa üzerinde bir mahalle kuruldu. Kadirbilir Manisa halkı bu Külliye'ye ve mahalleye "Sultaniye" adını verdiler. [58]

Bugün külliyenin imaret ve hankâh kısmı maalesef yıkılıp ortadan kaybolmuştur. Türk mimârî tarihinin bu eşsiz manzumesinden geride kalan binalar ise, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1969'da tamamlanan restorasyon çalışmaları sonucu eski durumuna uygun şekle getirilmiştir.

---

56 Türk şehirlerinde sosyal gayeler için inşa edilen binalar topluluğu.
57 Olağanüstü hallerde, özellikle savaş sebebiyle alınan geçici vergi.
58 Ç.Uluçay, "Kanunî Sultan Süleyman ve ailesi ile ilgili bazı notlar ve vesikalar", Kanunî Armağanı, Ank. 1970, s.231.

Yerlerde Sürünen Kur'an Cüzleri!

Kıymetli Sanat Tarihçisi İ. Hakkı Konyalı 1969'da kaleme aldığı bir makalesinde külliyenin onarımdan önceki halini şöyle tasvir etmiştir:

"Atmış yetmiş sene evveline kadar, Hafsa Sultan'ın bıraktığı heybetli ve haşmetli külliye ayakta idi. İhmal, tarihî yadigârlara karşı duyulan hislerin zayıflaması, deliksiz bir inci kadar kıymetli olan bu manzumeyi yüzüstü bırakmıştır. İmaret bütün teşkilatıyla yerini bir viraneye bırakmış, dârü'ş-şifa'nın, medreselerin, tabhane, dershane ve hamamların kubbeleri çökmüş, baykuşlara tünek olmuştu. Yıkılan imaret ve hankâhın (tekke) enkazı, dârü'ş-şifa'nın ve hamamların önleri ve kubbelerinin eteklerini birer dağ yavrusu gibi altlarına almıştı.

Mimârîsi bakımından çok enteresan, muhteşem çinili ve mihraplı olan cami tam on sene saman deposu yapılmıştı. İnsanın elini süremeyeceği ahşap süsleri, nakışlar, hatta eşsiz Kur'an cüzleri samanların, tozların altında kalmıştı!" [59]

***

Sultan Camii, plân bakımından 16. asırda yapılmış diğer Osmanlı eserlerine benzer. Osmanlı Devleti'nin Manisa'da yaptırmış olduğu en büyük camidir. Mabetin iki minaresi ana gövdeye bitişiktir. Kalın gövdeleri, kesme taş işçiliği ve şerefe altlarındaki mukarnaslarıyla camiye ağırbaşlı bir görüntü kazandırır. On altı köşeli olan minarelerde kesme taş ve kırmızı renkli taş değişimi külâha kadar devam eder. [60]

Avluya üç ayrı kapıdan girilir. Avlunun tam ortasında mermerden fıskiyeli bir şadırvan yer alır. Son cemaat

---

59 İbrahim Hakkı Konyalı, "Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", Vakıflar Dergisi, Ankara 1969, Sy:8, s.52.

60 Yörükoğlu, a.g.e., s.69 -71.

mahallinin ortasındaki zarif taç kapının cephe kemeri üzerinde devrinin sülüsü ile tek satır halinde bir İran şâirinin şu iki mısraı okunur:

Kıbletü'l uşşak bâşed in makam

Her ki nakıs amed inca şüd tamam [61]

Taç kapının iç iki yüzünde iki tane köşeli mihrabiye görünür. Üzerlerine Peygamberimizin şu hadisi kazınmıştır:

"Vakti geçmeden namaza, ölüm gelmeden tövbeye acele ediniz."

Ceviz oyma kapının kemeri üzerine yerleştirilen dört satırlık sülüs kitabenin Türkçesi şöyledir:

"Salahiyet ve vakar sahibi Sultan Süleyman'ın annesi, secde edenlere Allah (c.c.) için, şu eşi bulunmayan haneyi inşa etti."

Kitabenin son tarih mısraı ebcet hesabına vurulunca h.929 yılı çıkar ki, Kanunî'nin annesi Hafsa Valide Sultan, bu camii 1522 (h.929) yılında yaptırmış, vakfiyesini de bu tarihte tanzim ettirmişti.

Üzerinde kitabenin yer aldığı taç kapıdan girilen mekân ferah ve aydınlıktır. Ortada merkezî bir kubbe ile yanlarda birer sütunun ve ikişer kemerin taşıdığı sade iki kubbe vardır. Mabedin alanı enlemesine dikdörtgendir. Ana kapının tam karşısındaki kıble cephesinde mihrap, onun hemen sağında mermer minber görünür. Mihrap, yüksekliği ve süslemeleriyle olağanüstü dikkat çekicidir.

"Mabedin batı tarafına ikinci bir kapı açılır ki, bu kapı sultanların, şehzadelerin, umumi valilerin girmesi için yapılmıştır. Devrinin ahşap işçiliğinin şaheser bir örneği olan bu kapının kanatlarından birinin üstünde "Lâilâhe illallah", ötekinde ise "Muhammedün Resulullah" yazılıdır.

Kaynaklara göre, caminin pencere kanatları da devrindeki

61 Bu makam âşıkların kıblesi oldu, her kim buraya eksik girerse tamam olur.

ahşap işçiliğin çok başarılı eserleri arasındaymış; ancak birçoğu yok olmuş ve yerlerine çöküntü devrinin kötü işçiliğiyle yenileri yapılmıştır." [62]

Devamsız Hocaya Ceza!

Osmanlı Devleti medreseleri [63] genellikle üstü açık ve çevresi revaklı bir avlunun etrafında inşa edilmiş yeteri kadar talebe hücresiyle avlunun bir tarafında ders okutmaya mahsus bir dershaneden ibaretti. Ekseriya avlunun ortasında bir havuz ve gölge vermek için birkaç ağaç bulunurdu. Talebeler odalarında birer ikişer oturur, orada hem derslerine çalışır, hem de yatarlardı. Odalarda ayakkabı koymaya mahsus dolaplarla kitap koymak için yapılmış raflar ve hücreler bulunurdu. Bu odalara, revakların altından birer kapı ile girilirdi.

Sultan Camii'nin kuzey tarafına inşa edilen medresenin hücreleri cami avlusunun üç tarafına yerleştirilmiş, böylece avlu, cami ile medresenin ortak kullanım alanı olmuştur. İki katlı dershanesi ise, alışılmışın dışında eksene değil, odaların sonuna konulmuştur. Avlunun doğu kenarındaki molla hücreleri de diğerleriyle aynı ebatta olup kubbe örtülüdür. [64]

***

Hafsa Sultan Sıbyan Mektebi [65] iki kubbelidir; iki odası vardır. Âbidevî olan kapısı cephesinin sağına konulmuştur. Kapı doğrudan odalardan birine açılır, diğerine aradaki

---

62 İbrahim Hakkı Konyalı, "Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", Vakıflar Dergisi, Ankara 1969, Sy:8, s.53.

63 Osmanlı maarif sistemi içinde yüksek seviyede eğitim ve öğretim gerçekleştiren müesseselerdi. Talebeler buralarda hem ders okur, hem de yatıp kalkarlardı.

64 Doğan Yavaş, "Hafsa Sultan Külliyesi", DİA. c.15, s.124.

65 Bu mektepler, beş altı yaşlarındaki küçük çocukların devam ettikleri okullardır. Her mahallede bulundukları için "Mahalle Mektebi", taştan yapıldıkları için de "Taş Mektep" diye isimlendirilirlerdi.

kapıdan geçilir. Hafsa Sultan Vakfiyesi'ne göre; mektepte, Kur'ân'ı Kerim'i çocuklara okutmaya muktedir bir hoca ile bir de yardımcının görevlendirilmesi, okutulacak çocukların yetim ve fakir olması, fakir ve yetim çocuk bulunamadığı takdirde mektebe beldenin Müslüman çocuklarının alınması kurallara bağlanmıştır. Bunlara verilecek yemeklerin imaretten karşılanması, giyim kuşamlarının temini, hocaların devamlarının kontrol edilmesi ve gereken hallerde ceza verilmesi şartlara bağlanmıştır. [66]

Sultaniye Hankâhı'nı Vali Yıktırdı!

Hafsa Valide Sultan; cami, medrese ve sıbyan mektebi ile birlikte bir imaret ve hankâh binası da inşa etmişti. Caminin batısında yer alan bu imaret ve hankâhın kileri, ahırı, abdest alma yeri, odunluğu, deposu ve mutfağı vardı. Koca imaret, hankâhla birlikte tamamen yıkılıp ortadan kalkmıştır.

Merkez Efendi[67], vakfiyede "Hankâh-ı Sûfiyye" ifadesiyle anılan hankâhın ilk şeyhi olarak 1529 yılına kadar görev yapmış, Sümbül Efendi'nin ölümü üzerine İstanbul'a gelmişti.[68]

"On odalı olan hankâh binası, önceleri tekke olarak kullanıldığı halde, daha sonra medrese haline getirilmiş, yapıyı eski medrese binasından ayırmak için de buraya "Dış Medrese" adı verilmişti. Külliyenin önceleri hankâh, sonradan tekkeden dönüştürülmesi sebebiyle de"Tekke Medresesi" adıyla anılan ve ülke kültürüne hizmet veren bu birimi, maalesef 1934 -1935

---

66 Yörükoğlu, a.g.e., s.102.

67 Merkez Efendi, 1463'de Denizli'de doğmuş, 1552'de İstanbul'da Hakka yürümüş, meşhur bir Halvetî-Sünbülî şeyhidir. Mevlânâkapı dışında kendi adıyla anılan dergâhının yanına defnedilmiş, kabrinin üzerine daha sonra bir türbe inşa edilmiştir. İstanbul'un çok ziyaret edilen mekânlarından biridir.

68 Doç.Dr. Tanju Çantay, "Hafsa Sultan Türbesi", Semavi Eyice Armağanı, İstanbul 1992, s.153.

yıllarında dönemin Manisa Valisi Murat Germen tarafından yıktırılmıştı." [69]

Dr. Yörükoğlu, yıktırıldığı yetmezmiş gibi, sonradan satışa da çıkarılan hankâh arsasının [70] bir kısmının bugün Sağlık Sokağı'na dâhil olduğunu, diğer kısmının üzerine ise evler ve park yapıldığı, bu sebeple günümüzde hankâhtan en ufak bir izin kalmadığını söyler.

Ancak, Değerli tarihçi İ.Hakkı Konyalı, "Arsa haline getirilen bu yerlere ağaçlar dikilmişse de, yapılan hafif bir kazı yoklamasında hankâhın ve imaretin temelleri bulunmuştur." diyerek, istenirse binaların yeniden inşa edilmelerinin mümkün olabileceği mesajını vermektedir.

***

Dr. Yörükoğlu, adı geçen makalesinde Manisa Vakıflar Müdürlüğü Başkâtipliğinden emekli Keşfi Karadanışman'dan aldığı malumat istikametinde şu bilgiye de yer vermektedir:

"Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkınca, vakıflardan alınan bina Özel İdare'ye devredildi. 1935 yılında bir odası yıkılan bina için, "mâil-i inhidamdır'[71] bahanesi bulundu ve Vali Murat Germen tarafından Özel İdare'ce tamamen yıktırıldı."

Hâlbuki Hafsa Sultan, özenle hazırladığı vakfiyesinde, bu vakfın sonsuza kadar satılamayacağını ve hiçbir kuruma bağışlanamayacağını, eğer bir şekilde yıkılsa dahi, binaların tekrar ve tekrar inşa edileceğini, hiçbir surette bozulamayacağını şarta bağladığı halde bunların hiçbirine uyulmamış, binalar merhametsizce tahrip edilmiştir.

---

69 Doç. Dr. Nihat Yörükoğlu, "Manisa'da Hafsa Sultan Hankâhı", Vakıflar Dergisi, Sy:13, Ankara 1981, s.490.

70 Hankâh arsası, Manisa Vilâyet Gazetesi'nde 18.3.1937'de yayınlanan ilânla satılmıştı.

71 Yıkılmaya meyilli, çökebilir.

Zengin Fakir, Herkese Aynı Tedavi

"Dârü'ş-şifa, Hafsa Sultan Külliyesi'nin son yapılan tesisidir. Valide Sultan'ın vefatından sonra (1534), vasiyetine uyularak, onun adına oğlu Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştı (1539). Dârü'ş-şifa, Sultan Hamamı'nın batısında ve yer seviyesinden biraz aşağıda bulunmaktadır. Ortası avlulu, kare plânlı olup, kuzey tarafı çıkıntılıdır. Ana binanın etrafı, ortası geniş bir bahçe olacak şekilde taş duvarla çevrilidir. Dârü'ş-şifa'da birbirinin simetriği olan batıda üç, doğuda iki, kuzeyde eyvanın yanlarında ise birer kubbeli iki oda vardır. Cephe kısmının köşelerinde, kapıları revaklara açılan birer oda daha bulunmaktadır. Avlunun tam ortasında ise bir şadırvan göze çarpar.

Beyaz mermerden olan ana kapının üzerinde üç beyitlik kitabe yer alır. Kitabenin sonundaki "Makam-ı âfiyettir" terkibi, ebcet hesabına göre (h.946/1539) inşa tarihini göstermektedir."[72]

***

Vakıflar İdaresindeki belgelere göre, Hafsa Sultan Dârü'ş-şifa'sı eksiksiz, mükemmel bir müessese olarak tesis edilmişti. Meselâ; A.Terzioğlu'nun 1968'de hazırladığı doçentlik tezine göre; Dârü'ş-şifa personeli ile hastalar arasındaki oran, İsveç'teki modern hastanelerdekinin aynıydı. Dârü'ş-şifa'nın yirmi iki kişilik personel kadrosu arasında, başta başhekim olmak üzere, birer ruh ve göz hastalıkları mütehassısı ile bir de operatör yer alıyordu. Vesikalarda, personelin her birinin alacağı ücret de açıkça belirtilmişti.

Onarıldıktan sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın

---

72 Dr. Ali Haydar Bayat, "Manisa Hafsa Sultan Külliyesi ve Dârü'şşifası", Türk Kültürü, Ankara 1978, c.16, sy:190, s.599 -600.

emrine verilen Dârü'ş-şifa, zamanımızda Sağlık Müzesi olarak kullanılmaktadır. Dârü'ş-şifa'da, 1951'den beri her sene şenlikler düzenlenmekte, halka "Mesir Macunu" dağıtılmaktadır. Türk tıp tarihinde özel bir yere sahip olan Dârü'ş-şifa, ünlü mesir macunu vesilesiyle her yıl yeniden hatırlanmakta, halkın huzuruna yeniden çıkmaktadır.

İslâm dünyasında kurulan bütün Dârü'ş-şifalarda zengin-fakir, hür-köle, âmir-memur ayrımı yapılmıyor, hastaneye başvuran herkes ücretsiz tedavi ediliyordu.[73]

***

"Caminin kuzeydoğusunda geniş bir alan işgal eden birbirine bitişik çifte hamam yer alır. Hamamlar doğudan batıya doğru uzanırlar ve "Sultan Hamamı" adlarını taşırlar. Denilebilir ki, bu hamamlar kadar aydınlık, ahenkli, insicamlı pek az hamam vardır. Derin ve büyük kubbeleri, yıldız şekilli yüzlerce pencereden içeriye bolca ışık boşaltırlar.

Erkekler hamamının kapısı doğu köşesinden cami meydanına açılır. Kapısının üstündeki taşta altı mısralık tarih kitabesi göze çarpar. Son mısradaki "Ahsenü'l hamam"[74] terkibi ebcet hesabıyla hicri (h.946 /1539) yılını gösterir. Kitabeye göre, çifte hamam yapıldığında Hafsa Sultan vefat etmiş, inşaat, oğlu Kanunî tarafından anası adına yaptırılmıştı. Zaten bu durum, kitabedeki dua cümlelerinden de anlaşılmaktadır. Kapısı köşeden kuzeye açılan kadınlar hamamı da diğer kısmın aynıdır; yalnız üzerinde kitabe yoktur."[75]

---

73 Sultan Mansur, Kahire'deki Kalavun Dârü'şşifası'nın açıldığı gün halka, "Bu burasını benimle eşit olanlar için de, benden aşağıdakiler için de vakfettim. Buradan sultan, emir, asker, hür, köle, erkek, kadın herkes eşit olarak istifade edeceklerdir." Diye seslenmiştir.

74 Hamamların en güzeli…

75 İbrahim Hakkı Konyalı, "Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", Vakıflar Dergisi, Ankara 1969, Sy:8, s.54.

***

Hafsa Sultan, yaptırdığı bu külliyeye gelir kaynağı olarak muazzam bir servet bırakmıştı. Urla'nın birçok köyleri, oradaki bütün dükkânların kiraları, Kapan'ın bütün geliri, Menteşe sancağının Mazın kazasının Sobice[76] kasabası çarşısındaki dükkânlar, Manisa'nın Bakır Köyü ve buradaki Yörüklerin vergileri, Hüdavendigâr sancağına bağlı Kayadibi köyleri, Manisa'daki Saray hamamı, Gürleyen su değirmenleri, Çatalkilise köyündeki koru gelirleri, hepsi bu külliyenin idaresi için tahsis edilmişti.[77]

Hafsa Sultan, Urla'da bir mescit de inşa ettirmiş, ancak bu mescit maalesef günümüze ulaşamamıştır. Valide Sultan ayrıca Kırkağaç'ta bir çeşme de yaptırmıştı. Evliya Çelebi, Marmaris'te kale dışındaki diğer yapıların da Hafsa Sultan tarafından inşa ettirildiğini bildirmektedir.

Ne Günüm Gün, Ne Gecem Gece!

Yerli ve yabancı bütün kaynaklar; Hafsa Valide Sultan'ın, oğlu Kanunî üzerinde etkili olduğunu, fakat kendisinin bunu kötüye kullanmadığını, sarayda olumlu manada idareci bir rol üstlendiğini yazmaktadırlar.

Hafsa Valide'nin, oğlu Kanunî'ye olan düşkünlüğü, hayatının hemen her anında görülmüş; müşfik anne, ondan her ayrılışında sonsuz acılar çektiğini, âdeta onsuz yaşayamadığını her fırsatta dile getirmiştir. Kanunî, zaferden zafere koşarken, her şeyi ile ona bağlanmış olan yaşlı anneden hep hasret feryatları yükselmiştir.

---

76 Aydın Koçarlı'ya bağlı bir köy olarak günümüze kadar gelmiştir.
77 Bayat, a.g.e, s.597.

İşte Hafsa Valide Sultan, bu özlem dolu mektuplarından birinde sevgili oğluna şöyle seslenir:

"İllet ve firkat belâsına göyünmüş (sıkıntı ve ayrılık üzüntüsüyle yanıp kavrulan) validen kıb'inden istifsar olunursa (annene soracak olursan), ayrılık ve firaktan ne günüm gün, ne gecem gecedir. Bu hasretlik canıma gereği gibi tesir ediptür. Âteş-i iştiyak yövmen feyövma (hasret ateşi gün be gün) bir veçhile (bir tarafıyla) galebe etmiştir ki, muabbirler (tabirciler) tabirine kadir değildir. Bendeniz mübarek eşiğiniz tozuna yüz sürer, mübarek ayağınızı öperim.

Valide-i Sultan Süleymanşah"[78]

"Valide Sultan" olarak, on üç yıl beş ay yirmi yedi gün yaşayan ve hem hayırseverliği, hem de iyi kalpliliği ile nam kazanan Hafsa Sultan, 19 Mart 1534 (4 Ramazan 940) günü 56 yaşında iken hayata veda etti.[79]

Sultan Selim Camii haziresine, kocası Yavuz Sultan Selim Türbesi'nin yakınına defnedilen Hafsa Sultan'a, daha sonra oğlu Kanunî Sultan Süleyman tarafından zarif bir türbe inşa edildi.

Hafsa Valide Türbesi İhya Bekliyor!

Değerli Tarihçi İ. H. Konyalı, Hafsa Sultan'ın vakfiyesiyle ilgili makalesinde, Hafsa Valide türbesinin son durumunu şöyle anlatır: "Sultan Selim Camii avlusunda, Şehzadeler Türbesi ile Yavuz'un türbesi arasında "Hatuniye" adlı üçüncü bir türbe daha vardır. Burada Yavuz'un karısı ve Kanunî'nin

---

78 Adnan Giz, "Belgelere göre Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul 1978, Sy:1, s.21.

79 Ali Haydar Bayat, "Hafsa Sultan", DİA. c.15, s.122.

anası Hafsa binti Abdurrahman medfundur. Bu türbe 10 Temmuz 1894 zelzelesinde yıkılmıştı. Meşrutiyetten evvel tekrar yapılmaya başlanmış ve ilk sıra pencerelere kadar da yükselmişti. II. Meşrutiyetten sonra tahsisat verilmediği için tamamlanamamış, kıymetli sütunları ve mozaikleri dağılıp gitmişti."[80]

***

Hafsa Sultan Türbesi, İstanbul'un kuzeyindeki tepe üzerine, Sultan Selim Camii haziresine (1522), Yavuz'un türbesinin doğusuna, şehre ve Haliç'e hâkim bir yere inşa edilmişti. Türbenin mimârî özellikleri, günümüze kadar gelen kalıntılardan ve eski resimlerden tespit edilebilmektedir. Türbe sekizgen plânlı olarak inşa edilmişti. Cephesinde giriş çıkması ve dört sütun üzerine düz atkılı, geniş saçaklı revakı vardı. Binada sekizgen bir kasnakla kubbe kısmına geçilir. Hafsa Sultan Türbesi, giriş cephesiyle türbe mimârîsinin "tek örneği" olan bir eserdir, bu tarafı ile büyük önem ve değer taşır.[81]

Araştırmalarla sayıları artabilecek gravür, fotoğraf ve çizimlere dayanarak, Yavuz ve Kanunî gibi Osmanlı'ya nice büyük zaferler kazandıran iki muhteşem cihangirin yadigârı bu aziz Valide'ye ait yıkık türbenin yeniden ihyası hiç de zor değildir. Bugün enkaz halindeki türbenin orta yerinde yılların ihmalinin bir neticesi olarak, maalesef dev iki servi yükselmektedir.

Asırlardır güllerin süslediği hazirenin ortasında hazin bir çirkinlik anıtı olarak duran bu türbe kalıntısı; ümit ediyorum ki, Hafsa Valide'nin vefatının 476. yılında (2010) İstanbul ufkuna

---

80 İbrahim Hakkı Konyalı, "Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", Vakıflar Dergisi, Ankara 1969, Sy:8, s.56.

81 Doç.Dr. Tanju Çantay, "Hafsa Sultan Türbesi", Semavi Eyice Armağanı, İstanbul 1992, s.154 - 157.

yeniden yerleşir, böylece tarih ve medeniyet değerlerimizden biri daha gelecek nesillere kazandırılmış olur.

Osmanoğulları'nın kadim geleneğine uygun biçimde siyasete ve devlet işlerine karışmadı. İslâmiyet'e bütün kalbiyle bağlanıp, ona hizmeti hayatının gayesi haline getirdi. Üsküdar Toptaşı'nda, "Atik Valide Külliyesi" adıyla tanınan ve tasarımı Mimar Sinan'a ait olan noksansız bir külliye inşa ettirdi.

NURBÂNU VALİDE SULTAN

Kanunî, Osmanlı'ya karşı ikiyüzlü siyaset uygulayan ve Türk ticaret gemilerine zarar veren Venedik Cumhuriyeti'ni cezalandırmak maksadıyla, 1537 yılı Mayıs'ında, Avlonya üzerine yürüdü. Barbaros Hayrettin Paşa kumandasında bir donanma da 200 parça gemi ile Adriyatik Denizi'ne açıldı. Donanma ve ordu hemen hemen aynı günlerde Avlonya'da buluştular.

Ağustos ortalarında Pulya kıyılarındaki Otranto yeniden fethedildi. Korfu adasına asker çıkarıldı. Venedik'i Osmanlı'nın yanına çekebilmek ve onu ittifaka mecbur etmek maksadıyla sefer fazla genişletilmedi, orduya geri dönüş emri verildi. Bu arada, Venedik'le sulhu hızlandırmak için, donanmadan 60 civarında kadırga seçen Barbaros, Adriyatik Adaları'nın fethine çıktı. Akdeniz Fâtihi büyük amiral, Sporad ve Kiklad adalarının on ikisini, iki ay gibi kısa bir zaman içinde Osmanlı topraklarına kattı. Korfu, Kefalonya ve Çuka adaları ise tahrip edilerek, bölgenin bir kısım serveti, esir ve ganimet olarak İstanbul'a getirildi.

***

Kaynaklar, on birinci Osmanlı hükümdarı Sultan II. Selim'in başkadını olan Nurbânu Sultan'ın asıl adının Cecilia (Sesilya) olduğunu, 1525-1530 yıllarında[82] Para

[82] Hayat akışındaki olaylara ölçü teşkil etmesi bakımından, doğum yılını 1525 olarak aldık.

(Paros) adasında doğduğunu, adanın Venedikli idarecisi Nicolo Venier'le Baffo ailesinden Violanta'nın kızı olduğunu belirtir. Onun Barbaros Hayrettin Paşa'nın Adalar Seferi sırasında (1537) esir alındığını ve cariye olarak saraya takdim edildiği ifade ederler. [83]

Nurbânu Valide'nin soyu hakkında başka rivayetler de ileri sürülür; görüşlerdeki bu çeşitlilik, onun hakiki kökeninin tespitini güçleştirmektedir.

***

Bu on iki yaşındaki Venedikli kıza "Yüce ve nurlu kadın" anlamında Nurbânu adı verildi. Zarif, görgülü ve bilgili bir Osmanlı kadını olarak yetişebilmesi için, haremdeki tecrübeli hocaların nezaretine verildi. Ferasetli ve çok zeki bir kız olan Nurbânu, hızlı bir terbiyeden geçti. Üstün kabiliyeti sebebiyle, öğretilenleri pek çabuk kavrıyordu. Türk- İslâm âdâbına kısa zamanda uyum sağlamış, kendisini yetiştirmeye çalışan kadınlardan tam not almıştı.

Selim'in Gönlüne Giriyor

Kanunî'nin Hürrem Sultan'dan doğma oğlu olan Sultan II. Selim, 30 Mayıs 1524'de Topkapı Sarayı'nda dünyaya gelmişti. Çocukluğu, idarî tecrübe kazanması için sancağa gönderilmesine kadar sarayda geçti, iyi bir eğitim gördü. Altı yaşına geldiğinde ağabeyleri Şehzade Mustafa ve Mehmed'le birlikte sünnet oldu. On dört yaşına geldiğinde, babası Kanunî kendisini Kara Boğdan (1538) ve üç yıl sonra da Macaristan seferlerine (1541) götürdü. 1542'ye kadar İstanbul'da kalan şehzade, bu tarihte sancak beyi sıfatıyla Mevlânâ şehri Konya'ya gönderildi. Aynı tarihte, on yedisine giren ve güzelliğiyle bütün dikkatleri üzerinde

---

83 İlhan Şahin, "Nurbânu Sultan", c.33, DİA. İstanbul, 2007, s.250.

toplayan Nurbânu da yakışıklı şehzadenin haremine dâhil edilmiş, üstün meziyetleriyle Şehzade Selim'in gönlünü fethetmeye başlamıştı.

Bu sırada ağabeyi Şehzade Mehmed de, Şehzade Mustafa'nın Amasya'ya sevk edilmesi üzerine ondan boşalan Manisa sancağına tayin edilmişti.

***

1543 sonlarında hazin bir olay gerçekleşti. Kanunî, Ordu-yı Hümayunla Estergon seferinden dönüyordu. Ekim başlarında Belgrad'a gelmişti. Yolda Şehzade Mehmed'in vefat haberini aldı. Talihsiz şehzade, Estergon Zaferi münasebetiyle yapılan şenlikler sırasında birden hastalanıp hayata veda edivermişti. Namına hemen bir cami ve türbe yapılmasını emretti. 300 bin duka harcanarak, Mimar Sinan'ın "çıraklık eserim" diye vasıflandırdığı "Şehzade Camii" yaptırıldı.

Şehzade Mehmed'in vefatıyla birlikte, Hürrem Sultan'ın hayattaki en büyük oğlu olan Şehzade Selim, anne ve babası nezdinde ön plana çıktı. Saruhan Sancak Beyi sıfatıyla, giderek tahta aday şehzadelere tahsis edilmeye başlanan Manisa'ya gönderildi.

Şehzade Selim, Konya'dan Uşak'a ulaştığında, Manisa'da salgın hastalığın ortaya çıktığını duyarak, bir süre orada bekledi. O sırada Şehzade'nin, Nurbânu Sultan'dan ilk çocuğu doğmuştu; adını İsmihan (Esma) koydular.

***

Kanunî ve sevgili eşi Hürrem Sultan, beraberindeki devlet erkânı ile birlikte Bursa'yı şereflendirdiklerinde, Şehzade Selim de kendileriyle görüşmek üzere Uşak'tan oraya hareket etti ve bir süre Kaplıca mevkiinde kaldı. Bu sırada ikinci kızı Gevherhan Sultan doğdu. (1544)

Şehzade Selim, Manisa'ya ancak 6 Ağustos 1544 tarihinde

girebildi. Daha bir yıl olmadan üçüncü kızları Şah Sultan da dünyaya teşrif etmiş, Nurbânu kızları üçlemişti!

Şehzade Murat Doğuyor

Şehzade Selim'in Manisa'daki hizmet ve faaliyetleri, onun taht için kuvvetli bir aday olduğu kanaatini giderek azaltıyordu. Çünkü Şehzade, bütün zamanlarını zevk ve eğlenceye ayırıyor; şiir, müzik ve işret âlemleriyle vakit geçiriyordu. Ancak annesi Hürrem Sultan, her şeye rağmen ondan çok şey bekliyordu. 1546 Nisanında yanında hasta Şehzade Cihangir'le birlikte Manisa'ya gelerek onu ziyaret etti ve yaklaşık bir ay oğluna misafir oldu.

Hürrem Sultan'ın Dersaadet'e dönmesinin üzerinden henüz iki ay bile geçmemişti ki, Manisa'nın Bozdağ yaylağında mutlu bir olay gerçekleşti (4 Temmuz 1546). Şehzade Selim - Nurbânu Sultan çiftinin bir erkek evlâtları doğmuştu. Bu talihli bebek, sonradan on ikinci Osmanlı hükümdarı olarak tahta geçecek olan Sultan III. Murat'tı.

Şehzade Selim, bir yıl sonra (1547), Kanunî'nin İran seferi münasebetiyle Rumeli bölgesinin muhafazası görevi verilerek Edirne'ye gönderildi. Seferin ardından yeniden Manisa'ya dönen Selim'i birkaç yıl sonra yeni bir görev bekliyordu. Nahcıvan Sefer-i Hümayunu için çağrılacaktı.

Selim'e Saltanat Yolu Açılıyor

Kanunî, 1553 Ağustos'unda Nahcıvan seferine çıktığında, oğlu Şehzade Selim'i de çağırmıştı. Tecrübeli Sultan, sefer yolculuğunda Veliaht Şehzade Mustafa hakkında birtakım haberler almış, onun saltanat davasına kalkıştığını ve bu mevzuda kararlı olduğunu öğrenmişti.

Kanunî, meşruiyete son derece önem veren, vatan ve

devlet endişesini her türlü beşerî zaafın üzerinde tutan, milletinin zarar görmemesi, dâhili bir harp geçirmemesi için dertlenen bir padişahtı. Babası Yavuz'un tahtı ele geçirişini dahi, devlet nizamını haleldar ettiği düşüncesiyle doğru bulmamıştı. Bu yolun tutulması, devletin şehzade mücadeleleriyle parçalanması demekti.[84]

Bu konuyu inceden inceye tetkik ve tahkik ettirip oğlunun isyan düşüncesinde olduğuna iyice kanaat getirdikten sonra katline hüküm çıkardı. Şehzade Mustafa, Ereğli yakınlarındaki Aktepe mevkiinde nizam-ı âlem için idam edildi.

Bu sırada Şehzade Cihangir'in de, ağabeyinin vefatının üzerinde bıraktığı ağır üzüntü sebebiyle rahatsızlığı şiddetlenmişti. 23 yaşındaki genç şehzade kısa bir süre sonra vefat etti. Bir ay içinde iki oğlunu birden kaybeden Kanunî, Şehzade Cihangir'in ruhu için Tophane sırtlarında bir cami ile bir mektep ve bir de tekke inşa edilmesini emretti.[85]

Şehzade Selim Manisa'ya döndüğünde, kendisine taht yolunun iyice açıldığından emindi. Ancak, Kütahya'da bulunan ve Mustafa'nın idamından sonra birçok kişinin ilgi gösterdiği kardeşi Şehzade Bayezid, çevresindekilerin de teşvikiyle saltanata kuvvetli bir aday olarak ortaya çıkmış ve ağabeyi Şehzade Selim'in aleyhine çalışmaya başlamıştı. Kanunî, bu gelişmeler üzerine, sancakları sınırdaş olan iki oğlunu birbirinden uzaklaştırdı. Bayezid'i Amasya'ya, Selim'i Konya'ya gönderdi. (6 Eylül 1558).[86]

Şehzade Selim ikinci defa Konya'ya tayin edildiğinde; kendisi 34, sevgili hasekisi Nurbânu 33 yaşındaydı. On iki yaşlarındaki oğulları Şehzade Murat ise, dedesi Sultan Süleyman tarafından Alaşehir sancak beyliğine gönderilmişti.

---

84 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.1, s.315.

85 Tophane sırtlarındaki bu semt, halen "Cihangir" ismini taşır.

86 Feridun Emecen, "Selim II", DİA. c.36, s.415..

Her Şey Takdir-i İlâhî'ye Göre

Kanunî'nin bu iki şehzadesi, yaşı hayli ilerlemiş olan babalarına bir emr-i Hak vaki olursa, bir an önce saltanata kavuşmak için birtakım hazırlıklara giriştiler. Nitekim Şehzade Bayezid, bir yıl sonra harekete geçerek, emrindeki kuvvetlerle Konya'daki ağabeyinin üzerine yürüdü. Küçük çarpışmalar sonunda çekildi ve on iki bin kişiyi bulan ordusuyla önce Amasya'ya, sonra da İran'a iltica etti.

İran Şahı, Kanunî'nin korkusuyla, elindeki kıymetli esiri teslim etmeye karar verdi (1561). Sonunda talihsiz Şehzade Bayezid yay kirişiyle boğularak cezalandırıldı. Böylece Şehzade Selim, artık tahtın tek varisi kalmıştı. 1562'de -İstanbul'a yakın olması için- Kütahya'ya nakledildi ve bu küçük şehirde tahta geçeceği günü beklemeye başladı.

Dört yıl sonra, Şehzade Selim'in beklediği an gelmişti. Hekimler, sefer meşakkatine tahammül edemeyeceğini söylemelerine rağmen, 72 yaşındaki yaşlı Hünkâr, "Her şey takdir-i İlâhî'ye göre, tevakkuf eder," diyerek, Zigetvar seferine çıkmaya karar verdi. Günler süren yolculuktan sonra, Avrupa içlerine yürüyen Muhteşem Süleyman, haftalar süren kuşatmanın son günlerinde 6 Eylül 1566 gecesi, Zigetvar kalesi önlerinde Cenab-ı Hakk'a yürüdü.

***

Şehzade Selim, babasının vefat haberini Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'dan alır almaz, maiyeti ile birlikte İstanbul'a geldi ve 30 Eylül 1566'da Topkapı Sarayı'na çıktı. 46 yıllık Kanunî dönemi kapanmış, artık yepyeni bir devir başlamıştı.

Âteş Kesilir Geçse Sâbâ Gülşenimizden

On birinci padişah olarak Osmanlı tahtına geçen Sultan II. Selim, babasının sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'yı görevinde bıraktı. Zaten dört yıl önce, kardeşi Şehzade Bayezid'le olan

mücadelesinde, kendisine zafer temin eden Sokullu'ya, başarısının mükâfatı olarak büyük kızı İsmihan Sultan'ı nikâhlamıştı. İkinci kızı Gevherhan Sultan, Piyale Paşa ile Şah Sultan ise Çakırcı Hasan Paşa ile evlendirilmişlerdi.

Kırk bir yaşındaki Nurbânu Sultan, Selim'in tahta çıkışıyla birlikte taht vârisi Şehzade Murad'ın validesi sıfatıyla haremin başı oldu. Oğlu Murad, Manisa sancak beyliğine gönderildi.

Sultan II. Selim, sekiz yıl süren saltanat döneminde hiç sefere çıkmadı; yazlarını İstanbul'daki sarayında, kışlarını Edirne'de geçirdi. Devletin bütün işlerini Sokullu'ya bırakmış olmasına rağmen, zaman zaman askerî harekâtların planlamasına da katılıyor, yol gösteriyordu. Kıbrıs'ın alınmasını bizzat istemiş, Don'la Volga nehirleri arasında kanal açılarak, Karadeniz'le Hazar Denizi'nin birleştirilmesi teşebbüsünü bilfiil desteklemişti. İnebahtı felâketinin giderilmesinde ciddi gayret göstermişti. Donanmanın kısa sürede inşa edilmesi işini sıkı bir biçimde takip ederek, gemiler denize indirildiğinde hemen Akdeniz'e açılmasını emretmiş, vazifesinin ehli bir denizci olan Kılıç Ali Paşa'yı donanmanın başına geçirmişti.

Tunus'un, Yemen Fâtihi Koca Sinan Paşa tarafından fethi de onun zamanındadır (1574). Dünya ve Osmanlı mimârî şaheserlerinin en muhteşemlerinden biri olan Selimiye'nin inşası da yine Sultan II. Selim dönemindedir.

Hünkârın edebî şahsiyetiyle şiir cephesi de çok kuvvetlidir. "Selimî" mahlasıyla yazdığı şiirler, onun çok güçlü ve lirik bir şâir olduğunu açıkça gösterir. Hatta bazılarına göre, Osmanlı hanedanının en büyük şâiridir.

Yahya Kemal, onun:

Biz bülbül-i muhrik-i dem-i şekvâ-yı firâkız;
Âteş kesilir geçse sâbâ gülşenimizden,[87]

[87] Biz, ayrılık ve hasret acısıyla yanıp tutuşan bülbülüz; gül bahçemizden sabah

beytini, devrinde inşa edilen Selimiye Camii kadar büyük bir sanat âbidesi görmüş ve bu gazelini tazmin etmiştir. [88]

***

Yaşayan tarihçilerimiz arasında, olayları isabetli değerlendirme ve doğru yorumlaması açısından, en kabiliyetlisi olan Ziya Nur Aksun, onun tarihimizin mağdur sultanlarımızdan biri olduğunu, şiir, sohbet ve eğlence meclislerinden hoşlanışının, hakkındaki türlü dedikodunun kaynağını teşkil ettiğini, bu durumun kendisiyle aynı düşüncede olmayan çevreleri rahatsız ettiğini ifade ederek şöyle söyler:

"Babası ve dedesi gibi sultanlara alışmış olan Osmanlı câmiasının, kendisini bu bakımdan tenkit etmesi tabiî görülmelidir. II. Selim, başlarında birbirinden büyük devlet reisleri görmeye alışmış olan Osmanlı cemiyetini, herhalde tatmin edememiştir."

Sözlerini şu cümle ile tamamlar:

"Sultan Selim-i Sâni'nin şehzadeliğinden sonra içki içtiği şüphelidir."

Yaşadığı dönemi kaleme alan Osmanlı tarihçilerinin onu insafsızca eleştirmeleri, hatta bu tenkit oklarını çok sevdiği hasekisi Nurbânu Sultan'a da acımadan yöneltmeleri bu anlayışın ürünüdür. Batılı tarihçiler ise bu konuda zaten mazurdurlar! Zira tarafsızlıkları şüpheli olan bu tarihçiler, tarih boyunca Osmanlı'nın güç ve kudretini daima kıskana gelmişlerdir.

Nurbânu, "Valide Sultan" Oldu

Osmanlı tahtını sekiz yıl idare eden Sultan II. Selim, 15 Aralık 1574'de[89] elli yaşlarında iken aniden ahiret yolculuğuna

---

rüzgârı bile geçse, ateş kesilir.

88 Aksun, a.g.e., s.367.

89 Bazı tarihçilere göre, vefat tarihi birkaç gün öncesi olarak kabul edilir.

çıkıverdi. Rivayete göre vefatının sebebi, sarayda yeni yaptırdığı hamamı gezerken ani bir baş dönmesiyle ayağının kayıp düşmesi ve vücudunun bir tarafının düşmeden mütevellit kararması, hemen ardından da "humma" denilen ateşli bir hastalığa yakalanmasıdır.

Selim'in vefatı, sevgili hasekisi Nurbânu Sultan emriyle, -usûle göre- oğlu Murad'ın Dersaadet'e gelişine veya cülûsa kadar, on gün saray buzluğunda bekletildi. O sırada Saruhan Sancakbeyi olarak Manisa'da bulunan ve babasının vefatı kendisine haber verilen Şehzade Murad, Mudanya'ya gelmişti bile. Oradan bir kayığa binerek, şiddetli lodosa rağmen İstanbul'a ulaşmayı başardı. Kıyıda, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa tarafından karşılanan 29 yaşındaki Sultan, 22 Aralık 1574 günü III. Murad unvanıyla, Osmanlı tahtına çıktı.

Sultan Murad'ın cülûsuyla birlikte, yirmi beş yaşındaki hasekisi Safiye Sultan da "Haseki Sultan" unvanına kavuşmuştu.

"Ama devletin birinci hanımı sayılmayacaktı. Zira Osmanoğulları'nın hânedan protokolü buna izin vermiyordu. Meğer ki padişahın annesi hayatta bulunmasın. Bir haseki-sultan, ancak o takdirde, İmparatorluğun birinci hanımı ve Topkapı Sarayı Harem-i Hümayun'unun mutlak hâkimesi olabiliyordu. Belki garip bir protokoldü; ama devletin sonuna kadar bu düzen böyle devam edecekti. Devletin tek kraliçesi, -eğer hayatta ise- padişah annesiydi ki; ona "Valide Sultan" denirdi. Padişah eşleri, valide- sultan hayatta bulunmasa bile, imparatoriçe sayılmazlar, sadece imparatoriçe protokolüne girerlerdi. Fakat padişah, haseki denen eşlerinden birine "Haseki-Sultan" unvanı vererek onu şereflendirebilirdi.

Dedesi Kanunî'nin, babaannesi Hürrem'e "Haseki-Sultan" unvanı vermesinden sonra, şimdi de Sultan III. Murad,

sevgili ve genç zevcesi Safiye'ye bu pâyeyi taşıması için izin bahşediyordu."[90]

***

Ancak, oğlu Murad'ın cülûsu, yaşı elliye yaklaşan Nurbânu Sultan'ın saraydaki konumunu daha da kuvvetlendirdi. O, artık bir "Valide Sultan"dı ve Harem-i Hümayun'un günlük işleyişinde büyük ölçüde söz sahibi olacaktı. Gerçi o, Haremin başı olma saadetine daha haseki iken erişmişti; zira kayınvalidesi Hürrem Sultan çoktan vefat etmiş olduğundan, "Valide Sultanlık" makamı boş kalmıştı.

Nurbânu Valide Siyasete Karışmadı

Nurbânu'nun harem üzerindeki etkisinde, oğlu III. Murad'ın ona karşı gösterdiği büyük saygının da rolü oldu. Böylece "Valide Sultanlık" yüksek bir statüye ulaştı ve hânedanın önemli ve güçlü bir mevkii haline geldi. Nurbânu Sultan'ın, hem hânedan üyeleri, hem de üst düzey görevlileri arasında yüksek meblağlara ulaşan harçlığı, bu gücünün bir göstergesi sayılmalıdır. Valide Sultan olarak, kendisine günlük iki bin akçe[91] tahsis edilmişti.[92]

Hürrem'e kadar, Osmanlı tarihinde bir kadının siyasete, devlet işlerine karıştığı görülmemişti. Nurbânu, hiç beğenmediği kaynanası Hürrem'i asla taklit etmeyecek, onun yolundan yürümeyecekti, yürümedi de… Böyle bir düşünceyi, Osmanoğulları'nın yüce geleneklerine aykırı buluyordu. Vazifesi, Harem-i Hümayun'u yönetmek ve hayır işleriyle meşgul olmaktı. Ancak çok güzel ve zeki olduğunu duyduğu gelini Safiye Sultan'ın haremin başı olarak saltanat sürmesine

90 Y. Öztuna, Osmanlı Hareminde Üç Haseki Sultan, İst. 1988, s.29.
91 Bir akçe, 85 ayar 0,641 g. gümüşün değeridir.
92 İlhan Şahin, "Nurbânu Sultan", DİA. c.33, s.250.

izin vermeyecekti. Yetkilerini gelini ile paylaşmaya niyeti yoktu.[93]

***

Hürrem Sultan'dan sonra Osmanlı sarayı hareminde kadınlar saltanatını egemen kılan Nurbânu Valide Sultan, III. Murad'ın Hasekisi Safiye Sultan'a karşı kızı İsmihan'la Eski Saray'dan getirdiği harem kethüdası Canfeda Kadın'ın desteğini sağladı. [94] Böylece Safiye Sultan'ın haremdeki gücünü kontrol etmeye çalışıyordu. Hatta aynı konuda Hünkârın halası Mihrimah Sultan'dan bile yardım istemişti.

İslâm'a Derin Hürmetle Bağlıydı

Nurbânu Sultan'ın sevgili oğlu ve Osmanlı hânedanının on ikinci hükümdarı Sultan III. Murad, dedesi Kanunî zamanında yetiştiği için talihliydi; zira Osmanlı devletinin her alandaki ihtişamını görmüştü. Maddi - manevi dünyanın kutbu sayılan Devlet- i Âliye, şehzadelerini şanına uygun şekilde yetiştiriyordu.

III. Murad, Osmanlı sultanlarının âlimlerinden birisiydi. İkisi Türkçe, birisi Arapça, birisi de Farsça olmak üzere dört dîvanın sahibiydi. "Muradî" mahlasını kullandığı şiirlerinde derin bir tasavvufî hava hâkimdi. "Fütûhât-ı Siyâm" isimli tasavvufî ve dini bir eser dahi telif etmişti.

***

"İslâm'a derin bir hürmetle bağlı, hilâfet vazifesinin mesuliyetini müdrik bir zattı. İslâm'ın mübarek ve mukaddes gecelerinde camilerde mum donanmasını emreden "Tezkire-i Şerif"i de, kendisinin manevî ve İslâmî hususlardaki hassasiyetine, onlara derin bir samimiyetle bağlı olduğuna açık bir delildir.

---

93 Öztuna, a.g.e., s.30.

94 Necdet Sakaoğlu, "Nurbânu Valide Sultan", Dünden Bugüne İst. Ans,. İstanbul 1994, c.6, s.96.

Devrinde, Lehistan Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Kafkasya baştan başa fethedilmiş, Fas sultanlığı Osmanlı himaye ve hâkimiyetine dâhil olmuş, Hazar denizinde hükümranlık kurularak donanma tesis edilmiş, İran Azerbaycan'ı Devlet-i Âliye'ye ilhak edilmişti. Devletin küçük bir valisi, Vâdiü's Seyl'de koskoca Portekiz devletini tamamen mağlup etmiş, bu devletin dünya haritasından silinmesinin en kudretli sebebini hazırlamış; böylece dünyanın siyasi dengesini değiştirmişti." [95]

Rüzgârın Yaşmağı Uçurduğu Yere

Osmanlı Devleti, kadın - erkek her renkten insanı içine alarak, onu kendi rengiyle boyuyor, farklı ırk ve dinlere mensup pek çok insanı İslâm dinine hizmetkâr yapıyordu.

Nurbânu'da, küçük yaşta saraya alınıp, özel bir eğitim ve terbiyeden geçirilerek Müslüman olmuş, İslâm dinini benimsemişti. Kendisine tahsis edilen haslar ve oğlu Murad'ın sağladığı imkânlardan istifade ederek pek çok eser inşa ettirmişti. Bu yapıların en önemlisi 1570 -1579 yılları arasında Üsküdar Toptaşı semtinde, bugün kendi adını taşıyan mahallede yaptırmış olduğu "Atik Valide Külliyesi"dir.

Tasarımı Mimar Sinan'a ait olan bu âbidevî külliye, döneminin önemli sultan külliyelerinde, -meselâ Süleymaniye'de- kullanılmış olan bir düzenlemeye sahipti. Şehir plânında yer alan "çok fonksiyonlu ve çok yapılı" bir sosyal kurumdu.

Vakfiyesine göre, "ehl-i ilmi halk arasında yükseltmek ve mümtaz kılmak için" medrese; "bütün Müslüman çocukları için" mektep; "hudud-ı şer'iye'ye riayetkâr sulehâ ve fukarânın oturmaları" için hankâh; ilm-i kıraat öğrenmek isteyenlere" dârü'l-kurra; hadis ve tefsir okuyanlara dârü'l-hadîs; mutfak, yemekhane, iki han ve "misafirlerin içinde it'am edilmesi için"

---

95 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.1, s.421.

yapılan tâbhane ile "fukara ve miskinlere, gelip giden misafirlere ve mücavirlere" vakfedilen imaret ve "her nevi hastaların mesâlih ve tedavileri için vakfedilen Dârü'ş-şifa'dan meydana gelir.[96]

"Atik Valide Külliyesi", Osmanlı cemiyetindeki kültürel bileşimin en ilgi çekici eserlerinden biridir.

***

Mimar Sinan'ın, Süleymaniye Külliyesi'ni yedi yılda inşa ettiği düşünülürse, 1570 yılında temeli atılan Atik Valide Külliyesi'nin 1579 yılına kadar bitirileceğini düşünmek yanlış olmaz. Nurbânu Valide Sultan'ın 1582 yılında tescil edilen vakfiyesi, külliyenin en geç bu tarihte bütünüyle bitirilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu görüşten hareketle caminin kapısı üzerinde bulunan 1583 tarihli kitabenin, -bugüne kadar kabul edilegeldiği gibi- caminin tamamlanış tarihini değil, ama tekrar ele alınıp büyütüldüğü tarihi gösterdiğini düşünmek gerekir. [97]

***

Bu muazzam külliyenin yapımı, birinci merhalede 1571'den 1583'e kadar on iki sene sürmüş, kısa zaman sonra 6 Aralık 1583'de de Nurbânu Sultan vefat etmişti. Caminin ikinci dönem inşaatı bu tarihten otuz dokuz gün sonra başlamış, Külliye'nin kesin olarak hizmete açılması ise 26 Şubat 1589'u bulmuştu. Bu duruma göre inşaatın tamamıyla sona ermesinin 17 yıl sürdüğü söylenebilir.

***

Bu hayır eseriyle ilgili şirin bir halk rivayeti vardır:

Valide Nurbânu Sultan, caminin yeri için kesin karar verememiş, tereddütte kalmıştı. Fakat bir gece rüyasında gördüğü aksakallı, nur yüzlü bir ihtiyar ona şöyle yol göstermişti:

---

96 Doç. Dr. Nil Sarı, "Toptaşı Nurbânu Valide Sultan Dârü'ş-şifası", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (Kongreye sunulan bildiriler), Ankara 1992, s169.

97 Abdullah Kuran, "Üsküdar Atik Valide Külliyesi'nin yerleşme düzeni ve yapım tarihi üzerine", Suud Kemal Yetkin'e Armağan, Ankara 1984, s.235.

"Yaşmağını Beşiktaş iskelesinden esen rüzgâra bırak; camiini, rüzgârın yaşmağı götüreceği yerde yap!"

Nurbânu Valide, rüyasındaki bu sözlere uymuş, rüzgâr ise Valide Sultan'ın yaşmağını Beşiktaş iskelesinden alıp Üsküdar'a Toptaşı tepesine götürmüştü. [98]

Valide-i Atik Külliyesi

Külliye önceleri "Valide Sultan" adıyla tanınmış, ancak daha sonra, Sultan III. Ahmed'in annesi, Gülnûş Valide Sultan'ın 1715'de, Üsküdar İskele meydanında yeni bir külliye inşa ettirmesi üzerine "Eski Valide", "Atik Valide" veya "Valide-i Atik" isimleriyle anılmaya başlamıştır.

"Atik Valide Külliyesi yapıları, kuzeyindeki Çavuş Deresi'ne inen yamaç üzerine dört farklı kotta yerleştirilmiştir. En üstte cami, bir alttaki kotta medrese, hankâh, mektep ve darü'l kura; sonra imaret, tabhane ve darü'ş-şifa ve en alt kotta kervansaray yer almaktadır. Büyük ağaçların yeşillendirdiği orta avlu külliyenin kalbidir. Bu revaklı avluya, iki tarafındaki "T" plânlı, kendi avluları çerçevesinde kurgulanmış imaret ve tabhane bölümleri bağlıdır. Bu üç birim klâsik bir bütünlük kurarken bunlara kuzey ve batıdaki darü'şşifa ve çifte kervansaraylar da eklenir. Böylece hem bağımsız, hem de birbirine açık ve bağlı bir bütün meydana getirirler."[99]

Hızır'ın (a.s.) Görüldüğü Yer

Hadîkâtü'l Cevamî yazarı Ayvansarayî Hüseyin Efendi, caminin ilk önce Mimar Sinan tarafından tek kubbeli olarak

---

98 Erdem Yücel, "Osmanlı Tarihinde Vakıf Yapan Kadınlar", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul 1971, c.13, sy.1, s.48.

99 Ayşe Kantarcıoğlu, "Atik Valide Külliyesi Restorasyonu", Üsküdar Sempozyumu IV, C.I, İstanbul 2006, s.452 -453.

yapıldığını, fakat kısa süre sonra Pir Ali isimli bir idareci tarafından bu kubbenin iki tarafına ikişer kubbe yaptırıldığını söyler. İnşaatın tamamlanmasından sonra, cami sahasının iki yanına ikişer kubbenin ilave edilmesi, büyük kubbenin iki yana yaptığı basıncı azaltmak düşüncesiyle yapılmış olmalıdır. Bu sayede mabed, dört tarafından takviye edilmiş olmalıdır.[100]

Şadırvan avlusuna, üzerinde üç ahşap sütunun taşıdığı bir saçağı bulunan kapıdan girilir. Ortada mermer oyma şebekeli, nefis bir şadırvan görünür. Caminin inşası sırasında dikildiği söylenen iki ulu çınar ağacı bu şadırvanın hemen yanındadır. Caminin ikisi yanlarda, birisi cephede olmak üzere üç kapısı vardır. Cephedeki tamamen beyaz mermerden yapılmış olan taçkapısı pek muhteşemdir. Kemerin üzerinde görünen ve Valide Sultan'ın adı ile 1583 tarihini gösteren manzum kitabe, ahşap bir levha üzerine ta'lik hatla yazılıdır.

Nurbânu o zât-ı pür - ismet
Taraf-ı hayra eyleyüp niyet
İtdi bu ma'bed-i latîfi bina
Habbeza re'y-i ahsen ü zîba
Eser-i hassıdır bu hayr-ı Güzîn
Oldu tarih zehî behişt-i berin

Son cemaat yerindeki pencere ve minare kapılarının üzerlerindeki çini panolarda görünen ve hattı, Hasan Üsküdarî'ye ait olan nefis âyetler celî sülüsle yazılmıştır.

***

Caminin son cemaat yeri ile ilgili, 18. asırda yaşanmış şöyle bir olay anlatılır:

"Gavs-ı Azâm Abdülkadir-i Geylânî neslinden, hem Nakşibendi, hem Kadirî şeyhi olan Abdülkadir Efendi (v.1738), bir

---

100 M. Nermi Haskan, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, İst. 2001, s. 366.

gün camiin şadırvan avlusundaki hücrelerinden birinde otururken, son cemaat yerinin sağ tarafında, mihrapla müezzin mahfili kapısının birleştiği yerde Hızır (a.s.) görmüş, bunun üzerine bu hadise bir levha üzerine yazılarak oraya asılmıştı. Bu olayı anlatan ve Hadîkâtü'l Cevamî'de yer alan bu on mısralı manzume şu anda yerinde yoktur. Ancak, Hızır'ın (a.s.) görüldüğü rivayet edilen yer olan, duvar üzerindeki üç küçük oyuk yerinde durmaktadır. Olayın kahramanı Şeyh Abdülkadir Efendi, camiin mihrabı önünde medfundur.

Sağdaki minarenin dibinde bulunan ve Hızır'ın (a.s.) geldiği kabul edilen yer, bugün de birçok kimsenin ziyaret ettiği mekândır. Dileklerin bir kısmı, eski yazı ile pencere sövelerine yazılmıştır."[101]

Üsküdar'daki İlk Mahya

Süsleme unsurları içinde, caminin inşa edildiği dönemde en parlak çağını yaşayan İznik çiniciliğinin gerek kalite ve teknik, gerekse renk ve kompozisyon açısından çok başarılı örnekleri olan panoları zikretmek gerekir. Sır altı tekniğiyle imal edilmiş olan ve renkli kompozisyonlarında natüralist çiçek motifleri ağır basan bu çiniler, set halinde dışarıya taşırılan mihrap çıkıntısında yoğunlaşırlar.[102]

Sultan II. Mahmud devrinde, -ihtimal ki- 1834 yılında caminin güneybatı köşesine, bağımsız girişi bulunan ahşap bir hünkâr dairesi ve mahfili ilave edildi. Bu kısım, ibadet sahasının sağ tarafında olup, içe bakan yüzüne tahta kafesler yerleştirilmişti.

---

[101] Haskan, a.g.e., s. 369.

[102] M. Baha Tanman, "Atik Valide Sultan Külliyesi", DİA. c.4, s.70.

Üsküdar'daki ilk mahya 1722'de, camiin kesme taştan yapılmış iki uzun minaresi arasında kurulmuştu. 1766 yılında vukua gelen büyük depremde, doğudaki minare kaidesine, batıdaki ise şerefesine kadar yıkıldı. Bu minareler, sonraki tarihlerde barok üslûba uygun detaylarla yeniden inşa edildi.

***

Nurbânu Valide, bu muhteşem külliyenin giderlerini karşılamak için, Üsküdar Çarşısı'ndaki Mimar Sinan yapısı "Büyük Hamam"ı, Çemberlitaş'taki büyük "Çifte Hamam"ı, Haliç Yenikapı'daki "Havuzlu Hamam"ı ve Toptaşı Valide Hamamı gibi kaynakları vakfetmekle kalmamış, Üsküdar Tabaklar semtinde on iki kısımlık debbağhane'yi de külliyenin emrine tahsis etmişti.[103]

***

Nurbânu Valide, mabedin ibadete açılmasıyla birlikte (1583) camiye 139 kitaplık bir de kütüphane vakfetti. Kitaplar arasında din, tasavvuf, mantık ve edebiyat gibi değişik konularda yazılmış eserler yer alıyordu. Bugün Türk ve İslâm Eserleri müzesi'ne nakledilen Kur'ân'ı Kerimler hat ve tezhip bakımından fevkaladeydi.

İmitasyon Malzeme Çirkinliği

Atik Valide Camii'nin cumhuriyet dönemindeki ilk onarımı 1956'da başladı. 1985'teki ilk ciddi onarımda ise taş duvarlara dolgu yapıldı, dökülmüş sıvalar onarıldı, üst örtünün kurşunları değiştirildi, şadırvanlı avlunun kalem işleri yenilendi, minarenin külâhları değiştirildi. Ayrıca kubbe kasnağındaki pencerelerle mihrap duvarındaki alçı vitraylar da gözden geçirildi.

---

[103] Derilerin işlenip kösele veya meşin haline getirildikleri işletme.

Batılı mimar G. Goodwin, "Domes of Üsküdar" isimli eserinde bu onarım için:

"Güvercin ve kargaların yanı sıra yağmur suyunun da etkisiyle tahribata uğrayan yapının kubbesi, Sinan'ın Üsküdar'daki bu güzel yapısına yakışmayan bir manzara arz ediyordu. Yeni kurşunların kaplanmasıyla muhteşem kubbe eski görünümüne kavuştu," ifadesini kullanır.[104]

***

Atik Valide Camii, fazla onarım gören camilerden olmasına rağmen, Boğaz'a hâkim bir tepede yer alması ve denizden gelen bütün soğuk hava etkilerine açık olması sebebiyle yapı malzemeleri çabuk bozulmaktadır. Özellikle son onarımda, hem kolay bulunur, hem de ucuz olması dolayısıyla, orijinal malzeme yerine imitasyon malzemeye başvurulmuş, dolgular ve sıva ile kapatma çokça kullanılmıştır. Bu durum bozulmaları çabuklaştıracaktır. Ayrıca ödenek yetersizliği ve mabedin çok uzun süre onarımda kalması da yapıya olan ilgisizliğini göstermektedir.[105]

Altından Araba Geçen Medrese

Atik Valide Külliyesi'ne dâhil yapılardan birisi olan medrese, camiin kuzey yönünde ve şadırvan avlusunun önündedir. Dördü batıda, ikisi doğuda ve on ikisi kuzeyde olmak üzere toplam on sekiz kubbeli hücreden (oda) meydana gelir. Vakfiyeye göre; hücrelerden on beşi talebeye, ikisi muidlere,[106] birisi de bevvaba (kapıcıya) tahsis edilmişti.

104 A.Hamdi Bülbül, Üsküdar Taşınmaz Kültür Varlıklarındaki Onarımların Cami Yapılarında Saptanması, Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2002, s. 38.

105 Bülbül, a.g.e., s.37.

106 Eskiden medreselerde okutulan dersleri, ders saatlerinin dışında talebeye tekrarlamakla görevli müderris yardımcısı, müzakereci, asistan...

Kesme taştan yapılan, kare plânlı dershane ise, fevkânî bir mekân niteliğinde olup, altından "Valide Kethüdası" sokağı geçer. Dershane, altından arabaların geçip gittiği sokağı tıkamadığı gibi, çevreye farklı bir mimârî unsur da kazandırır. İçine küçük bir çeşmenin kondurulmuş olması ise, bu tonozlu geçidi daha da çekici kılar.

Camiden dört yıl önce, 1579'da hizmete açılan medresenin ilk müderrisi Dökmecizâde Mehmet Efendi'ydi. Vakıflar İdaresi'nce 1964'de onarılan medrese, bir hizmete tahsis edilmediği için, kısa süre sonra yoksul ailelerce işgal edilmişti.[107]

"Halvet" Üzerine Kurulu Sistem

Külliye'nin bir parçası olan tekke, "Atik Valide Sultan", "Valide-i Atik", Karabaş Velî" gibi adlarla anılır. Atik Valide camiinin yan tarafında ve "Tekke Önü" sokağı üzerindedir. Tekke, yamuk plânlı büyük bir avlu ile bunu çevreleyen revakların arkasında dört yöne dizilmiş kare plânlı ve kubbeli otuz beş odadan meydana gelir. Hücrelerin arasında bir yerde, yine kare plânlı ve kubbeli olan tevhithane kısmı göze çarpar. Kemerli kapısı üzerinde şu kitabe yer alır:

Ne güzel hankâh-ı Valide Sultan-ı Atik
Meslek-i Hazreti Şa'ban-ı Velî bunda tarîk[108]

Vakfiyede, "Hankâh" [109] adıyla anılan tekkede, bir şeyhle otuz iki fukaranın ikamet etmesi istenmekteydi. Tekkelerin kapatılmasına kadar aslî görevini aralıksız sürdüren "Atik Valide Tekkesi", başından beri Halvetiye'ye bağlı olup, 18.asrın ortalarından itibaren aynı tarikatın Şabaniye koluna geçmiş, sonuna

---

107 M.Baha Tanman, "Atik Valide Külliyesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c.1, s.410.
108 Haskan, a.g.e., s. 414.
109 Büyük, merkezî tekke; âsitâne.

kadar bu kola hizmet vermişti. Tekkelerin (1925) kapatılmasından sonra uzun süre metrûk kalan ve harap bir hale gelen yapı, 1970'li yıllarda tamir edilerek İlim Yayma Cemiyeti'ne bağlı bir talebe yurdu haline getirilmiştir.

Hankâh'ın mimârîsinde dikkat çeken en önemli husus, sınırlı sayıda pencere dışında özellikle dış cephenin sağır bırakılmasıdır. Yapının tasarımında büyük bir ihtimalle tekke hayatının gereği olan içe dönüklük etkili olmuştur. Baştan beri, sistemini "Halvet"[110] üzerine kurmuş olan tekkenin, hatta adını bile ondan almış olan "Halvetiye" tarikatına hizmet vermesi bu ihtimali güçlendirmektedir.[111]

Jandarma Emrine Verilen Okul

Atik Valide Sultan Sıbyan Mektebi, Kartal Baba Caddesi'yle Valide İmareti Sokağı'nın birleştiği yerde, sokağın sağ köşesindedir. Kare plânlı olup, üzeri sağır bir kubbe[112] ile örtülüdür. Klâsik Mimar Sinan yapısı olan bu mektebin faaliyetine 1928'de son verilmiş ve mektep Toptaşı Cezaevi'ni koruyan jandarma bölüğünün emrine tahsis edilerek, bu arada pek çok değişikliğe uğramıştı (!)

***

Atik Valide Sultan Darü'l-kurrası,[113] Çinili Cami Sokağı üzerindedir. Üzeri kurşun kubbe ile örtülü, kare biçimli yüksek ve kalın duvarlı bir binadır. Bina, 18.asırda, Darü's-sâde Ağası[114] Feridun Ağa tarafından tamir edilmiş, ayrıca aynı şahıs kütüphanesine birtakım kitaplar vakfetmiş, bu tarihten sonra Darü'l-kurra, onun adıyla anılır olmuştu.

110 İbadet, zikir ve murakabe amacıyla bir hücreye kapanma.
111 M. Baha Tanman, "Atik Valide Külliyesi", DİA. c.4, s.71.
112 Sağır:Penceresiz...
113 Kur'an okuma ilmini ihtisas derecesinde öğreten mektep.
114 Sarayın harem dairesinde hizmet veren ağa. Harem ağası.

Cumhuriyetten sonra bu binanın zemini, birtakım işgalciler tarafından kazılıp derinleştirilerek bir alt kat kazanılmış, sonra cephesi delinerek oradan kapı yeri açılmış, bu uydurma alt kat, uzun süre adı geçen işgalcilerin ahırı olarak kullanılmıştı (!) Feridun Ağa'nın, binanın haziresinde yer alan kabrinin baş şâhidesi, halen işgalcilerin gecekondusu içinde yer almaktadır.

***

Nurbânu Valide Sultan'ın, bu muhteşem külliyesinin giderlerini karşılamak için vakfettiği kaynaklardan biri de Toptaşı Valide Hamamı adıyla bilinen çifte hamamdır. Sokullu İlköğretim Okulu'nun sağ tarafında yer alan bu küçük hamam, bir dönem marangozhane (!) olarak kullanılmış, daha sonra Vakıflarca restore edilerek tekrar faaliyete geçirilmiştir. Hamamın cadde tarafında bulunan soyunmalıklar, bugün yerlerini bir sıra dükkâna terk etmiştir.

***

Nurbânu Valide Sultan, caminin sağ tarafına -Bağlarbaşı caddesine açılan avlu kapısının sağına- kesme taştan ve haznesi avlu duvarının içinde bulunan yan yana üç çeşme inşa etmişti. Halk arasında Üç Çeşmeler diye bilinen bu zarif çeşmeler kitabesizdi ve cami ile birlikte yapılmıştı. Valide Sultan ayrıca, caminin sol tarafına Tekke Önü sokağı üzerine de yine kesme taştan bir çeşme daha inşa ettirmişti.

Medrese dershanesinin oturduğu kemerin altındaki küçük çeşmeden daha önce söz etmiştik.

***

Valide Sultan, Cami-i Şerif ve imaretleri için gereken suyu, Büyük Çamlıca tepesinin eteklerinden getirterek bütün vakıflarında kullanmıştı. Eski Valide Suyu adıyla tanınan bu su, bugün

Üsküdar Vakıf sularının en bakımlısıdır ve günlük verimi bin metre küpü bulmaktadır.

Yoksulu Kucaklayan Bir Kurum

Valide-i Atik Tabhanesi, [115] Toptaşı caddesi üzerinde olup, dört tarafı bina, orta yeri avludur. Bugün Sokullu İlköğretim Okulu olarak kullanılan bina, zaman içinde pek çok değişikliğe uğradığından maalesef asıl hüviyetini kaybetmiştir.

Tabhane, Sultan III. Selim zamanında Nizâm-ı Cedit ocağı kurulduğunda kışla olarak süvari askerine tahsis edilmiş, sonradan ocağın 1807'de ilgası üzerine boşaltılmış, fakat on dört ay sonra bu defa Alemdar Mustafa Paşa'nın Sekban-ı Cedit askerine devredilmiş, daha sonra da Asâkir-i Nizâmiye Süvarisi emrine verilmiştir. 1875'de Üsküdar Askerî Rüştiyesi yapılan tabhanenin kapısı üzerine, - bu münasebetle - Sultan Abdülaziz'in arması konulmuş; Askerî Rüştiye'nin, 1908'de Kuleli Askerî Lisesi'ne taşınması üzerine bina Sokullu Numune Mektebi'ne çevrilmişti.

Bu Dârü'ş-şifa'dan taburcu olan hastalar, kuvvetlenmeleri için bir süre burada kalır, taşradan gelen fakir yolcular da bir müddet burada konaklardı. Valide-i Atik Tabhanesi de, tıpkı diğerleri gibi, yoksulların korunması için kurulmuş bir hayır müessesesiydi. [116]

---

[115] Tabhane, eski devrin prevantoryumuydu. Tab veya tav, Farsçada hareket, güç veya kudret manasına gelir. Osmanlı döneminde yalnız İstanbul'da, tabhane adı verilen ve yoksulların korunmalarını temin eden 20 kadar müessese vardı; hemen her büyük caminin yanında bir de tabhane bulunurdu. İstanbul'a gelen fakir seyyahlar, garip kimseler, yoksullar buralarda yatar kalkar, yanı başlarındaki imaretlerde karınlarını parasız doyururlar; aç kalmış, kuvvetten düşmüş, zayıflamış kimseler burada yiyip içip kuvvetlenirdi.

[116] M. N. Haskan, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, İst. 2001, c.3, s. 1254.

325 Yıl Aralıksız Süren Hizmet

Nurbânu Valide Sultan Külliyesi'nde geniş bir alan kaplayan imaret, dârü'l-hadis ve darü'ş-şifa binaları bitişiktir; bu grubun üst tarafında kervansaray [117] (misafirhane) yer alır. Yapıların, Toptaşı meydanına bakan, muhteşem güzellikteki bir cümle kapısı (ana girişi) vardır. Bu ortak kapının üzerinde, ahşap iki sütunun taşıdığı çok geniş bir ahşap saçak göze çarpar. Dövme demirden, topuzlu çivili olarak yaptırılan bu yüksek kapının söveleri ve kemeri kesme taştandır. Kapının takında Sultan II. Mahmud'un sonradan kazınmış bir tuğrası, bunun iki yanında ay ve çok köşeli yıldız ve bunun sağında ve solunda ise: "Lâ ilâhe illallah, Muhammedün resûlullah" ibaresi yazılıdır. Kapının sağında Hasan Çavuş'un 1598 tarihli çeşmesi göze çarpar.

Cümle kapısından girildiğinde az ileride, cami kubbesine benzer büyüklükte bir kubbenin örttüğü genişçe bir meydana ulaşılır. Buraya açılan üç kapının sağ ve solundakinden, daha sonra Toptaşı Tımarhanesi olan kısma; tam karşıdakinden ise dört tarafı revakla çevrili, ortası ıhlamur ağaçlarıyla gölgelenmiş büyükçe bir avluya geçilir. Avlunun sağ tarafında imaret, sol tarafında darü'ş-şifa odaları ve bu odaların üzerinde Nurbânu

---

[117] Kervansaraylar idarî bakımdan ikiye ayrılırdı. Vakıf olanlar parasızdı. Bu nevi kervansaraylarda yolculara eşyalı odalar ve bedava yemek verilir, işlerine bakılırdı. Kervansarayın kapıcısı, gece olduğunda cümle (ana giriş) kapısını kapatırdı; zira her şeyden o sorumluydu. Kervansarayın çevresinde bekçiler görev yapar, gece kapı açılmaz, içeriden dışarıya veya dışarıdan içeriye asla kimse alınmazdı. Sabah olduğunda, namazdan önce herkes eşyasını kontrol eder, her şeyin tamam olduğu görüldükten sonra kapılar açılırdı. Ancak ahaliye yapılan bu hizmet sadece üç gün sürerdi. Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde, yaşadığı dönemde İstanbul'da on iki, Üsküdar'da ise on bir kervansarayın bulunduğunu belirtir. İstanbul'la Üsküdar arasındaki sayının aşağı yukarı birbirine denk olması, o tarihte Üsküdar'ın ne kadar hareketli ve önemli bir konaklama merkezi olduğunu göstermektedir. 16 veya 17. asırlarda, Avrupa'nın hiçbir yerinde böyle sosyal hizmet örneklerine rastlanmaz.

Valide Sultan'ın yaptırmış olduğu ahşap mescit, tam karşıda ise kervansaray yer alır. Evliya Çelebi, Orta Valide Kervansarayı diye adlandırdığı bu kervansaraydan;

"Yüzer ocaklı ve biner beygir alır misafirhanedir. Ayrıca develiği de vardır." diye söz eder.

***

Çelebi, ünlü Seyahatnâmesi'nde, "Orta Valide İmareti" dediği bu imareti şöyle anlatır:

"Sabah akşam, gelen giden herkese, günde iki defa birer bakır tepsi ile yemek ve birer ekmek; ayrıca her gece birer mum ve at başına birer yem sadakası verilir. Ancak misafirlik üç gündür; üç günden fazla kalana yemek verilmez. Cuma gecesi zerdesi ve pilavı vardır ki, başta fakir ve yaşlılar olmak üzere herkese bolca verilir, büyük bir vakıftır."

Yemekleri o kadar nefismiş ki, fakir fukara dışında orta halli aileler bile bu yemeklerden alırlarmış. Bu durum, II. Meşrutiyete kadar (1908), 325 sene aralıksız devam etmişti.[118]

İmaretten, fakir halkın dışında, kervansarayda kalan yüzlerce kişi ve o devrin prevantoryumu olan tabhanede yatan hastalar da istifade ederlerdi. Burada, kervanlardaki develer için "deve hamuru" dahi hazırlanırdı. Her gün binleri bulan bu insan ve hayvanların yiyeceğini hazırlamak, erzakını, mumunu ve odununu temin etmek, bulaşıklarını yıkamak herhalde kolay bir hizmet değildi.

Yarım asır 'Tütün deposu' yapıldı!

Nurbânu Valide Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan külliyenin Dârü'ş-şifası, tıp tarihimiz açısından büyük önem taşır. Binanın vakfiyesinde, "her nevi hastaların mesâlih ve

---

118 İmaretlerin hepsinde önce talebe-i ulumun ihtiyacı karşılanır, talebeye yapılan dağıtım bittikten sonra fakirlere ve misafirlere dağıtım başlardı. İmaret sabah namazı vakti açılır, ekmekler ve buğday unundan (veya kırmasından) çorbalar sabah dersleri başlamadan tevzi edilmiş olur; bolca verilen çorbalar, imaretin yemekhanesinde içilirdi.

tedavileri" için vakfedildiği söylenen yapı, mezkûr ifadeden de anlaşıldığı gibi sadece akıl hastalarının tedavisi için vakfedilmiş olmayıp, her çeşit hastalığın tedavisi için inşa edilmişti.[119]

Vakfiyeye göre Dârü'ş-şifa'ya iki tabip, iki kehhâl (göz hekimi), iki cerrah, bir vekilharç, bir kâtip, dört hastabakıcı, iki eczacı, iki aşçı, iki çamaşırcı, iki edviye döğen, bir ferraş, bir külhancı, bir kâsekeş, iki şişe bakıcısı, bir kilerci, bir imam ve bir de müezzin tayin edilmesi şart kılınmıştı.

Bu görevlilerde aranan özellikler, tıp deontolojisi tarihi bakımından çok ilgi çekicidir. Dârü'ş-şifa'da çalışan görevlilerden sadece cerrahlarda aranan nitelikleri kısaca şöyle aktaralım:

"Bunlar, tedavinin tesir ve ahval-i kimyevîsine o kadar vâkıf bulunacaklar ki, cesedin ruhtan istifadesi gibi, yaralı da bunların tedavilerinden aynı derece istifade edecek; yâni bu sanatta hâzık (usta) bulunacaklar. Yaralara ait merhemlerin ve sair ecza-i tıbbiyenin tertibi hususunda da mahir; şefkat ve merhamet hisleriyle mütehassis olacaklar ve hiçbir kötülemeye maruz kalmaksızın almaları lâzım gelen para karşılığında kendilerine verilen hizmeti hakkıyla yerine getirmeye çalışacaklardır." [120]

***

Dârü'ş-şifa, imaret, han ve dârü'l-hadîs,18. asrın sonlarına kadar vakıf şartlarına uygun olarak kullanılmış, mimârî özelliklerini korumuş, fakat sonradan farklı müesseselerin istihdam alanı olmuş, bu arada kullanılacağı maksada uygun (!) pek çok mimârî değişiklik geçirmiştir.

---

[119] Önemli bir husus da şudur ki: Buralarda yalnız Müslümanlara değil, her din ve mezhepten kimselere bakılırdı. Bu tabipler için de böyleydi. Meselâ; Kanunî'nin, bimarhanesi için hazırlattığı vakfiyede, dârü'ş-şifa'da çalışacak tabipler hakkında, "Tababette hâzık ve ameliyatta mahir olsun da hangi din ve milletten olursa olsun" kaydı vardır.

[120] Doç. Dr. Nil Sarı, "Toptaşı Nurbânu Valide Sultan Dârü'şşifası", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (Kongreye sunulan bildiriler), Ankara 1992, s171.

Bu tarihî yapılar grubu, Sultan III. Selim zamanında Nizam-ı Cedit'in kurulmasıyla süvari askerlerine kışla olarak tahsis edilmiş, fakat Sultan'ın tahttan indirilmesi ve Nizam-ı Cedit'in kaldırılması üzerine on dört ay boş kalmış; ardından Alemdar Mustafa Paşa'nın askerlerine verilmiş, ancak onun ölümüyle yeniden boş kalmıştı.

1873'de, akıl hastalarının buraya nakledilmesiyle, imaret dışındaki binaları "Akıl Hastanesi" olarak kullanılmaya başlamış, hastaneye semtin adına izafeten "Toptaşı Bimarhanesi" adı verilmişti. Bu bimarhanede 100'den fazla akıl hastası barınır ve mükemmel beslenirdi. 1908 meşrutiyeti sırasında hastanede 279'u erkek, 134'u kadın 413 hasta tedavi ediliyor, 9 tabip ve 76 hademe hizmet veriyordu.[121]

***

1927'de, Bakırköy Akıl Hastanesi kuruluncaya kadar bu fonksiyonu gören bina, 1935'den sonra Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na ait "Tütün Bakım Atölyesi" haline getirildi.

Üstat sanat tarihçilerimizden İ. Hakkı Konyalı bu dönemde yapılan tahribatı şöyle dile getiriyor:

"Burada yabani otlar insan boyunu aşmış, yılanlar bile yuva tutmuştur. Asırların insafsızlığı, odaların, sofaların, salonların duvarlarını delmiş, ocakları, şömineleri kapatmıştır.

En büyük tahribat ise Tekel İdaresi tarafından yapılmıştır. Kubbeleri hoyratça yıkılmış, duvarları yükseltilerek ikinci ve üçüncü katlar, tavan araları, şuraya buraya merdivenler, geniş ve uzun salonlar, depolar eklenmiştir. Tekel İdaresi bu davranışıyla büyük cinayetler işlemiştir. Yakasından tutulmalı, mesulleri bulunmalıdır."[122]

---

121 Bimar, Farsça hasta demektir. Bu kelime, halk dilinde timar şekline dönüşmüş, müesseseye de "Timarhane" denmiştir.

122 İ.H. Konyalı, Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, İst. 1976, s.444.

***

1976'da, (ta yarım asır sonra) Tütün Bakım Atölyesi'nin başka yere taşınmasıyla birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü emrine verilen binanın büyük kısmı "Üsküdar İmam Hatip Okulu"na, dârü'l-hadîs bölümü ise cezaevine tahsis edildi. Yıllarca "Toptaşı Cezaevi" adıyla bilinen hapishane idaresi de, binanın avlu duvarlarını yükseltip, önüne gözcü kulübeleri dikerek, diğer işgalciler gibi, binaya yeni çirkinlikler eklemekte hiçbir mahzur görmedi (!) Atik Valide Külliyesi'nin bu bölümleri bugün maalesef pek çirkin ve harap bir manzara içerisindedir.

***

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2003 Şubat'ında, külliyenin kervansaray, darü'l-hadis, darü'l-kurra, imaret, tabhane ve dürü'şşifa binalarından meydana gelen büyük bir bölümünü, ön tahsisle Marmara Üniversitesi Rektörlüğü'ne verdi. Bu binaların kapladığı alanların tamamı 124m. x 90 m. ebadında bir dikdörtgen meydana getirir. Büyük bir kısmı, M.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi'ne (GSF) tahsis edilen Mimar Sinan'ın bu eşsiz külliyesi, hem fakülte, hem de Külliye açısından büyük bir avantaj olarak değerlendirilmelidir.[123]

"Valide Sultana Hak Rahmet Ede!"

İslâmiyet'e bütün kalbiyle bağlanan ve ona hizmeti hayatının gayesi haline getiren Nurbânu Valide'nin bu sahadaki en büyük şahidi Üsküdar'da Mimar Sinan'a yaptırdığı Atik Valide Sultan Külliyesi'dir. Sultan, bu eşsiz eserinin yanı sıra İstanbul Mercan ve Langa'da, Alemdağı Sultan Çiftliği köyünde de cami, mescit, mektep, imaret ve hamam inşa ettirmişti.

Nurbânu Sultan, Valide sultanlığının dokuzuncu yılında aniden hastalandı. Tarih-i Selânikî'de açıklandığına göre, 7

[123] Kantarcıoğlu, a.g.e., s.452.

Aralık 1583 günü, hastalığı sırasında bulunduğu "Yenikapu semtinde vaki bağçe-sarayda", 58 yaşında iken vefat etti. Nurbânu Valide Sultanın cenazesi, İstanbul'daki ulemanın, şeyhlerin, devlet adamlarının katıldığı büyük bir cenaze alayı ile kaldırıldı. Oğlu Sultan III. Murad, annesinin tabutu arkasında "dide-i giryan ve libas-ı matem pûşide" (matem elbiseleri içinde ağlayarak) yaya olarak yürüdü. Cenaze namazının Fatih Camii'nde kılınmasının ardından saraya döndü. Daha sonra devlet erkânı, ulema ve halk, Nurbânu Sultan'ın ardınca yürüyüp Ayasofya'ya geldiler. Valide Sultan burada, sevgili zevcesi Sultan II. Selim'in muhteşem türbesine defnedildi. Oğlu Murad'ın isteği üzerine, vezirler ve ulema, kırk gün boyunca sabah ve akşam, Nurbânu Valide'nin kabrini ziyaret ederek dualar ettiler, hafızlar Kur'ân okudular. Yoksullara sadaka dağıtıldı. Ölümüne, "Valide sultana rahmet ede Hak" diye tarih (h.991) düşürüldü.[124]

Dokuz yıl süren bir karmaşanın ardından Köprülü Mehmet Paşa'yı sadarete getirerek, Osmanlı tarihinde 'Köprülüler Devri' diye bilinen yeni bir altın çağ başlattı. Harem-i Hümayun'a, kadınların siyasete karışmaması gerektiği terbiyesini yerleştirdi.

---

[124] Hasan Sakaoğlu, "Nurbânu Valide Sultan", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1994, c.6, s.96.

HATİCE TURHAN SULTAN

Hatice Turhan Sultan, Slav asıllı bir ailenin kızıydı, 1627 yılında Güney Ukrayna'da doğmuştu. Henüz küçücük bir çocukken, Rusya içlerine akınlarda bulunan Kırımlı Tatar akıncıların eline düşmüş, sonra da esir tüccarlarına satılarak, İstanbul'a getirilmişti. Kör Hüseyin Paşa tarafından satın alınarak, saraya, Valide Kösem Sultan'a armağan edilen bu sarışın, mavi gözlü ve olağanüstü güzellikteki Rus kızı, Harem -i Hümayun'a alınarak, orada mükemmel bir tahsil ve terbiye gördü. Kısa sürede, padişah için yetiştirilen has odalıklar arasına alındı.

***

Sultan IV. Murat'ın, 9 Şubat 1640'da vefatı üzerine tahta geçen kardeşi Sultan İbrahim, Sultan I. Ahmet gibi büyük bir hükümdarın yedi oğlundan en küçüğüydü, 24 yaşındaydı ve Osmanlı hanedanının tek üyesiydi. Sultan'ın ansızın ölmesi halinde 'Hânedan'ın sönme tehlikesi belirmişti, saltanata veliaht gerekiyordu.

Sultan İbrahim, ağabeyleri Genç Osman ve IV. Murat gibi dâhi değildi, ama akılsız biri de değildi; asabi bir mizaca sahipti, ama zekiydi, iyi niyetliydi, merhametliydi. Osmanoğulları'nda irsi olan düzgün ve iyi konuşma hasletine sahipti, yani hatipti. Tahta geçtiğinde halk ona büyük ümitler bağlamıştı.

Cülusu sırasında, ellerini açarak Cenab-ı Hakka ettiği duada, 'Elhamdülillah Ya Rabbi! Benim gibi zayıf bir kulunu bu makama lâyık gördün. Saltanat günlerimde milletimi hoş-hâl,

birbirimizden hoşnut eyle.' cümlelerini sarf ederek, asker ve sivil, orada bulunan bütün devlet ricalini hem ağlatmış, hem de düşündürmüştü. Sadrazamlarına, tarihe âdil bir isim bırakmak istediğini, bunun için gayret etmelerini defalarca tembihlemişti.

Veliaht Mehmet Doğuyor

Sultan İbrahim tahta çıktığında Hatice Turhan, on dördüne yeni basmıştı. Güzelliğinin yanı sıra akıllı, terbiyeli, fevkalade temiz kalpli bir kız olduğu herkesçe biliniyordu. Valide Sultan tarafından Sultan İbrahim'e takdim edildiğinde aralarında on yaş fark vardı.

Padişah eşi olduğundan kıskanıldığını biliyor, kendisine takınılan tavırları hoş görüyor, herkese yumuşak davranıyor, kayınvalidesi Kösem Sultan'a büyük bir samimiyetle itaat ediyordu.

Daha önce hiçbir cariyeden çocuk sahibi olamayan Sultan İbrahim'in, 1 Ocak 1642 gecesi, Hatice Turhan Sultan'dan bir oğlu dünyaya geldi. Ramazan Bayramı arifesinde doğan bu küçük veliahda, Sultanın büyükbabasının adı olan Mehmet ismi verildi. Hatice Turhan Haseki on beş yaşında anne olmuştu. Sonraki yıllarda Sultanın başka hasekilerinden de şehzadeleri doğacak, böylece hanedan vârissiz kalma tehlikesinden kurtulacaktı.

Başhaseki Hatice Sultan'dı, ancak o da diğer hasekiler gibi hiçbir nüfuza sahip değildi; sadece mevki ve servete kavuşmuştu.

Sultan İbrahim Öldürülüyor

Büyük oğlu Sultan Murat gibi, Sultan İbrahim de, gayet muhteris bir kadın olan Kösem Sultan'ı, devlet işlerine karıştırmıyordu. Fakat Valide Sultan siyasi nüfuz istiyor, devlet işlerine karışma ihtirasıyla yanıp tutuşuyordu. Sultan Murat'ın çocukluk yıllarında sekiz yıl saltanat naibeliği yaparak devlet yöneten ve bu alandaki şöhreti her tarafa yayılan sultan, gönlünde siyasi

iktidara tekrar sahip olmak için, dayanılmaz bir istek duyuyordu. Fakat Sultan İbrahim annesine taviz vermiyor, ona devlet işlerine karışmamasını ihtar ediyor, kendisini saraydan uzaklaştırmakla tehdit ediyordu.

Valide Sultan, Topkapı Sarayı'ndaki dairesini terk edip, sur dışındaki yazlığına taşındıktan sonra, oğlunu tahttan indirmek gibi dehşetli bir faaliyetin içine girdi. Elli sekiz yaşına gelmişti, çok zengindi, devlet adamları arasında kendi zekâsına sahip kimse göremiyordu. Padişaha karşı, başta yeniçeri ağaları ve şeyhülislâm olmak üzere, pek çok güçlü şahsın katıldığı kuvvetli bir cunta kurdu.

***

Sultan İbrahim, asiler topluluğunun sinsi ve yoğun gayretleri sonucu, 8 Ağustos 1948'de siyasi ve askeri bir darbe ile tahttan indirilerek, saraydaki bir odaya hapsedildi. Sultanı tahttan indirenler, sipahilerin onu tekrar tahta çıkarmak istemeleri üzerine, kendi başlarından korktular. 18 Ağustos 1948'de, tıpkı ağabeyi Genç Osman gibi, onu da ibrişim kementle boğarak feci şekilde şehit ettiler.

Hükümdarlık tahtında sekiz buçuk yıl oturan 33 yaşındaki Sultan hayata veda ettiğinde, Hatice Turhan Sultan 22'sine henüz girmişti.

Servete Karşı Devlet

Ocak ağalarının ve büyükannesi Kösem Sultan'ın düzenlediği askerî darbenin ardından, Osmanlı tahtına henüz altı buçuk yaşındaki Şehzade Mehmet geçti. Annesi Hatice Turhan Sultan, Osmanlı tarihinin en genç Valide Sultanı olmuştu, ama hiçbir nüfuzu yoktu. Büyükanne Kösem Sultan, aradan geçen on altı yılın ardından yeniden saltanat naibesi oldu; devleti, 'Valide-i Muazzama' unvanıyla, -padişah adına- o yönetecekti.

Devletin, ocak zorbaları ve muhteris bir kadının eline geçmesiyle birlikte, rüşvet ve yolsuzluk dehşetli boyutlara tırmandı, ortada hak ve hukuk kalmadı. Yeniçeriler olağanüstü imkânlara kavuşmuş, İstanbul, zorba zulmü altında ezilmeye başlamıştı. Ocak ağalarının gümüş miktarı az akçe kestirerek, bu sikkeleri zorla halkın elindeki altın sikkelerle değiştirmek istemesi bardağı taşıran son damla oldu. Fakat halkın tepkisi arttıkça, devlet terörü şiddetleniyordu.

***

Büyük Valide'nin doymak bilmeyen ihtirasından bıkanlar ve devletin içine düştüğü acıklı duruma üzülenler, birer ikişer Hatice Turhan Sultan'ın çevresinde toplanmaya başladılar. Genç valide sultan, büyük bir samimiyet, maharet ve ihtiyatla bu oluşumun başına geçti. Kaynanası Kösem Sultan'ın akıl almaz serveti onda yoktu, para gücüyle taraftar kazanamazdı. Servete karşı devlet fikrini ileri sürdü. Parayı tercih edenler Kösem'in, devletin âli menfaatlerini savunanlar genç valide sultanın etrafında toplandılar. Şahsi menfaatin mi, yoksa devlet menfaatinin mi üstün geleceğinin anlaşılacağı hesaplaşma anının yaklaştığı hissediliyordu.[125]

Siyasi İktidar Peşinde Değildi

Kösem Sultan telaşa düşmüş; ağalar, milletin nefesini enselerinde hissetmeye başlamıştı. Hatice Turhan Sultan'ın çevresi giderek büyüyordu.

Dış haberler de devletin lehine gelişmiyordu. Daha düne kadar üç kıtaya hükmeden Osmanlı, Girit'te bir türlü mutlu sona ulaşamıyordu. Venedik donanması, Çanakkale Boğazı'nın girişine kadar yaklaşma cesareti göstermişti.

***

125 Y. Öztuna, Osmanlı Hareminde Üç Haseki Sultan, İstanbul 1988, s.169.

Hatice Turhan Sultan, hem oğlunun saltanatının selameti, hem de kendisini cariyelikten valide-sultanlığa çıkaran bu yüce devletin yüksek menfaati için, bir şeyler yapması lâzım geldiğini, bütün varlığıyla hissediyordu. Akıllı, zeki, dürüst, namuslu, şerefli idi. Bu hasletlerini kendisine imparatoriçelik tacı bahşeden büyük bir millete lâyık olacak derecede ve son nefesine kadar muhafaza etmeye kararlıydı. Entrika çevirmeyecek, kurnazlık taslamayacak, şahsı için bir şey istemeyecekti. Bu şekilde davranarak devlet ve millete zımnen hakaret etmeyecekti. Yapılması gerekenleri yaptıktan sonra, haremine çekilecek, siyasi iktidara talip olmayacaktı.[126]

Suikast Plânı Suya Düştü

Bu arada Büyük Valide Kösem Sultan caniyane bir karar verdi, torunu Sultan IV. Mehmed'i ortadan kaldıracaktı. O, kendi nüfuz ve iktidarı için, öz oğlu İbrahim'i bile öldürmekten çekinmemişti.

Küçük Sultan'ın ölümü halinde Turhan Sultan'ın nüfuzu birdenbire hiçe inecekti. Veliaht Şehzade Süleyman'ın annesi Saliha Haseki, kendi halinde saf bir kadıncağız, tam Kösem Sultan'ın istediği gelindi.

Kösem Sultan derhal hazırlıklara girişerek, on yaşındaki masum torununu zehirletme sürecini başlattı. Padişahın helvacıbaşısı Üveys Ağa'yı buldu. Bu çirkin işe onu alet edecekti. Fakat yüksek rütbeli bir cariye olan Melekî Kalfa tertibi öğrenip, durumu hemen Turhan Sultan'a duyurunca suikast plânı suya düştü. Genç Valide, 'Baskın basanındır.' prensibiyle, büyük valide taraftarlarına karşı derhal harekete geçti. Saray içinde cereyan eden kısa süreli bir çatışmanın ardından Kösem Sultan taraftarlarını alt ederek saraya hâkim oldu. 'Valide-i Muazzama' saklandığı dairede yakalandı ve perde ipiyle boğularak öldürüldü.

---

126 Öztuna, a.g.e. s.177.

2 Eylül 1651 gününün geceyarısı gerçekleşen bu olay, bir devrin sonu oldu.

Beş Yılda On Sadrazam

Bu kudretli devletin başına geçen 25 yaşındaki güzel valide, uzun soluklu bir asayiş ve adalet dönemini hayata geçirmekte kararlıydı. Nüfuzunu şahsı için kullanmayı aklından bile geçirmiyordu. İktidara geçtikten sonra, önce kaynanasının bıraktığı enkazı temizledi. Zorba ağaların büyük kısmını idam ettirip, bir kısmını da Sudan ve Hicaz gibi uzak yerlere sürdü.

Devlet idaresinin ağır sorumluluğundan kurtulmak için oğlunun büyümesi gerekiyordu ki, ona daha çok zaman vardı. Memleketi iyi yönetebilecek kudretli bir vezir bulması gerekiyordu.

1651'den 1656'ya kadar, oğlu adına naibelik yaptığı beş yıl içinde on sadrazam değiştirdi! Onun bu gayreti, devleti içinde bulunduğu güç durumdan kurtarabilecek dirayetli idareciyi bulma arayışıydı. Ancak, bütün çabalarına rağmen, 1656'ya kadar devlette düzen sağlanamamış, Celâlî hareketleri devam etmiş, yıllardır süren Girit Savaşı'yla ilgilenilmediğinden, Osmanlı donanmasını mağlup eden Venedikliler, Çanakkale Boğazı'nı gemilerle tıkayacak cesareti göstermişlerdi. Tarhuncu Ahmet Paşa'nın bütçesine rağmen, maliyeye istikrar kazandırılamamış, İstanbul halkı ile Kapıkulu askerlerinin ve özellikle sipahilerin isyanları ortaya çıkmıştı.[127]

Değersizi Yükselten Bir Sistem

Yaşadığı türlü hadiseler, Valide Sultana pek çok tecrübe kazandırmıştı. Yılmamakta kararlıydı, azmini kaybetmeyecekti. Çevresinde itimadını kazanmış müşavirleri vardı. Bunların

127 R.Genç, "Hatice Turhan Sultan", Türk Ans,, c.32, Ankara, 1983. s.21.

arasında en güvendiği Mimar Kasım Ağa'ydı. IV. Murat'ın saltanatı süresince 17 yıl hassa başmimarı olmuş, 1651 sonbaharında, 76 yaşlarında iken, Turhan Sultan'ın kethüdalığına tayin edilmişti. Zekâsı, bilgisi, tecrübesi, yüksek ahlâkı ve lekesiz geçmişiyle kısa zamanda Valide Sultan'ın en has müşaviri olmuştu.

1656'ya gelindiğinde yaşı 81'e gelmiş, korkacak yaşı çoktan geride bırakmıştı. Devletin çöküp gerilemesi onu derinden üzüyordu. Valide Sultana ısrarla, icraatlarıyla göze çarpmayan, Köprülü Mehmet Paşa adındaki yaşlı (78) bir paşayı sadarete getirmesini telkin ediyordu.

Mehmet Paşa, Arnavutluk'tan gelip Samsun civarındaki Köprü kasabasına yerleşmiş bir ailenin çocuğuydu. Tahsili yoktu, Enderun'da okumamıştı; onun için yavaş yükseldi. Sancak Beyi olduğunda 56 yaşına gelmişti. Hizmette bulunduğu yerlerde göze batan bir hizmeti duyulmamıştı; ancak tecrübeliydi, ihtiyatlıydı, çok özel bir karaktere sahipti. Sekiz padişah devri yaşamış, görüp duymadığı olay kalmamıştı. Devlet kademesinde önemsenmemişti; lâkin iş göreni değil, değersizi yükselten bir sistem işliyordu.

Göreyim Seni, Nice Hizmet Edersin

Sonunda Valide-Sultan, Mimar Kasım Ağa'nın ısrarla tavsiye ettiği, bu hiçbir şöhreti bulunmayan seksenlik vezirin denenmesini kararlaştırdı. Köprülü, huzura çıkıp, yer öptükten sonra, Valide Sultan, 'Hoş geldin Paşa!' diyerek, kendisine iltifatta bulundu. Sonra da:

"Paşa, padişah hazretleri size, sadaret mührünü ihsan etmek diler, din ve devlet için istenilen bu hizmetin üstesinden gelebilir misin?" diye sordu.[128]

***

[128] Vahit Çabuk, Köprülüler, İstanbul, 1988, s.10.

Köprülü, "Taraf-ı Saltanat-ı Âliye'den birkaç şart kabul ve inayet buyrulursa, İnşallah ü Teâlâ Devlet-i Padişahîde her işin muntazam görülmesi mümkün olur." diye cevap verdi, şartlarını sıraladı. Bunlar, Huzur u Hümayuna her ne telhis ederse kabul olunması, tayinlerde şefaat ve iltimas yapılmaması, kendisi hakkında yapılacak iftiralarda, celbedilip dinlenilmeden karar verilmemesi ve serbestçe tasarrufuna mani olunmaması gibi hususlardı.

Valide Sultan, bu yetkileri vermesini bilecek derecede ileri görüşlüydü. Devletin kötü yönetildiğini, hızla bir batağa doğru yol aldığını görüyordu. İktidarda olduğu beş yıl içinde on sadrazam değiştirmişti, bu yaşlı veziri denemekle ne kaybederdi?

Bu mülahazalardan sonra:

"Vallâhü'l azim senin şartlarını kabul ettim, onların hükümlerine riayet ederim. Göreyim seni nice hizmet edersin." dedi.

Köprülü yer öptükten sonra 15 Eylül 1656'da vazifeye başladı. Kısa süre sonra, yaptığı tayin ve azillerle ilgili olarak, sarayda aleyhinde bir hava uyandırıldığını, bunlardan birine saray tarafından müdahale edileceğini öğrendi. Huzura çıkarak, devlet umuru başkalarının elinde olunca, hizmet ifasının mümkün olmayacağını, bu sebeple bir gün kusur isnadı yüzünden öldürülmektense feragat etmenin daha evlâ olduğunu söyleyerek, mührü hümayunu geri vermek istedi. Fakat Valide Sultan, verdiği sözde ısrarlı olduğunu söyleyerek, işine müdahale edilmeyeceğini temin etti. [129]

Köprülüler Devri'ni Başlatan Kadın

Sultan IV. Mehmet on beş yaşına geldiğinde, Valide Sultan'ın naibeliği de sona erdi. Devlet-i Âliye'yi, acı olaylarla geçen beş uzun yıl büyük bir azim ve metanetle yöneten Turhan Sultan, büyük bir huzur ve gönül rahatlığı içinde siyasetten el

---

[129] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, C.2, İstanbul, 1994, s. 210 -211.

çekerek, Harem-i Hümayun'daki dairesine çekildi. Artık her yerde o konuşuluyordu; gerek sarayda, gerek saray dışında herkesin büyük hürmet ve sevgisini kazanmıştı.

Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Anadolu'daki eşkıyanın kökü kazındı, anarşi son buldu. Merkezî otorite kuvvetlendi, devlet eski azametine yeniden kavuştu. Limni ve Bozcaada geri alındı, Erdel isyanı bastırıldı.

Köprülü'nün, 1 Ekim 1661'de -83 yaşında iken- vefatı üzerine, sadarete getirilen oğlu Fazıl Ahmet Paşa döneminde de Batı'nın aşılmaz kalelerinden kabul edilen Uyvar ve Girit'te tam 22 yıldır alınamayan Kandiye fethedildi. Podolya Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı yeniden dirilmiş, hayat bulmuştu.

***

Osmanlı tarihinde 27 yıl süren ve 'Köprülüler Devri' diye adlandırılan parlak dönemin başlamasındaki en büyük pay, saltanat naibesi Valide Sultan'ındır. Bu soylu ve zeki hanım, Köprülü'nün sadarete getirilmesinden vefatına kadar siyasete karışmamış, devlet yönetiminden uzak durmuştu. Hayatının son çeyreğini Edirne'deki nadide sarayında, Tunca kıyısındaki eşsiz kasrında geçiriyor, sakin bir hayatı tercih ediyordu. Nadiren İstanbul'a gidiyor, Topkapı Sarayı'nın Valide dairesinde birkaç ay kaldıktan sonra yeniden Edirne'ye dönüyordu.

Merhametli Bir Kadındı

İdari meselelerde olduğu kadar, vatanın korunmasında da basiret sahibi olduğunu ispatlayan Valide Sultan, Köprülü'nün teklifiyle, Çanakkale Boğazı'nın Akdeniz girişinde[130] karşılıklı iki savunma kalesi yapılmasını düşünmüş, Anadolu sahiline Kumkale, Rumeli kıyısına Seddülbahir adıyla iki sağlam kale inşa edilerek, boğaz güvenlik altına alınmıştı. Hatice Turhan Sultan,

---

[130] O tarihte "Ege Denizi" tabiri yoktu.

inşaatın bitiminden sonra oğlu Sultan IV. Mehmet'le birlikte bölgeye gitmiş, bu kaleleri yerinde görüp denetlemişti.

***

Valide Sultan merhametli bir kadındı. Oğlu IV. Mehmed, kendi erkek çocuğu dünyaya geldikten sonra, oğlunun saltanatını sağlamlaştırmak için, bir ara kardeşlerini öldürtmek istemiş, fakat Turhan Sultan, bu hareketine şiddetle karşı çıkarak onu engellemeyi başarmıştı

Atmış Yıl Kaderine Terk Edilen Cami

Köprülü devrinin son yılında İstanbul'u harap eden yangınların en büyüklerinden biri meydana geldi; iki gün içinde şehrin üçte biri küle döndü. 80 binden fazla ev, 300 civarında saray ve konak, 360 cami ve mescit yandı, 4 bin civarında insan hayatını kaybetti. Bu arada Bahçekapı çevresi de tamamen harap olmuş, temelleri 1597'de Sermimar Davud Ağa tarafından atılan, fakat inşası yarım kalan Yeni Cami de büyük zarar görmüştü.

Bu caminin zaten hazin bir hikâyesi vardı:

İlk yıllar inşaatı büyük bir hızla devam etmiş, bina pencere altlarına, minare ilk şerefeye kadar yükselmiş, medreselerinde görev yapacak hocalar bile tayin edilmişti. Fakat aradan bir yıl geçmeden Mimar Davud Ağa bir veba salgınında vefat etmiş, ardından Sultan III. Mehmet rahmetli olmuş, Safiye Sultan eski saraya gönderilmiş, Valide Sultan orada vefat edince, caminin yapımı ortada kalmış, inşaat aşağı yukarı 60 yıl kaderine terk edilmişti.

İstanbul halkına yardım etmek, onların acılarını paylaşmak için İstanbul'a gelerek, yangın bölgelerini gezen Valide Sultan, Yeni Cami'nin yarım bırakılmış temellerini görünce çok üzüldü. O sırada Mimar Mustafa Ağa, Valide Sultan'ın, yeni bir cami inşa etme düşüncesinde olduğunu biliyordu. Kendisine, Yahudi mahalleleri arasında sıkışıp kalan bu kıymetli âbideyi

kurtarmanın, yeni bir cami yaptırmaktan daha hayırlı olacağını söyleyerek, onu ikna etti. Valide Sultan, yeni bir cami inşa etme yerine, eskisinin ihyasına razı olmuştu.

Bu karar üzerine, 1661 yılı ortalarında, bu işe tam beş bin kese akçe ayırıp, 'başlama' emrini verdi. Böylece aradan tam 59 yıl geçtikten sonra düğmeye basılmış, önceki duvarlardan birer sıra taş söküldükten sonra, cami aynı temeller üzerinde yeniden yükselmeye başlamıştı.

***

Yeni Cami'nin dış görünüşü Süleymaniye'ye göre biraz daha sivricedir. Büyük kubbe yarım kubbelere, onlar da daha küçük kubbe ve kemerlere dayanmaktadır. Hünkâr mahfilinin altındaki yüksekçe bölümün dayandığı direklerin içinde, iki adet somaki mermer sütun vardır ki, Girit savaşı ganimetlerinden alınıp buraya konulmuştur. Renkleri kırmızımtırak sarıdır.

Yeni Cami'nin iç mekânındaki çiniler, 16. asırda yapılmış olan fevkalade parçalarla kıyaslanamazlarsa da Sultanahmet Camii'ndekiler kadar bol ve çeşitlidir. Ancak "Hünkâr Mahfili"ndekiler mükemmel parçalardır.

Bu mahfilin üstü, süslemeleri yağlıboya ile yapılmış olan küçük bir tam kubbe ile örtülüdür. Kasrın köşesine isabet eden odasından fevkalade bir manzara görünür. Gözlerinizin önüne, bir taraftan Beylerbeyi'ne kadar Boğaziçi, diğer taraftan Galata ve Haliç sırtları serilir.

Valide Sultan, camiye ilaveten darü'l-kurra, sıbyan mektebi, hünkâr kasrı, muvakkithane, sebil ve çeşme, türbe ve bir de çifte çarşı (Mısır çarşısı) yapılmasını emrettiğinden, bu geniş bir külliyenin inşasına hemen başlandı.

***

Yapımına Sermimar Mustafa Ağa ile başlanan "Hatice Turhan Sultan Külliyesi" yaklaşık iki buçuk yıllık bir gayretin

sonunda 8 Şubat 1664'te, bir Cuma günü ibadete açıldı. Açılışta Valide Turhan Sultan, oğlu Sultan IV. Mehmet, bütün vezir ve ulema ve kalabalık bir halk topluluğu hazır bulundu. Törene sadece, Avusturya seferinde bulunduğu için sadrazam Fazıl Ahmet Paşa katılamamıştı.

Valide Turhan Sultan, oğlundan başlayarak bütün davetlilere kıymetli hediyeler dağıttı; meselâ padişah oğluna, kabzası yekpare zümrüt kakmalı altın bir hançer, elmaslarla süslü bir kuşak ve kıymetli süslerle donatılmış on küheylan hediye etti.

***

19. yüzyılın sonlarında, bölgedeki ticarethanelerin çoğalarak caminin dış avlusunu dahi istila etmesi üzerine, denize nazır dış avlu duvarı yıktırıldı. Hünkâr mahfili yüksek binaların arasında görünmez oldu. Cumhuriyet döneminde, bugün Osmanlı Bankası'nın bulunduğu yerde bulunan bir duvarla bir avlu kapısı, İş Bankası'nın yerinde bulunan darü'l-kurra ve onun batısındaki sıbyan mektebi de yıkılarak ortadan kalktı. Sokağın ağzı türbenin yanına kadar uzatıldı. Böylece Yeni Cami külliyesinin bütün özellikleri birer birer kayboldu. Bugün oradaki İş Bankası binası, maalesef dârü'l-kurra'nın temelleri üzerinde yükselmektedir.

Türbe, caminin arka cephesinde kare şeklinde inşa edilen bir binadır. Burada başta padişah sandukaları olmak üzere pek çok sanduka yer alır. Türbenin önündeki kısımdan Sultan III. Ahmed tarafından Lâle devrinde inşa edilen güzel bir kütüphaneye geçilir.

***

Valide Turhan Sultan sebil ve çeşmesi, darü'l-kurra'nın doğusunda, Şeyhülislâm ve Bankalar sokaklarının birleştiği köşede, geniş bir saçağın altında yan yanadır. Sebilin etrafı, 20. yüzyıl başlarında pek çok işyeri ile çevriliydi. 1902'de çıkan bir yangında, birçok dükkânla birlikte sebil ve çeşme de yandı. Binayı örten

geniş saçak ve ön cepheyle birlikte, iç kısımda bulunan çiniler ve üst bölümdeki çini kitabe de harap oldu.

Kitabe, yangından sonra yenilendi (h.1325). Sanat hayatı boyunca celi ta'lik ve celi sülüs pek çok esere imza atan Sami Efendi'nin, şimdi Hatice Turhan Sultan çeşme ve sebilinin ön cephesinde yer alan celi sülüs kitabesi tektir, başka örneği yoktur. Bu titiz hat üstadı, altı beyit içinde geçen yaklaşık elli kelimede, celi sülüsün bütün hüner ve esrarını adeta ortaya koymuştur. Girift, yani harfler birbirinin içinden geçirilerek yazılan bu istifli kitabenin, hat sanatımızdaki önemi çok büyüktür. Ondan sonra gelen hattatlar bu eseri örnek almışlardır.[131]

Sebil kitabesinin son beyti şöyledir:

'Ânın itmamın görüp tarih içün,
Dedi hâtıf: Kâne hayren fî sebil'[132]

Bu ciddi yenilenme, tarihî sebil ve çeşmeyi uzun yıllar ayakta tutmayı başardıysa da, sonraki yıllardaki bakımsızlık ve yıpranma, onu yeniden eski haline getirdi. 2002'de başlayan restorasyonla sebil ve çeşme tekrar hayata dtöndü.

2003 Temmuz'undan itibaren çeşmenin muslukları yeniden suya kavuştu.

Devletin Rükn-i Âzâmı Gitti

Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 1683 yılı baharında, Avusturya topraklarına girmiş, eyaletleri alt üst ederek pek çok kaleyi işgal etmişti. Yüz binlerce Alman, Avusturya'yı terk ederek Bavyera ve Bohemya'ya çekiliyordu. Bu zafer günleri esnasında Valide Sultan aniden hastalandı, İlaçlar fayda vermiyor,

[131] F. Gülgün Engin, "Hatice Turhan Sultan Sebil ve Çeşmesi Restorasyonu", Arkitekt 2003, Sy.498, s.40.

[132] Onun tamamlanmasını görüp, tarih düşürmek için.
Melek dedi: Allah (c.c.) yolunda senin hayrın oldu.

hekimler derdine çare bulamıyordu. Sonunda 5 Temmuz 1683 Salı günü, Viyana kuşatmasının başlamasına 9 gün kala Edirne'de hayatını kaybetti; 56 yaşındaydı. Sadrazam, Viyana kapılarında, padişah oğlu Belgrat'taydı.

Hatice Turhan Sultan, Osmanlı Devleti'nin zirvede olduğu günlerde vefat etmiş, Viyana bozgunu sonrası, yani birkaç hafta sonra başlayacak büyük inişi görmemişti. Osmanoğulları'nın İstanbul'da defnedilmeleri kanun gereği olduğundan, Valide Sultan'ın naaşı, sadaret kaymakamı dördüncü vezir Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından özel bir araba içinde başkente uğurlandı.

İstanbul'da Vezir Mahmut Paşa tarafından karşılanan cenaze, merhumenin eseri olan Yeni Valide Camii'nde kılınan cenaze namazının sonrasında, camiin hemen arkasında bulunan kendi yaptırdığı türbesine gömüldü. Annesinin vefat haberini Belgrat'ta öğrenen Sultan IV. Mehmet derin üzüntüsünü: 'Devletin rükn-i âzâmı gitti!'[133] sözleriyle ifade edecekti.

Valide Turhan Sultan 34 yıl, 10 ay 28 gün valide sultanlık yapmıştı ki; bu süre Osmanlı tarihindeki en uzun süreydi.

***

Hatice Turhan Sultan, Harem-i Hümayun'da, kadınların asla siyasete karışmamaları gerektiği terbiyesini öylesine köklü bir şekilde yerleştirdi ki, bu anlayış, Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etti. Nâibelikten çekildikten sonra oğlunun üzerindeki nüfuzu, yalnız devletin ve padişahın iyiliği için kullandı; adını tamamen siyasetten sildi, hayır ve hasenat ile uğraştı. O, bu davranışı ile Osmanlı Devletinin geleceğine çok büyük bir hizmette bulunmuştu.

---

133 Devletin temel direği...

Ne hasekiliği, ne valide sultanlığı döneminde devlet nizamına karışmadı, acı olaylara sebep olacak hiçbir icraatın içinde olmadı. Yirmi yıl süren valide sultanlık döneminde, padişah validesine yakışır biçimde davranıp, kendinden sonrakilere örnek oldu.

GÜLNÛŞ VALİDE SULTAN

Kuzey Afrika'nın tamamına, Mora ve Dalmaçya kıyılarına, Anadolu, Suriye ve Filistin'e sahip olan bu kudretli devletin denizlerdeki güvenliği açısından, Girit olağanüstü bir önem arz ediyordu. Venedik'in askerî üssü olarak kullanılması ticari yolların üzerinde bulunmasından da ehemmiyetliydi. Ada sahillerinin hem Yavuz' un (Selim I), hem de sonraki hükümdar Kanunî'nin döneminde Barbaros tarafından sık sık hırpalanması hep bu stratejik konumundan kaynaklanıyordu.

Girit'in kesin fethine, 17. asrın ortalarında Osmanlı tahtına hükmeden Sultan İbrahim karar verdi. Sefer, "Sümbül Ağa Vakası" namıyla bilinen bir olay sonunda gerçekleşti. Eski Kızlarağası Sümbül Ağa, emekli olduktan sonra Hac görevi için bir gemiyle Mısır'a hareket etmişti (1644). Ağa'nın gemisinde büyük çapta mal ve servet olduğunu haber alan Malta şövalyeleri adlı korsanlar, gemiye saldırarak Ağa ve mürettebatını şehit etmiş, ele geçirdikleri mal ve atları Girit'e getirip satmışlardı.[134]

Bunun üzerine serdar tayin edilen Yusuf Paşa, emrindeki kuvvetlerle 30 Nisan 1645'te harekete geçti. Taarruz, Girit adasının üç büyük şehrinden Hanya üzerine yapıldı. Hanya kalesi yaklaşık dört ay süren şiddetli çarpışmalar sonunda, 22 Ağustos 1645'de teslim bayrağını çekti.

---

[134] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, , c.2, İstanbul, 1994, s.172.

Bu fetih müjdesi, İstanbul'da büyük şenliklerle kutlandı.

Resmo'dan Gelen Sultan

Sultan İbrahim 1646 yılı başlarında, bu defa da 'Deli' namıyla tanınan Budin Beylerbeyi Hüseyin Paşa'yı "İkinci Vezir" unvanıyla Girit serdarı tayin etti. 2 Şubat günü Hanya'ya gelen Paşa, muharebelere hemen başladı. Venedik kuvvetlerini beş defa mağlup ederek, beş bin civarında askerini savaş dışı bıraktı.

Hanya civarındaki birçok bölgeyi ele geçiren Paşa, 7 Ekim'de Ada'nın ikinci büyük şehri olan Resmo'yu kuşattı. Kırk gün devam eden çetin savaşların sonunda kale burçlarına Osmanlı bayrağını dikmeye muvaffak oldu (15 Kasım 1646). Teslim olan Venedikliler şehri boşaltıp çekilince, Resmo Katedrali, "Sultan İbrahim Camii" adıyla İslâm mabedi haline getirildi, ilk Cuma namazı burada kılındı.

Kalenin fethini İstanbul'a bildirmek üzere bir gemi hazırlatan Hüseyin Paşa, kuşatma sonunda esir alınan 10 cariye ile otuz köleyi de bu tekneyle İstanbul'a gönderdi.

***

Kaynaklarda bu cariye ve kölelerin isimleri belli değildir; ancak tarihçiler arasında Gülnûş Sultan'ın, saraya gönderilen bu on cariyeden biri olduğu ve Verzizzi ailesine mensup olduğu konusunda ittifak vardır.

Gülnûş Sultan'ın kaç yaşında saraya alındığı kaydedilmediğinden, yaşının tam tespiti mümkün değildir. Ancak geleneğe göre, saraya alınan cariyelerin altı yaş civarında olduğu ve Resmo fethinin de 1646 Kasım'ında gerçekleştiği nazara alınırsa, Gülnûş Sultan'ın 1641 ya da 42 doğumlu olduğu sonucuna varılabilir.

Daha sonra Osmanlı tahtına geçecek ve Gülnûş Sultan'la evlenecek olan, Şehzade Mehmed'in (Sultan IV. Mehmed), 2 Ocak 1642'de doğduğu düşünülürse, hünkârla aralarında ciddi bir yaş farkı olmadığı görülür.

Râbia Gülnûş Adı Veriliyor

Cariyeler saraya alındıklarında kendilerine yeni isimler verilir, genellikle Arapça ya da Farsça olan bu isimler, kişinin şahsi özelliklerini yansıtan anlamlar taşırdı. Bu gelenekten hareketle Gülnûş Sultan'a, Giritli on cariyeden biri olduğu ve saraya dördüncü sırada geldiğinden "Rabia" (dördüncü), Müslüman olması sebebiyle "Emetullah" ve yüz özelliklerine bakılarak 'Gülnûş'[135] isimleri verildi.

Saraya giren ve bu şekilde isimler verilen küçük kızların isimleri ilk zamanlar göğüslerine iliştirilen bir kâğıtla herkes tarafından görülür ve ezberlenirdi.

Gülnûş ismini alan bu esmer güzeli cariye, büyük bir hızla İslâm dinine ait temel bilgileri, ibadetleri ve Kur'an-ı Kerim'i öğrendi. Saray örf ve âdetlerini tanıdı, el becerilerini geliştirdi.

Râbia Gülnûş, Harem Dairesi'nde görevli hanım kalfalar tarafından büyük bir ihtimamla yetiştirildi. Hem güzelliği, hem de yüksek kabiliyeti sayesinde kısa zamanda özel bir statü kazanan Gülnûş, Şehzade Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan'ın da dikkatini çekerek, ileride padişaha eş olacak cariyeler sınıfına yükseldi.

Şehzade Mehmet, Resmo'nun fethinden iki yıl sonra, babası Sultan İbrahim'in bir saray darbesiyle tahttan indirilip, on gün sonra da (18 Ağustos 1648) öldürülmesi üzerine 6,5 yaşında tahta çıktı.

---

[135] Nuş; içen, içici manasında bir ek olup, isimlerin sonuna gelir. (Gül-nûş: Gül içen gibi) Gül-nûş; mecazi olarak, gül güzelliğinde, gül yüzlü anlamındadır.

Şehzade Mustafa Doğuyor

Emetullah Gülnûş, 21 -22 yaşlarına geldiğinde (1663) Sultanın eşi, yani hasekisi oldu. Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa, o günlerde Serdar-ı Ekrem olarak vazifelendirilerek Avusturya seferine çıkmıştı. 7 Haziran'da Belgrad'a ulaşan ordu, oradan Budin'e geçmiş, burada toplanan harp divanında, Almanların Neuhausel dedikleri Uyvar'ın fethine karar verilmişti. Uyvar, stratejik önemi bulunan bir bölgeydi, gümüş madenleriyle ünlüydü. Ayrıca Avusturya kralının ikinci veziri burada oturuyordu. 16 Ağustos 1663'de muhasara edilen Uyvar, 37. günün sonunda fethedildi. Batılıların "Alınamaz" dedikleri bu sağlam kalenin kısa zamanda düşmesi Avrupa'yı korku içinde bıraktı.

Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa, 3 Kasım 1663'de Novigrat kalesini ele geçirdikten sonra Belgrat'a döndü. Kışı burada geçirdikten sonra, 1664 Mayıs'ında yeniden sefere çıktı. Zerinvar (Yenikale) üzerine yürüyen ordu, yirmi günlük muhasaranın ardından burasını da fethetti (30 Haziran 1664). Bu esnada orduya gelen Hatt-ı Hümayun, padişahın, Emetullah Gülnûş Sultan'dan bir şehzadesinin dünyaya teşrifini duyuruyordu. Şehzade Mustafa'nın doğumu, kalenin fethine tesadüf ettiğinden fâl-i hayır sayıldı.

Şehzade Mustafa'nın 5 Haziran 1664'te Edirne Sarayı'nda dünyaya gözlerini açması, 22 yaşındaki Sultan IV. Mehmed'i son derece sevindirmişti. Padişah ile Valide Gülnûş Sultan'ın sevinçlerini göstermek için, hem Edirne'de, hem de İstanbul'da yedi gün yedi gece sürecek şenlikler tertiplendi, halka binlerce hediye dağıtıldı.

Gülnûş Sultan, Mustafa'nın doğumu ile hem birinci hasekilik makamına yükselmiş, hem Valide Turhan Sultan'ın gözünde değer kazanmış, hem de ileride sultan olacak bir çocuğun annesi olması sebebiyle saraydaki itibarı artmıştı.

Gümüş Bir Araba İçinde

Sultan IV. Mehmed, sağlığı için daha elverişli olduğundan, saltanat yıllarının çoğunu Edirne'de geçiriyordu. Bu sebeple, validesi Hatice Turhan Sultan, hasekisi Gülnûş sultan ve yakın aile efradı da daha çok Edirne'de ikamet ediyor, sadece sefer zamanlarında kısa süreli olarak İstanbul'a geliyorlardı.

Ayrıca, Sultan av meraklısıydı; avlandığı bölge, dağları, zirveleri, ormanlarıyla birlikte bütün Balkanlardı. Avcı Mehmed unvanıyla tarihe geçen hünkâr, Filibe, Karinabat, Yanbolu'yu, Bulgaristan'ın iç bölgelerini, Makedonya'yı, Yenişehir'den itibaren bütün Tesalya'yı yaz kış karış karış dolaşıyordu.

Sultan'ın sık gittiği ve uzun süre kaldığı şehirlere, onunla birlikte giden Gülnûş Sultan, ilk gezisini 1665'te oğlu Mustafa henüz bir yaşındayken, gümüş bir araba içinde İstanbul'dan Edirne, oradan da Dimetoka'ya yaparak şehrin kalesindeki sarayda yirmi beş gün kaldı. Bilahare Selânik'e Taya-Hatun çiftliğine gitti. Bu seyahatlerde Sultanın muhafazasına ekseriye Musahip Mustafa Paşa memur edilirdi.[136]

Bir defasında padişah, uzun sürecek olan Tesalya seferine çıktığında, annesiyle eşini İstanbul'a göndermişti.

Şehzade Mustafa'nın büyümesiyle, padişahın yanındaki itibarı iyice artan Gülnûş Sultan için, Rumeli'nin birçok yerinde başta cami ve çeşme olmak üzere pek çok hayırlı eser yaptırılmış veya var olanlara "Gülnûş" adı verilmişti. Mesela Lehistan'da fethedilen Kamaniçe Kalesi'ndeki cami bunlardan biridir.

Sarayın En Mesut Kadını

Gülnûş Sultan'ın Osmanlı sarayının en mesut kadını olduğu söylenebilir. Bütün Osmanlı saray kadınları, -sürekli

[136] Adnan Giz, "Gülnûş Sultan", Tarih Dünyası, İst. 1950, c.1, sy.1, s. 18.

olarak- başşehir olan İstanbul'da yaşama cezasına mahkûmdu! Hatta vezirlere verilen padişah kızlarının bile eyaletlere giden kocalarının peşinden gitmeleri yasaktı. Kocaları bir şehirden diğerine giderken, onlar Dersaadet saraylarında yıllarca nikâhlı dul olarak hayat sürerlerdi. Gülnûş Sultan, bu yasağın tek istisnası olarak, Tuna'dan Tesalya'ya kadar av peşinde gezen kocasını şehir şehir takip ediyordu.[137]

Bir hükümdarın, ömrü boyunca başkadını olma saadetine kavuştu. İki kere "Valide Sultan" olma zevki tattı.

Şehzade Ahmet Doğuyor

Leh kuvvetleri, 1673 sonbaharında çeşitli yerlerden yardım alarak, 80 bin kişilik bir ordu ile harekete geçti. Bunun üzerine vezirlerden Kaplan Mustafa Paşa serdar tayin edilerek, 12 bin askerle Yaş'a gönderildi. Bu sırada Başkumandan Jan Sobieski Hotin'e yürümüş, kalenin 80 muhafızı vire ile teslim olmuştu. Bozgun haberi Padişah'a ulaştığında kış başlamış, askeri harekât imkânsız hale gelmişti.

Gülnûş Sultan bu sıkıntılı günlerde, 31 Aralık 1673 (22 Ramazan) gecesi, Hacıoğlu Pazarı kışlağında ikinci oğlu şehzade Ahmet'i dünyaya getirdi. O sırada Haseki Sultan 30 yaşındaydı ve birinci doğumunun üzerinden tam on yıl geçmişti. Ahmet'in doğumu devletin bütün kademelerine bildirildi ve bir hafta sonrasındaki Ramazan Bayramı'nda büyük merasim ve şenlikler düzenlendi.

Padişah'ın, oğullarına Mustafa ve Ahmet isimlerini verişi, dindarlığından ve Peygambere olan sımsıkı bağlılığından ileri geliyor, kendi ismiyle birlikte manevi bir ahenk meydana getiriyordu.[138]

---

[137] Giz, a.g.e., s.16.
[138] Z. N. Aksun, Osmanlı Tarihi, , c.2, İstanbul, 1994, s.230.

Şehzade Ahmet'i dünyaya getirmesiyle birlikte, Gülnûş Sultan'ın, mevkii daha da kuvvetlenmişti.

Yeni Valide: Râbia Gülnûş

Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın 2 Kasım 1576'da vefatı üzerine, sadarete eniştesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (sadaret kaymakamı) getirilmişti.

1 Nisan 1683'te padişah, büyük bir orduyla Edirne'den hareket etmiş, Avusturya üzerine büyük bir sefere çıkılmıştı. Ordu-yu Hümayun, konaklardan geçtikçe genişleyip büyüyerek 21 Mayıs'ta Belgrat'a ulaştı.

Sultan IV. Mehmed, Sadrazam Merzifonlu'yu serdar tayin ederek, kendisine Liva-yı şerifi [139] tevdi etti. Bundan öteye görev Sadrazam Paşa'nındı.

1683 yazında Valide Turhan Sultan aniden hastalandı, ilaçlar fayda vermiyor, hekimler derdine çare bulamıyordu. 5 Temmuz 1683 Salı günü, Viyana kuşatmasının başlamasına 9 gün kala Edirne'de hayatını kaybetti.

Gülnûş Sultan, hep hürmetkâr ve munis bir gelin olmuş, kayınvalidesi Valide Turhan Sultan'la iyi geçinmeye özen göstermişti. Aralarında, vaktiyle Turhan Sultanla kaynanası Kösem Sultan arasında meydana gelen ve feci şekilde sonuçlanan rekabetin bir benzeri çıkmamış, Turhan Sultan sonuna kadar saraydaki yatıştırıcı rolü korumuştu.

Gülnûş Sultan, sağlam mevkiine rağmen siyasete hep uzak durdu. Zira kayınvalidesi Turhan Sultan, geçirdiği çok acı tecrübeler sonucu, kadınların siyasete karışmamaları gerektiği terbiyesini Harem-i Hümayun kadınlarının zihinlerine iyice yerleştirmişti.

---

[139] Peygamberimiz zamanında savaşlarda kullanıldığı rivayet edilen ve bugün Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilen siyah renkli sancak.

Gülnûş Sultan, kayınvalidesinin vefatı üzerine haremin tek hâkimi oldu.

Söyleyin Gülnûş'a Kareler Bağlasın

Viyana bozgunu imparatorluğun üzerine kâbus gibi inmiş, 15 Aralık 1683'te Belgrat'ta idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yerine sadarete Kara İbrahim Paşa getirilmişti. Bozgun, artan bir hızla Budin'den Belgrat'a, Belgrat'tan Edirne'ye doğru genişliyordu. Bu sırada Atina elden çıkmış, İnebahtı limanı Venedik'in eline geçmişti. Yenilgi haberleri Padişahı fevkalade üzüyordu: "Keşke öleydim de bu günleri görmeseydim!" diyerek bir gün bir gece ağlamıştı.

Mağlubiyetlerin verdiği üzüntü umumi bir hal almıştı. Bu hem askerde, hem halkta açıkça hissediliyor, olağanüstü bir dönemden geçildiğinden padişahın av düşkünlüğü, herkesi rahatsız ediyordu. Öyle ki, Hünkârın sadaret makamının işlerine karışmayışı bile eleştiriliyor, avdan tamamen el çekmesine rağmen, bu husus aleyhine kullanılmaya devam etti.[140]

Sadaret Kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa, askerin fitne çıkarması tehlikesi baş gösterince, ulemayı toplayarak hal' için fetva istedi. Sonunda, mahzurlar dikkate alınarak padişahın tahtan indirilmesine karar verildi. (7 Kasım 1687)

Osmanlı tahtında 40 yıl hükümdarlık eden Sultan IV. Mehmed, hal'ini büyük bir metanetle karşılamış, tahta geçirilen kardeşi II. Süleyman'ın hattını getiren Dârüssaâde Ağası'na hakkında katil hükmü olup olmadığını sormuş, ondan da, "Haşa Sultanım, Allah (c.c.) o günü göstermeye, sadece hapis olundunuz!" cevabını almıştı.

Gülnûş Sultan'ın bu mesut günleri, kocasının tahtan

---

[140] Z. N. Aksun, Osmanlı Tarihi, c.2, İstanbul, 1994, s.249.

indirilmesiyle sona ermişti. IV. Mehmed hapse, o da yakın maiyetiyle birlikte Eski Saray'a gönderildi.[141]

46 yaşına giren Valide Sultanın hasekiliği yirmi beş yıl sürmüştü.

Tahtan indirilmesinin ardından, iki yıl Topkapı Sarayı'na hapsedilen sabık sultan, buradan çok sevdiği hasekisi Gülnûş'a şiirler yazdı. Onun, zevcesine yazdığı şiirlerden biri şöyledir:

Söyleyin Gülnûş'a kâreler bağlasın
Ah ettikçe ciğerimi dağlasın
Sultan Mehmed şimşirlikte ağlasın
Bana hayf değil mi der Sultan Mehmed[142]

***

Sabık Sultan, daha sonra çok sevdiği Edirne'ye gönderilmesine müsaade istemiş, talebinin kabulü üzerine, ömrünün son dört yılını, oğullarıyla birlikte burada geçirmiş, 6 Ocak 1693'de 52 yaşında iken vefat etmişti. Naşı İstanbul'a getirildi ve annesi Hatice Turhan Sultan'ın Yeni Cami arkasındaki türbesine defnedildi.

Gülnûş Sultan'ın Talihi Dönüyor

Sultan II. Süleyman'ın saltanatı dört yıl sürdü. 22 Haziran 1691'de, Edirne'de istiska (hydropisie) hastalığından vefat eden Sultan, İstanbul'a getirilerek, ceddi Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesine defnedildi. Büyük kardeşi Süleyman'ın vefatı üzerine, 49 yaşında iken tahta cülus eden Sultan II. Ahmet'in saltanatı da uzun sürmedi. Osmanlı tahtında üç yıl

---

141 Teamül gereği eşleri veya oğulları vefat veya hal' yoluyla padişahlıktan ayrılan hasekiler ve valideler Eski Saray'a gönderilirdi.

142 Mustafa Güler, Gülnûş Valide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı, İstanbul, 2006, c.I, s.23.

yedi ay hükümdarlık eden Sultan II. Ahmet de ağabeyi Süleyman gibi istiska'dan vefat etti. 6 Şubat 1695'te ahirete irtihal eden bu sultan da ağabeyi gibi Kanunî'nin türbesine defnedildi.

Gülnûş Sultan'ın talihi dönmüştü. Kocasının yerine, birbiri ardından Osmanlı tahtına geçen kardeş iki hükümdarın saltanatları sadece yedi yıl üç ay sürmüştü. Devletin başına, en büyük şehzade olması hasebiyle, otuz bir yaşındaki büyük oğlu Mustafa geçmişti.

Osmanlı saray geleneğine göre, eşinin tahttan indirilmesiyle hasekiliği sona eren Gülnûş Sultan, Sultan II. Ahmet'in vefatının ardından, bu defa daha itibarlı bir mevkie, "Valide Sultanlık" makamına yükseliyordu. II. Süleyman ve III. Ahmed'in saltanatları sırasında Eski Saray'da mütevazı bir hayat süren Gülnûş Sultan, oğlu II. Mustafa'nın tahta çıkmasıyla yeniden nüfuz kazanmıştı.

Sultan II. Mustafa, yedi yıl üç ay boyunca Eski Saray'da ikamet eden annesini Edirne'ye getirmek üzere Elmas Mehmet Ağa ile Dârüssaâde Ağa'sı İshak Ağa'yı görevlendirdi. 13 Şubat'ta, İstanbul'a hareket eden heyet, altı gün sonra Eski Saray'a ulaşıp, Valide Sultanı alarak Edirne'ye hareket etti. 26 Şubat'ta annesini, Edirne yakınlarındaki İskender Bahçesi'nde atından inerek karşılayan Sultan Mustafa, ona büyük hürmet gösterdi. Validesinin Edirne'ye teşrifi şerefine halka yemek veren Hünkârın davetine bütün devlet ricali iştirak etti.

Kırım Hanı'na Yazılan Mektup

Sultan II. Mustafa'nın sekiz buçuk yıl devam eden saltanat döneminin (22 Ağustos 1703) hemen ilk günlerinde, Venedik'in eline geçen Sakız adası geri alınmış, Avusturya ve Rus cephelerinde art arda zaferler kazanılmış, Osmanlı

donanması müttefik donanmalarına karşı birçok başarı elde etmişti. Oğlunun bu başarıları Gülnûş Valide Sultan'ı ziyadesiyle sevindiriyordu.

Sultanın seferlerdeki muvaffakiyetini çok arzulayan Gülnûş Sultan, bu maksatla Kırım Hanı'na kendi el yazısıyla mektup bile yazmıştı. Mektubunda, sefer günlerinin gayret ve fedakârlık zamanı olduğunu, bu sebeple çok çalışmaları gerektiğini, zaten bunda bir şüphesi bulunmadığını beyan etmişti.

Fakat 1697'deki Zenta mağlubiyeti ve ardından gelen Karlofça antlaşması (1699) askeri ve halkı derinden yaraladı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti batıda ilk defa toprak kaybediyordu.

Saltanatın Mübarek Ola

1703 Temmuz'unda asker isyan etmiş, padişahın tahtı bırakması için Edirne üzerine yürümüştü. Sultan Mustafa, âsileri durdurmakta başarılı olamayınca Edirne Sarayı'na dönüp kardeşi Sultan Ahmed'le görüştü. Devlete hâkim olmasını isteyip öğütlerde bulundu, "Saltanatın mübarek olsun", deyip, yerini kardeşine bıraktı (22 Ağustos 1703).

Şeyhülislam, bu hal' vak'ası üzerine, Gülnûş Valide'ye bir ariza vermiş, oğlunun neden tahttan indirildiğini kendisine açıklamıştı. Bunun üzerine Valide Sultan:

"Hepiniz fikir birliği ile haşmetli oğlum Sultan Ahmed'in Devlet-i Âliye tahtına oturmasını ve diğer oğlum Mustafa'nın tahttan indirilmesini talep etmiş bulunuyorsunuz, dileğinize rıza gösterilmiştir." diyerek görüş bildirdi.

Büyük oğlunun yerine küçük oğlu Ahmet'in saltanata geçmesi üzerine valide sultanlığı devam eden Gülnûş Sultan, tahttan ayrılan oğlunun ricası üzerine, onun evlât ve cariyelerinin kardeşine emanet olduğunu söyleyerek, onların korunması yönünde irade gösterdi.

Kısa bir süre sonra annesi ve çocuklarıyla birlikte İstanbul'a dönen sabık sultan, yaklaşık altı ay Şimşirlik'te[143] ikamet etmiş, bu süre zarfında validesi Gülnûş Sultan'la sık sık görüşmüştü.

***

Sultan IV. Mehmed'in ikinci şehzadesi Sultan III. Ahmed tahta geçtiğinde, Valide Sultan 61 yaşındaydı. Edirne Vak'ası ile birlikte bu şehrin 50 yıldır devam eden "saltanat merkezi" olma özelliği de sona eriyordu. Sultan III. Ahmet, kardeşini, çocuklarını, hizmetkârlarını, zevcesini ve annesi Gülnûş Sultan'ı da yanına alarak devlet erkânı ile birlikte İstanbul'a döndü. Sultanı Silivri'de karşılayan devlet ricali kendisini Topkapı Sarayı'na ulaştırmış, Valide Sultan ve ailenin diğer fertlerini de bir gün sonra Haliç üzerinden saraya nakletmişti. Osmanlı sultanları için Topkapı dönemi yeniden başlıyordu.

Valide Sultanların, oğullarının tahta oturmalarının ardından sadrazamlara hediye vermeleri âdetti. Gülnûş Valide Sultan da Sadrazam Enişte Hasan Paşa'ya, çuka kaplı bir samur kürkle kabzası çeşitli mücevherlerle süslü bir hançer hediye etti.

Galata Camii Yıkılıp Yok Oldu

Osmanlı saray hanımlarının en dikkat çekici ve takdire şayan tarafları onların pek çok hayır eseri yaptırmış olmalarıdır. Gülnûş Sultan da bu yönü ile Osmanlı hanımları arasında başta hatırlanacaklar arasındadır.

Valideler ve hasekilerin "paşmaklık" tabir olunan haslarından başka,[144] darphaneden aldıkları muayyen maaşları da vardı.[145]

---

[143] Topkapı Sarayı'nda, babaları ölen şehzadelerin veya tahttan indirilen padişahların ikametine ayrılan yer. Kılıç Dairesi.

[144] Osmanlı Devleti'nde padişahlara, vezirlere, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi devlet adamlarına ayrılan, yıllık geliri 100.000 akçenin üstündeki arazi.

[145] İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ank. 1945, s.158.

Gülnûş Valide de gelirlerinden biriktirdiği parayı ve kendisine tahsis edilen arazi ve malları İstanbul, Sakız Adası ve Mekke-i Mükerreme'de inşa ettirdiği hayır eserlerine harcamıştı.

İstanbul'da Gülnûş Valide Sultan adına yaptırılan ilk eser, Galata'daki "Yeni Valide Camii ve imareti"dir. Büyük oğlu Sultan II. Mustafa tarafından annesi adına inşa edilen bu eser, 1698'da, iki yıl önce yanan bir kilisenin arazisine yapılmıştı. Perşembe Pazarı'nda bulunan ve yıllar içinde bakımsızlıktan harap olan mabet, 1958'de yıktırılarak maalesef tamamen ortadan kaldırılmış, cami ile birlikte inşa edilen çeşme de yok olmuştur. Sultan tarafından yaptırılan ikinci çeşme ise Galata Hırdavatçılar Çarşısı'na açılan Bereketzâde sokağındadır.

Dükkânların Önüne Perde Çekiliyor

Gülnûş Sultan'ın küçük oğlu Sultan III. Ahmed de tıpkı ağabeyi gibi annesi adına bir külliye yaptırmış, Üsküdar iskelesinin sağında cami, hünkâr mahfili, sebil, çeşme, türbe, muvakkithane, imaret, sıbyan mektebi ve medrese, şadırvan, havuz, su deposu, çarşı, bedesten ve meşruta evlerden meydana gelen geniş bir bina grubu inşa ettirmişti.

Yapımına 1708'de başlanan bu eser, 5 Mart 1711 günü bitirilmiş, bu vesile ile Üsküdar'a gelen Gülnûş Sultan, Bostancıbaşı Mustafa ağa'nın evinde misafir olmuştu. Cuma sabahı bütün devlet erkânı ve padişah için Ayazma Bahçesi'nde ziyafetler verilmiş, ardından minarelerden ilk sala ve ezan okunmuş, aynı gün ilk Cuma namazı kılınmıştı. Namaz sonrası, Şeyhülislam Seyyid Ali Efendi'nin duasının ardından erkâna samur kürkler giydirilmişti.[146]

---

[146] Güler, a.g.e., s.34.

Cumartesi günü, camiini görmek isteyen Gülnûş Valide Sultan için, özel hazırlıklar yapılmış, bostancıbaşının evinden camiye kadar, yoldaki bütün evler boşaltılmış, dükkânların önüne perdeler çekilmişti. Bu hazırlıkların ardından Valide Sultanla sarayın diğer hanımları camiye teşrif etmiş, içeride 'tahiyyetü'l mescid'[147] kılmış, çevrede bulunan fukara ile cami görevlilerine hediyeler ihsan etmişlerdi.

***

Devrinin ünlü hattatı Hafız Osman'dan ders alan Sultan III. Ahmed, Celî hatta çok başarılıydı. Yazılarına itina gösterir, onları zamanın tanınmış müzehhiplerine tezhip ettirerek bir kat daha kıymetlendirirdi. Annesi adına inşa ettirdiği Yeni Valide Camii'ne de altın yaldızlı Celî hat ile "Cennet annelerin ayağı altındadır" ve "Hikmetin başı Allah (c.c.) korkusudur" hadislerini yazıp müzehhip Tozkondurmaz Mustafa Ağa'ya altınla işlettirmişti. Bu levhalar halen "Gülnûş Valide Sultan" camiinin ana mekânında bulunuyor.[148]

Yeni Valide Külliyesi, başta camii, medresesi, imareti olmak üzere, bütün vakıf binalarıyla Osmanlı sosyal hayatının temelini oluşturan külliyelerden biridir.

***

Gülnûş Sultan'ın tarihe mal olan hayratından biri de Mekke-i Mükerreme'de inşa ettirdiği darü'ş-şifası ile imaretidir. Bugün bu yapı grubundan maalesef hiçbir iz kalmamıştır.

Kendisini Padişah Yerine Koymadı

1715 Ekim'inde Mora seferine çıkacak orduyu uğurlamak gayesiyle oğlu Sultan III Ahmet'le birlikte Edirne'ye

---

147 Bir mescid veya cami ziyaretinde kılınan namaz.

148 Şevket Rado, Türk Hattatları, İstanbul, s.134.

gelen Gülnûş Valide Sultan, ordunun şehirden ayrılmasının ardından hastalandı. Uygulanan bütün tedaviye ve gösterilen bütün ihtimama rağmen hastalığı ilerliyor, giderek şiddetleniyordu.

Ordunun seferden dönmesinin ertesi günü oğlunu son defa görüp vedalaşan 73 yaşındaki Valide Sultan, 6 Kasım 1715 günü hayata gözlerini kapadı. Cenaze namazı, oğlu Ahmed'in de iştirakiyle öğle namazını müteakiben kılındı.

Gülnûş Sultan'ın vasiyetlerinden biri de İstanbul Üsküdar'da yaptırdığı, adını taşıyan caminin avlusundaki açık türbeye defnedilmesiydi. Namazın ardından yola çıkarılan naaş, üçüncü günün sonunda Üsküdar'a ulaştırıldı. 8 Kasım'da kılınan ikinci cenaze namazının ardından, kendi adına yaptırılan sekiz köşeli ve mermer sütunlu türbeye defnedildi.

Kubbe eteğinde sülüs hatla 'Ayetü'l Kürsi' yazılıdır.

***

Gülnûş Sultan, hem hasekiliği, hem de valide sultanlığı döneminde devlet nizamına karışmadı, acı olaylara sebep olacak hiçbir icraatın içinde olmadı, kendisini hiçbir zaman padişahın veya sadrazamın yerine koymadı. 20 yıl süren valide sultanlık döneminde, padişah validesine yakışır biçimde davranarak, kendisinden sonrakilere numune-i imtisal oldu.

Oğullarının saltanatları döneminde, devletin yaşadığı mali ve siyasi sıkıntıları onlarla birlikte göğüsledi. Hayatı boyunca yakınlarıyla ilgili sevinçli, üzüntülü, hatta kahır dolu birçok hadiseyle karşılaşmasına rağmen, hiçbir zaman metanetini kaybetmedi. Özelikle valide sultanlığı döneminde, yaşadığı her hadise karşısında işleri zorlaştırmak yerine, çözüm bulucu ve kargaşayı önleyici oldu.

Oğlu Sultan III. Selim gibi Mevlevî tarikatına mensup olan

bu hayırsever Sultan, Peygamber'imizin (sallallahu aleyhi ve sellem) hadisleri doğrultusunda yaptırdığı vakıf eserleriyle hasenat sahipleri kervanına katıldı. Vakfettiği sayısız hayır eseriyle gelecek nesillere örnek olma saadetine erişti.

MİHRİŞAH VALİDE SULTAN

Yirmi altıncı Osmanlı hükümdarı Sultan III. Mustafa'nın başkadını olan Mihrişah Sultan'ın Gürcü asıllı olduğu rivayet edilir. Saraya nasıl geldiği bilinmemektedir. Cariye olarak Sarayı Hümayun'a alınmış, iyi bir terbiye gördükten sonra Sultanın baş kadını olmuştu. Amcasının oğlu Sultan III. Osman'ın vefatı üzerine 30 Ekim 1757'de tahta çıkan III. Mustafa'nın ilk kadını olması göz önüne alındığında 1745'e doğru doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir.[149]

Kaynaklarda, vefat ettiğinde yaşının altmış civarında olduğu söylendiğine göre, 1746 yılında doğmuş olma ihtimali[150] kuvvetlidir.[151]

Okuyacağınız makalede, hayat akışındaki olaylara esas teşkil etmesi bakımından, doğum yılını 1744 kabul ettim.

***

Nur-ı Osmaniye Camii'nin bânisi Sultan III. Osman, iki sene on buçuk ay gibi kısa bir saltanat sürdükten sonra, 30 Ekim 1757'de şir-i pençeden hayata veda etti. Bunun üzerine devlet ricâli, sabaha karşı saraya gelip sünnet odasında toplandı. Saltanat varisi Sultan III. Mustafa, gelenek mucibince sağ koltuğuna

---

149 Necdet Sakaoğlu, "Mihrişah Valide Sultan", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 5, İstanbul, 1994, s. 458.

150 Okuyacağınız makalede, hayat akışındaki olaylara esas teşkil etmesi bakımından, Mihrişah Valide'nin doğum yılını 1744 kabul ettim.

151 İ. Parmaksızoğlu, "Mihrişah Valide Sultan", Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1976, c. 24, s. 154.

Kızlarağası Ebu Kaf Ağa, sol koltuğuna Silahtar İbrahim Bey girmiş oldukları halde, odaya geldi ve devlet ricalinin selamlarına, "Sabahlar Hayrola" diye karşılık verdi. Sonra da sadrazam ve diğer yetkililer yer öperek selam merasimini ve biatı yerine getirdiler. Sultan Mustafa; sadrazam, şeyhülislam ve kaptan-ı derya'ya hilatler giydirilmesinin ardından Hırka-i Şerif Dairesine giderek dua etti. Sonra da atılan toplarla yeni padişahın cülusu ilan edildi.

Bu merasimin ardından, 59 yaşında hayata veda eden Sultan III. Osman'ın cenazesi, Yenicami külliyesi içinde yer alan Hatice Turhan Sultan türbesine, büyük biraderi Sultan I. Mahmud'un yanına defnedildi.

Yüzüğümü Dahi Feda Edebilirim

40 Yaşında Osmanlı tahtına geçen yeni Sultan, başta Sadrazam Koca Ragıp Paşa olmak üzere, önemli devlet ricalinin yer aldığı ilk müşavere meclisinde şu manidar konuşmayı yaparak hükümdarlık vasfının büyüklüğünü ortaya koymuştu.

"Beytü'l mâl-i Müslimini hıfz ve sıyanet, (devlet malının muhafazası) emanetullah olan mülk- i İslâm'ı himaye (Allah'ın (c.c.) emaneti olan İslâm topraklarının korunması) uğrunda ve tebeaya (ahaliye) ait işlerin ifası hususunda, icap ederse şu parmağımdaki yüzüğü dahi akçeye tahvil edip (paraya çevirip) harcamaya hazırım."[152]

Bu sözler, yeni Sultan'ın halkını düşünme konusundaki titizliğini, tebaasının rahatı için parmağındaki yüzüğün paraya çevrilmesine varıncaya kadar her türlü fedakârlığa hazır olduğunu, bu hususta büyük ataları gibi hizmete hazır olduğunu açıkça göstermektedir.

---

[152] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.2, s.385 -386.

Hibetullah Sultan Doğdu

Sultan III. Mustafa'nın, tahta geçişinin ikinci yılında bir kız evlâdı dünyaya geldi. Babası bu yavruya Hibetullah Sultan adını verdi. (1759) Sultan I. Mahmud ve Sultan III. Osman'ın çocukları olmadığından, 29 -30 senedir, Topkapı Sarayı hareminde ve İstanbul'da doğum şenlikleri yapılmamıştı. Sultan Mustafa, bu yüzden ilk doğacak çocuğunun şenliğine büyük önem gösterdi.[153] Hibetullah'ın doğumunda halkın yedi gün eğlenip şenlik yapmasına izin verdi. Hatta yedinci günün bitiminde halk, toplu halde, şenliklerin üç gün daha uzatılmasını isteyince, Saray ona da rıza gösterdi.[154]

Şâir Haşmet, Sadrazam Ragıp Paşa'nın emriyle "Velâdetname-i Hibetullah Sultan"ı yazarak şu tarihi düşürdü:

Bende bir vâki' olur böyle dilârâ tarih
Oldu gûna tarab âver Hibetullah Sultan

Ne çare ki Hibetullah Sultan çok yaşamadı, 1762'de (h.1175 Zilhicce) üç yaşında iken vefat ederek, babası Sultan III. Mustafa'nın Lâleli'deki türbesine defnedildi.[155]

'Cihangîr-i bî-Nazîr' Doğuyor!

Mihrişah Sultan, Sultan III. Mustafa ile evlendiğinde on üçünü yeni doldurmuştu. Aradan dört yıl geçip, tarih 24 Aralık 1761'i gösterdiğinde, Saray-ı Hümayun'a cariye olarak alınan ve gereken eğitimi gördükten sonra Hünkârla evlenen Mihrişah Sultan, Padişaha büyük umutlarla hatta cihangirlik hayalleriyle bağlandığı bir şehzade vererek onun en sevgili kadınlarından biri oldu.

---

[153] M.Ç. Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1985, s.100.
[154] Nazım Tektaş, Haremden Taşanlar, İstanbul 2004, s.328.
[155] Uluçay, a.g.e., s.100.

Kaynaklara göre, Sultan III. Mustafa'nın ilk erkek çocuğu olan ve tarihimizde 'Selim-i Sâlis' olarak bilinen III. Selim doğarken, Müneccimbaşı Yakup Efendi elinde saat, dışarıda bekliyormuş. Şehzade tahmin edilenden beş dakika önce doğmuş. Yakup Efendi, padişaha koşup oğlunun "Cihangîr-i bî- nazîr"[156] olacağını müjdelemiş! Osmanoğulları tarihinde 1725 ila 1761 yılları arasındaki 36 yıl boyunca hiç şehzade doğmamış olması dikkate alınırsa, Selim'in dünyaya gelişinin ne kadar önemli ve sevindirici olduğu anlaşılır.

Bu mutlu doğum, hem sarayda, hem de şehirde yedi gün yedi gece şenlik ve şehrâyin yapılarak kutlanır. Şamdanîzâde, Selim'e daha beş yaşındayken eğitim verilmeye başlandığını, 24 Ekim 1766'da İncili Köşk önünde "bed'-i besmele" töreni yapıldığını ifade eder. Bu törene devlet erkânıyla ulemanın çağrıldığını, Selim'e ilk dersi Şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi'nin verdiğini anlatır.[157]

***

Müneccimbaşı, o tarihteki birçok Avrupa hükümdarı gibi astrolojiye çok meraklı olan Padişah'a, şehzadenin kendi tayin ettiği 'Eşref Saat'te doğarsa "Cihangîr-i bî- nazîr" olacağını söylemiştir. Rivayete göre Selim, tespit edilen zamandan beş dakika önce doğmuş, müneccim ise saatini geriye alarak, şehzadenin tam zamanında doğduğunu ileri sürmüştü. Bu durum karşısında, oğlunun çok büyük bir hükümdar olacağına inanan Sultan Mustafa, onun terbiyesine daha büyük bir itina göstermişti.[158]

Kısacası, Şehzade Selim'in doğumu hem devlete, hem de ana babasına büyük bir saadet bahşetmişti.

---

156 Dünyaya hükmedecek benzersiz hükümdar…
157 Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Sultanları, İstanbul 2002, s.429.
158 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.2, s.386.

Şah Sultan, Mihrişah Valide'nin Kızı mı?

"Mihrişah Valide Sultan, çeşitli araştırmalarda III. Selim'in olduğu gibi, Şah Sultan'ın da annesi olarak gösterilir. Oysa yine Eyüp'te, Şah Sultan'ın yaptırdığı türbenin kitabesi, bu genel hükmü ortadan kaldıran ifadeler taşır.

Şah Sultan Türbesi'nin dış kapısı üzerindeki manzum kitabe, bu gerçeği iki yüz yıldan beri fısıldamaktadır. Kitabenin üçüncü ve dördüncü beyitlerinde Şah Sultan'ın annesi olan Mihrişah'ın, Sultan'ın ikinci kadını olduğu belirtilmektedir.

Sultan Mustafa'nın, biri Şah Sultan'ı doğuran ve ikinci kadınlığa kadar yükselen, diğeri III. Selim'i doğuran ve mehd- i ulya olarak Valide Sultan olan Mihrişah adında iki ayrı hanımının olduğunu söyleyebiliriz. Bu hanımlardan her birinin ayrı türbelerde medfun bulunduğunu, Mihrişah Valide Sultan'ın hayatta iken kendisinin yaptırdığı, İkinci Kadın Mihrişah'ın ise kızı Şah Sultan'ın inşa ettirdiği türbede yattıklarını; bunların beş yıl ara ile vefat ettiklerini kesin olarak ifade edebiliriz.

Kısacası Şah Sultan, Mihrişah Valide Sultan'ın kızı ve Sultan III. Selim'in ana baba bir kardeşi değildir."[159]

Lâleli Camii'nin İnşası

9 Mart 1764'te, Şehzade Selim'in doğumundan üç yıl sonra dört yıla yakın zamandır inşası devam eden Lâleli Camii tamamlanarak hizmete açıldı. Bu mabet, medresesi, imarethanesi ve sebili ile küçük bir külliye halindedir. Camiin yanına bir de türbe inşa edildi. Sultan Mustafa bundan başka Üsküdar'da validesi Emine Mihrişah ile ağabeyi Şehzade Süleyman adına Ayazma ismiyle anılan bir cami ile Kadıköy'de (iskele yakınında) bir cami daha yaptırdı.

---

[159] Prof. Dr. Hakkı Önkal, "Türbe Kitabeleri", V. Eyüp Sultan Sempozyumu, İstanbul 2002, s.123 – 125.

Sultan'ın, bu camilerin kendi adıyla anılmadığını duyarak, "Birini suya, öbürüne kadıya, diğerini veliye kaptırdık." dediği rivayet edilir. Gerçekten Üsküdar'daki mabet, "Ayazma Camii" namıyla anılmış, Lâleli'deki de bölgede medfun "Lâleli Baba" isimli bir veliye izafe edilmiştir.

22 Mayıs 1766'da, Lâleli Camii'nin açılışından iki yıl sonra, İstanbul'un yaşadığı en büyük depremlerden biri vuku buldu. Pek çok tahribata ve can kaybına mal olan bu depremde başta Fâtih ve Eyüp Sultan camileri olmak üzere birçok tarihi yapı zarar gördü. Sultan Mustafa bu zararın telafisi için büyük gayretler sarf ederek, Fâtih ve Eyüp Sultan camilerini yeniden inşa ettirdi.

Süveyş Kanalını Açma Düşüncesi

Sultan III. Mustafa döneminin son yarısı Ruslarla yapılan ve çoğu zaman aleyhimize cereyan eden savaşlarla geçti.

Beşinci yılını dolduran Rus savaşının olumsuz şekilde gelişmesine ve ülkede çıkan karışıklıklara tahammül edemeyen Sultan'ın, yıllardır muzdarip olduğu astımı (hunnak), çektiği ağır üzüntüler sebebiyle giderek şiddetlendi. Hatta bir defasında, aldığı bir olumsuz haber üzerine çok hiddetlenen padişah, "Seraskerimin ettikleri muharebelerden usandım, bizzat Edirne'ye gitmeliyim!" demiş, o akşam kaymakam ile Reis Efendi'yi celp etmiş, düşüncelerini kendilerine bildirmişti. Fakat ulema ve vükela, padişahın sefere çıkmasını, hastalığı sebebiyle mahzurlu görmüş, bu fikrine muhalefet etmişti.

***

Sultan III. Mustafa ileri görüşlü bir hükümdardı. Süveyş kanalı ile Sakarya- İzmit körfez kanalının açılmasına daha o zandan teşebbüs etti. Yeni top dökümü için büyük gayret gösteren, dokuma sanayinin gelişmesi için çalışan, ülkesinin her yerinde imar faaliyetlerine girişen, kara ve deniz mühendishanesi açtıran

bu çalışkan ve gayretli Sultan, 21 Aralık 1774'te astımının şiddetlenmesi sonucu 57 yaşlarında iken hayata veda etti.

Sultan, Osmanlı'nın giderek gerilemesinden büyük üzüntü duymuş, devlet çarkının ehil olmayan ellere geçmesini acı içinde izlemiştir. Onun şu kıtası, Osmanlı'nın sarsılmasından nasıl büyük bir kedere kapıldığını açıkça anlatmakta, bundan doğan iç burukluğunu ve çaresizliğini dile getirmektedir.

Yıkılupdur bu cihan sanma ki bizde düzele
Devlet-i çarh-ı denî virdi kamu mübtezele
Şimdi ebvab-ı saadetde gezen hep hazele
İşimiz kaldı heman merhamet-i lemyezele[160]

Cihangîr mahlasını kullanan çaresiz Sultan, Lâleli Camii yanındaki türbesine defnedildi."[161]

Padişahın vefatında başkadını Mihrişah, henüz 30 yaşlarında genç bir sultan hanım; oğlu Selim ise on üç yaşında bir şehzadeydi.

Allah (c.c.), Sebep Olanlara Azap Etsin

Sultan III. Mustafa'nın vefatı üzerine, Osmanlı tahtına Sultan III. Ahmed'in Rabia Şermi Sultan'dan doğan şehzadesi Abdülhamid Han geçti. Yeni Sultan 49 yaşındaydı ve Sultan Mustafa'nın küçük kardeşiydi.

Mihrişah Sultan, eşinin vefatı üzerine Eski Saray'a gönderildi. Şehzade Selim ise amcasından öz evlat muamelesi gördü. İyi yetişmesi için her imkân önüne serildi. Ne var ki, ana oğul uzun yıllar ayrı mekânları paylaştılar. Mihrişah Sultanla oğlu Şehzade

---

160 Devlet yıkılmakta! Bu gidişi bizim durdurmamız da imkânsız… Çünkü devlet, aşağılık insanların eline geçti. Şimdi devleti eline geçirenler kalleş, rezil ve namert kimselerdir. Artık kurtuluşumuz, tamamıyla Cenab-ı Allah'ın (c.c.) merhametine kaldı!

161 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.2, s.418.

Selim'i, ancak bayram ve kandil günleri bir araya getiriyordu. Böyle hususi günlerde, Eski Saraylı kadınlar, Yeni Saray'a gelir, orada misafir gibi karşılanır, güzelce ağırlanırlardı. Bu, Eski Saraylı kadınlara tanınan geleneksel bir haktı. Mihrişah Sultan, Sultan Abdülhamid'in on beş sene süren hükümdarlığı boyunca sakin bir hayat yaşadı.

***

Sultan Abdülhamid'in saltanatı da büyük biraderi III. Mustafa'nın dönemi gibi Rus savaşlarıyla geçti. Devrinin sonunda, Osmanlı tarihinin adeta dönüm noktalarından biri olan Kırım'daki Özi kalesinin düşmesi (17 Aralık 1788) ve şehri işgal eden Rusların üç gün içinde sivil halkla birlikte 25 bin civarında insanı gaddarca kılıçtan geçirmesi, padişahı fevkalâde üzdü, sağlığını ciddi biçimde bozdu. Hâlbuki Hünkâr, kalenin korunması için, gerekli her türlü tedbirin alınmasında ısrar etmişti. Bu kötü haber sultana bir türlü söylenemedi. Sonunda sadaret kaymakamı, teselli ihtiva eden bir yazıyla, durumu huzura arz etmek zorunda kaldı.

Sultan I. Abdülhamid, üzüntüsünü ifade edecek söz bulamamıştı, şöyle beddua etti:

"Allah (c.c.), gerek Özi ile Hotin'in ve gerekse Kırım ülkesinin geri alındığını göstermeden canımı almasın. Kusurları yüzünden buna sebep olanları dünyada kahredip, âhirette azaba uğratsın!"

Şefkatli hükümdar sonunda bu acıya dayanamamış, rivayete göre, "Ah Özü!" diyerek, sağ tarafına nüzûl (felç) isabet etmiş, hatt-ı hümayunları dahi başkasına yazdırmak zorunda kalmıştı."[162]

Savaşın kazanılması için elinden gelen her türlü fedakârlığa katlanan, her sıkıntıya rıza göstereceğini samimi bir dille ifade eden bu iyi niyetli, merhamet ve şefkat sahibi Sultan, 7

---

[162] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c. 2, s. 459.

Nisan 1789'da geçirdiği ikinci nüzûl neticesinde vefat ederek, Bahçekapı'da inşa ettirdiği türbesine defnedildi.

Kuru Ekmeğe Razıydı

Osmanlı Sultanlarının yirmi sekizincisi olan Sultan III. Selim, 7 Nisan 1789 sabahı Osmanlı tahtına geçtiğinde - garip bir tevafuk- yirmi sekiz yaşındaydı. Kızlarağası İdris Ağa tarafından sabaha yakın tahta davet olundu. Önce âdet olduğu üzere Hırka-i Şerif Dairesi'ne gidilerek dua edildi, sonra da Bâbüssaâde önünde kurulan tahta oturtularak bîat merasimi icra edildi. Sultan Selim, pederi Sultan III. Mustafa tarafından, daha küçük yaşta biniş ve teftişlere götürülerek, kendisinin tecrübe kazanmasına çalışılmış, babasının vefatına kadar on üç yıl bu böylece devam etmişti. Arapça, Farsça ve İslâmî ilimler tahsil etmiş, ney üflemesini ve tambur çalmasını öğrenmiş, mûsikî ve hat talim etmişti. "İlhamî" mahlasıyla şiirler yazmış, kıymetli besteleriyle Türk mûsikîsinin en büyük şahsiyetlerinden biri olmuştu.

***

"Tahta geçtiğinde Rus savaşı sürmekteydi. Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa seferdeydi. Mâlî sıkıntılardan bunalan ve alınan iktisadî tedbirlerin dedikodulara sebebiyet verdiğini gören Sultan, vüzerasına yazdığı bir namede, şöyle şikâyet ediyordu:

'Devletin îrat ve masrafı cümlenizin malumudur. Eğer bana, kuru ekmeğe razı ol derseniz, razıyım. Siz bana söyleyin Allah (c.c.) aşkına! Devlet elden gidiyor, sonraki tedbirleriniz fayda vermez. Ben bildiğimi söylüyorum, devletin idaresinden siz de hissedarsınız.'

Bu ifadeler, devleti için her türlü fedakârlığa hazır olan, fakat çaresizliğin derin ve acı ıstırabına düşmüş bulunan bir hükümdarın, samimi feryatlarıydı."[163]

---

[163] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.3, s.7.

Sultan Selim, Annesini Selamlıyor

Oğlu Selim'in, 7 Nisan 1789'da tahta geçmesi üzerine, Mihrişah Sultan'ın on beş yıl süren hasreti sona erdi. Yaşı kırk beşe ulaşan Sultan, geleneksel 'Valide Alayı' ile Topkapı Sarayı'na geri döndü.

Valide Alayı, yani Mihrişah Sultan'ın Eski Saray'dan Yeni Saray'a (Topkapı Sarayı) intikali şu şekilde olmuştu:

"Divan çavuşları, mücevveze [164] ile önlerine düştü; bâdehû (daha sonra) haremeyn-i şerifeyne müteallik (ait) gerek mansub (memur olarak çalışanlar) ve gerekse tevliyette olanlar (bir vakfın işlerine bakanlar) da yine mücevveze ile yürüdüler. Bunların ardından Valide Kethüdası Mahmud Bey, başında paşalı kavuğu, sırtında bol yenli samur kürk ve elinde asâsı ile ilerliyordu. Kethüdadan sonra iki taraflı baltacılar ve daha sonra yine mücevveze ile Darüssaâde Ağası ve ardından altı beygirli ve perdeleri örtülü araba ile valide sultan, sonra da iki tarafa paralar saçan bir memur geçmişti. Valide arabasının arkasında da Yeni Saray'a nakledilen cariyelerle sultanlar vardı. Bunların arabaları seksen veya yüz kadardı.

Valide Alayı, Bâb -ı Hümâyundan içeri girip sağ taraftaki has fırının önüne gelince; Sultan Selim, validesini istikbal ile (karşılayıp) üç defa temenna edip (selamlayıp) arabanın sağından açılan penceresinden annesinin elini öpmüş ve önüne düşüp Harem-i Hümayun'a getirmişti."[165]

Ertesi gün Hatt-ı Hümayunla "Mehd-i Ulyâ yı Saltanat"ın[166]

---

[164] Osmanlı'da başa sarılan resmi başlıklardan biri… Ağzı yukarısına oranla daha dar, tepesi kırmızı renkte çıkıntılı ve mukavvadan üstüvaniydi; etrafına tülbent sarılırdı. Padişahlar, sadrazamlar ve bazı devlet erkânı uzun zaman resmi başlık olarak bunu giymişlerdir. (Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, M.Z. Pakalın, C.II, s. 593.)

[165] İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ank. 1945, s. 155.

[166] Saltanatın yüce beşiği... Osmanlı'da bu tabir Valide Sultanlar için kullanılırdı.

sarayı şereflendirdiği sadrazama bildirildi. Bu vesileyle devlet erkânı, Mihrişah Sultan'a hediyeler gönderdiler. Mihrişah Sultan, bundan böyle 'Valide Sultan'dı ve artık çok daha itibarlıydı.

Sultan III. Selim kısa süre sonra, Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nin valide sultanlara mahsus bölümünü annesi için geniş bir tadilattan geçirdi. Kendi hususi dairesiyle bağlantılı olan bu daire, yer yer üç katlı olup 18. yüzyıl sonu mimârî ve tezyinî özelliklerini yansıtır. Sultan Selim, her gün Mihrişah Sultan'ın dairesine geçerek annesiyle sohbet eder, çoğu zaman şehirle ilgili meseleleri görüşürdü. Valide Sultan da zaman zaman oğlunun binişlerine katılır; İstanbul'un uzak mesirelerine veya Boğaziçi yalılarına giderdi.[167]

İdare ve Siyasete Karışmadı

Sultan III. Selim, büyük iç ve dış karışıklıklarla geçen saltanat devrinde, Osmanlı Devleti'ni kuvvetlendirmek, ona eski şan ve şöhretini kazandırmak için büyük gayret sarf etti. "Nizam-ı Cedit" adıyla tesis ettiği talimli piyadenin yanı sıra; topçu, top arabacı, humbaracı, lâğımcı ocaklarını da geliştirdi. Kara ve Deniz mühendishanelerini açtı. Mektep ve kışla inşası için büyük gayret gösterdi. Tophane'de, Beyoğlu'nda, Levend Çiftliği'nde, Üsküdar'da, Hasköy'de; Nizam-ı Cedit için, Kalyoncu ve Humbaracılar için kışlalar yaptırdı. Tersanede büyük havuzlar, Üsküdar sahilinde geniş ambarlar, cami ve mektepler inşa ettirdi. Askerî mekteplerde Avrupa'dan getirtilen subaylara ders verdirdi.

Maliye'nin tanzimine girişildi; yeni masrafları karşılamak için bir takım yeni vergiler ihdas edildi. Ancak bu vergiler halka ağır geldi, büyük tepkilere sebep oldu. Padişah, hayata geçirdiği

---

167 Necdet Sakaoğlu, "Mihrişah Valide Sultan", Dünden Bugüne İst. Ans., c.5, İst. 1994, s.458.

tanzim hamlesinde kullandığı devlet adamlarını iyi seçememiş; ıslahatı, cemiyetin maddi ve manevî bünyesine oturtamamıştı. Kendisine karşı gelişen muhalefet, zaman içinde umumi bir hal almış ve sonunda tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştı."[168]

***

Sultan III. Selim, annesine karşı son derece büyük bir sevgi beslerdi. Valide Sultan, buna rağmen nüfuzunu kötüye kullanmayıp, devletin idari ve siyasi işlerine karışmadı. Kendisinin, pek nadir hallerde, meselâ Hasköy Lâğımcılar Kışlası Nâzırı Seyyid Mehmed Efendi'nin ve Abdullah Molla ve Salih Efendi gibi ulemadan bazı kimselerin affını istemek gibi bazı durumlarda nüfuzunu kullandığını görüyoruz. [169]

Duygulu, hayırsever ve nazik bir saray kadını olan Mihrişah Valide Sultan, oğlu III. Selim'in yenilikçi teşebbüslerini sonuna kadar destekledi.

Eser Kazandıranların Başında

Oğlu Sultan III. Selim gibi Mevlevî tarikatına mensup olan Mihrişah Sultan, Kur'ân'ı Kerim'deki âyetler ve Hazreti Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hadisleri istikametinde yaptığı hayırlı işlerle, hayır ve hasenat sahipleri kervanına katıldı. Valide Sultan'ın, gelecek nesillere örnek olma saadetine erişen hayırsever kadın sultanlarımız arasında önemli bir yeri vardır.

Osmanlı valide sultanları arasında İstanbul'a eser kazandıranların ilk sırasında yer alan Mihrişah Sultan, Eyüp'te imaret, mektep, kütüphane, sebil ve türbe birimlerini içine alan külliye, Halıcıoğlu Camii ile Levent ile Hasköy lâğımcılar kışlalarında

---

168 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.3, s.94.

169 İ. Parmaksızoğlu, "Mihrişah Valide Sultan", Türk Ans., Ankara 1976, C.24, s.154.

birer cami yaptırdı. Kasımpaşa Mevlevîhânesi ile Kâğıthane'deki Silâhtar Yusuf Paşa Çeşmesi'ni de tamir ettirdi. Ayrıca şehrin pek çok yerine çeşmeler inşa ettirdi. Adeta nerede su ihtiyacı görmüşse, oraya bir çeşme yaptırdı.[170]

Mihrişah Sultan Camii

Sultan III. Selim, hükümdarlığının üçüncü yılında (1792), Haliç sahilinde yer alan Hasköy'e bağlı Halıcıoğlu semtinde Humbaracı Ocağı [171] için bir kışla inşa etti. Top döküm tesisleri, tâlim yerleri, çeşitli askerî maksatlarla kullanılmak üzere deri işlenen bir klorhane, mutfak, ahırlar, hamam, mescitle meşruta odaları ve dükkânlardan meydana gelen Humbarahane Kışlası, büyük çaplı askerî binaların modern mânâdaki ilk örneği kabul edilir.

***

Kışlanın yapımından iki yıl sonra (1794) kışla içine, Valide Mihrişah Sultan tarafından tek kubbeli, tek minareli ve fevkânî, dikdörtgen planlı bir cami inşa edildi. Caminin dört tarafını kışla odaları çevrelemekteydi. Tuğla ve taştan karma malzemeyle yapılan inşaatın tamamlanmasından kısa bir süre sonra Sultan Selim, camiye ikinci minareyi ilave etti.

Kuzey cephesinin doğu ve batı köşelerine dışa taşkın biçimde yerleştirilen tek şerefeli, ince uzun minareler kesme taştandır. Son cemaat yerinden girilen minarelerin kare prizma kürsüler üzerinde yükselen gövdelerine, soğan biçimi pabuçlarla geçiş sağlanır.

Caminin dışına sade mimârî unsurlar hâkimdir. Kubbe, dışarıda yüksek bir kasnağa, içeride ise doğu, batı ve güney

---

170 Sakaoğlu, a.g.e., s.458.

171 Havan toplarıyla ve el ile atılan patlayıcı maddeye humbara (kumbara) denildiğinden bu ocağa humbaracı ismi verilmişti.

yönlerinde duvarlara, kuzeyde kapının önünde yer alan dört sütuna oturtulmuştur. Son cemaat yeri kapısıyla aynı eksende bulunan harim kapısının kemeri üzerinde 1794 (h.1208) tarihini taşıyan Şeyh Galib'in dört mısralık inşa kitabesi göze çarpar.

Kubbedeki pencereler dıştan alçı şebeke, içten renkli vitraylarla kaplıdır. İçinde, etrafı kalem işleri ile çevrili bir ayet bordürü yer alır. Mihrap nişi kaş kemerli olup üzerinde ahşap bir kitabe görünür. Bu kitabenin üstünde alçıdan yapılmış ve barok üslûpta kıvrık dallardan meydana gelmiş süsleme göze çarpar.[172]

***

Camiye, önleri merdivenli sivri kemerli kapılardan girilir. Enine gelişen dikdörtgen plânlı caminin kuzeyinde yer alan ve tabanı ahşap kirişlere oturtulan mahfil, hareme doğru genişler. Mahfil, ahşap duvarlarla ayrılıp, doğusu hünkâr mahfili olarak tanzim edilmiştir. Caminin minber süslemesi çok sade ve dengeli bir görünüme sahiptir.

19 Ocak 1942 tarihinden II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar askerî maksatla kullanılan bu zarif cami, 1960'lı yılların başlarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yenilenmiş ve minareleri de tamir edilmişti.

Caminin kuzeybatı köşesinde, minare kürsüsünün kuzey tarafına bitişik olarak küçük bir muvakkithane inşa edilmişti. Bu yapı, altıgen plânlı ve tek katlıydı. Üzeri kurşun kaplı piramidal bir çatı ile örtülü olan bu binanın dört cephesinde üçgen kemerli pencereler yer alır. Pencerelerin şekli, muvakkithanenin Abdülaziz veya Sultan II. Abdülhamid döneminde ilave edildiğini ya da yenilendiğini gösterir."[173]

---

[172] N. Esra Dişören, "Mihrişah Valide Sultan Camii", Dünden Bugüne İst. Ansiklopedisi, c. 5, İst. 1994, s.459.

[173] S. Faruk Göncüoğlu, "Humbarahane Kışlası ve Camii", DİA. İslâm Ans., c.18, s.354 -355.

Günümüzde, Haliç Köprüsü'nün tabliye seviyesinin altında kalan caminin kuzeyi ve batısı, kotunun yükselmesi sonucu yol seviyesinden aşağıya düşmüştür. Halen caminin doğusunda eski kışlanın kalıntısı bazı birimler, güneyinde ise bir çeşme ve ihata duvarı yer alır.

Mihrişah Valide Sultan Camii adını taşıyan mabet, halk arasında 'Halıcıoğlu Camii' veya 'Humbaracılar Kışlası Camii' olarak da tanınır.

Döneminin İlk Karakteristik Eseri

Mihrişah Valide Sultan'ın halkın kullanımına tahsis ettiği vakıflarının başında Eyüp Bostan İskelesi yakınında inşa ettirdiği ve kendi adını taşıyan imaret gelir. İmaretin bir tarafında Valide Sultan türbesi, diğer yanında sebil ve çeşmeler yer alır. İnşasına 1792'de (h. 1207) başlanan ve türbe, imaret (aşhane), sebil, çeşme ve sıbyan mektebinden meydana gelen bu külliyenin yapımı üç yıl sürmüş, 1795'te (h.1210) tamamlanmıştır. Külliyeyi kuzey ve doğuda sahil yolu, güneyinde Bostan İskelesi Sokağı ve batıda Türbe Çıkmazı Sokağı kuşatır. Külliye, Mehmed Ârif Ağa ve Ahmed Nurullah Ağa'nın başmimarlıkları sırasında inşa edilmiştir.

İki ayrı avluyu çeviren yapılardan meydana gelen külliye, III. Selim döneminin ilk karakteristik eseri kabul edilir. Külliyenin ikisi güney, biri batı, diğeri doğu cephesinde olmak üzere dört girişi vardır. Tamamıyla barok üslûbun özelliklerini taşıyan cephedeki abidevî giriş, avlu duvarından yüksek olup üç tarafı yüksek revaklarla çevrili olan, içinde imaretin de bulunduğu birinci avluya açılır.[174]

"Sebilin sağ tarafındaki hâcet, pencerenin üzerinden

---

[174] Gülbin Gültekin, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", Dünden Bugüne İst. Ans., c. 5, İst. 1994, s.459.

başlayarak türbenin başlangıcına kadar devam eden ve Sünbülzâde Vehbi'ye ait kitabe metni Yesârî Mehmet Esad'ın tal'ik hattıyla mermere işlenmiştir. Kitabe şu beyitlerle başlar:

Velinimet-i halk-ı cihan Sultan Selim Han'ın
Cenab-ı Mehd-i Ulya-yı atâ bahş-ı himen- kârı

Sipihrin tâcı yani Mihr-i Şah Sultan-ı Zişân kim
Ânı rıf'atle mihr-i burc-ı ismet eylemiş Bâri

……….

Zehi tarih-i Vehbi feyz-i ruh câryâr ile
İmaret buldu mevâyı Ebi Eyyüb Ensâri[175]

Fakirin Ümit ve Güven Kaynağı

Girişin tam karşısında yer alan imaret (aşhane), kuzey, doğu ve batı yönlerinden kubbeli revaklarla çevrilidir. Kuzeydeki revakların arkasında bulunan üç kare mekânın üstleri ortadaki daha yüksek olan üç kubbe ile örtülüdür. Ortadaki sekizgen kasnak üzerine oturan yüksek kubbeli mekân, aşhanenin mutfak bölümüdür.

İçinde iki ocağın bulunduğu mutfağın sağındaki mekân fırın olarak yapılmış olup bugün erzak deposu olarak kullanılmaktadır. Mutfağın solundaki tek kubbeli mekân ise, kesilen etlerin, soğutulma ve dinlendirilme işlemlerinden geçirildiği buzhane bölümüdür.

***

"İmaretin kapısı beyaz mermerdendir. Kapının kemeri ise pembe - beyaz mermerle inşa edilmiş, iki yanına, ikişer ince mermer sütun yerleştirilmiştir. Kemeri üzerinde bir âyet-i kerime,

---

175 M. Nermi Haskan, Eyüp Tarihi, İstanbul 1993 c.1, s. 47.

bunun da üstünde "Maşâllah" yazısı göze çarpar. Sütunların üzerini Sultan III. Selim'in imzalı tuğraları süsler. Avlu duvarı da yine pencerelidir ve mermerden yapılmıştır.

İmaret U şeklinde olup, önünde yirmi beş kubbeli ve sütunlu revakı vardır. Ortadaki "imaret cümle kapısı" ile bu kapının solundaki kapı üzerinde de âyeti kerimeler yazılıdır.[176]

***

Açıldığı günden bu yana fakirlerin ümit kaynağı olan Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin vakfiyesindeki şu satırlar, vakfın zenginliğini ve büyük bir özenle hizmet verdiğini açıkça gösterir:

"Adı geçen imarette, her hafta Perşembe günü ve Ramazan-ı Şerif'in 30 günü pişirilecek pilav için günde 83 okkadan toplam yıllık 74 günde 614 kile[177] iki okka[178] mısır unu satın alınması… Yine bu günlerde, zerde pişirilmesi için günlük 33'er okkadan yıllık 74 günde 244 kile iki okka mısır unu satın alınması… Sözü edilen bu günlerde zerde pişirilmesi için günlük altışar okkadan 74 günde 444 okka halis bal satın alınması… Zerde ve pilav için günlük 26 şar okkadan 74 günde 1924 okka sadeyağ satın alınması…

***

Vakfiyede, görevlilerde aranılan vasıflar sayılırken, dindarlık, ihlâs, samimiyet, sadakat, liyâkat, hakka hukuka riayet, insaf sahibi olmanın yanı sıra, aç gözlülükten uzak, hıyanetten sakınan kişiler olmaları bilhassa şart koşuluyor.

İmarette görevli her seviyedeki kişilere, sosyal statüsüne ve verdiği hizmetlerin önem derecesine göre hak kuralları içinde ücret ödeniyor." [179]

---

176 M. Nermi Haskan, a.g.e., s.49.

177 Tahıl ölçmede kullanılan bir ölçü birimi. 1 Kile= 96 kg.

178 1 okka (kıyye) = 1282,945 gr. (1280 gr.)

179 Dr. Ahmet İnan, "Mihrişah Valide Sultan İmareti", Eyüp Sultan Tarihi, C.2, İstanbul 2008, s.722 -723.

214 yıldan bu yana faaliyetini aralıksız sürdüren imarette bugün dahi günde 2500 kişiye yemek dağıtılmaktadır.

Sebilin kitabe metni Gâlib'in

Mihrişah Sultan sebil ve çeşme grubu, Bostan İskelesi Sokağı üzerinde, imaret ile Hüsrev Paşa Kütüphanesi'nin arasındadır. Barok üslûbunun âbidevî örneklerinden birisi olan geniş saçaklı sebilin, şebekeli beş penceresi vardır. Pencereler arasına ikisi pembe, birisi beyaz üçer adet ince, zarif sütun yerleştirilmiştir. Tamamen mermerden yapılmış olan bu pencerelerin üzerine dörder mısralık şiirler yazılmıştır. Türk – Barok üslûbunun en güzel örneklerinden biri olan sebil ile çeşmeler, Mimar Kethüdası Arif Efendi'nin döneminde inşa edilmişti. Yarım daire şeklindeki sebilin kitabesi aşağıdaki beyitlerle başlar:

Mehd-i Cenab-ı Saltanat, iklil tâc-ı mekremet
Mamure - saz-ı memleket subh -ı sipihr izz ü câh

Guş eyle kadr-ı gevherin, evsaf-ı zat-ı bihterin
Mürşididir ol hâverin Sultan Selim-i Cem Şâh

…………..

Gâlib kalemden akdı bil tarihi hem çün selsebil
Ashaba zemzem, hem sebil, ayn-ı safa-yı Mihrişâh

beyti ile tamamlanır. Yesârî Mehmed Esad Efendi'nin hattı olan kitabenin yazarı, dönemin en kudretli şâir ve edibi, Galata Mevlevîhânesi postnişini Şeyh Gâlib Efendi'dir. 1794'de imaret ile birlikte inşa edilmiştir. [180]

***

Muhteşem bir sanat şaheseri olan sebilin iki tarafında yer

[180] M. Nermi Haskan, Eyüp Sultan Tarihi, C.1, İstanbul 2008, s. 342- 344.

alan ve yekpare mermerden yapılmış küp gövdeli çeşmeler, gerek mimârî, gerekse süsleme bakımından birbirlerinin aynıdır. Sebilin çeşmelerle olan bağlantısında aradaki küçük kot farkını bir niş ve duvara gömülü bir sütun sıfırlar. Bu sebil ve çeşme grubunu, hareketli bir saçak örter. Sebil ile çeşme arasına birer mihrapçık oturtulmuştur ki; bu şekil, sebile ayrı bir güzellik ve heybet kazandır.

Çeşmelerin üstte yer alan dikdörtgen bölümünde su âyeti yer alır. Çeşmeler, en üstte merkeze yerleştirilen bir madalyonun meydana getirdiği taç kısım ile son bulur.[181]

Valide'nin Yazmaları Süleymaniye'de

Mihrişah Valide Sultan Mektebi, Valide Sultan türbesinin karşısındadır. 1795'te türbe ve imaretle birlikte inşa edilmiştir. 'L' plânlı, çift meyilli ahşap çatılı, almaşık duvar örgülü bir yapıdır. Kesme taştan tuğla hatıllı olarak yapılmıştır. Mektebin bahçe kapısı Ferhat Paşa Türbesi'nin haziresinin arkasında ve Bostan İskelesi Sokağı'ndadır. 1970'lerde içinde oturan ailenin dikkatsizliği neticesi yanmıştı Ancak 1995'te, 'Eyüp Sultan Camii ve Çevresi Koruma Projesi' kapsamında restore edildi. Günümüzde 'Eyüp Sultan Gençlik İzci Grubu Lokali' olarak kullanılmaktadır.[182]

***

Mihrişah Valide Sultan, Eyüp Camii içinde bir de kütüphane tesis etmişti. (1796) Fakat bu kütüphanenin külliye ile ilgisi yoktur. Valide Sultanla kethüdası Ataullah Efendi'nin vakfı olan bu kitaplar, Eyüp Sultan Camii içinde sol taraftaki iki dolapta muhafaza ediliyordu. 447'si yazma, 93'ü basma olan toplam 540

181 Gülbin Gültekin, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", Dünden Bugüne İst. Ans., c. 5, İst. 1994, s.461.

182 Sevgi Parlak, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", DİA., c.18, s.44.

cilt eser, -kütüphanenin Maarif Vekâleti'ne devrinden sonra,- 1924'te Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ne, 1957'de ise Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledildi.

Devrin şâirlerinden Surûrî, bu kitap vakfı için şu güzel beyti söylemişti:

Satr-ı tarihin Surûrî harf-i menkuut île yaz
Vâlide Sultan kütüb vakf etdi nakd-î cûd ile[183]

Barok Mimârîsinin En Çarpıcı Örneği

Mihrişah Valide Sultan Türbesi, Osmanlı - Barok mimârîsinin en önemli örneklerinden biridir. On iki köşeli olarak inşa edilen türbeye, her kenarına dışbükey şekil verilerek dilimli ve dairevî bir görünüm kazandırılmıştı.

Yapımına 1792'de başlanan ve 1794'te tamamlanan türbenin avlu kapısı mermerdendir. Takında "Küllü nefsin zâikatü'l mevt" âyet-i kerimesi, bunun iki yanındaki madalyonların içlerinde ise 'Kelime-i Tevhid' yazılıdır. Kapının iki yanında ikişer mermer sütun ve bunların arasında da kitabesiz, ufak yalaklı kuzu çeşmecikleri yer alır.

Türbenin ve diğer bölümlerin yapımına Nurullah Efendi'nin mimarbaşı olduğu sırada başlanmış, fakat onun vefatı üzerine Mimar kethüdası olan Arif Ağa tarafından tamamlanmıştır.

Türbede, Mihrişah Valide Sultan'ın dışında, Sultan III. Mustafa'nın kızları Hatice ve Beyhan Sultanlara, Sultan III. Elim'in 4. kadını Refet Kadın'a ve Sultan Abdülmecid'in kadını Rahime Perestû Kadın'a ait olan beş sanduka görünür. Çevresini sedef kakmalı bir parmaklığın çevirdiği sandukalar, iki kademeli bir platformun üzerinde oturmaktadır. Bu

183 Erdem Yücel, "Osmanlı tarihinde Vakıf Yapan Kadınlar", Hayat Tarih Mecmuası, İst. 1971, C.13, sy. 2, s.47.

sandukaların içinde en gösterişlisi girişte sağda bulunan Mihrişah Valide Sultan'a ait olanıdır. Sandukasının etrafını rumî, palmet ve kıvrık dalların süslediği ahşap, sedef kakmalı bir korkuluk çevirmektedir. [184]

***

Mihrişah Valide Sultan'ın sanduka örtüsünde krizantem (Kasımpatı), mimoza, yarım kengel yaprağı gibi nebatî süslemelerle, nesnel, geometrik ve sülüs hatla tasarlanmış yazılı süsleme unsurları göze çarpar.

Tarihî Belge Niteliğindeki Yazılar

Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nin yazıları, Türk hat sanatı tarihinde ekol sahibi hattatlarımızdan Mahmud Celalettin Efendi'ye aittir. (v.1829)

Kuşak yazısı, iç mekânı aydınlatmak için kullanılan revzenlerle alt kısımda bulunan pencerelerinin arasında yer almaktadır. Burada otuz âyetten meydana gelen "Mülk" suresinin tamamı yazılıdır. Yazı, kapı girişindeki 'Haşr' suresinin üstündeki paftadan ve sağ taraftan başlayarak pencere üstlerindeki paftalarda devam etmekte ve girişin solunda tamamlanmaktadır. Yazı ustalıkla mermere nakşedilmiştir. Zemini boyanmayan kuşak yazısı altın varaklıdır ve halen iyi bir durumdadır. Kuşağın tamamı 29,40 m.dir. Metnin iki satır halinde yazıldığı düşünülürse, yaklaşık 59 m.lik bir yazı olduğu görülür.

"Türbe içerisinde kuşak yazılarının üstündeki pencerelerin aralarında bulunan çapları yaklaşık 60 cm olan İsm-i Celâl, İsm-i Nebî, Çehâryâr-ı Güzîn, Hasan, Hüseyin, Sa'ad, Saîd, Talha ve Zübeyir isimleri ile celi sülüs kuşak yazısı, Mahmud Celalettin ekolünün bütün özelliklerini taşımaktadır.

---

[184] Gülbin Gültekin, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", Dünden Bugüne İst. Ans., c. 5, İst. 1994, s.460.

Kuşak yazısında bir başka isme, 'Mehmed Şevki' imzasına da rastlanır. Bu zat, yazıyı hakkeden sanatkârın (nakkaş) imzasıdır. Eyüp Mihrişah Valide Sultan Türbesi, iki usta sanatkârın birlikte çalıştıkları ve ortaya koydukları dayanışmanın belgesi olan imzalarıyla, hat ve tezhip sanatımızla uğraşanlar için tarihi bir belge niteliğindedir."[185]

Kibrimizi Kırmak İçin Gönderildi

Mihrişah Valide Sultan'ın, su mimârîsinin gözde eserlerinden olan çeşme yapımı konusunda tarihimizde rakip kabul etmez bir yeri vardır.

"Bunlardan biri de Sultan'ın Haliç, Halıcıoğlu'nda, Abdüsselâm Camii mezarlığı önünde, 1793'te (h.1208) inşa ettirdiği çeşmedir. Bir buçuk kıtalık kitabesinin tarih beyti şöyledir:

Geldi 'üç'ler davet-i atşan'a Es'at söyledi
'Mâder-i Sultan Selim'in çeşmesinden zemzem iç'

Kitabenin nâzımı ta'lik yazıdaki ustalığıyla meşhur ve 'Yesârî' unvanıyla bilinen hattat Esad Mehmed Efendi'dir. İki defa şeyhülislâm olup 1768'de vefat eden meşhur Veliyüddin Efendi de talik hatta benzeri az zevattandı. Fakat Yesârî'nin yazısını görünce: "Cenab-ı Hak bunu, bizim kibrimizi kırmak için gönderdi!" demekten kendini alamamıştır."[186]

***

Bir başkası, yine 1793'te (h.1208) Haliç Halıcıoğlu - Hasköy yolu üzerinde inşa ettirdiği çeşmedir. Kitabenin tarih beyti şöyledir:

---

185 Yrd. Doç. Dr. Ali Rıza Özcan, "Mihrişah Valide Sultan Türbesi Yazıları", IX. Eyüp Sultan Sempozyumu tebliğler, İst. 2005, s.411- 421.

186 Tanışık, a.g.e., c.2, s. 151.

Nâsa işrabeyle Zihnî tam tarihin anın
'Tarh-ı dilcû çeşmesâr-ı mâ-i sâf-ı bî âdil'

***

Bir diğeri, yine Haliç Halıcıoğlu - Hasköy yolu üzerindeki kışlanın duvarına bitişiktir. Kesme taştandır. Güzel bir ta'lik ile üç satıra kazılmış olan bir buçuk kıtalık kitabesinin tarih mısraı şöyledir:

"Mâder-i Sultan Selim'in çeşmesinden zemzem iç'

***

Bir diğeri, 1797'de (h.1212) Beşiktaş Kılıç Ali Mahallesi Topal Hoca Mescidi arsasının karşısına inşa ettirdiği çeşmedir.

***

Bir başkası, yine 1797'de (h.1212) Fındıklı Molla Bayırı adı verilen merdivenli yokuşun üst ve Beşaret Sokağı'nın sol başında inşa ettirdiği mermer çeşmedir. Üçer mısralı, dört satıra nakşedilmiş olan kitabesi Sünbülzâde Vehbi'nindir.

Tarih beyti şöyledir:

'Canfeza tarih-i Vehbi teşnegân'a müjdedir
Fâtıma Sultan ruhiyçün gel iç aynü'l hayat'

Valide Sultan bu çeşmeyi Sultan I. Abdülhamid'in kızı olup üç yaşında hayata veda eden Fatma Sultan'ın ruhu için yaptırmıştır.[187]

***

Bir diğeri, 1799'da (h.1214), Kasımpaşa Hacı Ahmet Camii önünden Kurtuluş'a çıkan yokuşun sonundaki meydandaki çeşmedir ki, yapılış tarihi ve ilk bânisi bilinmemektedir.

***

---

[187] Tanışık, a.g.e., c.2, s. 159.

Bir başkası, 1791'de (h.1206) Üsküdar Karacaahmet, Aşçıbaşı Mehmed Ağa Camii yakınlarındaki bir kavşak noktasında inşa edilmiştir. Tâ'lik yazılı kitabesi Sünbülzâde Vehbi'nindir. Tarih düşürülen mısra şöyledir:

'Bu aynı etti câri bahr-ı cud-i Valide Sultan'

***

Bir diğeri, 1796'da (h.1211) Eminönü - Balık Pazarı arasında Taşçılar Caddesi başındadır. Valide Sultan bu eseri, Çeşnigir Zeynep Usta'nın ruhu için yaptırmıştır.

Tarih beyti şöyledir:

Ruhı Zeynep usta şadoldu bu dilcû ab ile (1211)
Menba-i eltafin etti Valide Sultan revan (1211)[188]

Mihrişah Valide Sultan, yukarıda zikredilen çeşmeler dışında daha birçok çeşmenin de ya tamirini yaptırmış, ya da yeniden inşa ettirmiştir. Eserleri arasında Levend Çiftliği'ndeki kışlanın avlusuna yaptırdığı cami, çeşme ve sıbyan mektebiyle, Hasköy'deki Lağımcılar Kışlası'nda inşa ettirdiği bir cami de vardır. Bunun dışında Kasım Paşa Mevlevîhânesi'ni de onartmıştır.

Su Mimârîsinin Eşsiz Şaheseri

Mihrişah Valide Sultan, kendi adına yaptırdığı ya da onardığı sayısız çeşmenin yanı sıra, oğlu Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud tarafından onun hayrına inşa edilen çeşmeleriyle de anılır. Bunlardan ilki Küçüksu Çeşmesi diye de anılan meydan çeşmesidir.

Küçüksu Kasrı'nın bitişiğindeki meydan çeşmesi, kasrın yapımından 50 yıl önce, 1806'da III. Selim tarafından annesi Mihrişah Valide Sultan'ın hayrına yaptırıldı. Bu sebeple

188 Tanışık, a.g.e., c.1, s.220.

Mihrişah Valide Sultan adını taşır. Namazgâhlı bir set üzerine inşa edilen bu meydan çeşmesi, Mehmed Said Efendi'nin manzum kitabesine göre 1806'da inşa edildi. Yapıldığı yıllarda çeşmenin sağ ve solunda iki namazgâh [189] taşı bulunuyordu. Namazgâh taşlarının yok olmasına rağmen, çeşme bakımlıdır. III. Selim'in 1792'de eski Küçüksu Kasrı'nı tamir ettirdikten sonra arkasındaki ağaçlık mesirenin deniz tarafına yaptırdığı bu pitoresk [190] çeşme, Boğaziçi resimlerini en çok süsleyen yapılardan biri oldu.

Çeşme, içinde bulunduğu ünlü mesirenin varlığına bağlı olarak İstanbul literatüründe özel bir yer işgal eder. Fakat Küçüksu çeşmesi, Boğaziçi'ndeki konumunun dışında, gerek tasarımı ve üslûbu, gerekse İstanbul'un su mimârîsinde barok ve ampir üslûpları arasında geçiş dönemi süslemesi olması açısından üzerinde durulmayı hak eden bir âbidedir. Küçüksu çeşmesi, Osmanlı su mimârîsinin resim, gravür ve fotoğrafına en sık rastlanan şaheserlerindendir.[191]

***

"Deniz kenarında olduğu için yüksek bir sofa üzerinde yapılmış olan çeşme, dikdörtgen plânlı, geniş saçaklı bir merkezî kubbe ve köşe kuleciklerinden meydana gelen bir kubbeli örtü kompozisyonu ile taçlanmış bir eserdir. Çeşme nişleri üzerinde ta'lik hatla yazılmış uzun şiirler çeşmenin kitabesini oluşturur. Bunlardan çayıra bakan cephedeki son beyit şöyledir:

Bu dilcu çeşmeye şayeste Hatîf, böyle 'bir' târih
Küçüksu verdi zira kıt'a-i elmasa, zib- ü fer.

---

189 Açıkta namaz kılmak için hazırlanmış olan ve kıble yönüne doğru dikili bir taşı bulunan yer.

190 Saf tabiat güzelliğinin tasvir edildiği bir resim türü veya resim gibi görüntü…

191 Ömer Faruk Şerifoğlu, "Boğaziçi'nde 200 Yaşında Bir Biblo: Küçüksu Çeşmesi", Sinan Genim'e Armağan Makaleler, İst. 2005, s.594.

Son mısrada, 1806 (h.1221) şeklinde çeşmenin tarihi verilmiştir. 1809'da vefat eden kitabenin nâzımı Hâtif Mehmed Efendi musikişinas, neyzen ve şâirdi.

Bu çeşme, İstanbul'un tarihî motiflerinin vazgeçilmez bir unsuru olarak, çevresiyle birlikte, itina ile korunması gereken önemli eserlerimizdendir."[192]

Yeniköy Parkı'ndaki Zarif Çeşme

Kitabesine göre, 1805 yılında Mihrişah Valide Sultan tarafından yaptırıldığı anlaşılan ve Valide Sultan'ın adını taşıyan duvar çeşmesi, günümüzde Yeniköy'de Köybaşı Caddesi ile Yalı Sokağı arasında kalan park içine konulmuştur. Çeşme tek yüzlü, dikdörtgen bir yapıdır. Kaynaklarda eserin, daha önce Yeniköy Molla Çelebi Camii'nin kıble duvarında yer aldığı kaydedilmektedir.

Söz konusu caminin bânisi, Zembilli Ali Efendi'nin oğlu Kazasker Mustafa Fâzıl Efendi'dir. 15. asırda inşa edilen yapı, 1626'da ahşap olarak yenilenmiş, 1821'de Sultan II. Mahmud tarafından duvarları kâgir, çatısı ahşap olarak yeniden yaptırılmıştır. Cami, 1958'de Köybaşı caddesi açılırken diğer yapılarla birlikte yıkılmış, bu arada çeşme de park içine nakledilmişti.

Çeşme yüzündeki kemerin üzerinde şu kitabe göze çarpar:

Sâhibetü'l hayrât vel-hasenât devletlü inâyetlü
Mihrişah Valide Sultan aliyyetü'ş-şan hazretleri

Bazı kaynaklar, kitabedeki açık tarihe rağmen, çeşmenin üslûp özelliklerini nazara alarak, eserin cami ile beraber 1821'de inşa edilmiş olabileceğini söylerler. Bu görüşe göre çeşme, Sultan II. Mahmud tarafından Mihrişah Valide Sultan hayrına yaptırılmıştır. III. Selim'in annesi olan Valide Sultan'ın, Sultan II.

[192] Doğan Kuban, "Küçüksu Çeşmesi", Dünden Bugüne İst. Ans., c.5, s.161.

Mahmud üzerindeki müspet tesirleri, ölümünden sonra onun hayrına çeşme yaptırmasını açıklar gibi görünmektedir."[193]

Çeşme yüzü taş ve mermer olup, diğer üç yüzü tuğla hatıllı moloz taş duvardır. Yapının üst örtü kaplaması yok olmuştur. Çeşmenin ön yüzü ve yan cephelerindeki taş kaplı yüzeylerde olan metal izler, günümüzde var olmayan bir saçak olduğunu göstermektedir. Günümüzde bu tarihî çeşme harap ve kullanılamaz haldedir. Teknesi tahrip olmuş, musluğu dahi sökülmüştür.[194]

Servetini Toplumun Hizmetine Sundu

Dindarlığı herkesçe maruf olan, hayır eserleri yaptırmak ve onları vakfetmek için olağanüstü gayret gösteren, hayatı boyunca siyasi ve idari meselelerin dışında kalmaya çalışan bu hamiyet ve şefkat sahibi Valide Sultan, ömrünün son yıllarını hastalıklarla mücadele ile geçirdi.

Yaşı altmışa gelmişti. Hekimler, hastalığı için, başta sıtma olmak üzere her türlü teşhisi koydular ve sonunda "ahiret nöbeti hastalığı" (!) gibi garip bir tanıda karar kıldılar. O, hastalığı ile ilgili, Hallaç Baba'ya bile başvurup istimdat istedi, ondan birtakım ilâçlar alıp kullandı. Fakat ecel kapıya dayanınca ne kâr eder ki!

Sonunda 4 Ekim 1805 günü, altmış bir yaşının içinde iken Hakkın rahmetine kavuştu. Na'şı kalabalık bir cemaatin iştirak ettiği cenaze namazının ardından, Eyüp Sultan'da kendi inşa ettiği türbeye defnedildi.[195]

***

193 Doç. Dr. Demet Ulusoy, "Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi", Sinan Genim'e Armağan Makaleler, İst. 2005, s. 212 -218.

194 İbrahim Balcı, Sarıyer Suları, İstanbul 2002, s.66.

195 M.Ç. Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1985, s.99.

Valide Sultan, vakfiyesinden öğrendiğimize göre, vakıflarının ebediyen yaşaması için, gerek İstanbul'da, gerekse Yenişehir, İznik ve Muğla gibi bölgelerde çiftlikler, içi tohumluk dolu ambarlar, mandıralar, değirmenler, boyahaneler, 'Gedik' diye bilinen atölyeler, göktaşı imalathaneleri, sebzeci dükkânları ve daha nice çeşitli akar mülk vakfetmişti. Vakıf senedinin 5 den 37. sayfasına kadar olan kısmında, semtleri, yüzölçümleri, cinsleri ve diğer özellikleri etraflıca belirtilen nice akar isimleri sıralanır.[196]

Böyle kabarık servetlerin kaynakları hep merak edilegeldiğinden aşağıdaki bilgileri aktarmayı vazife kabul ediyoruz.

Birincisi; Osmanlı Mahkemeleri, kaynağında meşruiyet olmayan hiçbir vakfın tescil ve tasdikine asla izin vermemişlerdir.

İkincisi; Valide Sultanlar, devletin en yüksek memuru sayılırlardı, bu sebepten tahsisatları yüksekti.

Üstün vasıflı bir hanım olan ve hayrı çok seven Mihrişah Valide Sultan da edindiği bu serveti, adına yakışır bir surette, içinde yaşadığı cemiyetin hizmetine tahsis etmekte hiçbir tereddüt göstermemiştir.

Kendini dünyevî hırslardan alıkoymaya muvaffak olmuş bir kadın sultandı. Hiçbir entrika ve desisenin içinde yer almadı. Gerektiğinde devlet işlerinde oğlu Abdülmecid'e yardımcı oldu, fakat nüfuzunu kötüye kullanmadı. "Vakıf Gurebâ Hastanesi", Dolmabahçe Camii ve İstanbul Kız Lisesi en bilinen vakıf eserleri arasındadır.

---

[196] Dr. Ahmet İnan, "Mihrişah Valide Sultan İmareti", Eyüp Sultan Tarihi, c. 2, İstanbul 2008, s.720.

BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN

Hayatı hakkında oldukça az bilgi bulunan Bezmiâlem Valide Sultan'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Sultan'ın vefatından sonraki yıllarda hatıralarını kaleme alan Dr. Spitzer, 1845 yılında, Valide Sultan'ı tedavisi sırasında, onun 'takriben 36 yaşında' bulunduğunu tahmin ettiğine göre, 1805 -1810 yılları civarında doğmuş olabileceği söylenebilir. Bu yıllar, Sultan II. Mahmud'un Osmanlı tahtına çıktığı 28 Temmuz 1808 tarihiyle örtüşmektedir.

Bazı kayıtlarda Bezmiâlem Valide Sultan'ın, esirciler eliyle küçük yaşta saraya cariye olarak teslim edilen bir Gürcü kızı olduğu ifade edilir. Her cariye gibi uzunca bir süre saray terbiyesi gördükten sonra, Sultan II. Mahmud'un zevcesi oldu.

Hem akıllı, hem şefkatli, hem de ince ruhlu bir kadın olan Bezmiâlem Valide Sultan, 15-16 yaşlarında (25 Nisan 1823) Şehzade Abdülmecid'i dünyaya getirince 'İkinci Kadın'lığa yükseldi.

Osmanlı tarihinde sosyal, ekonomik, idari ve hukukî pek çok değişiklik gerçekleştiren Sultan II. Mahmud'un vefatı (30 Haziran 1839) üzerine, aynı gün büyük şehzadesi veliaht Abdülmecid tahta geçti.

16 yaşını henüz bitirmiş olan genç padişah, oldukça itinalı bir tahsil görmüş, babasının garip ve manasız saplantıları sebebiyle batılı hayat tarzına göre yetiştirilmiş, bu yüzden eski şehzadeler gibi, ciddi bir şark kültürüne sahip olamamıştı.[197]

---

[197] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.3, s.237.

Abdülmecid'in tahta çıkışıyla birlikte annesi Bezmiâlem Sultan da 32 yaşlarında 'Valide Sultan' veya ' Mehd-i Ulya-yı Saltanat' unvanını kazandı.

Sultan II. Mahmud zamanında mührünün üzerinde yalnız 'Bezmiâlem' yazılıydı. Hâlbuki oğlunun padişah olduğu sene kazdırdığı mührün üzerinde şunlar yazılmıştı:

Devletlû, İsmetlû Valide Sultan-ı Âlişan Hazretleri 1255.

Bir üçüncü mührü ise şöyledir:

'Muhabbetten Muhammed oldu hasıl,
Muhammed muhabbetten ne seza hâmil
Zuhurundan Bezmiâlem oldu vasıl'[198]

***

Sultan Abdülmecid, babasının vefa etmeyen ömrü sebebiyle yarım kalan inkılâp ve yenilikleri devam ettirmeye kararlıydı. Bu hususta onu teşvik edenlerin başında Valide Sultan geliyordu. Yeni padişahın henüz çocuk denecek yaşta bulunması ve devlet işlerinde tecrübesiz oluşu, annesinin devlet ve hükûmet işlerinde bizzat yol gösterici ve müessir rol oynamasına yol açtı.[199]

Oğluna Çok Düşkündü

Padişahın yurt içi seyahatleri sırasında saray ve devlet işleriyle ilgilenir; gerektiğinde devlet adamlarına emir ve talimat verir, oğluna mektuplar yazar ve hükûmette olan biteni en ufak teferruatına kadar bildirirdi. Bu mektuplardan, Harem'i idare edenin Valide Sultan olduğu ve şehzadelerin, sultanların, kadın efendilerin ikballerin nasıl davranacakları ve ne ile meşgul olacakları hakkında kendilerine yol gösterdiği açıkça anlaşılmaktadır.

---

198 M.Çağatay Uluçay, Padişahların kadınları ve kızları, Ankara 1985, s.121.
199 M. Hüdai Şentürk, "Bezmiâlem Valide Sultan", DİA. c.6, İstanbul 1992, s.109.

Oğluna gönderdiği mektuplarda, müşfik bir anne olarak sıhhatinden sual eylemeyi de ihmal etmezdi.[200]

Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki E. 5933 numarası ile kayıtlı bir evrakta, Valide Sultan'ın, oğlu Sultan Abdülmecid'e onun bir seyahati sırasında yazmış olduğu mektupta şu satırlar okunmaktadır:

"Nasılsınız? İnşallah mübarek, nâzik vücud-ı şerifiniz ve nâzik tab-ı şâhaneniz sıhhat-ı bil âfiye üzeredir efendim. Perşembe gününden beri sıhhat haberi almadığımdan vesvese beni hâli koymadı."[201]

Bir başka mektubunda ise şu satırlar göze çarpar:

"Elhamdülillah, vücudunuz sıhhat üzere olduğu için, Cenab-ı Mevlâ'yı teşekkür eylemeye acizim! Seni Allah'a (c.c.) emanet ettim, yine Allah'tan isterim. Zat-ı nefs-i şahane için iki top bürümcüm tevkif olunmuş idi; fakat bana hediyeniz sizin sağlığınız!"[202]

***

Sultan Abdülmecid de annesinin şefkatine kayıtsız kalmamış, Osmanlı saray ve sosyal hayatında yeni bir dönemin başlangıcı sayılan ve yapımı on yıl süren Dolmabahçe Sarayı'nda, Mâbeyn Dairesiyle Harem Dairesi arasında annesi için muhteşem bir Valide Sultan Dairesi'ne yer vermiş, ancak Valide Sultan'ın ömrü sarayın ikmaline yetmemişti. 1854 yılında devletin idare mahalli, Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na nakledildiğinde Bezmiâlem Valide Sultan vefat etmiş bulunuyordu.

Ciğerimden Kıymetli, Gözüm Efendim

Sultan Abdülmecid 1 Haziran 1850 günü, Ege adalarında yaşayan halkın durumunu yerinde görüp araştırmak ve

---

200 M. Hüdai Şentürk, "Bezmiâlem Valide Sultan'ın Hayatı ve Hayır eserleri", İstanbul Araştırmaları, İst. 1998, s.8.

201 M.Çağatay Uluçay, Harem'den Mektuplar I, İstanbul 1956, s.159.

202 Uluçay, a.g.e., s.160.

gereken tedbirleri almak amacıyla, Taif vapuruyla İstanbul'dan ayrıldı. Büyük bir merasimle uğurlanan Sultan'ın gidişi esnasında kendisini İstanbul halkının yanı sıra, annesi Bezmiâlem Valide Sultanla diğer saray kadınları ve kardeşleri, saray ve köşklerinin pencerelerinden alkışlayarak, 'Padişahım çok yaşa!' diye bağırdılar.

"Valide Sultan, hemen o gün ve daha sonra seyahat süresince oğluna mektuplar yazmayı sürdürdü. Valide Sultan, yazdığı mektuplarda oğluna şöyle hitap ederdi:

'Şevketli nurum, nur-i didem efendim!'

'Şevketli, mehabetli, nur-i didem, sermaye-i hayatım, arslanım efendim!'

'Ciğerimden kıymetli gözüm efendim!'

'Şevketli nur-u aynım, oğlum, arslanım!'

'Sermaye-i nur-i didem, oğlum, Efendim Hazretleri!'

'İki gözüm Efendim Hazretleri!'

'Şevketli, kerametli, gözüm nuru Han Hazretleri!'

'Candan kıymetli nur-i didem, oğlum Hazretleri"[203]

Nüfuzunu Kötüye Kullanmadı

Bezmiâlem Valide Sultan, hem akıllı ve tedbirli, hem şefkatli ve cömert, dünyevî hırslardan kendini alıkoymaya muvaffak olmuş bir Osmanlı validesi idi. O, bu hasletleriyle, Osmanlı tarihinde birtakım entrika ve desiselerle birçok fecaate sebep olan bazı kadınlardan tamamen ayrı bir mevkide yer almıştı. Ne var ki Bezmiâlem, Osmanlı sarayının bir alafranga düşkünlüğü ile alabildiğine israf ve sefahate daldığı bir devirde yaşamıştı.

Oğlu Abdülmecid'in israf ve gösteriş tutkusuna bir ölçüde

203 Uluçay, a.g.e., s.150- 161.

engel olabilmiş; gerektiğinde devlet işlerinde kendisine yardımcı olmuş, fakat bu nüfuzunu hiçbir zaman kötüye kullanmamıştı.[204]

***

Harem'in bir incesaz takımı olduğu gibi, sultanların bir saz takımı vardı. Hatta Mısırlı Abbas Paşa, Bezmiâlem Valide Sultan'a eksiksiz bir saz takımı armağan etmişti. Bu saz takımı bir rubab, bir ud, bir kanun ve Arap def'i çalan iki sazende ile bir hanendeden kuruluydu. Hele hanendenin sesi pek güzeldi. [205]

Valide Sultan çok güzel el işlemeleri de işlerdi. Fatih Camii'nin I. Mahmud Kütüphanesi'ne giden yol üzerinde iki pencere arasında siyah camekân içinde asılı duran sekiz köşeli sırma işlemeli çuha, onun el emeğidir.[206]

Şirket-i Hayriye'nin Ortağıydı

Tarihimizde sultan hanımlar, vakıf yapma konusunda Osmanlı padişahlarından hiçbir zaman geri kalmamış, çeşitli vakıflar tesis etmişlerdi. İşte Bezmiâlem Valide Sultan da bu hanım sultanlardan biridir. Valide Sultan'ın, vakıflarının hepsi aynı vakıfnamede toplanmış, onun birinci sayfası tezhipli hazırlanmıştır; sahifenin ortasında oğlu Sultan Abdülmecid tarafından şu cümle yazılmıştır:

"Mucibince amel olunup hilâfından hazer ve münacebet [207] oluna!" [208]

Valide Sultan, oğlunun padişahlığı döneminde devletin kendisine tahsis etmiş olduğu maaş ve diğer gelirleri fakirleri

---

[204] Şentürk, a.g.e., s.14.
[205] M. Çağatay Uluçay, Harem II, Ankara 1992, s.154.
[206] "Bezmiâlem Valide Sultan", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, c.III, Tercüman Gazetesi ilavesi, İst. 1983, s.1256.
[207] Vakfiyenin hükümlerine uygun hareket edilip, ona aykırı davranmaktan sakınıla!
[208] Prof. Dr. Asaf Ataseven, "Bezmiâlem Valide Sultan'ın Vakfiyesi", Boğaziçi Dergisi, İstanbul, 1985, sy.31, s. 24.

doyurmak ve onların ihtiyaçlarını gidermek için harcamıştı. Mahalle aralarında bizzat dolaşarak muhtaçlara yardım elini uzatması, yetim ve kimsesiz kızları evlendirmesi, borcunu ödemeye kudreti olmayanlara ve hapse düşmüş 'garip'lere çeşitli malî ve nakdî yardımlarda bulunması, onun ince ruhlu, şefkat ve merhamet timsali bir hanım olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Valide Sultan, bütün maddî imkânlarını, rahmet ve şükranla anılmasına vesile olacak pek çok hayır eseri yaptırmak yolunda harcamıştı.

Valide Sultan kendisine tahsis olunan gelirleri israf etmemiş, bunları türlü yollarla değerlendirmişti. Meselâ, 1851'de kurulmuş olan Şirket-i Hayriye'nin hissedarlarından biri de kendisiydi. Valide Sultan, bu şirketin her biri 3000 kuruş olan 2000 temettü hissesinden 50'sini satın alarak, bu imkânı ileride yapacağı hayır eserlerine sarf etmeyi tasarlamıştı.

Gureba-i Müslimîn Hastanesi

Bezmiâlem Valide Sultan'ın yapmış olduğu hayır eserlerinin başında, İstanbul'un Yenibahçe semtinde [209] inşa ettirdiği ve bugüne kadar modern hizmet yuvası olma özelliğini koruyan, 'Gureba-i Müslimîn Hastanesi'[210] gelir.

1826 yılında İstanbul'da çok etkili olan kolera ile 1843 yılında baş gösteren çiçek hastalığı salgınlarının, bu hastanenin kurulmasında önemli rolü olmuştu. Zira bu tarihlerde İstanbul'da faaliyet gösteren Fatih ve Süleymaniye Dârüşşifaları hem teknik, hem de sınırlı yatak sayıları bakımından bu hastalıklarla mücadelede yetersiz kalmışlardı.

Tamamlanması uzun yıllar alan hastane, 2 Nisan 1845'de Cuma namazını müteakip, yanındaki cami ve çeşme ile birlikte hizmete açıldı. Açılış merasiminde, cuma namazını Fatih

---

209 Aksaray'dan başlayan Vatan Caddesi'nin (Menderes Bulvarı) sur dibindeki son noktasıyla Topkapı semti arasında kalan kısım.

210 Fakir ve kimsesiz Müslümanlar Hastanesi.

Camii'nde eda eden Sultan Abdülmecid ile şeyhülislâm, sadrazam, vükelâ, ulema ve memurin de hazır bulundular.[211]

Hastanenin ilk adı 'Bezmiâlem Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi' iken, bu isim zamanla 'Valide Sultan Hastanesi' veya 'Bezmiâlem Hastanesi' şekline çevrildi, yakın zamanlara kadar 'Bezmiâlem' ismi de unutularak, sadece 'Gurebâ Hastanesi' ya da 'Vakıf Gurebâ Hastanesi' adlarıyla söylenir oldu.

Kimsesiz ve Fakir Müslümanlar İçin

Osmanlılarda o zamana kadar sıhhi kurumlara 'Dârüşşifâ' veya 'Bîmârhâne' gibi isimler verildiği halde, 'Gurebâ Hastanesi' ismi, ilk defa Sultan II. Mahmud devrinde Edirnekapı'da Mihrimah Sultan Camii şadırvan avlusunda açılan geçici hastane için kullanılmıştı. Bu bakımdan 'Bezmiâlem Valide Sultan Hastanesi', İstanbul'da yapılan ikinci 'Gurebâ Hastanesi'dir.

Hastaların rahat ve huzurunu sağlamak bakımından, hastanenin o günün İstanbul'unda gürültüden uzak, sakin bir köşede inşa edilmesi, ayrıca suyu kolayla ulaşabileceği bir bölgede, civar yerlere göre çukurda yapılması fikrinin, o devir göz önüne alındığında olağanüstü bir düşünce olduğu söylenebilir.

Hastane arsası olarak, şehir yoğunluğu dışındaki (salgın hastalıkların şehre yayılmaması için) havadar, Nakkaş Paşa arsası olarak bilinen Yenibahçe çayırı arkası seçilmişti. 'üç masura tatlı suya sahip bir hastane yanında cami, çeşme ve hamam' olarak tanımlanan külliye, Osmanlı kayıtlarına hastane adı ile geçen ilk sivil sağlık kuruluşu olma özelliği taşımaktadır. Külliyenin içinde ve hastanenin günümüzdeki ana girişinin sağında yer alan hamam maalesef günümüze ulaşamamıştır. Hastaneye hizmet etmeleri için yaptırılan cami ve çeşme ise özgün konumlarındadır.[212]

---

211 Şentürk, a.g.e., s.19

212 Nuran Kara Pilehvarian, "Bezmiâlem Valide Sultan'ın Gureba-i Müslimin Hastaneleri", III. Eyüp Sultan Sempozyumu, İst., 2000, s. 298.

***

"Hastanenin, vakfiyenin düzenlenmesinden önce hazırlanan ve hastanenin iç idaresini belirleyen bir 'Nizamname'si vardır. Devrinin anlayışına göre kusursuz bir şekilde hazırlanan bu nizamname, modern tıbbın birçok görüşünü ihtiva etmektedir. Meselâ; bulaşıcı hastalıklarla diğer hastalıklara ait koğuşların birbirlerinden ayrılması bunlardan sadece biridir.

Hasta kabul şartları da esaslı bir şekilde tanzim edilmiştir. Meselâ, o güne göre tedavisi imkânsız bir hastalığa yakalanmış olanların hastaneye alınmaları kesin olarak yasaklanmıştır.

Yine aynı nizamnamede, hastanenin günlük masrafları arasında yer almayan birçok gıdanın, lüzumu halinde doktorlar tarafından satın aldırılmasını emreden hükümler mevcuttur. Ayrıca hastane, adından da anlaşılacağı üzere, Müslüman gurebâ ve fukaraya mahsustur.

Kuruluşunda 201 yataklı olan hastanenin ilk kadrosu 54 kişi olup klâsik Osmanlı dârüşşifâları personelinin hemen hemen iki katıydı. Hastanede 12 hasta koğuşunun dışında, bir eczane, ayrıca doktorlara, cerrahlara, idarecilere ait odalar da bulunuyordu."[213]

Tanesi Bir Altına Satılsa Dahi

"Vakfiyenin başında, hastanenin kimsesiz Müslümanlara tahsis edildiği birkaç defa vurgulanarak, kimsesiz ve fakirlere ücretsiz bakılmasının istenmesi, günümüze kadar süregelen vakıf şartlarının esasını meydana getirmektedir.

Nizamnameye göre, hastaların beslenmesi hususu tamamen hekimlere bırakılmıştı. Hatta gündelik masraflar arasında bulunmayan birçok yiyecek maddesi hekimler lüzum gördüğü takdirde satın alınabiliyordu.

213 Şentürk, a.g.e., s.20 -22.

Vakfiyede, hastaların yiyeceklerinden tasarruf yapılmaması, onlara özellikle et gibi besleyici gıdaların verilmesi ve tanesi bir altın liraya satılsa dahi mutlaka soğan alınması gerektiğinin ifade edilmesinden, hastaların ihtiyaçlarının karşılanması hususunda son derece titiz davranıldığı anlaşılmaktadır.” [214]

Özgün Yapısı Kayboldu

Bezmiâlem Valide Sultan, hastanesine zengin gelirli pek çok vakıf tahsis etmiştir. Bunlar arasında meralar, tarlalar, dikili araziler, zeytinlikler, dikili bağ ve meyve ağaçları, evler ve hanlar, çiftlikler, su değirmeni ve göl bulunmaktadır. Meselâ Edremit'te, hastaneye gelir temin etmek amacıyla vakfedilen zeytinlikte toplam 25.241 ağaç bulunduğu belirtilmiştir.[215]

Hastanenin yanıbaşında inşa edilen bir kâgir hamamla kiraya verilmek üzere yapılan dokuz adet dükkân da Valide Sultan'ın hayratıdır.

***

Hastane binası, yapılışından günümüze pek çok onarım geçirmiş, bu onarımlarda yapılan ekler ve yenilenen bölümlerle asliyetini büyük ölçüde kaybetmiştir.

1864 yılında, yani açılışından 11 yıl sonra ilk tamiri gören hastaneye, hasta talebinin fazlalığı üzerine 1893 de yeni koğuşlar eklenmiş, ayrıca o zamana kadar kullanılan yağ kandilleri de kaldırılarak havagazı tesisatı ilave olunmuştur.

Hastane, 20. Yüzyıl başlarında artık ihtiyacı karşılayamayacak hale gelmiş, bunun üzerine 1910 yılında 110 bin altına mal olan sekiz adet bina inşa olunmuş, bu binalar 1933 yılında

---

[214] Asaf Ataseven, “Gurebâ Hastanesi”, DİA. İslâm Ans., İstanbul, 1996, c. 14, s. 203.

[215] Prof. Dr. Asaf Ataseven, “Bezmiâlem Valide Sultan”, Boğaziçi Dergisi, İstanbul, 1985, sy. 31, s. 24.

– Mekteb-i Tıbbiye'nin Haydarpaşa'dan nakli üzerine- İstanbul Üniversitesi'ne nakledilmişti.

Hastane 1956'da her yönüyle Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilerek, resmî adı 'Vakıf Gurebâ Hastanesi' olmuştu.1986 yılında genel bir restorasyona tabi tutularak yenilenen hastane, hâlen 'Bezmiâlem Valide Sultan Hastanesi' adı altında hastalara şifa vermeyi sürdürmektedir.

***

Hastanenin güneye bakan giriş kapısının üstünde, ta'lik hatla yazılı ve ortasında Sultan Abdülmecid'in tuğrası bulunan mermer bir tarih kitabesi göze çarpmaktadır. Dört satır halinde tertiplenen ve yedi beyitten meydana gelen bu kitabenin şairi Ziver Paşa'dır.

Şâh-ı devrân Hazret-i Abdülmecid Hân'a olur
Bezmiâlem nâm Sultan mâder-i ulyâ-me'âl

Eyleyüp ihyâ bu hastahânenin bünyânını
Mevkı'inde eyledi te'sis hayra bezl-i mâl

Beyitleriyle başlayan kitabe, şu tarih beyti ile son bulur:

İki târih oldı bir mısra'da Zîver âşikâr
Hastane kıldı inşâ Valide Sultan bu sal (1261/1845)[216]

Mekke-i Mükerreme Hastanesi

"Bezmiâlem Valide Sultan'ın vakfiyelerinde yer almamasına rağmen, bazı kaynaklarda Valide Sultan'ın Mekke'de de bir 'Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi' yaptırmış olduğu belirtilir. Valide Sultan'ın dünya gözüyle göremediği bu eserini daha sonra Sultan II. Abdülhamid, (1303) 1885'te bir kat ilavesiyle

---

216 Şentürk,a.g.e., s.19.

tamamlamış ve 'Ayn-ı Zübeyde' su mecrasından bir masura [217] da su getirtmişti. Yapılan araştırmalar neticesinde bu hastanenin, Fülfül (Biber) kalesinin askerî hastaneye çevrilerek kullanılan yapı olduğu anlaşılmıştır.

Ayrıca belgelerde, Valide Sultan'ın, Medine-yi Münevvere'de Dârü'l-ziyafe mahallesindeki bir arsa üzerinde bir hastane inşa ettirdiği kaydına da rastlanmıştır."[218]

Hastaların Namazlarını da Düşündü

"Bezmiâlem Valide Sultan'ın yaptırdığı eserlerden biri de Gurebâ Hastanesi'nin yanında yaptırdığı ve hastane ile birlikte açılan 'Gurebâ Hastanesi Camii' veya 'Bezmiâlem Valide Sultan Camii'dir. Hastanenin bir birimi gibi tasarlanan cami kâgir olup dikdörtgen bir plan üzerine inşa edilmişti. Çatısı ve minberi ahşaptı. Giriş cephesinin sağ köşesinde kesme taştan yapılmış ince bir minare yer alıyordu.

Caddeye bakan avlunun giriş kapısında, metni Ziver Paşa'ya ait olan, 1843 (H.1261) tarihli talik kitabenin son beyti şöyledir:

'Eylesün Ziver cemâ'at tâmm târîhim pesend
Mâder-i şâh-ı cihân bu ma'bedi itdi bina'

Kitabenin hemen üzerinde Sultan Abdülmecid'in mermerden yapılmış tuğrası bulunmaktadır.

Caminin en önemli mimarî özelliği, yanındaki hastanenin içinden merdivenle çıkılan ve bir pencerenin arkasında hastaların da cemaate katılmalarına imkân veren 20 metre karelik üçüncü bir mahfilin bulunmasıdır.

Caminin hastane yanında inşa edilmesinin başlıca sebebi,

---

217 Suyun miktarını akışının kalınlığına göre değerlendiren eski ölçü sisteminde bir akarsu ölçü birimi. Lülenin sekizde biri…

218 Nuran Kara Pilehvarian, a.g.e., s.302.

hastane çalışanlarının, hasta sahipleriyle ziyaretçilerin ve durumu uygun olan hastaların namazlarını kılabilmelerine, özellikle de doktorların ve diğer sağlık personelinin Cuma namazlarını hastaneden uzaklaşmadan eda edebilmelerine imkân sağlamaktır."[219]

***

Bezmiâlem Valide Sultan'ın hayır eserlerinden biri de Yenibahçe'de inşa edilen hastane ile yanındaki cami için yaptırılan ve bu eserlerle birlikte hizmete açılan çeşmedir. 1930'de Sular İdaresi'ne devredilen ampir tarzındaki çeşmenin cephesi tamamen mermer kaplıdır, ortasında meşale şeklinde büyük yapraklı bir bitki motifi, yüksek kabartma olarak işlenmiştir.

"Metni Ziver Paşa'ya ait olan talik hatla yazılmış beş beyitlik kitabenin tarih beytinde şu ifade yer alır:

'Zîver itsün def'i illet nazmdan târîh-i tâm
Yapdı dilcû mâder-i Şah-ı zaman aynü'şşifâ' 1845 (h.1261)

Kitabenin üst kısmında üçgen şeklinde dekorlu bir bölümün içinde, etrafı güneş şualarıyla çevrili beyzî bir madalyonun ortasında, Sultan Abdülmecid'in tuğrası yer alır."[220]

Hastane, cami, çeşme ve hamamıyla yoksul ve kimsesiz halka hizmet amacıyla inşa edilen bu geniş külliyenin bânisi Bezmiâlem Valide Sultan, bu gayret ve faaliyetin içinde bulunduğu sırada yaşı 35 -40 civarındaydı.

Halkın Çocukları Nasıl Yetişiyorsa

Kaynaklarda, son dönem Osmanlı sarayının en takdire lâyık Valide Sultanı kabul edilen Bezmiâlem Valide Sultan'ın yaptırdığı vakıf binalar arasında, Osmanlı Devleti'nin ilk sivil lisesi olan

---

219 M.Hüdai Şentürk, "Gurebâ Hastanesi Camii", DİA. c. 14, İstanbul, 1996, s. 204-205.

220 R. Ekrem Koçu, "Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi", İstanbul Ans, c. 5, İstanbul, 1961, s. 2734.

Dârü'l Maarif de yer alır. Divanyolu'nda Sultan II. Mahmud Türbesi arkasındaki arsaya modern tarzda, iki katlı ve kâgir bir şekilde inşa edilen 'Valide Mektebi', yapı olarak devrinin modern eserlerinden biri olmasının dışında, plânı 'mektep' olarak çizilip yapılan ilk büyük binadır.

Mektebin kapısı üzerinde, ortasında Sultan Abdülmecid'in h.1266 (m.1850) tarihli tuğrası bulunan kitabesi, devrin ünlü şâiri Ziver Paşa'ya aittir. Kitabenin tarih beyti şöyledir:

'Virdi bak târîhe Ziver mısra'ayn bâb-ı fer
Kıldı îcâd mâder-i Şâh-ı cihân bu mektebi'[221]

"Binanın yanına, yine Valide Sultan tarafından tesis edilen ve 'Yeşil mektep' olarak isimlendirilen bir de sıbyan mektebi inşa edilmişti.[222]

Her iki mektep, 20 Nisan 1850'de devrin sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'nın bir nutku ile açıldı. Açılış merasiminde başta Sultan Abdülmecid olmak üzere bütün devlet ricali ve 40 kişilik Encümen-i Dâniş [223] azaları da hazır bulundu. Mektebin ilk talebeleri arasında padişahın çocukları Murat Efendi (V. Murat) ile Fâtıma Sultan da yer almaktaydı."[224]

Sultan Abdülmecid, çocuklarını sembolik olarak okula kaydettirerek, açılışta bulunan Mektepler Nazırı Kemal Paşa'ya çocuklarını ellerinden tutup götürerek:

"Aferin Kemal Efendi, iki dünyamıza hayırlı olan erkek ve kadın bilim tebaamızın yetişmesine gayretinizden dolayı size teşekkür ederim. Halkın çocuklarını nasıl yetiştiriyorsanız, benim çocuklarım da himmetinizle terbiye bekler." demiştir.[225]

---

221 Şentürk, a.g.e., s.33.
222 Günümüzde Cağaloğlu'ndaki Mustafa Reşit Paşa İlköğretim Okulu.
223 Bir çeşit'İlim Akademisi'.
224 Şentürk, a.g.e., s.25.
225 N.K. Pilehvarian, "B.V. Sultan'ın Eğitim Islahatlarındaki Rolü ve Valide Mektebi", Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim, İstanbul 1999, s.493.

Mektebin üst katında bir Hümayun dairesi olduğu bilinmektedir. Bu dairenin varlığı okul denetiminin Sultan'ın gözetiminde olacağını açıkça belirtmektedir.

Çağın Bilgileriyle Donanmış Memur

"Yaptırılan bu modern mektep, yeni dönemin eğlence ve ticaret merkezi olarak gelişen ve azınlık nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı Pera (Beyoğlu) yerine, İstanbul'un eski şehir dokusunun merkezinde yer almıştır. Valide Sultan'ın bu kararı, İstanbul halkına devletçe öngörülen yeniliklerin, yalnızca azınlıklara itibar kazandırmak maksadı gütmediğini, sınıf ayrıcalığı gözetmeden her Osmanlı vatandaşının istediği seviyeye yükselebileceğini anlatan bir göstergedir.

Bezmiâlem Valide Sultan, bu modern mektebin inşa ve donatım giderlerini bizzat temin etmiş, mektebin gelecekteki masraflarını karşılamak için onu vakıfları arasına dâhil etmişti.

Vakfiyede rüştiye olarak anılan 'Valide Mektebi', sonraları eğitim süresi dört yıla indirilecek olan rüştiyelerden sonra Dârülfünun'dan önceki bir ara kademe olarak - günümüzdeki karşılığıyla lise- düşünüldü. Burada devletin hedefi, açılacak dârülfünuna öğrenci, Saray ve Babıâli'ye çağın bilgileriyle donanmış memur yetiştirecek bir okul tesis etmekti."[226]

Valide Mektebi, rüştiye olarak hizmete açıldığında talebe sayısı 250 - 260 arasındaydı. Fakat okul, rüştiyenin üzerinde "Dârü'l-maarif" seviyeye çıkarılınca, imtihanla alınacak talebe sayısı 180 olarak tesbit edildi.[227]

Devrin gazetelerinden Takvim-i Vekâyi'nin bir haberinde; Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılan okulun açıldığı,

---

[226] Pilehvarian, a.g.e., s.490 - 491.
[227] Fodla Defteri, s.49.

binanın büyüklüğü ve ihtişamının herkesi hayran bıraktığı, burada fünun ve maarif derslerinin gösterileceği, mektebin Dârü'l-fünun'a hazırlık olacağı, Valide Mektebinde okuyanların resmî dairelere de alınacağı belirtildi. Ayrıca o yıl rüştiye mezunu bulunmadığından imtihanla öğrenci alınacağı, okulun ders programının hazırlanacak bir nizamname ile düzenleneceği, okulu bitirenlere "Meclis-i Maarif Diplomaması" verileceği, diploma alanların imtihan edilmeden Saray ve Babıâli kalemlerine kabul edilecekleri açıklanmıştı.[228]

İstanbul İnas (Kızlar) Sultanîsi

"Bezmiâlem Valide Sultan, bu mektep için zengin gelirli vakıflar bağışlamış; bu mektebin masraflarıyla burada vazife görecek hoca ve hademelerin maaşlarının kendi vakıflarından sağlanacak gelirlerden karşılanmasını şart koşmuş, ayrıca bir de litografya matbaası kurarak, mektebin ders kitaplarının burada basılmasını temin etmişti.

Valide Sultan, mektep bünyesinde kütüphane de yaptırarak, şahsına ait 546 cilt yazma ve basma kitabını buraya vakfetmişti.[229] Bu kıymetli kitaplar arasında Seyyid Mahmud'un tezhipli Kur'ân'ı Kerim'i, Hz. Ali hattı ile bir Kur'ân'ı Kerim, Yakûtî Musta'sımî'nin el yazısı ile bir cüz, Şeyh Hamdullah'ın el yazması ile Enam Suresi ve iki Kur'ân'ı Kerim gibi paha biçilmez eserler de bulunmaktadır.[230]

Mektebin üst katında padişaha mahsus Hünkâr Dairesi yer almaktaydı. Valide Sultan, bu mektebe ayrıca iki adet çalar saat vakfetmişti ki, bunlardan 'fanuslu nevresim' olanının, Hünkâr

---

228 Pilehvarian, a.g.e., s.492.

229 Hâlihazırda bu kitapların Bayezid Devlet Kütüphanesi'nde olduğu belirtilmektedir.

230 Ataseven, a.g.e., s.25.

Dairesi'ne, 'Mahfazalı tam kebir' olanının ise münasip bir yere konulmasını şart koşmuştu."[231]

Vakfiyeye konulan şartlardan, mektep kütüphanesinin Cuma günleri dışarıya da hizmet vermek üzere tasarlandığı anlaşılmaktadır.

Valide Mektebi, açıldıktan kısa bir süre sonra alınan bir kararla 'Dârü'l Maarif' adını almış, yirmi üç yıl sonra (1873) İstanbul'da ilk idadî açılmak istendiğinde, -binası ve mevkii uygun olduğundan- öğretim müfredatı ve personeli yenilenerek, İstanbul'un ilk idâdisi olmuştu. 1877'de eğitim hizmetine "Mekteb-i Mülkiye-yi Şâhâne" adı ile devam etti. 1914 yılında binaya 'İstanbul İnas (Kızlar) Sultânisi' taşındı.

Bezmiâlem Sultanisi, 1983 -84 öğretim yılında İstanbul Kız Lisesi'nin Almanca öğretim yapan Anadolu Lisesi'ne dönüştürülmesi sonucu, Cağaloğlu Anadolu Lisesi adını almıştır.

Osmanlı eğitim- öğretim tarihinde önemli bir adım olan Valide Mektebi, günümüzde de kurucusunun düşüncesine uygun bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir.

Muvakkithane Yola Feda Edildi

Bezmiâlem Valide Sultan, nefsini dünya hırslarına kaptırmayarak, devletin kendisine tahsis ettiği parayı sürekli olarak hayır işlerine harcamıştır. Onun yaptırdığı vakıf eserlerinden biri de Boğaz'ın Rumeli kıyısında, Kabataş'la Beşiktaş arasında yükselen "Bezmiâlem Valide Sultan Camii"dir. Dolmabahçe Sarayı'nın Saat Kulesi'ne bakan avlu kapısının tam karşısına düştüğü için, yapıldığı günden beri "Dolmabahçe Camii" adıyla anılmıştır. Artık yerinde yeller esen avlu kapısının üzerindeki kitabeye göre, inşasına h.1270 yılında (m.1853) başlanmıştı.

Valide Sultan, eserinin ikmalini dünya gözüyle göremeden

---

[231] Şentürk, a.g.e., s.31.

vefat etmiş (2 Mayıs 1853); bu zarif mabet, oğlu Sultan Abdülmecid tarafından tamamlanarak 23 Mart 1855'te bir Cuma merasimi sonrasında ibadete açılmıştı.[232]

Eserin mimarı, dönemin birçok eserinde imzası bulunan Ermeni asıllı mimar Nigoğos Balyan'dır.(ö.1858)[233]

***

Cami ve çevresinin bulunduğu saha bir koy halindeyken, Sultan I. Ahmed zamanında toprakla doldurulduğundan (1614), bu semte Dolmabahçe denilmişti. Caminin bulunduğu alan o zamanlar "Kara Bâli Bahçesi" ismiyle bilinirdi.

***

"Cami deniz kenarında ve geniş bir avlunun ortasında yapıldı. Dört kapılı bir duvarla çevrili olan avlunun, "Dolmabahçe Sarayı Saat Kulesi" tarafındaki kapısının üzerinde dört beyitlik manzum bir kitabe yer alıyordu. Bu kitabenin metni Ziver Paşa'ya, hattı ise Hattat Ali Haydar Efendi'ye aitti.

Talik hatla yazılı mermer kitabenin tarih beyti şöyleydi:

'Ezân vakt-i târîh oldu Zîver sît-i evc üzre
Bu ma'bed oldı câmi Valide Sultanın âsârın' 1270"[234]

1948 yılında Dolmabahçe Stadyumu'nun inşası sırasında, Dolmabahçe caddesi ve meydanı açılırken, cami avlusunun büyük kısmı yola ve meydana eklenmiş; avlunun çevre duvarı ile cümle kapıları ve bazı birimleri ortadan kaldırılmış, bu faaliyet sırasında Kara Bâli Usta'nın mezarı da nakledilmiş, tarih kitabesi de kıble duvarının önüne konulmuştu.[235]

Dolmabahçe Camii'nin, önündeki Hünkâr Kasrı ile birlikte

---

[232] Valide Sultan vefat ettiği günlerde caminin henüz duvarları inşa edilmekteydi.
[233] Pars Tuğlacı, "Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma dönemi ve Balyan Ailesi", İstanbul, 1981, s.62.
[234] R.E. Koçu, "Dolmabağçe Camii", İstanbul Ans, c.9, İst. 1968, s.4672.
[235] Şentürk, a.g.e., s.34.

sergilediği bugünkü durum, binanın orijinal görünümünü yansıtmamaktadır. Eserin, ampir üslubundaki sekizgen plânlı ve kubbeli muvakkithanesi [236] de - Âsâr-ı Âtikâ Encümeni'nin [237] muhalefetine rağmen- yine meydan düzenlenme çalışmaları esnasında cadde üzerindeki yerinden kaldırılarak, camiin kıble duvarının sol köşesine nakledilmişti.[238]

Dolmabahçe Camii Müze Yapıldı

Valide Camii'nin, kare plân üzerinde yükselen duvarları büyük bir kubbe ile örtülmüştü. Kubbenin ağırlığını ve duvarların yanlara açılmasını köşelerde bulunan dikdörtgen şeklindeki yüksek ağırlık kuleleri önlüyordu. Camiin son cemaat mahallinin yerine, at nalı şeklinde iki katlı bir 'Hünkâr Kasrı' inşa edilmişti. Adeta küçük bir saray intibaı veren bu binanın, biri cephede cami ile ortak, diğer ikisi ise iki yanda olmak üzere üç kapısı bulunuyordu. Camiin birer şerefeli, korent sütunlarını andıran ve gövdeleri yivli iki zarif minaresi, bu kasrın içinden ve iki ucundan yükseliyor, caminin ibadet alanına kasrın girişinden geçilerek giriliyordu. [239]

Caminin zemini iri kırmızı tuğlalarla döşenmiş, iç mekânı gayet zarif kalem işleri, yağlıboya nakışlarla süslenmişti. Mihrabı, minber ve vaaz kürsüsü kırmızı - beyaz somaki mermerden yapılmıştı. Kubbenin gövdesinden sarkan muhteşem avizesi, İtalyan Kraliçesi Viktorya tarafından hediye edilmişti.[240]

Dolmabahçe Camii, mimârîde Batı akımlarının en yoğun biçimde etkisini gösterdiği bir dönemde inşa edilmişti. Bu dönemin

---

[236] Genellikle büyük camilerin bitişiğinde bulunan ve içinde vazifeli memurlar tarafından ayarlanmış saatlerin yer aldığı bina.
[237] Eski Eserler Komisyonu
[238] Selda Ertuğrul, "Dolmabahçe Camii", c.9, DİA, İstanbul, 1994, s.503.
[239] Koçu, a.g.e., s.4672.
[240] Şentürk, a.g.e., s.36.

en önemli karakteri, mimârîye eklektik (karma) yaklaşımın hâkim oluşu ve Batılı unsurların herhangi bir kurala bağlı olmaksızın sınırsızca ve yer yer Osmanlı ve İslâm unsurları ile karıştırılarak kullanılmasıydı. Bu cami, ait olduğu dönemin genel yaklaşımını ve sanat zevkini bütünüyle yansıtan tipik bir örnek olmuştu.[241]

Caminin giriş kısmının iki yanına uzanan muhteşem Hünkâr Kasrı ile asıl ibadet alanı 1948 ila1961 yılları arasında (tam on üç yıl) Deniz Müzesi olarak kullanılmış, müzenin 1961'de Beşiktaş'taki bugünkü binasına taşınması üzerine, restore edilerek 1966 Ramazan'ında tekrar ibadete açılmıştı. Mabedin restorasyonu beş yıl sürmüştü.[242]

Valide Sultan Köprüsü

"Galata ve İstanbul'un günden güne gelişmesi, nüfusun artması ve imar faaliyetlerinin çoğalması sonucu, Eminönü ile Karaköy arasında bir bağlantının tesis edilmesi artık zaruri bir ihtiyaç halini almıştı. Sonunda Sultan II. Mahmud, 3 Eylül 1836 yılında Unkapanı ile Azapkapı arasında sallar üzerinde yüzen ahşap bir köprü inşa ettirdi.

Sonraları bu köprünün artan ihtiyacı karşılayamaması üzerine Bezmiâlem Valide Sultan, ikinci bir köprünün inşasının lüzumunu kavrayarak – bugünkü köprünün bulunduğu yerde – ahşap dubalar üzerinde yüzen bir köprü yaptırdı (1844)."[243]

Tersanede inşa edilen bu köprü, açık denize yakınlığı sebebiyle fırtına ve dalgalara fazlaca maruz kalacağından sallar üzerinde değil, kalın direk ve balatalarla sağlam dubalar üzerinde yapılmıştı. Kitabesinden anlaşıldığına göre, 18 yıl hizmet veren bu köprüyü Sultan Abdülmecid yaptırmış, Valide Sultan ise köprünün yapılmasına önayak olmuştu.

---

241 Ertuğrul, a.g.e., s.502.
242 Şentürk, a.g.e., s.35.
243 Mehmed Râif, Mir'at-ı İstanbul, c.1, s.469.

Babası Oğluna Bağ Bağışlamış

Bezmiâlem Valide Sultan'ın yaptırmış veya onarmış olduğu hayır eserleri arasında çeşme ve sebiller önemli yer tutar. Bunlardan tesbit edilebilenlerin çoğu İstanbul'da, diğerleri ise Mersin, Medine-i Münevvere ve Kerbelâ'dadır.

İstanbul'da yaptırdığı çeşmelerin en önemlisi Beşiktaş Maçka'daki meydan çeşmesidir. Bu abidevî esere izafeten, çeşmenin bulunduğu semte "Valide Çeşmesi" denilmektedir. Diğerleri ise şöyle sıralanabilir: Silivrikapı Uzun Yusuf mahallesinde ve Bâlâ Tekkesi yakınında bulunan iki adet Bezmiâlem Çeşmesi, Sultanahmet'te Üçler Çeşmesi, Topkapı'da Bezmiâlem Çeşmesi, Beşiktaş Cihannüma Mahallesi'ndeki çeşme ile Yıldız'daki Bezmiâlem Çeşmesi, Kasımpaşa'da Bezmiâlem Çeşmesi, Galata Kulesi yakınında mimârî ve sanat yönünden devrinin bir şaheseri sayılan ve taş oymacılığının en güzel örneklerinden kabul edilen Bereketzâde Çeşmesi, Tarabya'daki Bezmiâlem Çeşmesi, Alibeyköyü'ndeki Bezmiâlem Çeşmesi, Medine'de iki adet Bezmiâlem Sebili, Kerbelâ'da Bezmiâlem Sebili.

***

"Bezmiâlem Valide Sultan'ın, Şam'da kurduğu bir vakfın vakfiyesinde: 'Şam'ın tatlı suyu Haremeyn'e taşınacak. Hacca gelen huccaca Şam'ın tatlı suyu içirilecek.' denilmektedir.

Su, uçakla veya trenle değil, develerle taşınacaktır!

Ne kadar geniş muhtevalı bir hizmet ufku!
İşte insanlığa İslâm'ın lütfettiği bir insan tarifi…"[244]

***

Valide Sultan ayrıca, İstanbul'daki Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi için tanzim ettiği h.1263 (1847) tarihli on ikinci

---

[244] O.Nuri Topbaş, "İslâm Şahsiyeti", Yüzakı Dergisi, İst. 2008, s.40, s.38.

vakfiyesinde, Terkos Gölü ve civarını iki yüz akçeye satın alıp vakfettiğini açıkça ifade etmektedir. Vakfiyede Terkos Gölü'nün Valide Sultan'ın vakfi olduğu kati olarak tevsik olunmasına rağmen; göl, 1826'da çıkarılan sular kanunu ile belediyeye devredildi.

1962 yılında İstanbul Sular İdaresi Gurebâ Hastanesi'nin su borcu olarak yüz küsur bin lira tahakkuk ettirmiş, bunun üzerine konu mahkemeye intikal etmiş, sonunda 1987'de hastaneye ücretsiz su verilmesi kararına varılmıştı.[245]

Yâni; 'Babası oğluna bir bağ bağışlamış, oğlu babasına bir salkım üzüm vermemiş' misâli…

Siz Tıbbın Gereğini Yapın

Din ve tarikat erbabını gözetmeyi, başta Yahya Efendi Dergâhı olmak üzere birçok tekke ve dergâha büyük ölçüde bağışlarda bulunmayı ihmal etmeyen Bezmiâlem Valide Sultan, 1845 yılında henüz 35 gibi çok genç bir yaşta iken teşhisi konulamayan ciddi bir hastalığa yakalandı. Oğlu Sultan Abdülmecid, özel doktoru Spitzer'i annesinin tedavisi ile görevlendirdi. O günden sonra Valide Sultan, Dr. Spitzer tarafından tedavi edilmeye ve bu hekimin bizzat hazırladığı ilaçları kullanmaya başladı.

"Bir defasında Dr. Spitzer, padişahın son derece kederli olduğunu görünce, hastalığın neticesinden korkmuş ve hastayı tedavi mesuliyetinden affedilmesi hususunda Sultan'a yalvarmıştı. Bunun üzerine Padişah:

"Sizce nasıl münasip görüyorsanız, öyle tedavi edin. Eğer validem ölümden kurtulursa, bu sadece Allah'ın (c.c.) emriyle olur; fakat ecelin vakt ü saati gelmiş ise sizin ustalığınızın hiçbir hükmü olmaz…" demişti." [246]

Valide Sultan'ın ilaçla tedavisi bir süre devam etti ve olumlu

---

[245] Asaf Ataseven, a.g.e., s.203 – 204.
[246] Şentürk, a.g.e., s.9.

sonuç alındı. Bu haber, ülkede büyük bir sevinçle karşılandı. Sultan Abdülmecid, annesini tedavi eden Dr. Spitzer'e taltif ve ihsanlarda bulundu. Ancak bu sevinç uzun sürmedi. Hastalık bir sene geçmeden yeniden ortaya çıktı. Bunun üzerine Valide Sultan, kaplıca tedavisi için 1849 Nisan'ında bazı kadınefendiler ve cariyelerle birlikte Yalova'ya gitti. Bu tedavi, Bezmiâlem Valide Sultan'ın bir müddet için yeniden sıhhat bulmasını temin ettiyse de çaresiz hastalık bir türlü yakasını bırakmıyordu.[247]

Hayatını hayır ve hasenata adayan bu akıllı, şefkatli ve cömert Sultan, 2 Mayıs 1853 (23 Recep 1269) gecesi henüz genç sayılabilecek bir yaşta (43) Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayun'unda ebedî âleme intikal etti. Sultan Abdülmecid, validesi için büyük bir cenaze merasimi tertip ettirdi. Annesinin ruhunu şad etmek için 79 bin kuruş para dağıttı.

Bezmiâlem Valide, yaklaşık 14 yıl 'Valide Sultan ve Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat' unvanı taşıdıktan sonra halkın gözyaşları arasında Divanyolu'ndaki Sultan II. Mahmud Türbesi'ne, sevgili zevcesinin yanına defnolundu.

Valide Sultan'ın bazı şahsi eşyaları, Gurebâ Hastanesi'ndeki kendisine ayrılan bir odada muhafaza edilmekte; sedef kakmalı çalışma masasıyla tuvalet masası, bir kanepe, iki sandalye, bir mangal, bir saat ve Valide Sultan'a ait mühür, hastane bünyesindeki 'Bezmiâlem Valide Sultan müzesi' olarak düzenlenen bir odada sergilenmektedir.[248]

---

[247] Kaynaklarda, hangi hastalığa yakalandığı konusunda bilgi yoktur.
[248] Ataseven, a.g.e., s.25.

Bu dindar ve merhametli Sultan, memleketin çeşitli yerlerinde cami, çeşme, sebil, hastane, sıbyan mektebi yaptırarak hayırda yarıştı. Aksaray Valide Camii ile Pertevniyal Lisesi ve en bilinen vakıf eserlerindendir. Medine'de yaptırdığı "Kadınlar Hastanesi" çağının en mükemmel sağlık kuruluşları arasındaydı.

PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN

1810 -11 yıllarında doğduğu tahmin edilen Pertevniyal Valide Sultan, Çerkez kabilelerinden birine mensup bir ailedendi. O tarihte, Sultan II. Mahmud'un, Rusçuk yârânı Alemdar Mustafa Paşa'nın desteğiyle ağabeyi Sultan Mustafa'nın yerine Osmanlı tahtına cülusunun üzerinden henüz bir iki sene geçmişti (28 Temmuz 1808).

Pertevniyal Valide Sultan, hünkârın kız kardeşi Esma Sultan tarafından esir pazarından satın alınarak yetiştirildi ve Harem-i Hümayun'a takdim olundu. Güzelliği ve zekâsıyla kısa zamanda herkesin dikkatini üzerine çeken bu küçük cariye, 16 yaşına geldiğinde Sultan II. Mahmud'un gözdeleri arasına girmeyi başardı (1826).

O tarihlerde, 'Nizam-ı Cedit' tipi bir denemeye girişilmiş, 'Eşkinci' namı ile yeni bir askeri teşkilatın kurulmasına başlanmıştı. Yeniçeriler bu yeni oluşumdan memnun olmamışlardı. Bunun üzerine yeniçerilere çok sert müdahale edilmiş, topçu ve humbaracı ocaklarının da katıldığı büyük bir harekâtla, Atmeydanı ve Şehzadebaşı'ndaki yeniçeri kışlaları yıkılmış, Ağa Kapısı (Yeniçeri Kumandanlığı) lağvedilerek, "Meşihat Dairesi" yapılmıştı. Yeniçeri askeri kâh kılıç zoru, kâh idamlarla tenkile tabi tutuldu.

***

8 Şubat 1830'da, Sultan II. Mahmud'un, ikinci ikbali Pertevniyal Valide Sultan'dan, Abdülaziz adı verilen ikinci bir şehzadesi dünyaya geldi. Mübarek Berat gecesi doğan bu şehzade bilahare Osmanlı tahtına çıkacak, gerileme tarihimizin en büyük hükümdarlarından biri olacak, fakat gayet feci bir komplo ile hayata veda edecektir.[249]

Bu gelişme üzerine beşinci Kadın Efendiliğe yükselen Pertevniyal Valide Sultan, eşi Sultan II. Mahmud'un 31 sene süren acı ve ıstırap dolu saltanatının ardından, ince hastalıktan ahirete göçmesi üzerine 29 yaşında iken dul kaldı.

Osmanlı tahtına, pek çok hayır eserinin sahibi Bezmiâlem Valide Sultan'ın oğlu Sultan Abdülmecid geçti. 17 yaşındaki yeni hükümdar zayıf bünyeli, hassas ruhlu bir gençti. Tahta geçtiğinde içerde ve dışarıda büyük bir sevinçle alkışlanmış, yumuşak mizacı dolayısıyla birçok seneler sevimli bir hükümdar olarak nüfuz ve itibarını korumuştu. Ancak tarih kendisini nazik ve bilgili olmasına rağmen, kararsız bir padişah olarak vasıflandırır.

Abdülmecid, Gülhane ve Islahat fermanlarıyla başlayan ve gittikçe hızlanan yabancı müdahalesine karşı duramamış, Batılılara sempati duyduğunu göstermek için, onların hoşlandığı tarzda görünmek istemiş, kendi halkını küstürmemek için de elinden geleni yapmaya gayret etmiştir. [250]

Henüz 39 yaşındaki sultan, Lübnan olaylarının sonuca bağlanmasından kısa bir müddet sonra, babası gibi yakalandığı ince hastalıktan kurtulamayarak 25 Haziran 1861'de vefat etti.

Allah (c.c.), Vükelâ Eline Bırakmasın

Ağabeyi Sultan Abdülmecid'in genç denecek yaşta vefatı üzerine, Osmanlı tahtına 32 yaşındaki Sultan Abdülaziz geçti.

---

[249] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.3, s. 214.
[250] Aksun, a.g.e., s.415.

Yeni hükümdar itinalı bir tahsil görmüştü, edebi ve milli kültürü çok genişti. Ağabeyinin batı müziği merakına karşı, millî musikimize bağlıydı. Güftelerini bizzat yazıp bestelediği zarif eserleri vardı.

Osmanlı devletinin, batılı devletlerin vesayetinden kurtulabilmesi ve devletlerarası dengeler karşısında varlığını koruyabilmesi için tek çarenin, çok kuvvetli bir ordu ve donanmaya sahip olunması gerektiğine, şehzadeliği zamanından beri inanıyordu. Onun için daha cülusunun başında Rıza Paşa'ya, "Beni işe alıştırın, ben gemi teçhizi ve asker tertibiyle meşgul olmak isterim." diyordu.

Yeni Sultan, muhafazakâr halk kitlelerince ilk Osmanlı padişahlarına benzetilerek, coşkun bir ümitle seviliyordu. Son devirde yetişen en büyük tarihçi ve hukukçularımızdan Ahmet Cevdet Paşa, "Sultan Abdülaziz Hazretlerinin cülusu, ammeye mucib-i memnuniyet oldu (halkın memnuniyetine vesile oldu), diye yazacaktı.

Akıllı, tedbirli, şefkatli, cömert ve son derece dinine bağlı bir hanım olan Pertevniyal Sultan, oğlunun saltanatıyla birlikte 51 yaşında 'Valide Sultan' oldu. Bu tarihten itibaren yazdığı mektuplara, 'İsmetlü Valide Sultan' ya da 'Mehd-i Ulya-yı Saltanat' diye imza koymaya başlamıştı. Oğlu Sultan Abdülaziz'den 'Şevketlü Nur-i Aynım, Aslanım Hazretleri' diye söz ediyordu.

Oğlunun cülusu sırasında, kethüdası Tahir Paşazâde Hüseyin Hasip Bey vasıtasıyla Fuat Paşa'ya:

"Oğlumda istidat ve gayret vardır. Ancak yeni cülus etmekle, umur-ı devlete lâyığı ile vâkıf değildir. Kendisine tevdi ederim, onu halleri malum olan vükelânın ellerine bırakmasın. Devlet ve milletin menâfisine hizmet edebilecek cihetlere sevk etsin!" diyerek gönderdiği haber, onun zeki ve akıllı bir kadın olduğunu göstermektedir.[251]

---

[251] İ. Parmaksızoğlu, "Pertevniyal Valide Sultan", Türk Ansiklopedisi, c. 26, Ankara, 1977, s. 478.

Şehrin İşlek Yerindeki Cami

Osmanlı saray hanımlarının en takdire şayan tarafları pek çok hayır eseri yaptırmış olmalarıdır. Bu bakımdan Pertevniyal Sultan da Osmanlı Hanım sultanlarının önde gelenleri arasındadır. Valide Sultan, çok sayıda hayır eseri yaptırmıştır ki, bunların başında Aksaray'daki Valide Sultan camii, sıbyan mektebi, türbesi ve sebili gelmektedir.

Valide Sultan, 1871 yılında şehrin en işlek yerinde, çok beğendiği Ortaköy Camii'nin üslubunda bir külliye yaptırmayı arzu etmiş, bu hayırlı teşebbüs için Aksaray'da Kâtip Çelebi adıyla anılan eski ve harap bir mescidin [252] bulunduğu yer uygun görülmüştü. Gereken istimlâk yapılarak külliyenin inşasına hemen başlandı. Caminin mimârı İtalyan Montani, kalfası ise Serkis Balyan'dı. Külliye cami, çeşme, muvakkithane, kütüphane ve sıbyan mektebinden meydana geliyordu. Caminin temeli, devlet ileri gelenlerinin, din âlimlerinin ve halkın katılımıyla düzenlenen büyük bir törenle atıldı. Pertevniyal Sultan, temel atma törenini meydanı gören ahşap bir evin penceresinden takip etti.

***

Caminin üslubu, Çırağan sarayında olduğu gibi Gotik tarzından Hint mimârîsine kadar, Türk mimârî üslubu da dâhil olmak üzere çeşitli mimârî üslupların karışımından meydana gelir. Kare planlı olan caminin dört köşesinde Hint mimârîsini andıran birer kule bulunur.[253]

Kubbe, on iki cepheli ve on iki pencereli yüksek bir kasnağa oturtulmuştur. Minareleri Ortaköy Camii'nin minarelerine

---

252 1871 yılında burada bulunan mescit, 1768 yılında Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın kâtibi Hacı Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştı; 'Hacı Mustafa Efendi Camii' diye bilinen bu mescit, o tarihte harap bir haldeydi.

253 TDV. Fatih Şb, Fâtih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler, İst. 1991, s. 189.

benzetilmiş, ancak bu cami daha büyük olduğu için biraz daha kalın tutulmuştur. Caminin gerek dış kapıları, gerek minare ve duvarları üzerindeki mermer işçiliği, Osmanlı taş oymacılığının en nadide örneklerindendir.

Suları Akmayan Çeşmeler

Caminin orta avlu kapısının iki yanına zarif çeşmeler inşa edildi. Çeşmelerin mermer cepheleri sütunlarla süslendi, oyma kemerleri üzerine kabartma süslemeler eklendi. İkisi sağda ve ikisi solda yer alan ve suları akmayan bu dört çeşmenin, ikişer beyitten meydana gelen dört ayrı kitabesi vardır.

Birinin tarih beyti şöyledir:

'Abdi insan cuy-i Saffet söyledi tarihini
Yaptı âlâ çeşme-i nev valide Pertevniyal' (1871)

Valide Sultan'ın, bu çeşmelerin dışında, 1867'de caminin avlu kapısının sol tarafına inşa ettirdiği ve suyu şimdi akmayan bir başka çeşme ise, meydanın tanzimi sırasında çukurda kalmış, önü duvarla kapatılmıştı (!)

İki satırdan meydana gelen bu kitabenin tarih beyti şöyledir:

'Selâsetle dedim Saffet bu câri hayra nev tarih
Durur cümle akan sular bu ayni Muht-i Ulyaya'[254]

Pertevniyal Valide Sultan İstanbul'un çeşitli yerlerine başka çeşmeler de yaptırdı. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır: 1814'te Karagümrük Pazar Meydanı arkasında Pertevniyal Valide Sultan Meydan Çeşmesi, 1856'da Eyüp civarında Defterdar iskelesi yanında Yavedut Camii sırasında Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi. Ayrıca vefatından sonra 1907'de Şehremini'nde Gureba

---

[254] Pars Tuğlacı, Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İstanbul, 1981, s.234.

hastanesine giden yolun sol tarafında[255] Pertevniyal Valide Sultan Çeşmesi yaptırıldı.[256]

Pertevniyal Lisesi'nin Bânisi

Pertevniyal Valide Sultan, bundan başka dört de sebil yaptırmış, Yeni Mevlevîhâne kapısında medfun bulunan Ebubekir Çelebi Türbesi'ne de vakıflarda bulunmuş, bundan başka Beşiktaş'taki Yahya Efendi Türbesi'ni yeniden tamir ettirmişti. Türbenin tamirine Şâir Hayri Efendi şu tarihi düşürmüştü:

'Hayrı geldiler yediler dediler tarihini
Etti bu bâb-ı şerifi Valide Sultan bina' (H.1290)

Pertevniyal Valide Sultan, adına yaptırdığı Aksaray'daki camisine bitişik olarak bir de kütüphane inşa ettirmişti. Bu vakıf kütüphanenin nefis cilt, hat ve tezhip örneklerinden meydana gelen 886 adet[257] benzersiz yazmalar ve basılı eserler, 1945 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne devredilmiş; kütüphane mekânı ara duvar kaldırılarak camiye ilave edilmişti.[258]

***

Valide Sultan, caminin yanına eşi Sultan II. Mahmud adına bir de sıbyan mektebi, -'Mahmudiye Mektebi- yaptırdı. Bu mektep iki katlıydı, alt katı "Mekteb- Sıbyan" üst katı "Rüştiye"[259] olarak inşa edilmişti. Bina, 1911'deki "Aksaray Yangını" sırasında yanarak kullanılamaz hale geldi. Bunun üzerine öğretime bir süre Sineklibakkal'daki bir konakta devam edildi. 1930'da, mütevelli Osman Bey tarafından, betonarme olarak 17 derslik bir ortaokul halinde yeniden yaptırıldı. Kısa bir süre sonra liseye

---

[255] Bu çeşme, Gureba Hastanesi inşaat sahası içerisindedir.
[256] Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1985, s.125.
[257] Farklı kaynaklarda eser sayısı, 1055 olarak da belirtilir.
[258] TDV. Fatih Şb, Fâtih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler, İst. 1991, s.264.
[259] Orta derecede eğitim kurumu, orta mektep veya ortaokul.

çevrilen bu okula Bakanlar Kurulu kararıyla Pertevniyal Lisesi adı verildi.[260]

***

Valide Sultan'ın, Aksaray'daki camisinin kıble tarafında neo-klasik tarzda inşa ettirdiği, üç ayrı odadan oluşan türbe de İtalyan Mimar Montani'nin eseridir. Türbe ile muvakkithane, yol genişletilmesi dolayısıyla 1953 yılında yerinden kaldırılarak caminin avlusuna taşınmıştı.

***

19. Yüzyıl ortalarından itibaren Beyoğlu hinterlandı genişlerken, o zamana kadar meskûn olmayan Maçka'ya da çeşitli binalar inşa edildi. Bu arada Sultan Abdülaziz tarafından bir "Silâhhane" yaptırıldı (1873). Maçka Silâhhanesi'nin açılışı 5 Mart günü bizzat Pertevniyal Valide Sultan tarafından gerçekleştirildi.[261]

Aziziye Camiini İhya Etti

"Pertevniyal Valide Sultan'ın vakıf hizmetlerinden birisi de Konya'da 'Yüksek Cami' adıyla bilinen mabedi ihya etmesidir. Mevlâna Dergâhı'nın batısında, Bezirgânlar Hanı diye bilinen yerde önceleri Sultan IV. Mehmed'in kızlarından Hatice Sultan'ın eşi Musahip Mustafa Paşa tarafından yaptırılan (1676) ve altında dükkânlar bulunduğu için 'Yüksek Cami' diye adlandırılan bir mabet bulunuyordu. Bu cami, yapımından 191 yıl sonra 1867'de geçirdiği bir yangın neticesinde yanarak kullanılamaz hale gelmişti. Caminin inşasına bundan beş yıl sonra 1872'de, Sultan Abdülaziz'le annesi Pertevniyal

260 İ. Parmaksızoğlu, "Pertevniyal Valide Sultan", Türk Ansiklopedisi, c.26, Ankara, 1977, s.479.

261 Pars Tuğlacı, Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İstanbul, 1981, s.322.

Valide Sultan'ın büyük maddi yardımları sağlanarak yeniden başlandı.

Birkaç yılda tamamlanarak yeniden ibadete açılan cami tamamen kesme taştan yapılmıştı. Caminin bir özelliği avlusunun olmayışıdır, ayrıca şadırvanlar minare kürsülerine bitişiktir. Yivli gövdeli çifte minaresi, oranları ve şerefe biçimleri bakımından klâsik Türk minarelerinden farklıdır."[262]

Medine-i Münevvere'de 'Kadınlar Hastanesi'

"Pertevniyal Valide Sultan'ın önemli hizmetlerinden birisi de 'Ebniyye-yi Hayriyye' olarak bilinen vakıf bir hastane inşa ettirmeye karar vermesidir. Medine-i Münevvere'de yaptırılan hastane ile ilgili plan ve raporlarda tarih kaydı bulunmamakla birlikte, tesbit edilen diğer belgelerin tarihleri bize yeterli bilgiyi vermektedir. Meselâ, hastanenin inşasında kullanılmak üzere Mekteb-i Sanayi fabrikasında imal olunarak teslim edilen malzemeye ait bir zimmet pusulasındaki tarih 1875'tir.

Mevcut kaynaklardan, 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip şehit edilmesi sonrasında valide sultanlıktan uzaklaşmak mecburiyetinde kalan Pertevniyal Sultan'ın, her şeye rağmen hastane inşaatına devam ettiğini öğrenmekteyiz."[263]

***

Valide Sultan'ın tanzim ettiği rapora göre, hastane bazı yönleriyle, özellikle plan bakımından diğer darüşşifalardan farklı olacaktı. Üç katlı olarak planlanan hastanenin sadece kadınlara hizmet vermesi hedeflenmişti.

Rapor metninde; adı geçen hastanede tedavi edilecek hasta kadınların, düşkün ve fakir olmaları sebebiyle, tedavi ve

---

262 Semavi Eyice, "Aziziye Camii", DİA. c.4, İst. 1991, s.347.

263 Doç. Dr. Nil Sarı, "Pertevniyal Valide Sultan'ın Medine-i Münevvere'de yaptırdığı Hastane", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Ankara 1992, s.64.

bakımlarının en mükemmel şekilde yapılması, en uygun şartlarda rahat ettirilmesi ve namahrem olmaları dolayısıyla, hastanenin plan ve tertibinin buna göre yapılacağı belirtilmişti.

Hastanede hekim, idari personel, harem ağaları, eczacı, aşçı, kapıcı ve benzeri işlerde çalıştırılmak üzere 48 erkeğin işe alınması gerekli görülmüş, bunların da yaşlı, namuslu, dürüst ve bilgili kişiler arasından seçilmesine dikkat edilmesi öngörülmüştü. Buna göre, hastane binasının dışında hekimler, müdür ve harem ağalarına mahsus odalarla; mutfak, eczane ve hizmetçi koğuşlarını içine alan küçük bir dairenin inşa edilmesi planlanmıştı.

Hizmetçi, çamaşırcı, ebe ve ebe muavini gibi kadın personel ise hastane binasında kendilerine ayrılan özel bir bölümde ikamet edebilecektir. Ancak, her kim olursa olsun hiçbir erkek, yanında bir haremağası olmadan bu bölüme giremeyecektir. Harem ağalarının görevi de yalnız iç daireye giren hekimlerle beraber bulunmaktan ibaret olacaktır.

Hastanenin içinde yüksek tavanlı, havadar 37 hasta koğuşu ile çamaşırhane, hamam ve bir takım hizmetçi odaları inşa edileceği, 400 adet hasta yatağını içine alan büyük dairenin koğuşlarından 25'inin 15'er, 5'inin 3'er, 3'ünün 2'şer ve 4'ünün birer yatak alacak büyüklükte yapılacağı ifade edilmişti.

Kaloriferle Isıtılan Çağdaş Bir Hastane

Benzeri hastanelerde o güne kadar kullanılmakta olan mangal, sabit ve sabit olmayan sobalarla oda sıcaklığının aynı seviyede bulundurulamayacağı, bu durumun hastaya zarar verdiği, ayrıca çok da masraflı olduğu belirtilmişti. Bu sebeple hastaneye, Avrupa'da "kalorifer" adı verilen "külhan"dan bir tane yaptırılarak, bütün koğuş ve odalarla divanhane ve avluların istenilen derecede ısıtılması, böylece hastaların çabuk iyileşmesinin

sağlanması düşünülmüştü. Bu tarz ısıtma ile senelik odun ve kömür masrafının daha az olacağı, ısınma maliyetlerin düşeceği, ayrıca bu uygulamayla ülkeye örnek bir hayır kurumu kazandırılacağı kaydedilmişti.[264]

Hastanın Geleceği de Düşünüldü

Hastanenin idaresi için, Pertevniyal Valide Sultan'ın tahsis ettiği gelirin hastane sandığında toplanması ve yapılan masraflardan artan para ile demirbaş eşyadan eskiyenlerin yenilenmesi ve onarımı düşünülmüştü.

Raporda, hastanede tedavi edilerek sağlığına kavuşmuş düşkün ve fakirlerin hemen taburcu edilmemeleri, kısa zamanda yeniden hasta ve muhtaç duruma düşmemeleri için, güç toplayana kadar bir süre daha hastanede alıkonmaları plânlanmıştı. Bu müddet zarfında kendilerini dikiş dikmek, keten işlemek gibi hafif işlerle oyalayarak, hem beden zayıflıklarını toplamaları, hem de meşgul oldukları günlerin yevmiye ve ücretlerini almaları sağlanarak, taburcu olduklarında maddi bakımdan rahat etmeleri hesaplanmıştı.[265]

Valide Sultan'ın raporunda, bu hayırlı hizmetin ebedi olması için, hastane giderlerini karşılamak üzere tahsis edilen ek binaların iyi bir şekilde korunmasının önemi üzerinde de durulmuş, bunun şartnamedeki maddelerin ve şer'i hükümlerin doğru bir şekilde yerine getirilmesiyle mümkün olabileceği belirtilmişti.

***

Hayırsever bir hanım olan Valide Sultan'ın büyük ulvi hedef ve gayelerle inşa etmeye muvaffak olduğu bu kadın hastanesi bugün maalesef yıkılarak ortadan kaybolmuştur. Ayrıca

---

264 Sarı, a.g.e., s.66.
265 Sarı, a.g.e., s.67.

Medine'nin kuzey bölgesinde, Harem-i Şerif'in içinde 'Havş-ı Kebir' denilen yerde bulunan vakıf akarlarının da yine yıkılarak ortadan kalktığı bilinmektedir.

***

Pertevniyal Valide Sultan, Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri Mehmet Paşa tarafından H.980'de yaptırılan ve 'Gureba Hastanesi' adıyla bilinen hastanenin tamirine de büyük çaba harcamış, yıkılan yerlerini onarmış, hastane için gerekli ecza ve cihazları yeniden tahsis etmiş, hekim, eczacı ve hademe sayısını arttırmış, ayrıca hastaneye bir de eczane inşa ettirmişti.[266]

Görülüyor ki Valide Sultan, Medine-i Münevvere'de sadece kadınların istifadesi için 400 yataklı, kaloriferle ısıtılan, modern ve büyük bir vakıf hastane yaptırarak örnek bir hayırsever, numune-i imtisal bir Türk kadını olduğunu göstermişti. Öyle ki, oğlu Sultan Abdülaziz'in feci şekilde öldürülmesine ve o sırada –aşağıda zikredeceğimiz- pek çok acı yaşamasına rağmen başladığı işten vazgeçmemiş, kısa bir aradan sonra hastane inşaatına devam ederek, başladığı işi tamamlamayı başarmıştı.

Sultan Abdülaziz Hâl' Ediliyor

Pertevniyal Valide Sultan, oğlu Sultan Abdülaziz'in cülusundan (25 Haziran 1861), tahttan indirilmesine kadar (30 Mayıs 1876) yaklaşık 15 yıl "Valide Sultan" olarak kaldı. Bu tarihte ise, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın başı çektiği askerî darbe ile Sultan Abdülmecid'in, ikinci haremi Şevkefzâ Kadın Efendi'den dünyaya gelen büyük şehzadesi Murad, "Sultan V. Murad" namıyla tahta çıkarıldı. Yeni padişaha yapılan biat merasiminin ardından, donanmadan cülûs topları atılmaya başlandı. İş sadece, hâl'in Sultan Abdülaziz'e tebliğine kalmıştı.

266 Sarı, a.g.e., s.63.

Pertevniyal Valide Sultan, kendi söyleyip yazdırdığı[267] 'Sergüzeştname' isimli hatıratında şunları söyler:

"… Sabah, 'Yangın var!' avazesiyle Sultanı yataktan kaldırıyorlar. Valide pencereden bakıp, "Hayır, bu yangın değildir, aslanımı tahttan indirdiler; Murat Efendi'yi çıkardılar. Ne yapalım Allah'ın (c.c.) emri böyle imiş." diyerek, oğlu Sultan Abdülaziz'i uyandırıyor. Padişahın, "Ne oldu?" Sorusuna: "Ne olacak, Allah'ın (c.c.) takdiri yerini bulsa gerektir." mukabelesinde bulunuyor. Abdülaziz: "Anne, bunu bana kim etti? Beni Sultan Selim'e mi döndürdüler, ben kime ne ettim?" diyor. Valide Sultan: "Avni Paşa etti!" diyorsa da Abdülaziz: "Yalnız Avni etmedi, Rüştü ile Ahmet Paşa da bu işe dâhil." diyor. Annesi: "Durunuz anlayalım" dedikte, 'Ne duracağım efendim, ben bu felâketi 30 - 40 defa rüyamda gördüm. Bundan sonra Cebrâil (as) gökten inse, devleti kabul etmem, artık makbulüm değildir. Cenab-ı Hakk'ın takdiri böyle imiş.' diyor ve elbiselerini giyip bekliyor."[268]

Valide Sultan'ın Acı Günleri

"Sultan Abdülaziz, hâl'lin dördüncü günü Sultan Murad'ın iradesiyle Fer'iye Sarayı'na götürülüyor. İçeriye girince, 'Annem nerede?' diye soruyor. 'Gelir efendim.' diyorlarsa da gözüyle görmeyince emin olmuyor. Annesi koşup gelerek, kendisini yukarıya çıkarıyor. Bu arada askerlerin uluorta konuşmalarını işiten Abdülaziz, 'Aman anneciğim, bunlar beni öldürecekler!' diye feryat ediyor.

İki gün sonra yıpranmış, kullanılmaz hale gelmiş durumda bir iki parça eşya gönderiyorlar. Eşyalar geldiğinde, içlerinde bir

---

267 Yıldız evrakı arasında görülüp İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in kardeşi Ahmet Tevfik Bey tarafından istihsan edilen bu hatıratta anlatıldığına göre…

268 Baha Gürfırat, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İst. 1967, c.1, sy.2, s.57.

şey olmasın diye, askerler birer birer yoklarken Abdülaziz bu hali pencereden ibretle seyrediyor." [269]

***

"Bundan sonra, sabık padişahın yanında bulunan pala dahi, muhafazasına memur adamın emri ve Fahri Beyin marifetiyle, Pertevniyal Valide Sultan tazyik edilerek alınmış; yani eski hükümdar, nefsini müdafaa edebilecek her türlü silâhtan tecrit edilmiştir.

Sabık Sultan bundan böyle artık vaktini, tamamen ibadet ve taate hasretmiş, öyle ki, gece gündüz, Kur'an kıraati ve eda-yı salatla vaktini geçirmeye başlamıştı. Son demlerini böyle geçiren Sultan, Pazar sabahı abdestini almış ve odasına dönmüştü."[270]

"Bir müddet sonra Valide Sultan, 'Odasına bakayım' derken, oda kapısının açık olduğunu ve Abdülaziz'in kanlar içinde yattığını görünce, feryat ederek üzerine kapanıp ağlamaya başlıyor. Abdülaziz, ellerini annesinin göğsü üzerine koyup Allah'ın (c.c.) adını zikrediyor. Valide Sultan'ın feryadını duyanlar koşup içeri dalıyorlar. Abdülaziz'in ellerini annesinin üzerinden çekerek, Valide'yi başka bir odaya götürüyorlar. O sırada Nazif adlı bir yüzbaşı gelerek, Valide Sultan'ın kulağından küpesini ve parmağından yüzüğü çekip alıyor. Sonra Sultan Abdülaziz'i bir perdeye sarıp Ortaköy karakoluna götürüyorlar. Sabık Sultan, orada can çekişmekteyken, 'Haydi bizi azlet!' diyerek, onunla alay ediyorlar. (4 Haziran 1876)

66 yaşındaki Pertevniyal Valide Sultan, sürüklenip atıldığı odada kendinden geçmiş bir halde yatarken, doktorlar gelip muayene ediyorlar. O sırada Valide gözlerini açıp, 'Ben hekim falan istemem, aslanım şehit oldu, beni de şehit etsinler!' diye feryada

---

[269] Gürfırat, a.g.e., s.58.

[270] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.4, s.165.

başlıyor. Asker gelip, 'Sultan Murad irade etti, buyurunuz Beylerbeyi Sarayı'na!' diyorlar. Valide cevaben, 'Benim yerim Yeni Saray'dır, (Topkapı Sarayı) oraya giderim!' diyor. Meğer onların da niyeti Yeni Saray'mış. Hemen Nurettin Efendi'nin kölesi Necip, Valide Sultan'ın kollarından çekip, yalınayak, yaşmaksız ve feracesiz bir şekilde karakol meydanına götürüyor, oradan oraya çekerek, vükelâya seyrettiriyor.

Bir arabaya bindirilerek, Topkapı Sarayı'na sürülen Valide Sultanla ardından oraya sürgün edilen Tiryal Hanım (Abdülaziz'in zevcelerinden) günlerce arayıp sorulmuyor. Günler sonra gönderilen görevliler, kadınları ayrı ayrı odalarda yarı baygın bir halde buluyorlar. Pertevniyal Sultan, orada 38 gün hapis hayatı yaşadıktan sonra, 39. gün Sultan Murad'ın emriyle, Fer'iye Sarayı'na naklediliyor. Valide Sultan'ın çilesi bununla da bitmiyor. Aynı sarayda göz hapsinde bulunan evlâtlarını görmemesi için, kendisine tahsis edilen odaların kapı ve pencereleri çivileniyor. Bu arada, mallarının bulunduğu yeri söyletmek için, kendisine eziyet etmek üzere harem ağaları görevlendiriyor. Bir süre sonra çivilenen pencere ve kapılar açılıyor, fakat bu defa da oturduğu daire, diğerlerinden kalın bir duvarla ayrılıyor."[271]

Pertevniyal Valide Sultan'ın hatıralarının yer aldığı bu evrak, Sultanın olay sırasında saraydan çıkarmaya muvaffak olup hayatta iken bir sandığın içine koyduğu eşyalar arasında ortaya çıkmış; Valide Sultan'ın vasiyeti gereği, Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle açılmış ve bir zabıtla tesbit ve kaydedilmişti.

***

Pertevniyal Valide Sultan'ın eşyaları arasında çıkan başka bir evrakta ise, kendisinin şu ifadeleri yer almaktadır:

---

[271] Gürfırat, a.g.e., s.59.

"Kimsenin hakkında hayırdan başka su-i niyet etmedim. Fakat sayelerinde (Sultan Murad'ı kastederek) hakaretlere müstahak oldum. Allah (c.c.) aşkına, bu evrakı açıp görenler beni rahmet ile yâd eylesinler ve benden ibret alıp, (Sultan Murad'ın) hakkımda olan mürüvvet ve merhametlerine şaşıp hayrette kalsınlar. Kanımı deryalara kattılar, bu mürüvvetleri (!) bana ettiler. Elhükmülilllah!"[272]

Oğlumun Kanını Helâl Etmem

"Yıl 1293 (M.1877). Dedem Abaza beylerinden Ağır Mahmud Bey gönüllü olarak savaşa iştirak edince, ailesini İstanbul'a göndermiş. Valide Sultanla yakın temas halindeymişler. O zaman annem üç yaşında, teyzem iki yaşında, dayım Şahin Bey on yaşında imişler. Pertevniyal Valide Sultan, oğlu Sultan Abdülaziz'in şehadetinden sonra, hayatını son derece üzgün ve perişan bir şekilde sürdürüyormuş. Biricik eğlencesi ve avunması, güzel ve küçük çocukları yetiştirmek, onları etrafına toplayıp konuşmaları ve şirinlikleriyle teselli bulmak, vakit geçirmekmiş.

Valide Sultan'ın bir âdeti daha varmış. Akşamla yatsı arası secdeye kapanır, yüksek sesle ağlar, 'Her şeyi affederim, oğlumun kanını helâl etmem!' diye gözyaşları içinde bağırırmış. Sonra odasında hatim indirir, bu çocuklara 'âmin' dedirtirmiş."[273]

Türbesi Yola Feda Edildi

Sultan II. Abdülhamid'in eşi Müşfika Hanım'ın yetişmesinde büyük payı olan Pertevniyal Valide Sultan, ancak Sultan Abdülhamid'in cülusu ile huzura kavuşabildi. (31 Ağustos 1876)

---

[272] Gürfırat, a.g.e., s.59.
[273] Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım, Ankara, 1986, s.112.

Ulu Hakan'ın cülusundan sonra yedi yıl yaşayan ve 4 Şubat 1883 (27 Rebiülevvel 1300) 'de Dolmabahçe Sarayı'nda 73 yaşında iken hayata gözlerini yuman bu hayırsever kadın, mütevazı bir merasimle, Aksaray Meydanı'nda yaptırdığı ve hâlâ adıyla anılan caminin avlusundaki türbesine defnedildi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu türbe, yol genişletilmesi dolayısıyla 1953 yılında yerinden kaldırılarak caminin avlusunda bir başka yere taşınmış, Valide Sultan'ın kemikleri de geçici olarak Sultan Mahmud türbesine (Divan Yolu) götürülmüştü. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 3 Haziran 1969'da yeni bir türbe yaptırması üzerine, Sultan'ın kemikleri yeniden cami avlusundaki yeni türbesine nakledildi.

Görüldüğü gibi, ülkenin çeşitli yerlerinde cami, çeşme, sebil, hastane, sıbyan mektebi gibi vakıf hizmetleri yaptırarak hayırda yarışan bu dindar, merhametli ve hayırsever Hanım Sultan, maalesef Batılı güçlerin plânlamasıyla gerçekleşen bir darbe sonrası, oğlu Sultan Abdülaziz'in ölümüne şahit olmuş, bizzat kendisi de aylar, hatta süren maddi ve manevi acılar çekmişti.

Malını ve mülkünü, sağlığında vakıf haline getirerek, düşündüklerini daha yaşarken gerçekleştirmesini bilmişti. Servetini, kurduğu vakıflar sayesinde toplumun hizmetine sunmuş; saray ve köşklerini her tabakadan insana, özellikle kadınlara açmıştı. Ziyaretine gelenlerin dertlerini dinleyip, problemlerine çözümler üretmiş, bu çabaları halk tarafından büyük bir sevgiyle karşılanmıştı.

ÂDİLE SULTAN

Otuzuncu Osmanlı padişahı Sultan II. Mahmud'un kızı olan Âdile Sultan, 23 Mayıs 1826'da İstanbul'da Topkapı Sarayı'nın Harem dairesinde doğdu. Annesi Zernigâr Kadın'dı. II. Mahmud'un kız kardeşi Esma Sultan tarafından terbiye edilerek Sultan'a takdim edilen Zernigâr Kadın, hünkârın dördüncü ikbali iken, Âdile Sultan'ı dünyaya getirmiş, böylece Kadın Efendiliğe yükselmişti. Ancak, bu mutluluğu uzun sürmedi; Âdile Sultan'ın doğumundan dört yıl sonra vefat ederek, Fatih Camii'nin mihrap tarafındaki Nakşidil Sultan[274] türbesine defnedildi. Küçük Âdile dört yaşında öksüz kalmıştı.

***

Amcası III. Selim'in öldürülmesi üzerine, 28 Temmuz 1808'de 23 yaşında iken, Osmanlı tahtına geçen Sultan II. Mahmud, kızı Âdile Sultan doğduğunda 41 yaşındaydı. Güzel sesi, muntazam konuşması ve yakışıklılığı ile karşısındakini kolayca etkisi altına alabilen bir kişiliğe sahip olan Sultan Mahmud, bedi zevk sahibiydi, güzel sanatların birçok dalıyla yakından ilgilenirdi. Amcası III. Selim'den musiki öğrenmiş, tambur ve ney çalarak besteler yapmıştı. Günümüze kadar ulaşan 26 bestesi vardır.

Mehmet Vasfi Efendi'den icazetli bir hattattı, Üstad hattat Mustafa Rakım Efendi'den de ders almıştı. Bazı camilerde ve

---

274 Nakşidil Sultan II. Mahmud'un annesi, Âdile Sultan'ın babaannesidir.

Topkapı Sarayı'nda levhaları vardır. Şâirdi, şiirlerini 'Adlî' mahlasıyla yazmış, buna telmihen yeni doğan kızına "Âdile" ismini vermişti.

'Gittin Dünyadan, Koydun Beni Yetim!'

Âdile Sultan annesini kaybedince, Sultan II. Mahmud kendisini baş kadını Nevfidan Kadın'ın terbiyesine verdi. Kendi çocukları yaşamayan bu saray kadını, dindar ve hayırsever bir hacı hanımdı. Yaşadığı süre Âdile'nin üzerine titremiş, onu kendi evlâdı gibi yetiştirmişti.

Çocukluğu Dolmabahçe Sarayı'nda geçen Âdile Sultan, bu müşfik ve temiz kalpli analığına olan hislerini daha sonra Tahassürname'sinde şöyle yâd eder:

Sonra oldu Nevfidan Kadın bana
Kendi evlâdı gibi sadık ana
Kimseye çeşmim yaşın sildirmedi
Validem olmadığın bildirmedi

Âdile Sultan aynı bölümde, kendi annesine şu sözlerle seslenir:

Validem sevgili cânım Zernigâr
Hâl u ahlâkı güzel takva şiâr
Gitti dünyadan beni koydu yetim
Meskenin ya Rabbi kıl dârü'n naîm

Üstün bir ahlâk ve terbiye ile yetişen sultan ve şehzadeler, birbirlerine asla isimleriyle hitap etmezlerdi. Kardeşlerinin 'Âdile Sultan Hemşire' diye hitap ettiği, küçük Âdile, özel hocalardan din, edebiyat, musiki, Arapça, Farsça ve hat dersleri alarak yetişti. Ebubekir Mümtaz Efendi'den yazı dersleri meşk eden Âdile Sultan, kısa süre içinde hattat olmaya hak kazandı. Aldığı eğitim, hassas kişiliği ile birleşince, bir şâire sultan olarak duygulu şiirler

yazmaya başladı. Sonunda hânedan içinde divan sahibi olan tek kadın oldu.

Sultan'ın Babası da Ölüyor

On üç yaşını yeni bitirdiğinde, meşum kaderi Âdile Sultan bir kere daha kucakladı. Sultan II. Mahmud'un otuz bir sene süren, acı ve elem dolu saltanatı son bulmuş, zaten ince hastalıktan muzdarip olan bünyesi, devletin içinde bulunduğu korkunç ızdıraplara, daha fazla tahammül edememişti.

Yorgun Sultan 30 Haziran 1839 günü, Esma Sultan'ın Çamlıca'daki bağında hayata gözlerini yumduğunda 54 yaşındaydı. Çocuk denecek yaşta bu defa da yetim kalan Âdile Sultan, büyük acısını 'İftirakname'sinde şöyle dile getirip, babasının ölümüne şu tarihi düşürdü:

Öyle meyusum ki, mislim görmemiştir bu cihan,
Validem cânım idi, hem vâlidim Mahmud Hân.
Kaldım onlardan sabiyy-i nâtuvân iken yetim,
Açtı kalb ü sineme firkatleri zahm-ı azim

Sultanlar Eşlerini Görerek Seçiyor

Sultan II. Mahmud dönemine kadar sultanların evlenecekleri kişileri padişah seçerdi. Sultanlar, çoğu devşirme ve Enderun mektebinden yetişmiş devlet adamlarıyla evlendirilirdi. Padişahın nüfuzunu kuvvetlendirecek paşa veya paşa oğullarından birinin seçilmesi siyasi bir gelenekti. Padişah, kızını veya kız kardeşini evlendirmeyi murat edince, sadrazama yazdığı bir hatt-ı hümayunla tesbit edilen damada nişan takımlarını göndermesini emrederdi.[275]

[275] M. Çağatay Uluçay, Harem II, Ankara 1985, s. 89.

Fakat Sultan Mahmud'dan sonra sultanlar, tercihlerini eşlerini görerek veya fotoğraflarından seçerek kullanmaya başladılar.[276]

Damat fermanı alınca hemen hazırlıklar başlardı. Ağırlıkları ve hediyeleri alabilmesi için genellikle damada hazineden para verilirdi. Damat olacak şahsın, düşük rütbeli memuriyetlerde bulunması padişahın ve hanedanın şerefine yaraşır bir durum olmadığından, damatlığı ilan edilince rütbeleri de yükseltilirdi.[277]

19. Asrın En Parlak Düğünü

Sultan II. Mahmud, kumral, mavi-elâ gözlü, çok güzel bir genç kız olan Âdile Sultan'ın gelinlik hale geldiğini görünce, onu kabiliyetli, yakışıklı, uzun boylu ve çok güvendiği Mabeyincisi Mehmet Ali Paşa ile evlendirmeyi düşünmüş, ama ömrü vefa etmemişti.

1 Temmuz 1839'da henüz 17 yaşında iken tahta geçen oğlu Sultan Abdülmecid ise kız kardeşini gayet güzel himaye ediyor, onun tahsil ve terbiyesiyle yakından ilgileniyordu. Birkaç yıl sonra da, babasının vadini yerine getirmek için, Âdile Sultan'ın (o sırada Tophane Müşiri olan) Mehmet Ali Paşa ile evlenmesini uygun gören hat-ı hümayunu Bâb-ı Âli'ye gönderdi. O sırada Âdile Sultan 20 yaşındaydı.

Düğünün 1845 yılı yazında yapılması kararlaştırıldı. 19. asrın en parlak saray düğünlerinden biri olan bu merasim bir hafta sürdü. Padişahın emriyle, Haydarpaşa'daki geniş bir sahaya mükellef ve şahane çadırlar kuruldu. Düğüne bütün İstanbul halkı davet edildi. Ayrıca Dersaadet'te bulunan sefirler de eşleriyle birlikte bu düğüne çağrıldı.

---

[276] Uluçay, a.g.e., s. 92 – 94.
[277] Uluçay, a.g.e., s.97.

Bir hafta boyunca gece gündüz devam eden çeşitli eğlenceler düzenlendi; bütün saraylar ve Boğaziçi'ndeki sahilhaneler, iki taraflı kandillerle aydınlatılarak şehrayinler yapıldı. Âdile Sultan, 12 Haziran 1845'de, yani merasimin son günü, Beylerbeyi Sarayı'ndan alınarak, düzenlenen deniz alayı ile Kuleli kışlasına uğurlandı. Bu törenin ardından çiftler, kendilerine tahsis edilen Neşetâbat Sahil Sarayı'na[278] götürüldüler. Bu düğün şerefine rütbeler, nişanlar verildi, hafif suçlar affedildi. İhsan-ı Şahaneler dağıtıldı.

Düğünün ardından Kaptan-ı Derya tayin edilen Damat-ı Şehriyari Mehmet Ali Paşa, bir süre sonra Sultan Abdülmecid tarafından sadarete de getirildi (28 Şubat 1852); ancak bu makamda sadece 7,5 ay kalabildi.

Mevlevihane'deki Şadırvan

Âdile Sultan, evliliğinin ikinci yılında (1847) Mevlevî tarikatına mensup bulunan babası Sultan II. Mahmud'un sık sık ziyaret ettiği Galata Mevlevihane'sinin büyük avlusunun sağ tarafına çok büyük bir sarnıçla üstünde sarnıca bağlı kuyu bilezik taşı ile sekiz mermer sütunun taşıdığı göze hoş gelen bir şadırvan yaptırdı. Üzeri konik bir çatı ile örtülü olan şadırvanın tepesindeki zarif Mevlevî sikkesi dikkat çekicidir. Beyitleri Ziver Paşa'ya ait olan kitabenin hattı Mehmet Rıfat Efendi'nindir.

Şu anda şadırvanın arkasında, duvara yaslanmış olarak duran ve yerine konulmayı bekleyen kitabe şu beyitle başlar:

Menbâ-i cû-yi kerem Âdile Sultan kim odur,
Feyzi ismetle cihan içre meali- elkâb

---

[278] Bugün Fındıklı'da bulunan, Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi binası.

Kitabenin son beyti şöyledir:

Galata dergâhına Âdile Sultan sarnıç
Yaptırınca dedeler cûddan oldu sir âb

Sevgi ve Sadakat Galip Geliyor

1813 yılında Rize'nin Hemşin köyünde doğan Mehmet Ali Paşa, Âdile Sultanla evlendiğinde 32 yaşındaydı. İkisi de birbirlerini delice seviyor, mutlu bir hayat sürüyorlardı. Fakat evliliklerinden olan dört çocuğun üçü, çocuk denecek yaşta vefat etmiş, sadece Hayriye Hanım yaşamıştı.

Mehmet Ali Paşa'nın ahlakı da ilerleyen yıllarda değişmiş, aşırı masrafları ve hanedana yakışmayan tavırları sebebiyle, padişah tarafından defalarca azarlanmış, rütbesi düşürülerek cezalandırılmıştı. Ayrıca eşine olan sadakati azalmış, çapkınlıklar başlamıştı.

Arabasının Kâğıthane ve diğer mesirelerde sık görülmesi ve güzel hanımlara alaka gösterdiği söylentileri Âdile Sultan'ın da kulağına geliyordu. Bir defasında Âdile Sultan, şehirli bir hanım kıyafeti ve özel arabasıyla Kâğıthane'ye kadar giderek, kocasının dikkatini çekmeyi başarmıştı (!) Mehmet Ali Paşa, bir şehir arabasındaki yüzü kapalı, şık ve narin hanıma türlü diller dökmüş, nihayet arabasını yaklaştırıp, ayaklarının ucuna çevresini atmıştı.

Bu hadiseden, yanındaki kalfasından başka kimsenin haberi olmayan Âdile Sultan hüzünle saraya döndü. Gece geç saatlere kadar selamlıkta misafirleriyle oturan Paşa, yatak odasına girdiğinde Âdile Sultan'ın uyuduğunu ve kendi yastığı üzerinde o gün arabaya fırlattığı çevrenin katlanmış olarak durduğunu görünce büyük bir üzüntü duymuştu.[279]

Âdile Sultan, eşinin çapkınlığına vakıf olmasına rağmen, her

[279] Ferdâ Mazak, Âdile Sultan, İstanbul 2000, s.36 -37.

zaman sevgi ve sadakati galip geliyor, Paşa'nın hatalarını örtme yolunu tercih ediyordu. Kendisi bu olaydan sonra da, eşine bir şey söylememiş, ona her zamanki tabii ve neşeli haliyle görünmüştü.

Bedevi Tekkesi'ne Sarnıç

Hayır hasenatı aşk seviyesinde seven Âdile Sultan, 1855'de yılında, Şeyh Hüseyin Hıfzı Efendi'nin önderliğinde, Beylerbeyi İstavroz semtinde inşa edilen 'Bedevî Tekkesi'ne, annesi Zernigâr Kadın'ın ruhu için bir sarnıç yaptırdı. Sultan, sarnıcın bakımı için Galata'da üç katlı bir ev vakfetmiş, ayrıca bir dükkânın da kirasını tahsis etmişti.[280]

Hem Baba, Hem Ana Olan Ağabey

25 Haziran 1861'de, 21,5 senedir saltanatta bulunan Sultan Abdülmecid, yakalandığı ince hastalıktan kurtulamayarak vefat etti. Henüz 39'undaydı.

Çok sevdiği ağabeyine yazdığı mektuplarda, "şevketli, mehabetli, adaletli, âlem şehinşâhı muazzam efendimiz Hazretlerinin mübarek hâk-ı pây-ı hümayunlarına kemal-i tazimle yüzüm ve gözüm sürerim," tarzında ifadeler kullanan Âdile Sultan, onun ölümüyle bir kere daha yıkıldı.

Kederini yine mısralara döken 35 yaşındaki Hanım Sultan, 'İftirakname'sinde ağabeyinin vefatına şöyle tarih düşürmüştü.

Aksine devretti sonra işbu çarh-ı bî vefa
Hazret-i Abdülmecid Hân eyledi azm-i bekâ (1277)
Çün bana olmuş idi, hem şah u hem yâr u neşir
Hem birader, hem peder, hem valide, hem destgir[281]

[280] 1997'de aslına uygun surette yeniden inşa edilen 'Bedevi Tekkesi', halen günde yaklaşık 350 kişiye yemek veren bir aşevi olarak kullanılmakta, Âdile Sultan'ın sarnıcı da aynen korunmaktadır.

[281] Mazak, a.g.e,. s.53.

Erkek Olsaydım, Padişah Bendim

Sultan Abdülaziz, büyük biraderi Abdülmecid Han'ın vefatı üzerine, Hanedan-ı Âl-i Osman'ın erşed ve ekberi olarak, 32 yaşında iken tahta çıktı. İtinalı bir tahsil görmüştü, edebî ve millî kültürü çok kuvvetliydi, millî musikimize bağlı idi. Güftelerini bizzat yazıp bestelediği zarif eserleri vardı. Arapça ve Farsça'ya vakıftı, güzel yazıya kabiliyetliydi. Aksaray'daki Valide Pertevniyal Sultan camiinde celi sülüsle yazılı bir levhası vardır.[282]

Sultan Abdülaziz, mükemmel ata biniyor, güzel silah kullanıyor, azametli fakat mütevazı tavırları, millî örf ve âdete mutabık hareketleri, âdâp ve İslâmî emirlere uygun davranışları ve kuvvetli bünyesi sebebiyle muhafazakâr halk kitlelerince ilk Osmanlı padişahlarına benzetilerek, coşkun bir ümitle seviliyordu.[283]

Âdile Sultan, kardeşi Abdülaziz'i pek sever; o da kendisinden üç yaş küçük olan hemşiresine pek hürmet ederdi. Tahta geçer geçmez, hemşiresinin evvelce indirilmiş olan maaşını yükseltmişti.

***

Âdile Sultan, ağabeyi Sultan Abdülmecid'den sonra, Hânedan-ı Âl-i Osman'ın en yaşlısı ve kıdemlisi olması sebebiyle, erkek olsa idi, saltanat ve hilâfet makamında bulunacak bir Sultan efendiydi. Babasının asabiyet ve celadet hisleri kendisine intikal etmiş olan Sultanın, sarayındaki hareket tarzı ve idaresi de padişah sarayındaki ile hemen hemen aynı idi.[284]

İtibarlı ve vakur bir kişiliğe sahip olan Âdile Sultan, hanedan meseleleriyle de yakından ilgilenir, gerektiğinde padişah olan kardeşlerini ikaz etmekten çekinmezdi. Kardeşi

---

[282] Z. N. Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.3, s.416.
[283] Aksun, a.g.e., s.417.
[284] Mazak, a.g.e., s.39.

Abdülaziz'in bir mesele karşısında kararsızlık göstermesi üzerine tavrını koyarak:

"Unutma ki, erkek olsaydım şimdi padişah bendim!" dediği aktarılır.[285]

Öyle Bir Yâr İçin, Âdile Ağlar Elbet

Mehmet Ali Paşa, bir hayli hasta yattıktan sonra 9 Haziran 1868 günü, 55 yaşında iken hayata gözlerini kapadı. Damad-ı Şehriyâri, Eyüp Sultan Bostan iskelesinde yaptırılan türbeye defnedildiğinde Âdile Sultan 42 yaşındaydı.

***

Âdile Sultan, çok sevdiği eşine karşı duyduğu yoğun hisleri şu satırlarla ifade etmişti:

Hoş idi halim onunla, bana şefkatli idi
Bir iyal idi muhabbetli, mürüvvetli idi
Düşman u dostunu anlardı, dirayetli idi
Razı-yı hükm-i kaza, pek ulu devletli idi
....
Devlet u dine sadakatle ederdi hizmet
Emr-i peygamberi icraya kılardu gayret
Bir özü doğru, sözü doğru muhibb-i devlet
Öyle bir yâr için Âdile ağlar elbet
Bir Mehmed Ali Paşa idi ol dünyada
Vechini göstere Allah ona ukbada

Cömertlik ve hayırseverliği ile tanınan Âdile Sultan, eşinin vefatından sonra, Fatih Küçük Mustafa Paşa semtinde, Haliç'e doğru alçalan eğimli arazideki, kiliseden çevrilme Gül Camii karşısında iki katlı bir sıbyan mektebi inşa etti.

"Âdile Sultan Sıbyan Mektebi" adını taşıyan bu kâgir bina,

[285] Mazak, a.g.e., s.54.

1969'dan bu yana 'Âdile Sultan Çocuk ve Halk Kütüphanesi' olarak hizmet vermektedir. Kütüphane levhasının hemen altındaki beyzî madalyonun içinde Sultan Abdülaziz'in madalyonu göze çarpmaktadır.

Şad oldu Arap Camii

Âdile Sultan 1868'de (1285), Galata'daki Arap Camii'nin avlusuna, kocasının ruhu için mükemmel bir sarnıçla sekiz mermer sütun üzerine oturtulmuş bir de şadırvan yaptırdı. Şadırvanın sekiz cepheli kasnağının yüzlerindeki küçük yeşil zeminler üzerinde yer alan ve otuz altı mısradan oluşan talik kitabe pek nefistir. Şadırvanın etrafını çepeçevre dolanan bu nefis kitabede:

Devlette Mehmed Ali Paşa-yi yegâne
Çok mansıbı ihraz ile buldu şeref ü şan
......
Yaptırdı bu sahrınc ile şu şadırvanı
Şâd oldu Arab Camii semtindeki sükkân

beyitleri dikkat çekicidir.

Kitabede şadırvan ve sarnıcın yapılış tarihlerini gösteren mısralar şöyledir:

'Sahrınc-ı metin kıldı binâ Âdile Sultan' (1285) ile
'Her mısrâ-ı tarihi temamın eder ilân
Buldu suyu şadırvan oldu bak inşâ' (1285)

Şadırvanın kubbesi altında, ortası konik külahla örtülü sekizgen bir su haznesi görülür. Mermer haznenin her cephesi zarif bitki motifleriyle süslüdür.

Gitti Hayriye'm, Derdi Geçti Cana

Mehmet Ali Paşa ile Âdile Sultan'ın yaşayan tek evlâdı Hayriye Hanım Sultan, 1866'da Şurayı Devlet azası İşkodralı

Mustafa Şerif Paşa'nın oğlu Ali Rıza Beyle evlendirilmişti. Kaderin garip cilvesi, bu zarif hanım da henüz 23 yaşında taze bir fidan iken, 1869 Temmuz'unda ince hastalıktan vefat ediverdi.

Daha üç yıllık evli, biricik kızının genç yaşta ölümü, Âdile Sultan'ın o güne kadar yaşadığı acıların en büyüğüydü. Sultan, içindeki dayanılmaz elemi yine divanındaki satırlarla paylaştı.

Gerçi dünyaya gelen mâlumdur elbet göçer
Âh kıldı ol civan u ol melek Adn'e sefer
Sabrını lütfet İlâhi, çün budur hükm ü kader
Gitti Hayriyyem, kerimem derdi geçti câna âh!

Çare yok bu yolda, emr-i Hak ezelden bu âna
Ağla çeşmim ağla, feryad eyle, rahmetsin Hüda
Rahmeten vâsia İlâhi aşk-ı Fahr-i Enbiya
Şâd olup bulsun kerîmem, Hayriyyem ravh u refah

Eşinin ardından, "gözümün nuru, kalbimin neşesi, sinemin cânıydı" dediği sevgili kızını da kaybeden Âdile Sultan, artık yalnız babası, eşi ve kızlarının türbelerini ziyaret için dışarı çıkar, bazen de Kuruçeşme sahilsarayına giderdi. Baharda Silâhtar Ağa, yazın Koşu yolu'ndaki Valide Bağı köşküne geçen Sultan, günlerini hayır peşinde geçirirdi.

Fındıklı'daki sarayı, âlim ve şeyhlerin sık sık toplanıp sohbet ettikleri, muhtaç ve fakirlerin her zaman başvurduğu bir yer haline gelmişti.[286]

Mallarını Vakıf Haline Getirdi

Âdile Sultan yeniliklere açık, sosyal, aynı zamanda dindar bir sultandı. Çağın gelişmelerini, öze bağlı kalarak yakalama gayretiyle kadınlar cephesinin öncüsü oldu. 19. asırda hüküm

286 Nihat Azamat, "Âdile Sultan", DİA. c. 1, İstanbul, 1988, s.383.

süren padişahlardan dördü, sadece 27 vakıf kurmuştu; fakat aynı dönemde yaşayan beş kadın sultanın kurduğu vakıf sayısı 45'ti. İşte bu dönemde vakıf tesis eden kadın sultanlardan birisi de Âdile Sultandır.

1851 -1892 yılları arasında kurduğu on dört vakfın vakfiyeleri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindedir.[287]

Âdile Sultan, mal ve mülkünü sağlığında vakıf haline getirerek, düşündüklerini daha yaşarken gerçekleştirmişti. Sahip olduğu ekonomik gücü, kurduğu vakıflar sayesinde toplumun hizmetine sunmuş; saray ve köşklerini her tabakadan insana, özellikle kadınlara açarak, onların görgü ve bilgilerinin artmasını sağlamıştı. Ziyaretine gelenlerin dertlerini dinleyip, onların problemlerine çözümler ürettiğinden, çabaları halk tarafından büyük bir ilgi ile izlenmiş, çevresinde geniş bir sevgi halkası meydana gelmişti.

Hem Şâir, Hem Bestekâr

Âdile Sultan nadide bir sanatseverdi. Millî kültür ve sanata, musikiye, özellikle şiire büyük ilgi duymuş, bazı şiirleri bestelenmişti.

Hacı Fâik Bey tarafından bestelenen Hüzzam ilâhinin güftesi şöyle başlar:

'*Yüzün mir'ât-ı kibriyâdır Yâ Rasulallah*
Vücudun mazhar-ı nur u Hüdadır Yâ Rasulallah'

Sultanın, TRT repertuarında yer alan ve "Gizlice şaha buyur, hâne-yi tenhâya buyur" sözleriyle başlayan, Hicaz Hümayun makamında bestelediği ilâhisi pek duyguludur.[288]

Şiirlerini bir divanda toplayan Âdile Sultan, hanedan içinde

---

287 Azamat, a.g.e., s.383.
288 Mazak, a.g.e., s.128.

divan sahibi tek şâiredir. Münacat, naat, yakınları için methiye ve mersiyeler, tasavvufî manzumelerden meydana gelen divanındaki beyit sayısı iki bini aşar.

Divanındaki 'Tahassürname' ve 'İftirakname'ler onun şiirdeki derecesini gösterir. Âdile Sultan bir kadın olmasına ve çok acı çekmesine rağmen bir dîvan tertip etmeyi başarabilmiştir.

Sultan, 1890 yılında bir ilki gerçekleştirmiş, Kanunî Sultan Süleyman'ın 'Muhibbî' divanını bastırmıştı.

İftiharım Sana Kulluktur

Âdile Sultan, eşini ve kızını kaybettikten sonra, kendini hayır, hasenat ve ibadete vermişti. Merhamet ve ihsanının sonu yoktu. Fukara evleri ve mekteplerini tamir ettirir, çocuklarını okula başlatır, gelinlik kızlarına çeyiz yaptırır, hastalarına baktırır, kurumuş çeşmelere su getirtir, susuz yollara kuyu kazdırır, haberdar olduğu ihtiyaç sahiplerinin imdadına koşardı.

***

Bu dönemde Nakşibendî tarikatından Bâlâ Dergâhı Şeyhi Ali Efendi'ye intisap eden Âdile Sultan, dergâhta yaşadığı manevi atmosferi şu şekilde mısralara dökmüştü:

Bârekallah ü karşıdan
Geldi göründü Sultanımız,
Çıkalım şevk ile istikbaline
Gam gidip bulsun süruru canımız.
....
Hemdem-i gam olmuş iken bu gönül
Neşe verdi ol gül-i handanımız,
Meclis-i aşk içre mest-i cam olup
Aşka geldi Âdile cananımız.[289]

---

289 Mazak, a.g.e., s.49.

***

Âdile Sultan, yakınlarını kaybettikçe, gönlünü Allah (c.c.) aşkıyla doldurup, her an O'nu zikrederek huzur buluyordu.

İlâhi gönlüme ısrar-ı aşkı nakşedip her dem
Seni zikreyleyen her bir kelâmımda hemen ya Râb[290]

***

Perişan halini, ümmeti olmakla şeref duyduğu Peygamberine şöyle arz ediyordu:

Var iken dest-girim sen gibi bir şah-ı zişânım
Kime arz eyleyem eyle meded hal-i perişanım
Sözün makbul-i dergâh-ı Hudadır ulu Sultanım
Kapında Âdile kemter gedadır Ya Rasulallah[291]

***

Âdile Sultan bu dünyanın fâniliğini idrak ederek; şiirlerinde tacı tahtı, gururu ve kibri terk etmenin gereğini sık sık vurguluyordu:

Niceler tac u taht ü mülkü koyup
Giderler son demi hasret değil mi?

***

Bütün bu boş arzulardan kurtulmanın yolu, ancak aşk yoluna girmekle mümkündü:

Dalâlet bir belâdır başa amma defi asandır
Gel ey câhil mürid-i aşk olup ol ibtilâdan geç

***

290 Aynur Koçak, "Saraylı bir Şâire", Türk Edebiyatı, c.26, sy.292, s.58.
291 Koçak, a.g.e., s.58.

O, Allah'a (c.c.) yalvarır, iftiharının O'na iki cihanda kulluk olduğunu belirtir:

İftiharım iki âlemde sana kulluktur
Beni tard eyleme kapından aman Allah'ım![292]

Alaturka Giyinirdi

Sultan Abdülaziz zamanında Âdile Sultan ve kızı Hayriye Hanım Sultanla çok yakın dostluğu bulunan Şâire Leylâ Hanım, Sultan hakkında şu ifadeleri kullanır:

"Âdile Sultan, efendi, dindar, hayırhah, fıkaraperver, nazik, beşuş (güleryüzlü) idi. Sonraları zevcinin ve kerimesinin kaybı ile ye's ve fütura düşmüş, dünyanın hiçbir şeyini göremez olmuştu. Misafirlerine karşı izzet ve iltifata devam etmekle beraber, ibadet, hayır ve hasenattan başka bir şeyle meşgul olmak istemiyordu."[293]

***

Âdile Sultanı ömrünün sonlarında gören Ayşe Osmanoğlu onu şöyle anlatır:

"Yüzünün eskiden pek güzel olduğu belliydi. Nuranî asaletini gösteren hal, hareket ve terbiyeye malik bir sultandı. Giyinmesi tamamıyla alaturka olup, ağır kumaşlardan dört etekli entari giyer, beline şaldan kuşak bağlar, bu entari üzerine salta dedikleri bol kollu ceket geçirir, başına fes gibi bir şey giyip etrafına oyalı ipekli yemeni sarar, üzerine zümrüt ve lâllerle yapılmış gül şeklinde kıymetli iğneler takardı. Başka hiçbir mücevher, nişan takmazdı."[294]

---

292 Koçak, a.g.e., s.58.
293 M.Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ank. 1980, s.137.
294 Uluçay, a.g.e., s.138.

Şehit hükümdar: Sultan Abdülaziz

Son yüzyılda, Osmanlı'nın kudretli devlet idealinin en büyük temsilcilerinden olan Sultan Abdülaziz, 30 Mayıs 1876'da tahtından indirilmiş, 5 gün sonra (4 Haziran 1876) da, intihar süsü verilerek şehit edilmişti. Hal'ini plânlayan grup, tam bir kozmopolitler cephesi, genellikle İngiliz dostu veya ajanı idiler.

Âdile Sultan, tahttan indirilerek Topkapı Sarayı'nda hapsedilen Sultan'ın intihar etmeyip bir cinayete kurban gittiğini, bir şiirinde şu mısralarıyla anlatır:

Nasıl yanmam kim, oldu olanlar Şâh-ı Devrâna
Bilinmez oldu hâli, kıydılar ol zıll-ı Yezdân'a
………….
Nasıl hemşiresi bu Âdile yanmaz o Hâkân'a
Ki, kıydı bunca zâlimler karındaşı cihan-bâna[295]

Ramazan Boyunca İtikâfa Çekilirdi

Âdile Sultan âbit, zâhit ve takva sahibiydi. Eyüp Sultan Hazretlerinin kabrinin sağ tarafında 'kadınlar mescidi' denilen odada her sene Ramazan boyunca itikâfa girmeyi âdet edinmişti. Bu odayı çeşitli zamanlarda tamir ettirmiş, bakımını yapmıştı. Bunun için bu hücreye "Âdile Sultan Mescidi" de denir. Burada daha önce duvarda asılı olan, fakat bugün yerde, bir kenarda duran kaside yazılı levha, nefis bir tâlik ile yazılıdır. [296]

Âdile Sultan'ın, Hz.Halid Ebâ Eyyube'l Ensârî hakkındaki duygulu mersiyeyi bu odada yazdığı söylenir.

---

295 Mazak, a.g.e., s.54.

296 Hikmet Özdemir, "Âdile Sultan", Eyüp Sultan Sempozyumu II, İstanbul, 1998, s.213.

Budur lutf u kerem-kârı Ebâ Eyyube'l Ensârî
Resulullah alemdârı Ebâ Eyyube'l Ensârî[297]

Çaresiz Kadınlar İçin "Sığınma Evleri"

Vakıf denilince akla cami, medrese, şifahane, darülkurra veya hepsini içinde bulunduran külliyeler gelir. Âdile Sultan'ın benzer eserleri bulunmamakla beraber, kurduğu vakıflar, toplumdaki sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlama, cemiyetin bünyesindeki iktisadi muvazeneyi sağlamaya yönelikti.

Meselâ; Medine'de kurduğu "Sebilhane Vakfı" ile açılan kuyular ve yapılan sarnıçlar sayesinde o bölgenin en büyük ihtiyacı olan suyun temin edilmesi sağlanmıştı. Medine'de bulunan -fazlasıyla- muhtaç kişilerin barınması için kurulan menziller de yine bu vakfın hizmet alanına giriyordu. Medine'de sadece kimsesiz ve çaresiz kadınların korunma ve barınması için evler vakfetmişti.

***

Âdile Sultan, Silivrikapı'da İstanbul'un fethine katılmış gazilerden Topçubaşı Bâlâ Süleyman Ağa tarafından 1453 -1457 yılları arasında yaptırılan ve son olarak şehirde büyük hasara yol açan 1892 depreminde yıkılan Bâlâ Külliyesi (cami-tevhithane-türbe-harem grubu) yeniden inşa ettirerek, hayır defterine yeni bir sayfa daha yazdırmıştı.

Eşinin türbesine gömüldü.

Osmanlı terbiyesiyle donanmış, ince ruhlu, zarif, şâir tabiatlı, hayır ve hasenatı sebebiyle halk arasında sevgi ve hürmetle yâd edilen Âdile Sultan, 12 Şubat 1899'da, Ramazan Bayramı'nın birinci günü, 73 yaşında iken rahmet-i Rahmana kavuştu. Neşetâbât sarayından alınan naşı, Eyüp Sultan Camii'ne

[297] Mazak, a.g.e., s.51.

getirildi. Burada kılınan cenaze namazının ardından, vasiyeti üzerine Bostan İskelesi'nde bulunan eşi Mehmet Ali Paşa'nın türbesine defnedildi.

Ömrü boyunca bütün düşüncesini hayır ve hasenata hasreden Sultanın vefatı, yalnız kendisinden yardım görenleri değil, pek çok insanı da derinden sarsmış, İstanbul halkı bu hayırsever sultanın ardından günlerce gözyaşı dökmüştü.

Kütüphaneler tasnif heyetinden Sabri Bey, vefatına şu beyitle tarih düşürdü:

Çâr yâr imdad idüp îd-visal itti bugün
Ruhî pâk Âdile Sultan-ı Cennetâşiyan (1316)[298]

---

298 R.Ekrem Koçu, "Âdile Sultan", İstanbul Ans., c.1, İstanbul, 1958, s.216.

KAYNAKÇA

"Bezmiâlem Valide Sultan", İst. Kültür ve Sanat Ans. C.III, (Tercüman Gaz., İlâvesi) İstanbul, 1983.

Aksun, Ziya Nur, Osmanlı Tarihi, C. I - II - III. İstanbul, 1994.

Arık, M. Selim, Bursa Camileri Albümü, Bursa, 2004.

Armağan, Mustafa, Bursa Şehrengizi, İstanbul, 1998.

Ataseven, Prof. Dr. Asaf, "Bezmiâlem Valide Sultan'ın Vakfiyesi", Boğaziçi Dergisi, İst. 1985.

Ataseven, Prof. Dr. Asaf, "Gurebâ Hastanesi", DİA. C.XXIV, İstanbul, 1996.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, İstanbul Fetih Cemiyeti, Makaleler, İstanbul, 1985.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, Osmanlı Mimârîsinde Çelebi ve II. Murat Devri, İstanbul, 1972.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, Osmanlı Mimârîsinde Fâtih Devri, C.III. İstanbul, 1973.

Azamat, Nihat, "Âdile Sultan", DİA. C.I, İstanbul, 1988.

Balcı, İbrahim, Sarıyer Suları, İstanbul, 2002.

Bayat, A. Haydar, "Hafsa Sultan", DİA. C.XV, İstanbul 1997.

Bayat, A. Haydar, "Manisa Hafsa Sultan Külliyesi ve Dârü'ş-şifası", Türk Kültürü, C. XVI, Ankara, 1978.

Bülbül, A.Hamdi, Üsküdar Taşınmaz Kültür Varlıklarındaki Onarımların Cami Yapılarında Saptanması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.

Çabuk, Vahit, Köprülüler, İstanbul, 1988.

Çantay, Doç. Dr. Tanju, "Hafsa Sultan Türbesi", Semavi Eyice Armağanı, İstanbul, 1992.

Dişören, N. Esra, "Mihrişah Valide Sultan Camii", Dünden Bugüne İA, C.V, İstanbul, 1994.

Emecan, Feridun, "Selim I", DİA. C.XXXVI, İstanbul, 2009.

Emecen, Feridun, "Selim II", DİA. C. XXXVI, İstanbul, 2009.

Engin, F.Gülgün, "Hatice Turhan Sultan Sebil ve Çeşmesi Restorasyonu", Arkitekt, 2003.

Ertaylan, İ. H., Sultan Cem, İstanbul, 1951.

Ertuğrul, Selda, "Dolmabahçe Camii", DİA. C.IX, İstanbul, 1994.

Eyice, Semavi, "Aziziye Camii", DİA. C.IV. İstanbul, 1991.

Genç, R., "Hatice Turhan Sultan", Türk Ansiklopedisi, C.XXXII, Ankara 1983.

Giz, Adnan, "Belgelere göre Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul, 1978.

Giz, Adnan, "Gülnûş Sultan", Tarih Dünyası, C.I, İst., 1950.

Göncüoğlu, S. Faruk, "Humbarahane Kışlası ve Camii", DİA. C.XXVIII. Ankara 2003.

Güler, Mustafa, Gülnûş Valide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı, C.I, İstanbul, 2006.

Gültekin, Gülbin, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", Dünden Bugüne İA. C.V, İstanbul, 1994.

Gürfırat, Baha, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul, 1967.

Haskan, M. Nermi, Eyüp Sultan Tarihi, C.I, İstanbul, 2008.

Haskan, M. Nermi, Eyüp Tarihi, C.I. İstanbul, 1993.

Haskan, M. Nermi, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, C.I ve III. İstanbul, 2001.

İnalcık, Halil, "Mehmed I", DİA, C.XXVIII. Ankara, 2003.

İnalcık, Halil, "Murad II." DİA, C.XXXI, İstanbul, 2006.

İnan, Dr. Ahmet, "Mihrişah Valide Sultan İmareti", Eyüp Sultan Tarihi, C.II, İstanbul, 2008.

Kantarcıoğlu, Ayşe, "Atik Valide Külliyesi Restorasyonu", Üsküdar Sempozyumu IV, C.I, İstanbul, 2006.

Koçak, Aynur, "Saraylı Bir Şâire", Türk Edebiyatı, C.XXVI.

Koçu, Reşat Ekrem, "Âdile Sultan", İA., C.I. İstanbul, 1958.

Koçu, Reşat Ekrem, "Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi", İA. C.V. İstanbul, 1961.

Koçu, Reşat Ekrem, "Dolmabağçe Camii", İA. C.IX. İstanbul, 1968.

Konyalı, İ. Hakkı, "Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", Vakıflar Dergisi, Ankara, 1969.

Konyalı, İ. Hakkı, Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, İstanbul, 1976.

Korkmaz, Fatma, Selçuk Hatun ve Vakıfları, Bursa, 1997.

Kuban, Doğan, "Küçüksu Çeşmesi", Dünden Bugüne İA, C.V. İstanbul, 1994.

Kuran, Abdullah, "Üsküdar Atik Valide Külliyesi'nin Yerleşme Düzeni ve Yapım Tarihi Üzerine", Suud Kemal Yetkin'e Armağan, Ankara, 1984.

Mazak, Ferdâ, Âdile Sultan, İstanbul, 2000.

Mehmed Râif, Mir'at-ı İstanbul, C.I.

Meriç, Münevver Okur, Sultan Cem, Ankara, 2006.

Naza, Emine, "Selçuk Sultan Camii", Dünden Bugüne İA, C.VI. İstanbul, 1994.

Osmanoğlu, Ayşe, Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım, Ankara, 1986.

Önkal, Prof. Dr. Hakkı, "Türbe Kitabeleri", V. Eyüp Sultan Sempozyumu, İstanbul, 2002.

Öz, Tahsin, İstanbul Camileri, İstanbul, 1987.

Özcan, Yrd. Doç. Dr. Ali Rıza, "Mihrişah Valide Sultan Türbesi Yazıları", IX. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler, İstanbul, 2005.

Özdemir, H.,"Âdile Sultan" II. Eyüp Sultan Sempozyumu, İstanbul, 1998.

Öztuna, Yılmaz, Osmanlı Hareminde Üç Haseki Sultan, İstanbul, 1988.

Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, C.II. Ankara, 1983.

Parlak, Sevgi, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", DİA, C.XXVIII. Ankara, 2003.

Parmaksızoğlu, İ., "Pertevniyal Valide Sultan", Türk Ans, C.XXVI, Ankara, 1977.

Parmaksızoğlu, İ.,"Mihrişah Valide Sultan", Türk Ans, C.XXIV, Ankara, 1976.

Pilehvarian, Nuran Kara, "Bezmiâlem Valide Sultan'ın Eğitim Islahatlarındaki Rolü ve Valide Mektebi", Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim, İstanbul, 1999.

Pilehvarian, Nuran Kara, "Bezmiâlem Valide Sultan'ın Gureba-i Müslimin Hastaneleri", III. Eyüpsultan Sempozyumu, İstanbul, 2000.

Rado, Şevket, Türk Hattatları, İstanbul.

Sakaoğlu, Necdet, "Mihrişah Valide Sultan", Dünden Bugüne İA. C.V, İstanbul, 1994.

Sakaoğlu, Necdet, "Nurbânu Valide Sultan", Dünden Bugüne İA. C.VI, İstanbul,1994.

Sakaoğlu, Necdet, Bu Mülkün Sultanları, İstanbul, 2002.

Sarı, Doç. Dr. Nil, "Pertevniyal Valide Sultan'ın Medine-i Münevvere'de Yaptırdığı Hastane", I.Türk Tıp Tarihi Kongresi, Ankara, 1992.

Sarı, Doç. Dr. Nil, "Toptaşı Nurbânu Valide Sultan Dârü'ş-şifası", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Ankara, 1992.

Şahin, İlhan, "Nurbânu Sultan", DİA. C.XXXIII, İstanbul, 2007.

Şentürk, M. Hüdai, "Bezmiâlem Valide Sultan'ın Hayatı ve Hayır Eserleri", İstanbul Araştırmaları, İstanbul, 1998.

Şentürk, M. Hüdai, "Bezmiâlem Valide Sultan", DİA. C.VI, İstanbul, 1992.

Şentürk, M.Hüdai, "Gurebâ Hastanesi Camii", DİA. C.XXIV, İstanbul, 1996.

Şerifoğlu, Ömer Faruk, "Boğaziçi'nde 200 Yaşında Bir Biblo: Küçüksu Çeşmesi", Sinan Genim'e Armağan Makaleler, İstanbul, 2005.

Tanışık, İ. Hilmi, İstanbul Çeşmeleri, C.I – II, İstanbul, 1945.

Tanman, M. Baha, "Atik Valide Külliyesi", Dünden Bugüne İA. C.I, İstanbul, 1993.

Tanman, M. Baha, "Atik Valide Sultan Külliyesi", DİA. C.IV. İstanbul, 1991.

TDV. Fatih Şubesi, Fâtih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler, İstanbul, 1991.

Tektaş, Nazım, Haremden Taşanlar, İstanbul, 2004.

Topbaş, Osman Nuri, "İslâm Şahsiyeti", Yüzakı Dergisi, İstanbul, 2008.

Tuğlacı, Pars, "Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma dönemi ve Balyan Ailesi", İstanbul, 1981.

Uğur, Prof. Dr. Ahmet, Yavuz Sultan Selim, Kayseri, 1999.

Uluçay, M. Çağatay, "Kanunî Sultan Süleyman ve ailesi ile ilgili bazı notlar ve vesikalar", Kanunî Armağanı, Ankara, 1970.

Uluçay, M. Çağatay, Harem II, Ankara 1992

Uluçay, M. Çağatay, Harem'den Mektuplar I, İstanbul 1956.

Uluçay, M. Çağatay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara, 1985.

Ulusoy, Doç. Dr. Demet, "Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi", Sinan Genim'e Armağan Makaleler, İstanbul, 2005.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Belleten, TTK, C. XXI, Ankara 1957.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ankara, 1945.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. I, Ankara, 1988.

Yavaş, Doğan, "Hafsa Sultan Külliyesi", DİA. C.XV, İstanbul, 1997.

Yörükoğlu, Doç. Dr. Nihat, "Manisa'da Hafsa Sultan Hankâhı", Vakıflar Dergisi, Ankara 1981.

Yörükoğlu, Doç. Dr. Nihat, Hafsa Sultan ve Külliyesi, Ankara, 1984.

Yücel, Erdem, "Osmanlı Tarihinde Vakıf Yapan Kadınlar", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul, 1971.

Yücel, Prof. Dr. Yaşar, Candaroğulları Beylikleri, Ankara, 1980.

Osmanlı yönetiminde etkili kadın sultanların ilki olmasına rağmen, devleti ihtirasları uğruna kullanmadı, tersine onun bekası için çalıştı. Sultan II. Bayezid'le Cem arasındaki saltanat mücadelesinde arabuluculuk yaparak, Osmanlı tarihinde elçilik yapan ilk kadın sultan oldu. Adının hayırla anılmasını sağlayacak önemli vakıflar tesis etti.

SELÇUK HATUN

Beşinci Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed'in (I. Mehmed) yedi kızından biri olan Selçuk Hatun[1], 1407'de (h.810) Amasya'da doğdu. Annesi, cariyelikten kadın efendiliğe yükselen Kumru Hatun'du.[2]

***

Yıldırım Bayezid, 28 Temmuz 1402'de Timur'la aralarında cereyan eden Ankara Savaşı sırasında uğradığı ihanetler neticesinde mağlup oldu. Esir edilerek Semerkant'a götürülen Sultan, mağlubiyet sonrası çok yaşamadı. Yedi ay sonra nüzul isabeti veya geçirdiği bir kalp krizi sonucu vefat etti. (8 Mart 1403)

Ankara Savaşı'nın ardından, Osmanlı'da yaklaşık on yıl devam eden bir karışıklık dönemi başladı. Klâsik tarihçilerimiz bu döneme "Fetret Devri" adını verirler. Bu dönemde merkezî otorite sarsılmış, ortaya şehzade kavgaları çıkmıştı. Süleyman Çelebi, başta Edirne olmak üzere Rumeli'ye; İsa Çelebi, Timurtaş Paşa ile birlikte Bursa ve Balıkesir'e; on beş yaşındaki Çelebi Mehmed ise lalası Bayezid Bey'in yardımıyla Amasya, Tokat ve Sivas yörelerine hâkim oldular.

Zaten Çelebi Mehmed, babası Yıldırım Bayezid'in sağlığında,

---

1 15. asırda padişah kızlarına 'Hatun' denirdi.

2 M. Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1985, s.10.

(1399) Amasya, Tokat, Sivas ve Ankara'yı da içine alan Rum vilayetine vali olarak gönderilmişti.[3]

Çelebi Mehmed, Dulkadiroğlu Süli Bey'in kızı Emine Hatun'la evlenip, doğu bölgesini emniyet altına aldıktan sonra batıya yöneldi. Kardeşler arasında yıllarca sürecek olan bu hâkimiyet kavgaları, sonunda Çelebi Mehmed'in, Musa Çelebi'yi mağlup etmesiyle son buldu. (5 Temmuz 1413)

I. Mehmed'in, kardeşi Musa Çelebi'yi saf dışı ederek, Osmanlı tahtına hâkim oluşu, bunun sonucu huzursuzluk ve karışıklığın sona ermesi, ülkenin her tarafında sevinç ve memnuniyetle karşılandı, büyük şenliklerle kutlandı.

Çelebi Mehmed Edirne'de, Osmanlı ülkesinin tek hükümdarı olarak tahta çıktığında 26 yaşındaydı; o sırada Kumru Hatun'dan doğan güzel kızı Selçuk Hatun ise altısını yeni bitirmişti.

***

Sultan I. Mehmed, daha çocuk denilecek yaşta, üzerine büyük mesuliyetler almış, büyük sıkıntılarla karşılaşmıştı. Kendisinden nakledilen şu söz, yaşadığı dramatik durumu açıkça ifade ediyordu:

"Çocuk yaşımda öyle belâlar çektim ki, kimse çekmiş değildir."

Cefakâr Sultan, 24 muharebeye katılmış, 40'ın üzerinde yara almıştı. Devleti sekiz yıl içinde, uğradığı büyük felâketten çekip çıkarmış, onu eski azamet ve haşmetine kavuşturmak için, tükenmek bilmez bir gayretle çalışmıştı.

Ünlü Alman tarihçi Hammer onun için, "Osmanlı müverrihlerinin tabirince, Tatar tufanının muhataraya düşürdüğü devlet gemisini kurtaran Nuh" olduğunu kaydederek hakkını teslim eder. [4]

***

---

3 Halil İnalcık, "Mehmed I", DİA. c.28, s.391.

4 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.1, s.104.

Sağlam bünyesine rağmen, muharebelerde aldığı 40 küsur yara dolayısıyla zamanının ekserisini hastalıklarla geçiren Çelebi Sultan Mehmed, 1421 Haziran'ında ciddi bir kalp ağrısıyla yatağa düştü. Vezirlerini yanına çağırarak onlara şöyle emretti:

"Tez oğlum Murad'a haber salın. Ben bu döşekten kurtulamayacağım. O gelmeden ölürsem, memleket yeniden karışır. Sakın ola vefatım duyulmaya..."

Sekiz yıllık bir saltanatın ardından 25 Haziran 1421'de henüz genç denilebilecek bir yaşta (34) Edirne'de hayata veda eden Sultan'ın ölümü, Şehzade Murad Bursa'ya gelinceye kadar -41 gün- askerden gizlendi.

Sultan'ı cenazesi, Edirne'den Bursa'ya gönderilerek inşaatı vefatından 40 gün önce tamamlanmış olan Yeşil Türbe'ye defnedildi.[5]

Selçuk Hatun Evleniyor

Sultan Murad, on sekiz yaşında genç bir delikanlı olarak, vali olarak bulunduğu Amasya'dan gelip Bursa'da Osmanlı tahtına oturduğunda, kız kardeşi Selçuk Hatun henüz 14 yaşındaydı. Sultan'ın, dedesinin damadı Şeyh Emir Buharî marifetiyle kılıç kuşandığı rivayet olunur.[6]

Sultan Murat 1423'de, cülusundan iki yıl sonra, türlü entrikalarla Osmanlı'ya zarar vermeye çalışan Bizans'ı yola getirmek için, İstanbul'un fethinin şart olduğuna karar verdi ve şehri kuşattı. Sur dışındaki toprakların tamamını zaptetti. Muhasaraya Emir Sultan unvanıyla maruf Şemseddin Buharî de dervişleriyle katıldı. Fakat Karaman Beyliği'nin elinde bulunan Şehzade Mustafa'nın isyan ederek, idaresindeki kuvvetlerle İznik'i ele geçirmesi ve Bursa'yı zapta yeltenmesi plânlarını bozdu. Dördüncü

5 Mustafa Armağan, Bursa Şehrengizi, İstanbul 1998, s.116.
6 Ziya Nur Aksun, a.g.e., s.107.

ayın sonunda İstanbul kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı. Sultan II. Murad, kardeşi Mustafa Çelebi'nin isyanıyla uğraştığı sırada; Candaroğlu İsfendiyar Bey, Çelebi Mehmed zamanında kabule mecbur olduğu Osmanlı hâkimiyetini tanımaktan kurtulmak için, Devlet-i Âliye'nin birbirini takip eden gailelerini fırsat bilerek, Safranbolu'yu kuşattıktan sonra Bolu taraflarına yürümüştü. Sultan Murad, Mustafa Çelebi vakasını bastırdıktan sonra, İsfendiyar Bey üzerine gitti, yapılan çetin savaşta mağlup olan Candaroğlu Sinop'a kaçtı.

"Candaroğlu'nu takip eden Osmanlı kuvvetleri Kastamonu ile Bakır Küresi'ni işgal ettiler. İsfendiyar Bey, küçük oğlu Murat Bey riyasetindeki bir heyet vasıtasıyla barış istedi, devlet adamlarına ayrı ayrı mektuplar yazarak tavassutlarını rica etti. Padişaha, güzelliği ile meşhur torunu Hatice Âlime Hatun'u (oğlu İbrahim Bey'in kızı) nikâhlamasını dahi teklif eyledi. Sonunda Sultan II. Murad sulha razı oldu, anlaşma imzalandı.

Anlaşma gereği Osmanlı'nın işgal eylediği Kastamonu ile Bakır Küresi İsfendiyar Bey'e geri verilecek, fakat İsfendiyar Bey, Bakır Küresi hâsılatının önemli bir kısmını Osmanlı hükûmetine ödeyecek ve lüzumu halinde Osmanlı ordusuna asker gönderecekti."[7]

İsfendiyar Bey, Osmanlılarla akrabalık münasebetleri kurarak, öteden beri devam edegelen anlaşmazlığı ortadan kaldırmak istemişti. Nitekim Sultan II. Murad'ın Macaristan'a yaptığı seferde (1438) İsfendiyar Bey de yardımcı kuvvetler göndermiş, ama bununla beraber Osmanlı aleyhinde teşebbüslerde bulunmaktan da geri durmamıştı. [8]

***

22 yaşındaki II. Murad, sulh sonrası Bursa'da (1425),

---

7 İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1988, c.I, s.394.
8 Prof. Dr. Yaşar Yücel, Candaroğulları Beylikleri, Ankara 1980, s.97.

Candaroğlu İsfendiyar Bey'in torunu Hatice Âlime Hatun ile (Candaroğlu İbrahim Bey'in kızı) Osmanlı geleneklerine yakışır bir düğünle evlendiler. Sultan Murat bu düğün esnasında kız kardeşlerinden Selçuk, Hafsa ve Sultan Hatunları da evlendirdi. O sırada 18 yaşında bulunan kız kardeşi Selçuk Hatun'u, kayınpederi Candaroğlu İbrahim Bey'e, Sultan Hatun'u Çankırı Sancak Beyi Kasım Bey'e, Hafsa Hatun'u ise yine aynı aileden Veziriazam Mahmud Çelebi'ye nikâhladı. [9]

Eşinin Vefatında 36 Yaşındaydı

İsfendiyar Bey'in hükümdarlığı, 1439 senesine kadar elli dört yıl sürdü. Kendisinin vefatı üzerine, yerine Selçuk Sultan'ın zevci İbrahim Bey hükümdar oldu. Ancak İbrahim Bey de 1443 senesi Mayıs'ında vefat edecek, böylece beyliği sadece dört yıl sürecekti.

Selçuk Sultan'ın İbrahim Bey'den, Emir Yusuf ve İshak Bâli adlarında iki oğlu ile Hafsa ve Hatice adları verilen iki kızı oldu. Fakat bunlardan Emir Yusuf ile Hafsa, daha babalarının sağlığında Kastamonu'da vefat ettiler. [10]

Emir Yusuf ile Hafsa Hatun'un kabirleri, halen Kastamonu Kırkçeşme mahallesi, Serçeoğlu Camii civarındaki bir evin bahçesinde bulunan bir türbededir! Bu türbe, 1436'da Selçuk Hatun tarafından yaptırılmıştı. Türbe kitabesinde Selçuk Hatun, hükümdar ailesinden olduğu için "Sultan Hatun" unvanıyla zikredilir.[11]

İbrahim Bey'in vefatı üzerine, beyliğin tahtına büyük oğul İsmail Bey geçince, o tarihte 36 yaşında bulunan Selçuk Hatun, yanına oğlu İshak Bâli ve kızı Hatice'yi de alarak Kastamonu'dan Bursa'ya, yani ağabeyinin yanına döndü. Selçuk Hatun'un diğer oğlu İshak Bâli'nin de Bursa'ya gelişinden kısa bir müddet sonra vefat etmesi üzerine, Hatice Hatun, sultanın hayattaki tek evlâdı

9 İ.H.Uzunçarşılı, Belleten, TTK, Ankara 1957, c. 21, sy. 82, s.255
10 Uluçay, a.g.e., s.11.
11 Uzunçarşılı, a.g.e., s.255.

olmuştu. Selçuk Hatun, validesi Kumru Hatun'dan başka, kendi sağ iken vefat eden üç evlâdının da ruhlarına birer cüz okunmasını, 1483 tarihli vakfiyesinde açıkça belirtmişti.

Selçuk Hatun'un hayattaki kızı Hatice Hatun, validesinin sağlığında Osmancık ve Bursa'da tesisleri olan Vezir Koca Mehmed Paşa'nın oğlu ve sonradan Sultan II. Bayezid'in Lalası Mahmud Çelebi ile evlendirildi.

Selçuk Hatun bir vakfiyesinde, kızı Hatice Hatun'a vakfının nemasından kayd-ı hayat ile her gün on beş dirhem (Gümüş akça-i Osmanî) ve Hatice Hatun'un kızı Hundî'ye de senede bin beş yüz dirhem verilmesini şart koşmuştu. Kabir kitabeleri Bursa müzesinde olan Hundî Hatun 1500 senesinde, annesi Hatice Hatun ise 1502'de Bursa'da vefat ettiler.[12]

Eğer Padişah Biz İsek

Sultan II. Murad'ın, 1430'da Selânik'i fethinin ardından, bir yıl sonra da Yanya şehri veraset kavgalarından bıkan ahali tarafından Osmanlı'ya teslim oldu. Bu olay, Osmanlı'nın girdiği yere huzur, sükûn ve adalet götürdüğünün en büyük delili olduğu gibi, idarecilik dehasının da açık bir örneğidir.[13]

Bu vakadan bir yıl sonra (1432), Sultan Murad'ın, sonradan Fâtih namıyla anılacak olan şehzadesi Mehmed dünyaya geldi. İdarecilik ve askerlikte üstün kabiliyetlere sahip olan Hünkâr, aradan on üç yıl geçtikten sonra, oğlu Mehmed namına tahttan feragat ederek Manisa sarayına çekildi. Osmanlı tahtındaki bu değişiklik Avrupa'da büyük sevinçle karşılanmış, hemen kalabalık bir Haçlı ordusu kurulmasına başlanmıştı. Bu orduya, Macar, Leh, Çek, Eflâk, Hırvat, Sloven, Slovak kuvvetleriyle Venedik donanması da katılıyordu. Candarlı Halil Paşa, genç Sultan

12 Uzunçarşılı, a.g.e., s.258.
13 Aksun, a.g.e., s.113.

Mehmed'e bu durumu anlatıp, pederinin tahta çağrılmasının isabetli olacağını söyledi. Bu konuda Sultan Murad'ın kararsız kalması üzerine, genç Sultan'ın babasına gönderdiği mektuptaki cümleler tarihe mal olmuştur:

"Eğer padişah biz isek emrediyoruz, gelip ordunuzun başına geçiniz; yok siz iseniz, gelip devletinizi müdafaa ediniz!"

***

Mütevazı Sultan, 1444'de cereyan eden Varna savaşı sırasında, altmış bin kişilik Haçlı ordusunu mağlup ederek muhteşem bir savaş kazanmasına rağmen, zafer sonrası yeniden Manisa'daki sakin hayatı seçti, fakat bunda başarılı olamadı. Gelişen şartlar kendisini yeniden devletin başına geçmeye zorladı.

Tecrübeli Sultan, 1450 yazında oğlu Mehmed'i yanına alıp Arnavutluk'a ikinci seferini yaptı. O senenin kışında oğlu Mehmed'i Dulkadıroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun ile evlendirip Edirne'de muhteşem bir düğün yaptırdı. Fakat düğünün ardından ani bir rahatsızlık geçirip, henüz 48 yaşında iken vefat etti. (3 Şubat 1451)[14]

Ağabeyi Murad vefat ettiğinde Selçuk Sultan 44 yaşındaydı.

Bursa'daki Selçuk Hatun Camii

Selçuk Hatun 1450 Ekim'inde, ağabeyi II. Murad'ın vefatından birkaç ay önce, Bursa'nın Kayhan semtinde, Gökdere üzerindeki İrgandi Köprüsü'ne yakın bir yerde, yaklaşık 9x9 ebadında, tek minareli küçük bir mescit inşa ettirdi.

"Vakfiyesinden alınan bilgiye göre, Selçuk Hatun, bütün malını Bursa'da yaptırdığı bu mescide vakfetmişti. Caminin, Selçuk Hatun tarafından yaptırıldığı giriş kapısı üzerindeki kitabeden de anlaşılmaktadır. Sülüs harflerle yazılı üç satırlık kitabede şu sözler yer alır:

14 Halil İnalcık, "Murad II." DİA. c.31, İstanbul, 2006, s. 171.

"Bu şerefli mescidin yapılmasını padişah oğlu padişah Sultan Bayezid Gazi oğlu Sultan Mehmed (Allah (c.c.) memleketini dâim, devlet ve şevketini ebedî etsin) kızı Selçuk Hatun h.854 yılı Ramazan ayında emretti."

Cami, tek kubbeli asıl ibadet alanıyla kuzey yönündeki üç bölümlü son cemaat mahalli olmak üzere iki bölümden meydana gelir.

Cami avlusunun dışında, köşede, yan yana olan büyük kemerli iki çeşme de Selçuk Hatun tarafından yaptırılmıştır."[15]

***

Mescit, Selçuk Hatun'un kız kardeşi Hafsa Sultan'ın aynı semtte yaptırdığı Bedrüddin Camii'nin bir benzeridir. Kubbesi baklavalı bir kuşağa basar. Pencereler içeriden çukur bir yuva içine konulmuştur. Mihrabın altı sıra istalâktitli yaşmağı yaldızlıdır; iki merkezli ve yanlardan kabarık bir kemerin altındadır. Esasen, kıble duvarındaki cami kapısı yaşmağı bundan da güzeldir. O da bir kemer içindedir, yedi sıra istalaktit ve iki yanda istalaktit tonozlarla işlenmiştir. Cami, Bedrüddin'de olduğu gibi iki sıra tuğla, iki sıra moloz taşıyla inşa edilmiştir. Cephedeki tezyinat, Bedrüddin, Sitti Hatun ve Tuz Pazarı camilerinin aynıdır. Bu camide, Bursa eserlerine mahsus o hareketli saçak iniş çıkışları ustalıkla tatbik edilmiştir. [16]

Minarenin girişi son cemaat yerindedir. Sekizgen kaidesinden mermer ve tuğla değişimli olarak on altı dilimli küp kısmına geçilmekte, daha sonra üzerinde silindirik tuğla gövde yükselmektedir. Tek şerefeli ve külâhlıdır.[17]

***

---

15 Fatma Korkmaz, Selçuk Hatun ve Vakıfları, Bursa 1997, s. 70 -71.

16 E.Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimârîsinde Çelebi ve II. Murat Devri, İstanbul, 1972, s.332 -333.

17 M. Selim Arık, Bursa camileri Albümü, Bursa 2004, s.83

Cami çeşitli zamanlarda ciddi onarımlar görmüştü. Kayıtlara göre bunların ilki 6 Nisan 1568'dedir. 1616 yılındaki Celâlî istilâsı sırasında da Selçuk Sultan cami ve minaresinin yanı sıra birçok vakıf yandığından 100.300 akça harcanarak vakıflarla beraber yeniden tamir edilmişti.14 Mart 1762'de vuku bulan büyük bir fırtınada da caminin bütün kurşunları kalkıp minare külâhı düştüğünden, 29.853 akça masrafla yeni bir tamirata gidildi.[18]

Fransız araştırmacı Albert Gabriel, 1958'de yayınlanan 'Une Capitale Turque Brousse' isimli eserinde, 1950'li yıllarda caminin sadece bir ahşap revakı kaldığını, buna mukabil duvarları ile kubbesinin, taş ve tuğla olması sebebiyle oldukça sağlam bir durumda bulunduğunu belirtmektedir.

Selçuk Hatun Camii'nin revakı, 1966 yılında 'Eski Eserleri Sevenler Kurumu' tarafından yenilenerek, genel bir onarıma tabi tutulmuş, 1967 yılında ise, caminin dışındaki, batı tarafındaki çeşmeler restore edilmişti.

Edirne'deki Selçuk Hatun Mescidi

Osmanlı Devleti'ne uzunca bir dönem başkentlik etmiş olan serhat şehri Edirne'nin imar ve iskânında bulunanlar arasında Selçuk Hatun'un da adı zikredilmelidir. Bu hayırsever Hatun'un; mahallesi, mescidi ve odalarıyla birlikte Edirne mimârîsine büyük katkıları olmuştur.

Mescidin inşa tarihi hakkında kaynaklarda kesin bilgi bulunmamakla birlikte; Bâdi Efendi, mescidin 1451 (h..855) yılında inşa edildiği söyler.

Selçuk Sultan Mescidi, Edirne'nin Yıldırım Mahallesi'ne yakın Yeni Tophane semtindeydi; halkı Müslümanlardan meydana geliyordu. Mescidin yer aldığı mahalle ve sokak, 1920'lere kadar "Selçuk Sultan" adını taşıyordu. Bu zarif mescit, sonraki dönemlerde

18 Korkmaz, a.g.e., s.71.

İbrahim Halife tarafından minber ilavesiyle camiye çevrilmiş, 19. asrın sonlarında, 1876 -1877 (H.1293 -1294) Osmanlı - Rus Savaşı sırasında ise yıkılmış ve maalesef ortadan kalkmıştır.

Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün üstün gayretleriyle 2003 -2005 yıllarında onarılıp yeniden ibadete açıldı. Şu anda bu mescid, 'Mezit Bey Cami Sokak' adıyla Umur Bey mahallesi muhtarlığı sınırları içerisindedir.

Bursa'daki Mihraplı Köprü

Selçuk Hatun, 1465 -66 (h.870) yıllarında Bursa - Karacabey yolu güzergâhında bulunan Nilüfer Çayı üzerinde 8 -10 gözlü bir köprü yaptırdı. Fatih'in hükümdarlık döneminde inşa edilen bu köprü, 'Mihraplı Köprü' adını taşımaktaydı.

Batı istikametine gidenler, Bursa'yı batıya bağlayan yol üzerinde olan bu köprüden geçmek zorundaydılar. Bu durum köprünün önemini arttırıyordu. Fakat sonraki yıllarda köprünün orta ayakları yıkıldı, ama köprünün ortası ahşap kısımlarla onarılarak geçiş sağlandı. Fakat sonradan yanına yenisi inşa edildiğinden, eski köprü kaderine terk edildi.

DSİ, 1935'de Karacabey yolu ve Nilüfer kanalı düzenlenirken, Mihraplı köprü'nün hemen üst tarafına büyük bir toplama havuzu inşa ederek, oradan Nilüfer çayına bir kanal açtı. Havuza giren çay suyunun akışını tanzim için de bir bent yapıldı. Karacabey yolu bu bendin üzerinden geçirildi. Bunun sonucunda bendin alt tarafında bulunan tarihi Mihraplı Köprü'nün ahşap kısmı ortadan kalktı, üst kısmı yıkıldı, ayakları suya gömüldü, gözlerinin bir kısmı tıkandı, sadece batı ucunu meydana getiren ve 4 -5 gözden ibaret görünen küçük bir kâgir kısım kaldı. Köprü, 1762, 1776 ve 1847 yıllarında da çeşitli tadilatlar geçirmişti.[19]

Nilüfer Çayı üzerindeki bu köprünün gerek korkulukları,

[19] Korkmaz, a.g.e., s.72.

gerekse cephesi ve kemerleri kesme taşla işlenmiştir. Kitabe sütununun bir tarafında mihrap (ki köprü adını bu mihraptan almaktadır) ve 80x120 cm. ebadındaki birinci kitabe, arka yüzünde 100x60 cm. lik ikinci kitabe bulunmaktadır. Şâir Cemalî'ye ait olan bu kitabeler Bursa müzesindedir.[20]

Gönüller Tahtına Kurulan Şehir

Sultan II. Murad'ın 3 Şubat 1451'de aniden vefatı üzerine Edirne'de tahta çıkan Sultan II. Mehmed'in ilk işi, Türklerin ve Müslümanların gözbebeği, İstanbul şehrinin fethine teşebbüs etmesiydi. Bu yüce kararıyla Peygamberimizin müjdesine mazhar olmak isteyen Büyük Fâtih, 58 günlük bir kuşatmanın sonunda (29 Mayıs 1453), bu şehri İslâm âlemine kazandırdı. Kudretli Sultan, fethiyle Müslüman yaptığı bu eşsiz şehri, sadece ele geçirmekle kalmamış, onu dünyanın en güzel beldesi, bir kültür ve medeniyet merkezi haline getirmiş, onu eski Konstantinopolis'in üstüne çıkarmıştı.

İstanbul'un ilk büyük camii Sultan II. Mehmed'in imzasını taşır. 120 bin metrekare bir arazide, cami merkez olmak üzere, 16 medrese (Sahn-ı Seman), şifahane, tabhâne, imaret, kervansaray, hamam, kütüphane ve mektepten mürekkep olan bu külliye, şehrin bütün medeni ihtiyaçları karşılayabiliyordu.[21]

Türk Mimârî tarihine damgasını vuran mütefekkir mimâr Ekrem Hakkı Ayverdi, "Müze Şehir" isimli bir makalesinde İstanbul'u şöyle tarif eder:

"İstanbul öyle bir şehirdi ki; Bursa, Edirne gibi daha yaşlı kardeşleri karşısında, sanki eski Oğuz ananesine uyularak, tahta oturma hakkı küçük oğla verilmişçesine, derhal gönüller tahtına kuruldu; bu herkes tarafından da kabul ve tasdik edildi." [22]

---

20 E.H.Ayverdi, Osmanlı Mimârîsinde Fâtih Devri, İst. 1973, c. III, s.151 -152.
21 İstanbul Fetih Cemiyeti, E.H.Ayverdi makaleler, İstanbul 1985, s.124.
22 E.H.Ayverdi, a.g.e., s.161.

Fâtih, İstanbul'u İslâmlaştırmak için, bir taraftan Anadolu'dan ahali getirip şehre yerleştirmiş, diğer taraftan Eyüp türbesi ve sahabe kabirlerini araştırıp ihya etmiş, öte yandan adını taşıyan külliyeyi inşa ettirmiştir. Fâtih, İstanbul'un baş mimârıdır; Konstantiniyye denilen harabeden bir "İstanbul Şâheseri" meydana getirmişti. Fâtih, İstanbul'un dünyadaki mevkiini çok iyi takdir ederek; hükûmet merkezi yapılmasına karar vermişti.

"Sultan III. Mustafa devrinde İstanbul'a gelen Baron de Tott, şehrin coğrafî mevkiini şu sözlerle övmüştü:

'Dünyada Cihan İmparatorluğu'nun merkezi olabilecek yegâne şehir.'

Napoleon da, 'İstanbul'a hâkim olan cihana hâkim olur'. diyerek aynı noktaya temas etmişti." [23]

İstanbul, hem Fâtih zamanında, hem de sonraki asırlarda binlerce eşsiz eserle süslenmiş, her yanı cami, mescit, medrese, saray, kasır, çeşme ve sebillerle bezenmiştir.

İstanbul'daki Selçuk Hatun Camii

Ağabeyi Sultan II. Murat döneminde Bursa'da mescit, köprü, imaret ve mektep, Edirne'de mescit inşa eden Selçuk Hatun, yeğeni Fâtih Sultan Mehmed dönemini de değerlendirmiş, İstanbul mimârîsinin gelişmesine Aksaray (Taşkasap) Millet caddesi üzerinde, şimdi Selçuk Hatun Camii sokağı adını taşıyan sokağın köşesinde yaptırdığı kâgir duvarlı ve ahşap çatılı bir cami ile iştirak etmişti.

Kaynaklarda, caminin yapım tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla beraber Fâtih devri eseri olduğu kesindir. Ayvansarayî Hâdîka isimli eserinde, mescidin asıl bânisinin Fâtih'in zaman-ı saltanatında bulunanlardan Bursalı Selçuk Hatun olduğunu yazar. Tahsin Öz de "İstanbul Camileri"

---

23 Aksun, a.g.e., s.144.

adını taşıyan kitabında, "Fâtih zamanında inşa edilmiş olan bu mâbed…" ifadesiyle bu durumu doğrular. [24]

Minaresi kalın gövdeli ve taştan olan bu mescit, 17. asırda çıkan bir yangında tamamen kül olduğundan, İstanbul'u pek çok eserle süsleyen Kızlarağası Abbas Ağa tarafından yeniden bina edilerek minber konulmuş, mescit bu tarihten itibaren "Abbas Ağa Camii" olarak da anılmaya başlanmıştı. Abbas Ağa, "Selâtin Vakıfları Nazırı" bulunduğundan, vazifesi gereği bir hanedan üyesinin yaptırdığı bu mescidi Ayasofya Vakfı hesabına tamir ettirmişti.

Menderes Döneminde Yıkılmıştı

Rahmetli Adnan Menderes, 50'li yıllarda İstanbul'un göbeğinde, "sanat, mimarî, şehircilik ve tarihî muhafaza" düşüncesiyle taban tabana zıt bir icraata imza atmış, imar ve yol genişletme adına; tarihçilerin ve şehircilik uzmanlarının fikir ve reylerine müracaat etmeden ve cami, türbe, çeşme demeden, nice tarihî eseri maalesef yıkıp, yok edip ortadan kaldırmıştır! O hengâmede maalesef Selçuk Sultan Camii de yıkılmıştı.,

"1956'da Millet caddesini genişletmek maksadıyla yıkılan Selçuk Sultan Camii, sekiz yıl sonra (1964'de) Anıtlar Derneği tarafından yeniden yaptırıldı. Mimar Ali Saim Ülgen tarafından ölçüleri fevkalade mütenasip biçimde inşa edilen bu eser, yine aynı cadde üzerinde, fakat yıkılan caminin biraz gerisinde inşa edildi. Murat Paşa mahallesine kayıtlı olan caminin esas girişi İmam Mesut Sokağı tarafındadır.

Bu yeni mabet tek kubbeliydi. Tek şerefeli olan minaresi, harim ile son cemaat yerinin birleştiği batı tarafında olup, kaide kısmı, alt tarafı taş, üst tarafı taş-tuğla sıralarıyla inşa edilmişti. Gövdesi yine taştı, külâh kısmı kurşunla kaplıydı. Kubbe kısmı

---

[24] Tahsin Öz, İstanbul Camileri, İstanbul 1987, s. 17.

kurşun kaplama, sekizgen olan kubbe kasnağı, taş – tuğla örtülüydü. Mermer mihrabı sade, minberi de yine mermerden olup korkuluk kısmı ajurlu, aynalık kısmı düzdü. Caminin içi zengin kalem işi süslemelerle bezenmişti.

Selçuk Hatun Camii, son cemaat yerinin demir camekânla kapatılması ve iç kısımda duvar eteklerinin fayansla kaplanması dışında, klâsik Osmanlı mimârî unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Yapıda değerli mimarın yorumlarıyla güzel bir sentez oluşturulmuş, tasarımla mimârî öğeler ve süsleme arasında uyum sağlanmıştır." [25]

Melikler Arasında Merhamet Olmaz

Osmanlı tahtına oturduğu 30 yıldan beri üstün bir gayretle;

"İmtisal-i 'câhid-ü fillah' olupdur niyyetüm,
Din-i İslâmın mücerred gayretidir gayretüm"[26]

diyerek, Rızâ-yı Bâri için çalışan Büyük Fâtih, 27 Nisan günü Üsküdar'dan yeni bir sefer için yola çıktı. Fakat Gebze yakınlarındaki Hünkâr Çayırı (Maltepe) mevkiinde hastalığı şiddetlenerek fenalaştı ve 3 Mayıs 1481 günü ikindi vakti ruhunu Rahman'a teslim eyledi. Hastalığının, hanedanda sıkça görülen nıkris illeti olduğu rivayet edilir.

Amasya'da bulunan büyük Şehzade II. Bayezid'le Konya'da bulunan küçük Şehzade Cem'e haber salındı. II. Bayezid Anadolu'dan gelinceye kadar Şehzade Cem'in İstanbul'a gelip tahta oturması endişesinden tahtın boş kalmaması için acil tedbir gerekiyordu. Bu yüzden, Şehzade Bayezid Amasya'dan gelmeden önce, onun henüz on bir yaşında olan büyük oğlu Korkut,

---

25 Emine Naza, "Selçuk Sultan Camii", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.VI, s.497- 498.

26 Bütün niyetim, Allah'ın (c.c.) cihat emrine uymak; bütün çabam, İslâm dininin her şeyden arınmış, saf ve hâlis gayretiyle çalışmaktır.

babasına vekâleten tahta geçirildi. Yani Şehzade Korkut, pederi gelinceye kadar 17 gün nâiplik yaptı.

Bu sırada pederinin vefatını Konya'da haber alan Şehzade Cem, bir miktar asker toplayarak acele Bursa üzerine yürümüştü. Şehir, kapılarını açıp Şehzade Cem'e tabi oldu. Küçük Şehzade, burada kendi namına sikke bastırıp, hutbe okuttu.

Sultan Cem'in Bursa'yı alması ve Anadolu padişahlığını ilân etmesiyle ortaya iki padişah, iki ayrı başkent çıkmış oldu. Daha önce taraftarları, imparatorluğun hakiki varisinin kendisi olduğuna onu iyice inandırmışlardı.[27]

"18 gün kadar Bursa'da oturan Şehzade Cem, ağabeyi Bayezid'in, ordusuyla üzerine yürüdüğünü haber alınca, saltanat hakkını müdafaa için mümkün olan hazırlıkta bulunduysa da kardeşinin kuvvetlerine karşı duramayacağını da anlamıştı. Babası Fâtih'in halası, kendisinin de büyük halası olan ve o tarihte 74 yaşında bulunan Selçuk Hatun'u, meseleyi sulh yoluyla çözümlemek maksadıyla İstanbul'a, kardeşi Sultan II. Bayezid'e elçi olarak göndermeye karar verdi.

Sultan Cem'i seven ve bütün hareketleriyle kendisine taraftarlığını ispat etmiş olan Selçuk Hatun, kıymetli yeğeninin bu ricasını can u gönülden kabul etti."[28]

Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun, Fâtih Sultan Mehmed'in şehzadeliğinde hocası, ulamanın mamuru ve fuzalanın muteberi olan Mevlânâ Ayas ve müverrih Şükrullah oğlu Ahmed Çelebi ile beraber İstanbul'a, Sultan Bayezid'e gittiler.[29]

Selçuk Hatun, padişahın elini öptükten sonra:

"Padişahım olmaz mı ki can beraber olan birader kanını dökmeğe ahenk ve ehl-i İslâm arasında îkâd-ı nâ'ire-i cenk

---

27 Münevver Okur, Meriç, Sultan Cem, Ankara 2006, s. 61.
28 İ.H.Ertaylan, Sultan Cem, İstanbul 1951, s.100.
29 Meriç, a.g.e., s. 69.

itmeyesin. Rumeli memâlikiyle iktifâ buyurub Anadolu vilayetini ana arzâni buyurasız."[30] dedi.[31]

Sultan II. Bayezid'in büyük halası Selçuk Hatun bu sözleriyle, devletin kardeşler arasında taksim edilmesi ve kardeşi Cem'e müşfik davranılması ricasında bulununca, Osmanlı Sultanı, bir Arap darbımeseli olan şu tarihi sözle kendisine cevap verdi:

"Lâ erhamü beyn'el mülûk!"[32]

Sultan bu cevabıyla, büyük halasının tekliflerini açıkça reddediyor, saltanatın taksim kabul etmeyeceğini söylüyordu. Fakat gerek büyük halasına, gerekse diğer elçilere gayet iyi muamele etmekten de geri durmadı.

Sultan Cem'in bütün ümitleri boşa çıkmıştı. Müsalaha yoluyla hakkını temin edemeyen Cem, silâha sarılmaktan başka çare kalmadığını bir kere daha görmüş oldu. Bayezid'le Cem'in çarpışmaları mukadderdi, nitekim çarpıştılar da. [33]

Bayezid, Halasına Daima Hürmet Gösterdi

Cem vakası sona erdikten sonra da, II. Bayezid'le büyük halası Selçuk Sultan arasındaki irtibat kesilmedi. Kendisini çok seven II. Bayezid, ömrünün son yılları hastalıklarla geçen halasına sık sık hekimlerini göndererek tedavisine gayret etti. Halasının sıhhatiyle yakından alakadar oldu, rica ve arzularını yerine getirdi. Bu yüzden Selçuk Sultan da, yeğenine şükran ve minnet duygularını belirten mektuplar yazarak teşekkürlerini ifade ediyordu. Bir defasında Sultan, hususi tabibi Yakut Efendi'yi göndermiş, buna çok memnun olan Selçuk Hatun, II. Bayezid'e mektup göndererek teşekkürlerini bildirmişti. Mektubunun

---

30 "Padişahım, kardeş kanı dökmeyesiniz, Müslümanlar arasında savaş çıkarmayasınız. Rumeli ile yetinip Anadolu topraklarını Cem'e bırakınız."

31 Ertaylan, a.g.e., s.100.

32 "Melikler arasında merhamet olmaz!"

33 Ertaylan, a.g.e., s.100.

başlığında, "Ciğerköşem Sultanım Hazretleri ebede devletehu ve saltanatahu..." yazılıydı.

Bir başka mektubunda da, "Allah'ın (c.c.) avn-i inayetiyle ve sultanum himmetiyle bu mezkûr tabib hizmet sebebiyle bu zâifane vücudumuz sıhhat buldu. Tabib dahi hizmette kusur komadı. Hak Sübhane Tealâ Sultanımın ömrünü ve devletini ziyade idüb, ahreti mamuren devletle çok yıllar ömür vere. Âmin... Ya Muin veya Hayr en'nâsirin."[34]

***

Hayatının son yılları hastalıklarla geçen Selçuk Sultan, 26 Ekim 1495'de (h.890) 78 yaşında iken Bursa'da vefat ederek; Yeşil Türbe'ye, babası Çelebi Sultan Mehmed'in (I. Mehmed) yanına defnedildi.

"Selçuk Sultan'ın kabri kapıdan girince soldan birincisidir. Altta dört köşe, üstte 2.32 m. boyunda sanduka şeklindedir. Yazı ve tezyinat, alçılı bir sıvanın oyulmasıyla meydana getirilmiştir; müstesna bir güzellik ve hususiyetler taşır. Harç üzerine bu kadar güzel yazı pek görülmüş şey değildir. Baş tarafta besmeleden sonra , 'Külli nefsin zâikatü'l mevt' Âyet-i Kerîmesi, sandukanın kuzeye meyilli yüzünde Âyet- el Kürsî'nin bir kısmı, güney tarafında da bunun devamı yer alır.

Selçuk Sultan'ın kabri hizasındaki birinci kabir ise Sitti Sultan'a ait olup firuze çinilerden meydana gelmiştir." [35]

Sandukanın ayakucunda, "Gazi Yıldırım Bayezid oğlu İyilikçi Büyük Hakan Sultan Mehmed'in kızı merhume, mebrure Selçuk Hatun 15 Ekim h.890 (m.1485) günü vefat etti. Allah (c.c.) onların hepsini affetsin." yazılıdır. [36]

---

34 Çağatay Uluçay, Haremden Mektuplar, I, İstanbul 1956, 16 -17.

35 E. H. Ayverdi, Osmanlı Mimârîsinde Çelebi ve II. Murat Devri, İstanbul 1972, s. 116.

36 Korkmaz, a.g.e., s. 60.

Dünyaya Bağlı Değildi

Selçuk Sultan, Osmanlı devlet idaresinde etkili olan kadın sultanların ilki olmasına rağmen, devleti ihtirasları uğruna kullanmamış, tersine onun bekası için çalışmıştı. Ayrıca, Osmanlı tarihinde elçilik yapan ilk kadın sultandı.

O, dünyaya bağlı olmayan, onun aldatıcılığa inanan ve kıyamet gününün dehşetinden korkan bir hanımdı. Vakfiyesinde; mallarını, Allah'ın (c.c.) evliyasına hazırladığı sevaba nail olmak ve cehennem azabından korunmak maksadıyla vakfettiğini belirtir. [37]

Selçuk Sultan mücadeleci ve ileri görüşlü olmasının yanı sıra, fıtrî kabiliyetleri arabuluculuk yapmaya elverişli, münevver bir hanımdır. Sultan II. Bayezid'le Cem arasındaki saltanat mücadelesinde, Bayezid'e elçi olarak gitmesi, onun bu özelliklerinin açık bir tezahürüdür.

Selçuk Hatun, Osmanlı tarihindeki birçok hanım Sultan gibi, adının hayırla anılmasını sağlayacak vakıflar tesis etmiş, sahip olduğu imkânlar çerçevesinde çevresine hizmet götürmeyi hedeflemiştir. Vakıf hizmetleri, Bursa, Edirne ve İstanbul'da inşa ettiği camilerle sınırlı kalmamış, Bursa'nın Kayan semtinde bir mekteple bir tabhane, Balıkesir'de bir zaviye (tekke) tesis etmiştir.

Oğlu Kanunî üzerinde büyük etkisi olmasına rağmen, bunu kötüye kullanmadı, sarayda olumlu manada idareci bir rol üstlendi. Manisa'da, Sultaniye Külliyesi adıyla tanınan büyük bir külliye yaptırdı. Türk-İslâm sanatına, Sultaniye Camii gibi mükemmel bir şaheser hediye etti.

---

[37] Korkmaz, a.g.e., s. 58.

HAFSA VALİDE SULTAN

Osmanlı Devleti'nde, İstanbul'un fethinden önce, "Valide Sultanlık" diye isimlendirilen bir unvan veya makam yoktu. Fetih gerçekleştiğinde (29 Mayıs 1453) Sultan'ın annesinin vefat etmiş olduğu nazara alındığında, Topkapı Sarayı'na yerleşen ilk padişah validesi, Sultan II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun olmuştu. "Valide Sultanlık" makamı ilk olarak, Yavuz Sultan Selim'in eşi ve Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'la başlamıştır.

Bu yarı siyasi makam, imparatorluğun devamı süresince her zaman önemli ve etkili olmuş, bu ehemmiyet yıkılışa kadar asırlarca devam etmişti.

***

Osmanlı Sarayı'nda yaşamış pek çok Valide Sultan gibi, Hafsa Sultan'ın hayatı hakkında da fazla bilgi yoktur. Elli altı yaşında vefat ettiği bilindiğinden, buradan 1478 veya 1479 yılında doğmuş olduğu sonucuna varılmaktadır. Belgelerde adının Ayşe Hafsa bin Abdülmuin, yani baba adının Abdülmuin veya Abdülhay yahut Abdurrahman şeklinde geçmesi cariye olarak saraya girdiğini göstermektedir. [38]

Sayın Uluçay da padişah kadınlarını anlattığı meşhur eserinde, "Bazı tarihçiler, onun Türk olduğunu iddia ediyorlarsa da Manisa'da yaptırdığı Sultaniye Külliyesi'nin 1522 tarihli

[38] A.Haydar Bayat, "Hafsa Sultan", DİA. c.15, s.122.

vakfiyesinde adının “Hafsa bin Abdülmuin” olarak geçmesi sebebiyle, kendisinin cariye olduğu anlaşılmaktadır”, der. [39]

Uluçay, bir başka yazısında da yine aynı gerekçelere atıf yaparak, “Kayıtlarda adı Hafsa binti Abdülmümin. Bu kayıtlar, Hafsa Sultan’ın kesin olarak devşirme olduğunu göstermektedir,”[40] diyerek, aynı noktaya vurgu yapar.

Vakfiyedeki bu ifade, Hafsa Sultan’ın Kırım hânedanına mensup olduğu hakkındaki düşünceleri açık bir biçimde çürütmektedir.[41]

***

Sadrazam Karamânî Mehmet Paşa, İstanbul Fâtih’i büyük Sultanın, Hünkâr Çayırı mevkiinde rahatsızlanarak vefatı üzerine, saltanatın vârisi olan ve Amasya’da Sancak Beyi bulunan Şehzade Bayezid’e haber göndererek kendisini tahta davet etti. 17 gün sonra emrindeki dört bin süvariyle birlikte Dersaadet’e gelen Bayezid, dokuzuncu Osmanlı padişahı olarak tahta cülus etti.

Sultan II. Bayezid, padişah olduktan sonra oğullarını sancak beyi olarak çeşitli bölgelere tayin etti. Bu arada Şehzade Selim, bir süre doğum yeri olan Amasya’da kaldıktan sonra, on yedi yaşında bir delikanlı iken, ilk görev yeri olan Trabzon’a gönderildi (1487).

Haremin En Seçkin Gözdesi

Hafsa Sultan, -ihtimaldir ki- 1488- 89 yılları civarında, Tatar akıncılarının Ukrayna ya da Polonya içlerine yaptığı akınlarda esir alınarak, Osmanlı’nın zeki ve kalıba sığmaz şehzadesi Selim’in, Trabzon sarayındaki haremine takdim edilmişti. Ayşe

39 M. Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1985, s.30.

40 M. Ç.Uluçay, “Kanunî Sultan Süleyman ve ailesi ile ilgili bazı notlar ve vesikalar”, Kanunî Armağanı, Ankara, 1970, s.231.

41 Dr. Nihat Yörükoğlu, Hafsa Sultan’ın Kırım Hanlarından Mengli Giray’ın kızı olduğunu ileri sürmektedir.

Cem'in bu vasiyeti yerine getirildi ve bahtsız şehzade, Osmanlı topraklarına getirilerek, ağabeyi Şehzade Mustafa'nın Bursa'daki türbesine defnedildi.

"Cem Sultan Olayı" hem ağabeyi Sultan II. Bayezid'i, hem de Osmanlı idaresini o kadar çok meşgul etmişti ki; Bayezid'in asıl saltanatını Cem'in vefatıyla başlatan tarihçiler bile vardır.

***

Bu olaydan iki yıl sonra Osmanlı kuvvetleri Batı'ya yönelerek Bosna'da bazı kaleleri fethettiler. Sonra da Dalmaçya'ya girerek, Zara yörelerine korku saldılar. Venedik korumasında bir beylik olan Karadağ, İşkodra Beyi Firuz Bey tarafından Osmanlı himayesine alındı. 1498'de ise, Polonya Kralı Albert'in Boğdan'a saldırması üzerine, Malkoçoğlu Bâli Bey, 40 bin kişilik bir kuvvetle Özü nehrini geçip Polonya'ya girdi. Bazı kaleleri ele geçirip, bazısını yağmalayarak Varşova'ya kadar yürüdü, Leh birliklerini dağıtarak Akkirman'a ulaştı.

Şah İsmail'in Kardeşini Hapsetti

Sultan Selim'in Trabzon'daki idarecilik yılları, ona ileride kısa sürecek olan saltanatı için iyi bir tecrübe oldu. Sınır boylarındaki gelişmeleri, özellikle Gürcü prensliklerinin ve Osmanlı Devleti için büyük bir siyasi-dini mesele meydana getirecek olan Şah İsmail'in faaliyetlerini dikkatle takip etti. Bu konuda devlet merkezini bilgilendiren raporlar yazdı.[42]

Şehzade Selim, bütün dikkatini Şah İsmail üzerinde toplamıştı. Babasından, Safevîlere karşı sert tedbirlere başvurması için aldığı emirler üzerine, sancağının güney sınırlarında bir dizi askerî harekâta girişti. İspir ve Bayburt'u ele geçirip Erzurum'a kadar olan bölgenin güvenliğini sağladı. Daha sonra Şah İsmail'in bölgeye yolladığı on bin kişilik orduyu Erzincan'daki

42 Feridun Emecan, "Selim I", DİA. c.36, s.407.

tayinini Kefe Sancakbeyliği'ne çevirmeye muvaffak olmuştu. (5 Temmuz 1509)" [43]

***

Şehzade Ahmed'in taht adayı sıfatıyla öne çıktığını fark eden Şehzade Selim, bu emr-i vâkiyi kabullenmedi. Osmanlı tahtına sahip olabilmek için, hem kardeşleri, hem de babasına karşı amansız bir mücadeleyi göze almaya kararlıydı. Önce Kefe'ye, oradan Edirne'ye gelerek babasıyla görüştü. Kendisine Rumeli yakasında bir sancak verilmesini istedi. Uzun tartışmalardan sonra arzusuna nail oldu, Semendire sancağına tayin edildi. Fakat bir süre sonra, Şehzade Ahmed'in, babası tarafından saltanat makamına çağrıldığını duyunca, geri dönüp Çorlu'ya geldi. Uğraşdere mevkiinde babasının kuvvetleriyle çarpıştı. Fakat başarılı olamayıp Kefe'ye oğlunun yanına çekildi (3 Ağustos 1511). [44]

Ancak İstanbul'daki yeniçeriler, Şehzade Ahmed'i istemediklerini, Selim'i desteklediklerini ilan ettiler. Bu arada, Kefe'de bulunan Selim'e destek mektupları yollandı. Sultan II. Bayezid, bu gelişmeler üzerine onu İstanbul'a çağırarak serdarlığa tayin etti; bir ay sonra da oğlu lehine tahttan feragate mecbur oldu, bir bakıma tahttan indirildi. Böylece 39 yaşındaki "Yavuz" Şehzade, 24 Nisan 1512'de, Sultan I. Selim unvanıyla ve dokuzuncu Osmanlı padişahı olarak tahta çıktı.

Hafsa Sultan, Oğlu Süleyman'ın Yanında

Ayşe Hafsa Sultan, evliliğinin başlangıcından (1493), biricik oğulları Şehzade Süleyman'ın Kefe Sancakbeyliği'ne tayin olduğu 5 Temmuz 1509 tarihine kadar geçen 16 yıl zarfında sevgili zevcesi Şehzade Selim'le birlikte Trabzon Sarayı'nda

---

43 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.1, s.196 -197.

44 Emecan, a.g.e., c.36, s.408.

yaşadı. Süleyman'ın (Kanunî) Kefe'ye tayini üzerine onunla birlikte Kırım'a, üç yıl sonra Şehzade Selim'in cülusu üzerine ise yine oğluna refakat ederek Saruhan sancağına -Manisa'ya- geçti. Zaten Selim'in, oğlu Süleyman'ın Kefe'de bulunduğu sıradaki üç yılı, babası ve kardeşleriyle olan mücadelelerle geçmiş, harem hayatına hemen hiç vakit ayıramaz olmuştu.

***

Hafsa Sultan'ın, Süleyman'dan başka çocukları olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bazı kaynaklarda Sultan Selim'in, Hatice ve Şah Sultan isimli evlatlarından söz edilmekte, ayrıca çocuk yaşlarda Trabzon'da vefat eden Kamer Sultanla, Şehzade Salih'in adları geçmektedir.

Bu duruma göre; eğer Şehzade Selim, Hafsa Sultan'la evliyken başka hasekilerden çocuğu olmamışsa, Hafsa Sultan'ın ikisi erkek, üçü kız olmak üzere beş çocuğu olduğu söylenebilir. Ancak, bu bilgiler kesin bir kayda dayanmamaktadır. [45]

Katya Çölünü On Günde Geçti!

24 Nisan 1512'de tahta çıkan Yavuz Sultan Selim, oğlu Şehzade Süleyman'ı Saruhan sancakbeyi tayin edip, annesi Hafsa Sultan'la birlikte Manisa'ya gönderdikten sonra, ilk iş olarak kardeşleri Ahmed ve Korkut'la olan mücadelesini sonlandırdı.

Şimdi sıra, cülusunda elçi dahi göndermeyen ve Trabzon'daki şehzadeliği döneminden beri kendisine olan düşmanca tavrını sürdüren Şah İsmail'e gelmişti. Safevîler baştan beri Osmanlı'nın iç işlerine karışmış, Doğu Anadolu'ya gönderdiği casuslar vasıtasıyla mezhep propagandası yaparak, siyasî nüfuz sağlamak istemiş, Batı Anadolu'da dahi isyan çıkarma girişiminde bulunmuştu.

---

45 Doç.Dr. Nihat Yörükoğlu, Hafsa Sultan ve Külliyesi, Ank. 1984, s.20 -21.

ordusunu fırsat buldukça rahatsız etmelerini ve Mısır Sultanı Tomanbay'ın bir Türk başı getirene ağırlığınca altın vereceğini ilan etmesini de eklersek, Selim Han kuvvetlerinin başardıkları işin büyüklüğü daha iyi anlaşılır."[46]

***

Çölü geçen Osmanlı ordusu, Kahire yolu üzerindeki Ridaniye mevkiinde (22 Ocak 1517) Memlûk kuvvetleriyle karşılaştı. Kuşluk vakti başlayıp ertesi gün akşamına kadar devam eden savaşta Mısır kuvvetleri feci bir bozguna uğradı.

Yavuz, iki meydan muharebesiyle o zamana kadar iktisadî ve askerî bakımdan, dünyanın en büyük devletlerinden biri sayılan Memlûk Devleti'ni yıkarak, zengin mirasını Osmanlı hazinesine devretti.

Hafsa Sultan'ın Düş Kırıklığı

Hafsa Sultan, kudretli zevcesi Yavuz Sultan Selim'in, Osmanlı Devleti'nin başına geçmesiyle birlikte, bir anda hayalinde yaşattığı günlerin geldiğini düşünmüş; İstanbul'da, devletin kaderini elinde tutan muktedir hükümdarın baş hasekisi olarak yaşamayı tasarlamıştı. Rüyası buydu, ama yanılmıştı; kader başka türlü tecelli etmişti.

Yavuz'un, Hafsa Sultan'ı düşünecek vakti yoktu. O, ülkeler zapt etmek, zaferler kazanmak düşüncesindeydi. Gece gündüz bunları gerçekleştirecek plânlar hazırlamakla meşguldü. Nitekim plânları onu yanıltmamış, Çaldıran, Merc-i Dâbık ve Ridaniye'de, İran ve Memlûk ülkelerini ayakları altında ezmişti.

Yavuz, zaferden zafere koşuyor, Osmanlı topraklarını genişletiyor, Türkün itibarını her yönde arttırıyordu. Ancak her başarısında Hafsa Sultan'dan biraz daha uzaklaşıyordu.

46 Aksun, a.g.e., s.224 - 225.

Oysa kocasının zafer nimetlerinden o da faydalanmak istiyordu. Trabzon'da hep bu rüyanın gerçekleşmesini beklemiş, hayalini saltanat yıllarının ihtişamıyla süslemişti. Fakat 1509 yılından beri kocasından ayrıydı.

Ayrılıkları, zevcesi padişah olduğunda da bitmemiş; Yavuz, oğlu Süleyman'ı Kefe'den Manisa'ya tayin ettiğinde onu da birlikte yollamıştı. O günden itibaren Hafsa Sultan için, gerek zevcesi Selim, gerek Dersaadet erişilemez birer düş haline gelmiş, Trabzon'da geçen saadetli yılların yerini, hasret ve firak yılları almıştı. [47]

Onun, Sultan kocasına kavuşma ümidi giderek tükeniyor, artık bütün varlığını geleceğin "Muhteşem Süleyman"ına, biricik oğlunun tahsil ve yetişmesine sarf ediyordu.

Bırakın, Ayağınıza Yüz Süreyim!

Hafsa Sultan'ın, "Valide-i Süleymanşah" diye bitirdiği bazı mektupları Topkapı sarayı arşivindedir. Bu değerli belgeler arasında, oğlu Süleyman'la birlikte Manisa Sarayı'nda bulunan Hafsa Sultan'ın Yavuz Selim'e yazdığı hasret ve sitem dolu şu mektup da yer almaktadır:

"Ümit bu idi ki, Hüdavendigâr Hazretleri serir-i saltanata geldiklerinden sonra bu nahifeyi dahi hâk-pây-i kimya- bahşlerine yüz sürmek ile müşerref olmak tasavvur olunurdu. Lâkin bu cariyenin karanlık talihinden ol şereften mahrum olduk. Ümiddir ki, Padişah-ı âlempenahın ayağı toprağından bu cariye feramuş buyurulmayıp inayet-i Sultanî ile behremend ola... Bâkî ferman sultanımındır...

Zaife-i Nahife Valide-i Süleymanşah"[48]

---

47 M. Çağatay Uluçay, Haremden Mektuplar I, İstanbul 1956, s.75-76.

48 Ümit ediyordum ki; Sultan Hazretleri Osmanlı tahtına geldikten sonra, bu zayıf, çaresiz kulunu da her şeye can veren ayağının toprağına yüz sürmekle şereflendirecektir, böyle hayal ediyordum. Fakat kölenizin karanlık talihinden olacak,

Bu samimi mektubun, II. Bayezid'in anası Gülbahar Hatun'un mektuplarına göre çok daha kültürlü bir hanımın kalem veya ifadesinden çıktığı anlaşılmaktadır. [49]

Hafsa Sultan, zevcesi Yavuz Sultan Selim'e böyle mektuplar yazıyor; ona olan sevgi ve muhabbetini, içinde bulunduğu acıklı ve çileli durumu böyle hulasa ediyordu. Lâkin bu kudretli Sultan, kâh Çaldıran ovasında Şah İsmail kovalıyor, kâh Ridaniye'de Tomanbay'la boğuşuyor, içinde bulunduğu şartlar, Hafsa Sultan'la birlikte yaşamasına fırsat vermiyordu. O artık aşk ve sevgi nâmeleri değil, fetih destanları yazıyor, tüm âleme kudretinin büyüklüğünü ilân ediyordu.

Yavuz, İran ve Mısır seferleri sırasında oğlu Şehzade Süleyman'ı İstanbul'a çağırarak kaymakam olarak vazifelendi. Oğlundan başka ümit ve dayanağı kalmayan Hafsa Sultan'ın, Memlûk Seferi sırasında Şehzade Süleyman'dan iki yıl uzak kalması, onu çok etkilemiş, oldukça yıpratmıştı.

Sefere Götürülen Kütüphane!

"Mısır Fâtihi Sultan Selim, hârikulade bir dinamizme sahipti, dünyevî lezzetlerden hoşlanmaz, günde üç dört saat uykuyla yetinirdi. Kaynaklarda, şehzadelik zamanından beri kendini tarih mütalaasına, tefekküre, âlimlerle sohbete verdiği belirtilir. Hükümdarlığı sırasında gözlüğünü takarak, okunup incelenmesi çok güç olan, Tarih-i Vassaf'ı okuduğu bilinir. Adı geçen Moğol tarihi Hindistan'dan söz etmektedir ki, bu durum onun Hind'e veya Turan'a sefer açacağının bir işareti olarak kabul edilir.

---

maalesef bu şereften mahrum kaldım. Ümit ediyorum ki; bu köleniz, zayıf ve âcizlerin sığınağı olan Sultanımın ayağının toprağına yüz sürme imkânından uzak tutulmaz, unutulmaz ve bendeniz Sultanımın lütfundan nasiplenirim. Kesin karar elbette sultanımındır… Süleymanşah'ın annesi, aciz ve zayıf…

49 Adnan Giz, "Belgelere göre Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul 1978, Sy:1, s.20.

Batılı tarihçi Paolo Giovio; Selim'in, Sezar'ı ve İskender'i dahi okuduğunu söyler. Bu onun tarihe olan büyük merakını gösterir ki, bu durum bütün Osmanlı hükümdarlarında bir an'ane olarak böyle devam etmiştir. Hemen hepsi kendi tarihleriyle beraber diğer tarihlere de meraklıdırlar."[50]

Sultan Selim, Mısır seferi sırasında seyyar kütüphanesini de beraberinde götürmüştü. Bazen bizzat kendisi okur, bazen de nedimlerine okutur, kendileri dinlerdi. Yolda ya bir eser telif edilir veya tercümesi yapılır yahut eser istinsah edilirdi. Bazen de ilim erkânı ile sohbetler düzenlenir, eğlenceler tertip olunurdu.[51]

***

Ülkeler ve beldeler fetheden, birbirinden parlak ve büyük zaferler kazanan, elli senelik ömrü at üstünde, çadırlarda, savaşlarda geçen kudretli Hünkâr, sekiz yıl, dört ay, yirmi sekiz gün padişahlık yaptıktan sonra, 22 Eylül 1520 günü, yeni bir sefer hazırlığı içinde iken Çorlu civarında hayata veda ediverdi.

O, donanmaya, topçuluğa ve askerî tekniğe büyük önem vermiş, dünyada ilk defa denenen yivli toplar döktürmüş, böylece sekiz yıl gibi kısa bir sürede, ülkesinin sınırlarını iki buçuk misli büyüterek, devletini cihana hükmeder hale getirmişti. Vefatı, Şehzade Süleyman Manisa'dan İstanbul'a gelinceye kadar sekiz gün saklandı. Oğlu Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan ve 20 Kasım 1522'de tamamlanan türbesi, Fâtih'te, "Sultan Selim" adını taşıyan semtte ve aynı isimli camiin mihrabı önünde, Haliç'e bakan bir tepenin üzerindedir.

---

50 Aksun, a.g.e., s.234.
51 Prof. Dr. Ahmet Uğur, Yavuz Sultan Selim, Kayseri 1999, s.109.

Sensiz Geçen Günler Bana Haram!

Yirmi altı yaşındaki Şehzade Süleyman'ın Osmanlı tahtına cülûsuyla tarihimizin en muhteşem ve haşmetli devri başladı. Cülûs u Hümayunu tebliğ ve taahhüt edilen vergiyi tahsil etmek için Macaristan'a gönderilen Osmanlı elçisi Behram Çavuş'un Macar Kralı'nın emriyle işkence altında öldürülmesi, devletler hukukunun açıkça ihlâli ve savaş sebebiydi. Sefer hazırlıklarına hemen başlandı.

***

"Hafsa Sultan, zevcesi Selim'in vefatından sonra, oğlu Süleyman'ın cülûs için acele İstanbul'a çağrılması üzerine, Manisa'da yalnız kalmıştı. Ciddi bir karamsarlığa kapıldı. Bu sırada Dersaadet'teki oğluna yazdığı şu mektup, hem üzüntülerini, hem de yeni hünkârdan olan taleplerini çok açık biçimde dile getirmektedir:

'Bu hâdikâ-yı nâr-ı firak ve garîka-yı bahr-i iştiyak tarafından isti'lâm buyurulursa, sen ömrüm hâsılı ve gözlerim nuru, dâhil-i ruhum ve sermaye-i fütuhumdan ayrı olalı, ömr-i aziz-i bîbedelden mahzuz ve behremend olmayıp gülistan-ı saadet ve bûstân-ı devletinden ayrı düşmüş bülbül-i nâlân ve andelib-i hezâristan gibi feryad-künan olup işimiz teşviş olmuştur.

Benim âfitâb-ı devletim! Mercûdur ki, saadetli bâşın için bu gurbetten, bu firkatten halâs edip serir- saltanata cülûs ettikde âcilen bu muhliseyi rü'yet-i cemalin ile müşerref ve mütena'im edesin ki ömr-i cihan sensiz haramdır.'[52]

---

[52] Ayrılık ateşiyle, hasret denizinde boğulmuş şu çaresizden sorulsa şöyle derim: Varlığımın neticesi, gözlerimin nuru, canımın içi ve hayatımın sermayesi olan senden ayrılalı asla ferah ve saadet içinde değilim. Değerine paha biçilmez aziz ömrümün artık hiçbir kıymeti kalmamıştır! Gül bahçesinden veya saadet bostanından yahut öz vatanından ayrı düştüğü için ağlayıp inleyen bülbül gibi feryat ediyor, inliyorum... Şimdi bütün dünyam karmakarışık…

Sultan Süleyman, kısa süre sonra anası Hafsa Sultan'ı İstanbul'a getirterek, ona lâyık olduğu makam ve itibarı sağladı. Babası Sultan Selim'in yıllarca hareminden uzak tuttuğu bu talihsiz kadını huzur ve saadete kavuşturdu. Bu tarihten sonra, Osmanlı sarayında ilk defa itibarlı ve nüfuzlu bir "Valide Sultanlık" makamı meydana getirildi."[53]

***

Önceki yıllardaki defterlerde, "Valide-i Hazret-i Hüdavendigâr" olarak adı geçen "Valide Sultanlık" unvanı, bundan sonra "Hazret-i Hatun-ı Muazzama-i Cihan, Valide-i Hazret-i Hullide mülkehu" şeklinde ihtişamlı bir ifadeye kavuştu. İşte bu kudretli kadın, mazinin "Zaife-i Nahife Câriyesi"dir.[54]

Artık Hafsa Sultan, "Valide Sultan" olmuş, kocası zamanında erişemediği ikbal mevkiine geçmişti. Gerek Trabzon, gerekse Manisa'da bir şehzade yanında ömür sürdüren Valide Sultan; şimdi ülkelere, iklimlere hükmeden bir imparatorun sarayına kumanda ediyordu. Kadınları, ikbal ve câriyeleri oğlu Süleyman'ın yanında pervane gibi dönüyorlardı. Kanunî'nin başkadını Hürrem Sultan, kendisine hürmet gösteriyor, onu elinden geldiğince incitmemeye çalışıyordu. Oğlu, her gittiği seferde kaleler fethediyor, büyük meydan muharebeleri kazanıyordu. Bir anaya mutluluk veren bundan güzel ne olabilirdi? Hafsa Sulan, böyle bir oğla sahip olmanın gururuyla yazdığı mektupların altına, üzerinde "El mütevekkil Alellah" veya "Valide-i Sultan Süleyman Şah" imzasını atıyordu. [55]

Ey devletimin güneşi! Senden saadetli başın için hem rica ediyor, hem ümit ediyorum ki; beni bu gurbetten, bu ayrılık ateşinden kurtar! Saltanat tahtına oturduğunda, acilen, bu samimi, bu içten dostunu da varlığınla sevindir. Güzel yüzüne yeniden kavuşmak, onu tekrar görmekle şereflendir, böyle nimetlendir. Şunu bilesiniz ki sensiz geçen günlerim bana haramdır.

53 Adnan Giz, a.g.e., s.20- 21.

54 Âciz ve zayıf kölesi.

55 M. Çağatay Uluçay, Haremden Mektuplar I, İstanbul 1956, s.78.

Ev Yapandan Vergi Alınmadı!

Güzelliği kadar hayırseverliği ile de tanınan Hafsa Valide Sultan, oğlu Şehzade Süleyman'ın Saruhan Sancak beyi olarak Manisa'da bulunduğu sırada cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret, hankâh, Dârü'ş-şifa ve hamamdan meydana gelen büyük bir külliyenin [56] inşasına başladı (1513). Sultaniye Külliyesi adıyla da bilinen topluluğun, cami ile ona bağlı binalarının bir bölümü onuncu yılın sonunda (1523) tamamlanarak hizmete girdi. Hamam ve Dârü'ş-şifa ise Hafsa Valide'nin vefatından sonra oğlu Kanunî tarafından yaptırılarak külliyeye ilave edildi.

Şehrin sosyal ve ekonomik tarihinde önemli bir yere sahip olan bu külliye, vakıf defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, Manisa'nın ovaya doğru genişlemesini sağlayacak bir mevkide, Timurtaş Paşa oğlu Ali Bey bahçesi denilen yerde inşa edildi.

Hafsa Sultan, Manisa'ya ve Türk sanatına, Sultaniye Camii gibi bir şaheseri hediye etmekle yetinmemiş, camiye cemaat toplamak için Ali Bey bahçesinden alınan arsadan 20 evlik yer ayırarak, ev yapmak isteyen kimselere icar veya cüz'i para ile satmayı şart koşmuştu. Kanunî de bu parseller üzerinde ev yapanları tekâlif-i divânîye ve âvarız-ı Sultaniye'den [57] muaf tutmuştu. Bu suretle kısa zamanda bu arsa üzerinde bir mahalle kuruldu. Kadirbilir Manisa halkı bu Külliye'ye ve mahalleye "Sultaniye" adını verdiler. [58]

Bugün külliyenin imaret ve hankâh kısmı maalesef yıkılıp ortadan kaybolmuştur. Türk mimârî tarihinin bu eşsiz manzumesinden geride kalan binalar ise, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1969'da tamamlanan restorasyon çalışmaları sonucu eski durumuna uygun şekle getirilmiştir.

---

56 Türk şehirlerinde sosyal gayeler için inşa edilen binalar topluluğu.

57 Olağanüstü hallerde, özellikle savaş sebebiyle alınan geçici vergi.

58 Ç.Uluçay, "Kanunî Sultan Süleyman ve ailesi ile ilgili bazı notlar ve vesikalar", Kanunî Armağanı, Ank. 1970, s.231.

Yerlerde Sürünen Kur'an Cüzleri!

Kıymetli Sanat Tarihçisi İ. Hakkı Konyalı 1969'da kaleme aldığı bir makalesinde külliyenin onarımdan önceki halini şöyle tasvir etmiştir:

"Atmış yetmiş sene evveline kadar, Hafsa Sultan'ın bıraktığı heybetli ve haşmetli külliye ayakta idi. İhmal, tarihî yadigârlara karşı duyulan hislerin zayıflaması, deliksiz bir inci kadar kıymetli olan bu manzumeyi yüzüstü bırakmıştır. İmaret bütün teşkilatıyla yerini bir viraneye bırakmış, dârü'ş-şifa'nın, medreselerin, tabhane, dershane ve hamamların kubbeleri çökmüş, baykuşlara tünek olmuştu. Yıkılan imaret ve hankâhın (tekke) enkazı, dârü'ş-şifa'nın ve hamamların önleri ve kubbelerinin eteklerini birer dağ yavrusu gibi altlarına almıştı.

Mimârîsi bakımından çok enteresan, muhteşem çinili ve mihraplı olan cami tam on sene saman deposu yapılmıştı. İnsanın elini süremeyeceği ahşap süsleri, nakışlar, hatta eşsiz Kur'an cüzleri samanların, tozların altında kalmıştı!" [59]

***

Sultan Camii, plân bakımından 16. asırda yapılmış diğer Osmanlı eserlerine benzer. Osmanlı Devleti'nin Manisa'da yaptırmış olduğu en büyük camidir. Mabetin iki minaresi ana gövdeye bitişiktir. Kalın gövdeleri, kesme taş işçiliği ve şerefe altlarındaki mukarnaslarıyla camiye ağırbaşlı bir görüntü kazandırır. On altı köşeli olan minarelerde kesme taş ve kırmızı renkli taş değişimi külâha kadar devam eder. [60]

Avluya üç ayrı kapıdan girilir. Avlunun tam ortasında mermerden fıskiyeli bir şadırvan yer alır. Son cemaat

---

59 İbrahim Hakkı Konyalı, "Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", Vakıflar Dergisi, Ankara 1969, Sy:8, s.52.

60 Yörükoğlu, a.g.e., s.69 -71.

mahallinin ortasındaki zarif taç kapının cephe kemeri üzerinde devrinin sülüsü ile tek satır halinde bir İran şâirinin şu iki mısraı okunur:

Kıbletü'l uşşak bâşed in makam

Her ki nakıs amed inca şüd tamam [61]

Taç kapının iç iki yüzünde iki tane köşeli mihrabiye görünür. Üzerlerine Peygamberimizin şu hadisi kazınmıştır:

"Vakti geçmeden namaza, ölüm gelmeden tövbeye acele ediniz."

Ceviz oyma kapının kemeri üzerine yerleştirilen dört satırlık sülüs kitabenin Türkçesi şöyledir:

"Salahiyet ve vakar sahibi Sultan Süleyman'ın annesi, secde edenlere Allah (c.c.) için, şu eşi bulunmayan haneyi inşa etti."

Kitabenin son tarih mısraı ebcet hesabına vurulunca h.929 yılı çıkar ki, Kanunî'nin annesi Hafsa Valide Sultan, bu camii 1522 (h.929) yılında yaptırmış, vakfiyesini de bu tarihte tanzim ettirmişti.

Üzerinde kitabenin yer aldığı taç kapıdan girilen mekân ferah ve aydınlıktır. Ortada merkezî bir kubbe ile yanlarda birer sütunun ve ikişer kemerin taşıdığı sade iki kubbe vardır. Mabedin alanı enlemesine dikdörtgendir. Ana kapının tam karşısındaki kıble cephesinde mihrap, onun hemen sağında mermer minber görünür. Mihrap, yüksekliği ve süslemeleriyle olağanüstü dikkat çekicidir.

"Mabedin batı tarafına ikinci bir kapı açılır ki, bu kapı sultanların, şehzadelerin, umumi valilerin girmesi için yapılmıştır. Devrinin ahşap işçiliğinin şaheser bir örneği olan bu kapının kanatlarından birinin üstünde "Lâilâhe illallah", ötekinde ise "Muhammedün Resulullah" yazılıdır.

Kaynaklara göre, caminin pencere kanatları da devrindeki

---

61 Bu makam âşıkların kıblesi oldu, her kim buraya eksik girerse tamam olur.

ahşap işçiliğin çok başarılı eserleri arasındaymış; ancak birçoğu yok olmuş ve yerlerine çöküntü devrinin kötü işçiliğiyle yenileri yapılmıştır.” [62]

Devamsız Hocaya Ceza!

Osmanlı Devleti medreseleri [63] genellikle üstü açık ve çevresi revaklı bir avlunun etrafında inşa edilmiş yeteri kadar talebe hücresiyle avlunun bir tarafında ders okutmaya mahsus bir dershaneden ibaretti. Ekseriya avlunun ortasında bir havuz ve gölge vermek için birkaç ağaç bulunurdu. Talebeler odalarında birer ikişer oturur, orada hem derslerine çalışır, hem de yatarlardı. Odalarda ayakkabı koymaya mahsus dolaplarla kitap koymak için yapılmış raflar ve hücreler bulunurdu. Bu odalara, revakların altından birer kapı ile girilirdi.

Sultan Camii’nin kuzey tarafına inşa edilen medresenin hücreleri cami avlusunun üç tarafına yerleştirilmiş, böylece avlu, cami ile medresenin ortak kullanım alanı olmuştur. İki katlı dershanesi ise, alışılmışın dışında eksene değil, odaların sonuna konulmuştur. Avlunun doğu kenarındaki molla hücreleri de diğerleriyle aynı ebatta olup kubbe örtülüdür. [64]

***

Hafsa Sultan Sıbyan Mektebi [65] iki kubbelidir; iki odası vardır. Âbidevî olan kapısı cephesinin sağına konulmuştur. Kapı doğrudan odalardan birine açılır, diğerine aradaki

---

62 İbrahim Hakkı Konyalı, “Kanunî Sultan Süleyman’ın annesi Hafsa Sultan’ın Vakfiyesi ve Manisa’daki Hayır Eserleri”, Vakıflar Dergisi, Ankara 1969, Sy:8, s.53.

63 Osmanlı maarif sistemi içinde yüksek seviyede eğitim ve öğretim gerçekleştiren müesseselerdi. Talebeler buralarda hem ders okur, hem de yatıp kalkarlardı.

64 Doğan Yavaş, “Hafsa Sultan Külliyesi”, DİA. c.15, s.124.

65 Bu mektepler, beş altı yaşlarındaki küçük çocukların devam ettikleri okullardır. Her mahallede bulundukları için “Mahalle Mektebi”, taştan yapıldıkları için de “Taş Mektep” diye isimlendirilirlerdi.

kapıdan geçilir. Hafsa Sultan Vakfiyesi'ne göre; mektepte, Kur'ân'ı Kerim'i çocuklara okutmaya muktedir bir hoca ile bir de yardımcının görevlendirilmesi, okutulacak çocukların yetim ve fakir olması, fakir ve yetim çocuk bulunamadığı takdirde mektebe beldenin Müslüman çocuklarının alınması kurallara bağlanmıştır. Bunlara verilecek yemeklerin imaretten karşılanması, giyim kuşamlarının temini, hocaların devamlarının kontrol edilmesi ve gereken hallerde ceza verilmesi şartlara bağlanmıştır. [66]

Sultaniye Hankâhı'nı Vali Yıktırdı!

Hafsa Valide Sultan; cami, medrese ve sıbyan mektebi ile birlikte bir imaret ve hankâh binası da inşa etmişti. Caminin batısında yer alan bu imaret ve hankâhın kileri, ahırı, abdest alma yeri, odunluğu, deposu ve mutfağı vardı. Koca imaret, hankâhla birlikte tamamen yıkılıp ortadan kalkmıştır.

Merkez Efendi[67], vakfiyede "Hankâh-ı Sûfiyye" ifadesiyle anılan hankâhın ilk şeyhi olarak 1529 yılına kadar görev yapmış, Sümbül Efendi'nin ölümü üzerine İstanbul'a gelmişti.[68]

"On odalı olan hankâh binası, önceleri tekke olarak kullanıldığı halde, daha sonra medrese haline getirilmiş, yapıyı eski medrese binasından ayırmak için de buraya "Dış Medrese" adı verilmişti. Külliyenin önceleri hankâh, sonradan tekkeden dönüştürülmesi sebebiyle de"Tekke Medresesi" adıyla anılan ve ülke kültürüne hizmet veren bu birimi, maalesef 1934 -1935

---

66 Yörükoğlu, a.g.e., s.102.

67 Merkez Efendi, 1463'de Denizli'de doğmuş, 1552'de İstanbul'da Hakka yürümüş, meşhur bir Halvetî-Sünbülî şeyhidir. Mevlânâkapı dışında kendi adıyla anılan dergâhının yanına defnedilmiş, kabrinin üzerine daha sonra bir türbe inşa edilmiştir. İstanbul'un çok ziyaret edilen mekânlarından biridir.

68 Doç.Dr. Tanju Çantay, "Hafsa Sultan Türbesi", Semavi Eyice Armağanı, İstanbul 1992, s.153.

yıllarında dönemin Manisa Valisi Murat Germen tarafından yıktırılmıştı." [69]

Dr. Yörükoğlu, yıktırıldığı yetmezmiş gibi, sonradan satışa da çıkarılan hankâh arsasının [70] bir kısmının bugün Sağlık Sokağı'na dâhil olduğunu, diğer kısmının üzerine ise evler ve park yapıldığı, bu sebeple günümüzde hankâhtan en ufak bir izin kalmadığını söyler.

Ancak, Değerli tarihçi İ.Hakkı Konyalı, "Arsa haline getirilen bu yerlere ağaçlar dikilmişse de, yapılan hafif bir kazı yoklamasında hankâhın ve imaretin temelleri bulunmuştur." diyerek, istenirse binaların yeniden inşa edilmelerinin mümkün olabileceği mesajını vermektedir.

***

Dr. Yörükoğlu, adı geçen makalesinde Manisa Vakıflar Müdürlüğü Başkâtipliğinden emekli Keşfi Karadanışman'dan aldığı malumat istikametinde şu bilgiye de yer vermektedir:

"Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkınca, vakıflardan alınan bina Özel İdare'ye devredildi. 1935 yılında bir odası yıkılan bina için, "mâil-i inhidamdır'[71] bahanesi bulundu ve Vali Murat Germen tarafından Özel İdare'ce tamamen yıktırıldı."

Hâlbuki Hafsa Sultan, özenle hazırladığı vakfiyesinde, bu vakfın sonsuza kadar satılamayacağını ve hiçbir kuruma bağışlanamayacağını, eğer bir şekilde yıkılsa dahi, binaların tekrar ve tekrar inşa edileceğini, hiçbir surette bozulamayacağını şarta bağladığı halde bunların hiçbirine uyulmamış, binalar merhametsizce tahrip edilmiştir.

---

69 Doç. Dr. Nihat Yörükoğlu, "Manisa'da Hafsa Sultan Hankâhı", Vakıflar Dergisi, Sy:13, Ankara 1981, s.490.

70 Hankâh arsası, Manisa Vilâyet Gazetesi'nde 18.3.1937'de yayınlanan ilânla satılmıştı.

71 Yıkılmaya meyilli, çökebilir.

Zengin Fakir, Herkese Aynı Tedavi

"Dârü'ş-şifa, Hafsa Sultan Külliyesi'nin son yapılan tesisidir. Valide Sultan'ın vefatından sonra (1534), vasiyetine uyularak, onun adına oğlu Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştı (1539). Dârü'ş-şifa, Sultan Hamamı'nın batısında ve yer seviyesinden biraz aşağıda bulunmaktadır. Ortası avlulu, kare plânlı olup, kuzey tarafı çıkıntılıdır. Ana binanın etrafı, ortası geniş bir bahçe olacak şekilde taş duvarla çevrilidir. Dârü'ş-şifa'da birbirinin simetriği olan batıda üç, doğuda iki, kuzeyde eyvanın yanlarında ise birer kubbeli iki oda vardır. Cephe kısmının köşelerinde, kapıları revaklara açılan birer oda daha bulunmaktadır. Avlunun tam ortasında ise bir şadırvan göze çarpar.

Beyaz mermerden olan ana kapının üzerinde üç beyitlik kitabe yer alır. Kitabenin sonundaki "Makam-ı âfiyettir" terkibi, ebcet hesabına göre (h.946/1539) inşa tarihini göstermektedir."[72]

***

Vakıflar İdaresindeki belgelere göre, Hafsa Sultan Dârü'ş-şifa'sı eksiksiz, mükemmel bir müessese olarak tesis edilmişti. Meselâ; A.Terzioğlu'nun 1968'de hazırladığı doçentlik tezine göre; Dârü'ş-şifa personeli ile hastalar arasındaki oran, İsveç'teki modern hastanelerdekinin aynıydı. Dârü'ş-şifa'nın yirmi iki kişilik personel kadrosu arasında, başta başhekim olmak üzere, birer ruh ve göz hastalıkları mütehassısı ile bir de operatör yer alıyordu. Vesikalarda, personelin her birinin alacağı ücret de açıkça belirtilmişti.

Onarıldıktan sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın

---

72 Dr. Ali Haydar Bayat, "Manisa Hafsa Sultan Külliyesi ve Dârü'şşifası", Türk Kültürü, Ankara 1978, c.16, sy:190, s.599 -600.

emrine verilen Dârü'ş-şifa, zamanımızda Sağlık Müzesi olarak kullanılmaktadır. Dârü'ş-şifa'da, 1951'den beri her sene şenlikler düzenlenmekte, halka "Mesir Macunu" dağıtılmaktadır. Türk tıp tarihinde özel bir yere sahip olan Dârü'ş-şifa, ünlü mesir macunu vesilesiyle her yıl yeniden hatırlanmakta, halkın huzuruna yeniden çıkmaktadır.

İslâm dünyasında kurulan bütün Dârü'ş-şifalarda zengin-fakir, hür-köle, âmir-memur ayrımı yapılmıyor, hastaneye başvuran herkes ücretsiz tedavi ediliyordu.[73]

***

"Caminin kuzeydoğusunda geniş bir alan işgal eden birbirine bitişik çifte hamam yer alır. Hamamlar doğudan batıya doğru uzanırlar ve "Sultan Hamamı" adlarını taşırlar. Denilebilir ki, bu hamamlar kadar aydınlık, ahenkli, insicamlı pek az hamam vardır. Derin ve büyük kubbeleri, yıldız şekilli yüzlerce pencereden içeriye bolca ışık boşaltırlar.

Erkekler hamamının kapısı doğu köşesinden cami meydanına açılır. Kapısının üstündeki taşta altı mısralık tarih kitabesi göze çarpar. Son mısradaki "Ahsenü'l hamam"[74] terkibi ebcet hesabıyla hicri (h.946 /1539) yılını gösterir. Kitabeye göre, çifte hamam yapıldığında Hafsa Sultan vefat etmiş, inşaat, oğlu Kanunî tarafından anası adına yaptırılmıştı. Zaten bu durum, kitabedeki dua cümlelerinden de anlaşılmaktadır. Kapısı köşeden kuzeye açılan kadınlar hamamı da diğer kısmın aynıdır; yalnız üzerinde kitabe yoktur."[75]

---

73 Sultan Mansur, Kahire'deki Kalavun Dârü'şşifası'nın açıldığı gün halka, "Bu burasını benimle eşit olanlar için de, benden aşağıdakiler için de vakfettim. Buradan sultan, emir, asker, hür, köle, erkek, kadın herkes eşit olarak istifade edeceklerdir." Diye seslenmiştir.

74 Hamamların en güzeli…

75 İbrahim Hakkı Konyalı, "Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", Vakıflar Dergisi, Ankara 1969, Sy:8, s.54.

***

Hafsa Sultan, yaptırdığı bu külliyeye gelir kaynağı olarak muazzam bir servet bırakmıştı. Urla'nın birçok köyleri, oradaki bütün dükkânların kiraları, Kapan'ın bütün geliri, Menteşe sancağının Mazın kazasının Sobice[76] kasabası çarşısındaki dükkânlar, Manisa'nın Bakır Köyü ve buradaki Yörüklerin vergileri, Hüdavendigâr sancağına bağlı Kayadibi köyleri, Manisa'daki Saray hamamı, Gürleyen su değirmenleri, Çatalkilise köyündeki koru gelirleri, hepsi bu külliyenin idaresi için tahsis edilmişti.[77]

Hafsa Sultan, Urla'da bir mescit de inşa ettirmiş, ancak bu mescit maalesef günümüze ulaşamamıştır. Valide Sultan ayrıca Kırkağaç'ta bir çeşme de yaptırmıştı. Evliya Çelebi, Marmaris'te kale dışındaki diğer yapıların da Hafsa Sultan tarafından inşa ettirildiğini bildirmektedir.

Ne Günüm Gün, Ne Gecem Gece!

Yerli ve yabancı bütün kaynaklar; Hafsa Valide Sultan'ın, oğlu Kanunî üzerinde etkili olduğunu, fakat kendisinin bunu kötüye kullanmadığını, sarayda olumlu manada idareci bir rol üstlendiğini yazmaktadırlar.

Hafsa Valide'nin, oğlu Kanunî'ye olan düşkünlüğü, hayatının hemen her anında görülmüş; müşfik anne, ondan her ayrılışında sonsuz acılar çektiğini, âdeta onsuz yaşayamadığını her fırsatta dile getirmiştir. Kanunî, zaferden zafere koşarken, her şeyi ile ona bağlanmış olan yaşlı anneden hep hasret feryatları yükselmiştir.

---

76 Aydın Koçarlı'ya bağlı bir köy olarak günümüze kadar gelmiştir.
77 Bayat, a.g.e, s.597.

İşte Hafsa Valide Sultan, bu özlem dolu mektuplarından birinde sevgili oğluna şöyle seslenir:

"İllet ve firkat belâsına göyünmüş (sıkıntı ve ayrılık üzüntüsüyle yanıp kavrulan) validen kıb'inden istifsar olunursa (annene soracak olursan), ayrılık ve firaktan ne günüm gün, ne gecem gecedir. Bu hasretlik canıma gereği gibi tesir ediptür. Âteş-i iştiyak yövmen feyövma (hasret ateşi gün be gün) bir veçhile (bir tarafıyla) galebe etmiştir ki, muabbirler (tabirciler) tabirine kadir değildir. Bendeniz mübarek eşiğiniz tozuna yüz sürer, mübarek ayağınızı öperim.

Valide-i Sultan Süleymanşah"[78]

"Valide Sultan" olarak, on üç yıl beş ay yirmi yedi gün yaşayan ve hem hayırseverliği, hem de iyi kalpliliği ile nam kazanan Hafsa Sultan, 19 Mart 1534 (4 Ramazan 940) günü 56 yaşında iken hayata veda etti.[79]

Sultan Selim Camii haziresine, kocası Yavuz Sultan Selim Türbesi'nin yakınına defnedilen Hafsa Sultan'a, daha sonra oğlu Kanunî Sultan Süleyman tarafından zarif bir türbe inşa edildi.

Hafsa Valide Türbesi İhya Bekliyor!

Değerli Tarihçi İ. H. Konyalı, Hafsa Sultan'ın vakfiyesiyle ilgili makalesinde, Hafsa Valide türbesinin son durumunu şöyle anlatır: "Sultan Selim Camii avlusunda, Şehzadeler Türbesi ile Yavuz'un türbesi arasında "Hatuniye" adlı üçüncü bir türbe daha vardır. Burada Yavuz'un karısı ve Kanunî'nin

---

78 Adnan Giz, "Belgelere göre Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul 1978, Sy:1, s.21.

79 Ali Haydar Bayat, "Hafsa Sultan", DİA. c.15, s.122.

anası Hafsa binti Abdurrahman medfundur. Bu türbe 10 Temmuz 1894 zelzelesinde yıkılmıştı. Meşrutiyetten evvel tekrar yapılmaya başlanmış ve ilk sıra pencerelere kadar da yükselmişti. II. Meşrutiyetten sonra tahsisat verilmediği için tamamlanamamış, kıymetli sütunları ve mozaikleri dağılıp gitmişti."[80]

***

Hafsa Sultan Türbesi, İstanbul'un kuzeyindeki tepe üzerine, Sultan Selim Camii haziresine (1522), Yavuz'un türbesinin doğusuna, şehre ve Haliç'e hâkim bir yere inşa edilmişti. Türbenin mimârî özellikleri, günümüze kadar gelen kalıntılardan ve eski resimlerden tespit edilebilmektedir. Türbe sekizgen plânlı olarak inşa edilmişti. Cephesinde giriş çıkması ve dört sütun üzerine düz atkılı, geniş saçaklı revakı vardı. Binada sekizgen bir kasnakla kubbe kısmına geçilir. Hafsa Sultan Türbesi, giriş cephesiyle türbe mimârîsinin "tek örneği" olan bir eserdir, bu tarafı ile büyük önem ve değer taşır.[81]

Araştırmalarla sayıları artabilecek gravür, fotoğraf ve çizimlere dayanarak, Yavuz ve Kanunî gibi Osmanlı'ya nice büyük zaferler kazandıran iki muhteşem cihangirin yadigârı bu aziz Valide'ye ait yıkık türbenin yeniden ihyası hiç de zor değildir. Bugün enkaz halindeki türbenin orta yerinde yılların ihmalinin bir neticesi olarak, maalesef dev iki servi yükselmektedir.

Asırlardır güllerin süslediği hazirenin ortasında hazin bir çirkinlik anıtı olarak duran bu türbe kalıntısı; ümit ediyorum ki, Hafsa Valide'nin vefatının 476. yılında (2010) İstanbul ufkuna

---

80 İbrahim Hakkı Konyalı, "Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", Vakıflar Dergisi, Ankara 1969, Sy:8, s.56.

81 Doç.Dr. Tanju Çantay, "Hafsa Sultan Türbesi", Semavi Eyice Armağanı, İstanbul 1992, s.154 - 157.

NURBÂNU VALİDE SULTAN

Kanunî, Osmanlı'ya karşı ikiyüzlü siyaset uygulayan ve Türk ticaret gemilerine zarar veren Venedik Cumhuriyeti'ni cezalandırmak maksadıyla, 1537 yılı Mayıs'ında, Avlonya üzerine yürüdü. Barbaros Hayrettin Paşa kumandasında bir donanma da 200 parça gemi ile Adriyatik Denizi'ne açıldı. Donanma ve ordu hemen hemen aynı günlerde Avlonya'da buluştular.

Ağustos ortalarında Pulya kıyılarındaki Otranto yeniden fethedildi. Korfu adasına asker çıkarıldı. Venedik'i Osmanlı'nın yanına çekebilmek ve onu ittifaka mecbur etmek maksadıyla sefer fazla genişletilmedi, orduya geri dönüş emri verildi. Bu arada, Venedik'le sulhu hızlandırmak için, donanmadan 60 civarında kadırga seçen Barbaros, Adriyatik Adaları'nın fethine çıktı. Akdeniz Fâtihi büyük amiral, Sporad ve Kiklad adalarının on ikisini, iki ay gibi kısa bir zaman içinde Osmanlı topraklarına kattı. Korfu, Kefalonya ve Çuka adaları ise tahrip edilerek, bölgenin bir kısım serveti, esir ve ganimet olarak İstanbul'a getirildi.

***

Kaynaklar, on birinci Osmanlı hükümdarı Sultan II. Selim'in başkadını olan Nurbânu Sultan'ın asıl adının Cecilia (Sesilya) olduğunu, 1525-1530 yıllarında[82] Para

---

82 Hayat akışındaki olaylara ölçü teşkil etmesi bakımından, doğum yılını 1525 olarak aldık.

(Paros) adasında doğduğunu, adanın Venedikli idarecisi Nicolo Venier'le Baffo ailesinden Violanta'nın kızı olduğunu belirtir. Onun Barbaros Hayrettin Paşa'nın Adalar Seferi sırasında (1537) esir alındığını ve cariye olarak saraya takdim edildiği ifade ederler. [83]

Nurbânu Valide'nin soyu hakkında başka rivayetler de ileri sürülür; görüşlerdeki bu çeşitlilik, onun hakiki kökeninin tespitini güçleştirmektedir.

***

Bu on iki yaşındaki Venedikli kıza "Yüce ve nurlu kadın" anlamında Nurbânu adı verildi. Zarif, görgülü ve bilgili bir Osmanlı kadını olarak yetişebilmesi için, haremdeki tecrübeli hocaların nezaretine verildi. Ferasetli ve çok zeki bir kız olan Nurbânu, hızlı bir terbiyeden geçti. Üstün kabiliyeti sebebiyle, öğretilenleri pek çabuk kavrıyordu. Türk- İslâm âdâbına kısa zamanda uyum sağlamış, kendisini yetiştirmeye çalışan kadınlardan tam not almıştı.

Selim'in Gönlüne Giriyor

Kanunî'nin Hürrem Sultan'dan doğma oğlu olan Sultan II. Selim, 30 Mayıs 1524'de Topkapı Sarayı'nda dünyaya gelmişti. Çocukluğu, idarî tecrübe kazanması için sancağa gönderilmesine kadar sarayda geçti, iyi bir eğitim gördü. Altı yaşına geldiğinde ağabeyleri Şehzade Mustafa ve Mehmed'le birlikte sünnet oldu. On dört yaşına geldiğinde, babası Kanunî kendisini Kara Boğdan (1538) ve üç yıl sonra da Macaristan seferlerine (1541) götürdü. 1542'ye kadar İstanbul'da kalan şehzade, bu tarihte sancak beyi sıfatıyla Mevlânâ şehri Konya'ya gönderildi. Aynı tarihte, on yedisine giren ve güzelliğiyle bütün dikkatleri üzerinde

83 İlhan Şahin, "Nurbânu Sultan", c.33, DİA. İstanbul, 2007, s.250.

devlet endişesini her türlü beşerî zaafın üzerinde tutan, milletinin zarar görmemesi, dâhili bir harp geçirmemesi için dertlenen bir padişahtı. Babası Yavuz'un tahtı ele geçirişini dahi, devlet nizamını haleldar ettiği düşüncesiyle doğru bulmamıştı. Bu yolun tutulması, devletin şehzade mücadeleleriyle parçalanması demekti.[84]

Bu konuyu inceden inceye tetkik ve tahkik ettirip oğlunun isyan düşüncesinde olduğuna iyice kanaat getirdikten sonra katline hüküm çıkardı. Şehzade Mustafa, Ereğli yakınlarındaki Aktepe mevkiinde nizam-ı âlem için idam edildi.

Bu sırada Şehzade Cihangir'in de, ağabeyinin vefatının üzerinde bıraktığı ağır üzüntü sebebiyle rahatsızlığı şiddetlenmişti. 23 yaşındaki genç şehzade kısa bir süre sonra vefat etti. Bir ay içinde iki oğlunu birden kaybeden Kanunî, Şehzade Cihangir'in ruhu için Tophane sırtlarında bir cami ile bir mektep ve bir de tekke inşa edilmesini emretti.[85]

Şehzade Selim Manisa'ya döndüğünde, kendisine taht yolunun iyice açıldığından emindi. Ancak, Kütahya'da bulunan ve Mustafa'nın idamından sonra birçok kişinin ilgi gösterdiği kardeşi Şehzade Bayezid, çevresindekilerin de teşvikiyle saltanata kuvvetli bir aday olarak ortaya çıkmış ve ağabeyi Şehzade Selim'in aleyhine çalışmaya başlamıştı. Kanunî, bu gelişmeler üzerine, sancakları sınırdaş olan iki oğlunu birbirinden uzaklaştırdı. Bayezid'i Amasya'ya, Selim'i Konya'ya gönderdi. (6 Eylül 1558).[86]

Şehzade Selim ikinci defa Konya'ya tayin edildiğinde; kendisi 34, sevgili hasekisi Nurbânu 33 yaşındaydı. On iki yaşlarındaki oğulları Şehzade Murat ise, dedesi Sultan Süleyman tarafından Alaşehir sancak beyliğine gönderilmişti.

---

84 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.1, s.315.
85 Tophane sırtlarındaki bu semt, halen "Cihangir" ismini taşır.
86 Feridun Emecen, "Selim II", DİA. c.36, s.415..

mücadelesinde, kendisine zafer temin eden Sokullu'ya, başarısının mükâfatı olarak büyük kızı İsmihan Sultan'ı nikâhlamıştı. İkinci kızı Gevherhan Sultan, Piyale Paşa ile Şah Sultan ise Çakırcı Hasan Paşa ile evlendirilmişlerdi.

Kırk bir yaşındaki Nurbânu Sultan, Selim'in tahta çıkışıyla birlikte taht vârisi Şehzade Murad'ın validesi sıfatıyla haremin başı oldu. Oğlu Murad, Manisa sancak beyliğine gönderildi.

Sultan II. Selim, sekiz yıl süren saltanat döneminde hiç sefere çıkmadı; yazlarını İstanbul'daki sarayında, kışlarını Edirne'de geçirdi. Devletin bütün işlerini Sokullu'ya bırakmış olmasına rağmen, zaman zaman askerî harekâtların planlamasına da katılıyor, yol gösteriyordu. Kıbrıs'ın alınmasını bizzat istemiş, Don'la Volga nehirleri arasında kanal açılarak, Karadeniz'le Hazar Denizi'nin birleştirilmesi teşebbüsünü bilfiil desteklemişti. İnebahtı felâketinin giderilmesinde ciddi gayret göstermişti. Donanmanın kısa sürede inşa edilmesi işini sıkı bir biçimde takip ederek, gemiler denize indirildiğinde hemen Akdeniz'e açılmasını emretmiş, vazifesinin ehli bir denizci olan Kılıç Ali Paşa'yı donanmanın başına geçirmişti.

Tunus'un, Yemen Fâtihi Koca Sinan Paşa tarafından fethi de onun zamanındadır (1574). Dünya ve Osmanlı mimârî şaheserlerinin en muhteşemlerinden biri olan Selimiye'nin inşası da yine Sultan II. Selim dönemindedir.

Hünkârın edebî şahsiyetiyle şiir cephesi de çok kuvvetlidir. "Selimî" mahlasıyla yazdığı şiirler, onun çok güçlü ve lirik bir şâir olduğunu açıkça gösterir. Hatta bazılarına göre, Osmanlı hanedanının en büyük şâiridir.

Yahya Kemal, onun:

Biz bülbül-i muhrik-i dem-i şekvâ-yı firâkız;
Âteş kesilir geçse sâbâ gülşenimizden,[87]

[87] Biz, ayrılık ve hasret acısıyla yanıp tutuşan bülbülüz; gül bahçemizden sabah

beytini, devrinde inşa edilen Selimiye Camii kadar büyük bir sanat âbidesi görmüş ve bu gazelini tazmin etmiştir. [88]

***

Yaşayan tarihçilerimiz arasında, olayları isabetli değerlendirme ve doğru yorumlaması açısından, en kabiliyetlisi olan Ziya Nur Aksun, onun tarihimizin mağdur sultanlarımızdan biri olduğunu, şiir, sohbet ve eğlence meclislerinden hoşlanışının, hakkındaki türlü dedikodunun kaynağını teşkil ettiğini, bu durumun kendisiyle aynı düşüncede olmayan çevreleri rahatsız ettiğini ifade ederek şöyle söyler:

"Babası ve dedesi gibi sultanlara alışmış olan Osmanlı câmiasının, kendisini bu bakımdan tenkit etmesi tabiî görülmelidir. II. Selim, başlarında birbirinden büyük devlet reisleri görmeye alışmış olan Osmanlı cemiyetini, herhalde tatmin edememiştir."

Sözlerini şu cümle ile tamamlar:

"Sultan Selim-i Sâni'nin şehzadeliğinden sonra içki içtiği şüphelidir."

Yaşadığı dönemi kaleme alan Osmanlı tarihçilerinin onu insafsızca eleştirmeleri, hatta bu tenkit oklarını çok sevdiği hasekisi Nurbânu Sultan'a da acımadan yöneltmeleri bu anlayışın ürünüdür. Batılı tarihçiler ise bu konuda zaten mazurdurlar! Zira tarafsızlıkları şüpheli olan bu tarihçiler, tarih boyunca Osmanlı'nın güç ve kudretini daima kıskana gelmişlerdir.

Nurbânu, "Valide Sultan" Oldu

Osmanlı tahtını sekiz yıl idare eden Sultan II. Selim, 15 Aralık 1574'de[89] elli yaşlarında iken aniden ahiret yolculuğuna

---

rüzgârı bile geçse, ateş kesilir.

88 Aksun, a.g.e., s.367.

89 Bazı tarihçilere göre, vefat tarihi birkaç gün öncesi olarak kabul edilir.

sevgili ve genç zevcesi Safiye'ye bu pâyeyi taşıması için izin bahşediyordu."[90]

***

Ancak, oğlu Murad'ın cülûsu, yaşı elliye yaklaşan Nurbânu Sultan'ın saraydaki konumunu daha da kuvvetlendirdi. O, artık bir "Valide Sultan"dı ve Harem-i Hümayun'un günlük işleyişinde büyük ölçüde söz sahibi olacaktı. Gerçi o, Haremin başı olma saadetine daha haseki iken erişmişti; zira kayınvalidesi Hürrem Sultan çoktan vefat etmiş olduğundan, "Valide Sultanlık" makamı boş kalmıştı.

Nurbânu Valide Siyasete Karışmadı

Nurbânu'nun harem üzerindeki etkisinde, oğlu III. Murad'ın ona karşı gösterdiği büyük saygının da rolü oldu. Böylece "Valide Sultanlık" yüksek bir statüye ulaştı ve hânedanın önemli ve güçlü bir mevkii haline geldi. Nurbânu Sultan'ın, hem hânedan üyeleri, hem de üst düzey görevlileri arasında yüksek meblağlara ulaşan harçlığı, bu gücünün bir göstergesi sayılmalıdır. Valide Sultan olarak, kendisine günlük iki bin akçe[91] tahsis edilmişti.[92]

Hürrem'e kadar, Osmanlı tarihinde bir kadının siyasete, devlet işlerine karıştığı görülmemişti. Nurbânu, hiç beğenmediği kaynanası Hürrem'i asla taklit etmeyecek, onun yolundan yürümeyecekti, yürümedi de… Böyle bir düşünceyi, Osmanoğulları'nın yüce geleneklerine aykırı buluyordu. Vazifesi, Harem-i Hümayun'u yönetmek ve hayır işleriyle meşgul olmaktı. Ancak çok güzel ve zeki olduğunu duyduğu gelini Safiye Sultan'ın haremin başı olarak saltanat sürmesine

---

90 Y. Öztuna, Osmanlı Hareminde Üç Haseki Sultan, İst. 1988, s.29.
91 Bir akçe, 85 ayar 0,641 g. gümüşün değeridir.
92 İlhan Şahin, "Nurbânu Sultan", DİA. c.33, s.250.

izin vermeyecekti. Yetkilerini gelini ile paylaşmaya niyeti yoktu.[93]

***

Hürrem Sultan'dan sonra Osmanlı sarayı hareminde kadınlar saltanatını egemen kılan Nurbânu Valide Sultan, III. Murad'ın Hasekisi Safiye Sultan'a karşı kızı İsmihan'la Eski Saray'dan getirdiği harem kethüdası Canfeda Kadın'ın desteğini sağladı. [94] Böylece Safiye Sultan'ın haremdeki gücünü kontrol etmeye çalışıyordu. Hatta aynı konuda Hünkârın halası Mihrimah Sultan'dan bile yardım istemişti.

İslâm'a Derin Hürmetle Bağlıydı

Nurbânu Sultan'ın sevgili oğlu ve Osmanlı hânedanının on ikinci hükümdarı Sultan III. Murad, dedesi Kanunî zamanında yetiştiği için talihliydi; zira Osmanlı devletinin her alandaki ihtişamını görmüştü. Maddi - manevi dünyanın kutbu sayılan Devlet- i Âliye, şehzadelerini şanına uygun şekilde yetiştiriyordu.

III. Murad, Osmanlı sultanlarının âlimlerinden birisiydi. İkisi Türkçe, birisi Arapça, birisi de Farsça olmak üzere dört dîvanın sahibiydi. "Muradî" mahlasını kullandığı şiirlerinde derin bir tasavvufî hava hâkimdi. "Fütûhât-ı Siyâm" isimli tasavvufî ve dini bir eser dahi telif etmişti.

***

"İslâm'a derin bir hürmetle bağlı, hilâfet vazifesinin mesuliyetini müdrik bir zattı. İslâm'ın mübarek ve mukaddes gecelerinde camilerde mum donanmasını emreden "Tezkire-i Şerif"i de, kendisinin manevî ve İslâmî hususlardaki hassasiyetine, onlara derin bir samimiyetle bağlı olduğuna açık bir delildir.

---

93 Öztuna, a.g.e., s.30.

94 Necdet Sakaoğlu, "Nurbânu Valide Sultan", Dünden Bugüne İst. Ans,. İstanbul 1994, c.6, s.96.

Devrinde, Lehistan Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Kafkasya baştan başa fethedilmiş, Fas sultanlığı Osmanlı himaye ve hâkimiyetine dâhil olmuş, Hazar denizinde hükümranlık kurularak donanma tesis edilmiş, İran Azerbaycan'ı Devlet-i Âliye'ye ilhak edilmişti. Devletin küçük bir valisi, Vâdiü's Seyl'de koskoca Portekiz devletini tamamen mağlup etmiş, bu devletin dünya haritasından silinmesinin en kudretli sebebini hazırlamış; böylece dünyanın siyasi dengesini değiştirmişti." [95]

Rüzgârın Yaşmağı Uçurduğu Yere

Osmanlı Devleti, kadın - erkek her renkten insanı içine alarak, onu kendi rengiyle boyuyor, farklı ırk ve dinlere mensup pek çok insanı İslâm dinine hizmetkâr yapıyordu.

Nurbânu'da, küçük yaşta saraya alınıp, özel bir eğitim ve terbiyeden geçirilerek Müslüman olmuş, İslâm dinini benimsemişti. Kendisine tahsis edilen haslar ve oğlu Murad'ın sağladığı imkânlardan istifade ederek pek çok eser inşa ettirmişti. Bu yapıların en önemlisi 1570 -1579 yılları arasında Üsküdar Toptaşı semtinde, bugün kendi adını taşıyan mahallede yaptırmış olduğu "Atik Valide Külliyesi"dir.

Tasarımı Mimar Sinan'a ait olan bu âbidevî külliye, döneminin önemli sultan külliyelerinde, -meselâ Süleymaniye'de- kullanılmış olan bir düzenlemeye sahipti. Şehir plânında yer alan "çok fonksiyonlu ve çok yapılı" bir sosyal kurumdu.

Vakfiyesine göre, "ehl-i ilmi halk arasında yükseltmek ve mümtaz kılmak için" medrese; "bütün Müslüman çocukları için" mektep; "hudud-ı şer'iye'ye riayetkâr sulehâ ve fukarânın oturmaları" için hankâh; ilm-i kıraat öğrenmek isteyenlere" dârü'l-kurra; hadis ve tefsir okuyanlara dârü'l-hadîs; mutfak, yemekhane, iki han ve "misafirlerin içinde it'am edilmesi için"

---

95 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.1, s.421.

yapılan tâbhane ile "fukara ve miskinlere, gelip giden misafirlere ve mücavirlere" vakfedilen imaret ve "her nevi hastaların mesâlih ve tedavileri için vakfedilen Dârü'ş-şifa'dan meydana gelir.[96]

"Atik Valide Külliyesi", Osmanlı cemiyetindeki kültürel bileşimin en ilgi çekici eserlerinden biridir.

***

Mimar Sinan'ın, Süleymaniye Külliyesi'ni yedi yılda inşa ettiği düşünülürse, 1570 yılında temeli atılan Atik Valide Külliyesi'nin 1579 yılına kadar bitirileceğini düşünmek yanlış olmaz. Nurbânu Valide Sultan'ın 1582 yılında tescil edilen vakfiyesi, külliyenin en geç bu tarihte bütünüyle bitirilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu görüşten hareketle caminin kapısı üzerinde bulunan 1583 tarihli kitabenin, -bugüne kadar kabul edilegeldiği gibi- caminin tamamlanış tarihini değil, ama tekrar ele alınıp büyütüldüğü tarihi gösterdiğini düşünmek gerekir. [97]

***

Bu muazzam külliyenin yapımı, birinci merhalede 1571'den 1583'e kadar on iki sene sürmüş, kısa zaman sonra 6 Aralık 1583'de de Nurbânu Sultan vefat etmişti. Caminin ikinci dönem inşaatı bu tarihten otuz dokuz gün sonra başlamış, Külliye'nin kesin olarak hizmete açılması ise 26 Şubat 1589'u bulmuştu. Bu duruma göre inşaatın tamamıyla sona ermesinin 17 yıl sürdüğü söylenebilir.

***

Bu hayır eseriyle ilgili şirin bir halk rivayeti vardır:

Valide Nurbânu Sultan, caminin yeri için kesin karar verememiş, tereddütte kalmıştı. Fakat bir gece rüyasında gördüğü aksakallı, nur yüzlü bir ihtiyar ona şöyle yol göstermişti:

---

96 Doç. Dr. Nil Sarı, "Toptaşı Nurbânu Valide Sultan Dârü'ş-şifası", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (Kongreye sunulan bildiriler), Ankara 1992, s169.

97 Abdullah Kuran, "Üsküdar Atik Valide Külliyesi'nin yerleşme düzeni ve yapım tarihi üzerine", Suud Kemal Yetkin'e Armağan, Ankara 1984, s.235.

"Yaşmağını Beşiktaş iskelesinden esen rüzgâra bırak; camiini, rüzgârın yaşmağı götüreceği yerde yap!"

Nurbânu Valide, rüyasındaki bu sözlere uymuş, rüzgâr ise Valide Sultan'ın yaşmağını Beşiktaş iskelesinden alıp Üsküdar'a Toptaşı tepesine götürmüştü. [98]

Valide-i Atik Külliyesi

Külliye önceleri "Valide Sultan" adıyla tanınmış, ancak daha sonra, Sultan III. Ahmed'in annesi, Gülnûş Valide Sultan'ın 1715'de, Üsküdar İskele meydanında yeni bir külliye inşa ettirmesi üzerine "Eski Valide", "Atik Valide" veya "Valide-i Atik" isimleriyle anılmaya başlamıştır.

"Atik Valide Külliyesi yapıları, kuzeyindeki Çavuş Deresi'ne inen yamaç üzerine dört farklı kotta yerleştirilmiştir. En üstte cami, bir alttaki kotta medrese, hankâh, mektep ve darü'l kura; sonra imaret, tabhane ve darü'ş-şifa ve en alt kotta kervansaray yer almaktadır. Büyük ağaçların yeşillendirdiği orta avlu külliyenin kalbidir. Bu revaklı avluya, iki tarafındaki "T" plânlı, kendi avluları çerçevesinde kurgulanmış imaret ve tabhane bölümleri bağlıdır. Bu üç birim klâsik bir bütünlük kurarken bunlara kuzey ve batıdaki darü'şşifa ve çifte kervansaraylar da eklenir. Böylece hem bağımsız, hem de birbirine açık ve bağlı bir bütün meydana getirirler."[99]

Hızır'ın (a.s.) Görüldüğü Yer

Hadîkâtü'l Cevamî yazarı Ayvansarayî Hüseyin Efendi, caminin ilk önce Mimar Sinan tarafından tek kubbeli olarak

98 Erdem Yücel, "Osmanlı Tarihinde Vakıf Yapan Kadınlar", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul 1971, c.13, sy.1, s.48.

99 Ayşe Kantarcıoğlu, "Atik Valide Külliyesi Restorasyonu", Üsküdar Sempozyumu IV, C.I, İstanbul 2006, s.452 -453.

yapıldığını, fakat kısa süre sonra Pir Ali isimli bir idareci tarafından bu kubbenin iki tarafına ikişer kubbe yaptırıldığını söyler. İnşaatın tamamlanmasından sonra, cami sahasının iki yanına ikişer kubbenin ilave edilmesi, büyük kubbenin iki yana yaptığı basıncı azaltmak düşüncesiyle yapılmış olmalıdır. Bu sayede mabed, dört tarafından takviye edilmiş olmalıdır.[100]

Şadırvan avlusuna, üzerinde üç ahşap sütunun taşıdığı bir saçağı bulunan kapıdan girilir. Ortada mermer oyma şebekeli, nefis bir şadırvan görünür. Caminin inşası sırasında dikildiği söylenen iki ulu çınar ağacı bu şadırvanın hemen yanındadır. Caminin ikisi yanlarda, birisi cephede olmak üzere üç kapısı vardır. Cephedeki tamamen beyaz mermerden yapılmış olan taçkapısı pek muhteşemdir. Kemerin üzerinde görünen ve Valide Sultan'ın adı ile 1583 tarihini gösteren manzum kitabe, ahşap bir levha üzerine ta'lik hatla yazılıdır.

Nurbânu o zât-ı pür - ismet
Taraf-ı hayra eyleyüp niyet
İtdi bu ma'bed-i latîfi bina
Habbeza re'y-i ahsen ü zîba
Eser-i hassıdır bu hayr-ı Güzîn
Oldu tarih zehî behişt-i berin

Son cemaat yerindeki pencere ve minare kapılarının üzerlerindeki çini panolarda görünen ve hattı, Hasan Üsküdarî'ye ait olan nefis âyetler celî sülüsle yazılmıştır.

***

Caminin son cemaat yeri ile ilgili, 18. asırda yaşanmış şöyle bir olay anlatılır:

"Gavs-ı Azâm Abdülkadir-i Geylânî neslinden, hem Nakşibendi, hem Kadirî şeyhi olan Abdülkadir Efendi (v.1738), bir

[100] M. Nermi Haskan, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, İst. 2001, s. 366.

gün camiin şadırvan avlusundaki hücrelerinden birinde otururken, son cemaat yerinin sağ tarafında, mihrapla müezzin mahfili kapısının birleştiği yerde Hızır (a.s.) görmüş, bunun üzerine bu hadise bir levha üzerine yazılarak oraya asılmıştı. Bu olayı anlatan ve Hadîkâtü'l Cevamî'de yer alan bu on mısralı manzume şu anda yerinde yoktur. Ancak, Hızır'ın (a.s.) görüldüğü rivayet edilen yer olan, duvar üzerindeki üç küçük oyuk yerinde durmaktadır. Olayın kahramanı Şeyh Abdülkadir Efendi, camiin mihrabı önünde medfundur.

Sağdaki minarenin dibinde bulunan ve Hızır'ın (a.s.) geldiği kabul edilen yer, bugün de birçok kimsenin ziyaret ettiği mekândır. Dileklerin bir kısmı, eski yazı ile pencere sövelerine yazılmıştır."[101]

Üsküdar'daki İlk Mahya

Süsleme unsurları içinde, caminin inşa edildiği dönemde en parlak çağını yaşayan İznik çiniciliğinin gerek kalite ve teknik, gerekse renk ve kompozisyon açısından çok başarılı örnekleri olan panoları zikretmek gerekir. Sır altı tekniğiyle imal edilmiş olan ve renkli kompozisyonlarında natüralist çiçek motifleri ağır basan bu çiniler, set halinde dışarıya taşırılan mihrap çıkıntısında yoğunlaşırlar.[102]

Sultan II. Mahmud devrinde, -ihtimal ki- 1834 yılında caminin güneybatı köşesine, bağımsız girişi bulunan ahşap bir hünkâr dairesi ve mahfili ilave edildi. Bu kısım, ibadet sahasının sağ tarafında olup, içe bakan yüzüne tahta kafesler yerleştirilmişti.

---

[101] Haskan, a.g.e., s. 369.

[102] M. Baha Tanman, "Atik Valide Sultan Külliyesi", DİA. c.4, s.70.

Üsküdar'daki ilk mahya 1722'de, camiin kesme taştan yapılmış iki uzun minaresi arasında kurulmuştu. 1766 yılında vukua gelen büyük depremde, doğudaki minare kaidesine, batıdaki ise şerefesine kadar yıkıldı. Bu minareler, sonraki tarihlerde barok üslûba uygun detaylarla yeniden inşa edildi.

***

Nurbânu Valide, bu muhteşem külliyenin giderlerini karşılamak için, Üsküdar Çarşısı'ndaki Mimar Sinan yapısı "Büyük Hamam"ı, Çemberlitaş'taki büyük "Çifte Hamam"ı, Haliç Yenikapı'daki "Havuzlu Hamam"ı ve Toptaşı Valide Hamamı gibi kaynakları vakfetmekle kalmamış, Üsküdar Tabaklar semtinde on iki kısımlık debbağhane'yi de külliyenin emrine tahsis etmişti.[103]

***

Nurbânu Valide, mabedin ibadete açılmasıyla birlikte (1583) camiye 139 kitaplık bir de kütüphane vakfetti. Kitaplar arasında din, tasavvuf, mantık ve edebiyat gibi değişik konularda yazılmış eserler yer alıyordu. Bugün Türk ve İslâm Eserleri müzesi'ne nakledilen Kur'ân'ı Kerimler hat ve tezhip bakımından fevkaladeydi.

İmitasyon Malzeme Çirkinliği

Atik Valide Camii'nin cumhuriyet dönemindeki ilk onarımı 1956'da başladı. 1985'teki ilk ciddi onarımda ise taş duvarlara dolgu yapıldı, dökülmüş sıvalar onarıldı, üst örtünün kurşunları değiştirildi, şadırvanlı avlunun kalem işleri yenilendi, minarenin külâhları değiştirildi. Ayrıca kubbe kasnağındaki pencerelerle mihrap duvarındaki alçı vitraylar da gözden geçirildi.

---

[103] Derilerin işlenip kösele veya meşin haline getirildikleri işletme.

Batılı mimar G. Goodwin, "Domes of Üsküdar" isimli eserinde bu onarım için:

"Güvercin ve kargaların yanı sıra yağmur suyunun da etkisiyle tahribata uğrayan yapının kubbesi, Sinan'ın Üsküdar'daki bu güzel yapısına yakışmayan bir manzara arz ediyordu. Yeni kurşunların kaplanmasıyla muhteşem kubbe eski görünümüne kavuştu," ifadesini kullanır.[104]

***

Atik Valide Camii, fazla onarım gören camilerden olmasına rağmen, Boğaz'a hâkim bir tepede yer alması ve denizden gelen bütün soğuk hava etkilerine açık olması sebebiyle yapı malzemeleri çabuk bozulmaktadır. Özellikle son onarımda, hem kolay bulunur, hem de ucuz olması dolayısıyla, orijinal malzeme yerine imitasyon malzemeye başvurulmuş, dolgular ve sıva ile kapatma çokça kullanılmıştır. Bu durum bozulmaları çabuklaştıracaktır. Ayrıca ödenek yetersizliği ve mabedin çok uzun süre onarımda kalması da yapıya olan ilgisizliğini göstermektedir.[105]

Altından Araba Geçen Medrese

Atik Valide Külliyesi'ne dâhil yapılardan birisi olan medrese, camiin kuzey yönünde ve şadırvan avlusunun önündedir. Dördü batıda, ikisi doğuda ve on ikisi kuzeyde olmak üzere toplam on sekiz kubbeli hücreden (oda) meydana gelir. Vakfiyeye göre; hücrelerden on beşi talebeye, ikisi muidlere,[106] birisi de bevvaba (kapıcıya) tahsis edilmişti.

---

[104] A.Hamdi Bülbül, Üsküdar Taşınmaz Kültür Varlıklarındaki Onarımların Cami Yapılarında Saptanması, Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2002, s. 38.

[105] Bülbül, a.g.e., s.37.

[106] Eskiden medreselerde okutulan dersleri, ders saatlerinin dışında talebeye tekrarlamakla görevli müderris yardımcısı, müzakereci, asistan...

Kesme taştan yapılan, kare plânlı dershane ise, fevkânî bir mekân niteliğinde olup, altından "Valide Kethüdası" sokağı geçer. Dershane, altından arabaların geçip gittiği sokağı tıkamadığı gibi, çevreye farklı bir mimârî unsur da kazandırır. İçine küçük bir çeşmenin kondurulmuş olması ise, bu tonozlu geçidi daha da çekici kılar.

Camiden dört yıl önce, 1579'da hizmete açılan medresenin ilk müderrisi Dökmecizâde Mehmet Efendi'ydi. Vakıflar İdaresi'nce 1964'de onarılan medrese, bir hizmete tahsis edilmediği için, kısa süre sonra yoksul ailelerce işgal edilmişti.[107]

"Halvet" Üzerine Kurulu Sistem

Külliye'nin bir parçası olan tekke, "Atik Valide Sultan", "Valide-i Atik", Karabaş Velî" gibi adlarla anılır. Atik Valide camiinin yan tarafında ve "Tekke Önü" sokağı üzerindedir. Tekke, yamuk plânlı büyük bir avlu ile bunu çevreleyen revakların arkasında dört yöne dizilmiş kare plânlı ve kubbeli otuz beş odadan meydana gelir. Hücrelerin arasında bir yerde, yine kare plânlı ve kubbeli olan tevhithane kısmı göze çarpar. Kemerli kapısı üzerinde şu kitabe yer alır:

Ne güzel hankâh-ı Valide Sultan-ı Atik
Meslek-i Hazreti Şa'ban-ı Velî bunda tarîk[108]

Vakfiyede, "Hankâh" [109] adıyla anılan tekkede, bir şeyhle otuz iki fukaranın ikamet etmesi istenmekteydi. Tekkelerin kapatılmasına kadar aslî görevini aralıksız sürdüren "Atik Valide Tekkesi", başından beri Halvetiye'ye bağlı olup, 18.asrın ortalarından itibaren aynı tarikatın Şabaniye koluna geçmiş, sonuna

[107] M.Baha Tanman, "Atik Valide Külliyesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, c.1, s.410.
[108] Haskan, a.g.e., s. 414.
[109] Büyük, merkezî tekke; âsitâne.

kadar bu kola hizmet vermişti. Tekkelerin (1925) kapatılmasından sonra uzun süre metrûk kalan ve harap bir hale gelen yapı, 1970'li yıllarda tamir edilerek İlim Yayma Cemiyeti'ne bağlı bir talebe yurdu haline getirilmiştir.

Hankâh'ın mimârîsinde dikkat çeken en önemli husus, sınırlı sayıda pencere dışında özellikle dış cephenin sağır bırakılmasıdır. Yapının tasarımında büyük bir ihtimalle tekke hayatının gereği olan içe dönüklük etkili olmuştur. Baştan beri, sistemini "Halvet"[110] üzerine kurmuş olan tekkenin, hatta adını bile ondan almış olan "Halvetiye" tarikatına hizmet vermesi bu ihtimali güçlendirmektedir.[111]

Jandarma Emrine Verilen Okul

Atik Valide Sultan Sıbyan Mektebi, Kartal Baba Caddesi'yle Valide İmareti Sokağı'nın birleştiği yerde, sokağın sağ köşesindedir. Kare plânlı olup, üzeri sağır bir kubbe[112] ile örtülüdür. Klâsik Mimar Sinan yapısı olan bu mektebin faaliyetine 1928'de son verilmiş ve mektep Toptaşı Cezaevi'ni koruyan jandarma bölüğünün emrine tahsis edilerek, bu arada pek çok değişikliğe uğramıştı (!)

***

Atik Valide Sultan Darü'l-kurrası,[113] Çinili Cami Sokağı üzerindedir. Üzeri kurşun kubbe ile örtülü, kare biçimli yüksek ve kalın duvarlı bir binadır. Bina, 18.asırda, Darü's-sâde Ağası[114] Feridun Ağa tarafından tamir edilmiş, ayrıca aynı şahıs kütüphanesine birtakım kitaplar vakfetmiş, bu tarihten sonra Darü'l-kurra, onun adıyla anılır olmuştu.

---

110 İbadet, zikir ve murakabe amacıyla bir hücreye kapanma.

111 M. Baha Tanman, "Atik Valide Külliyesi", DİA. c.4, s.71.

112 Sağır:Penceresiz...

113 Kur'an okuma ilmini ihtisas derecesinde öğreten mektep.

114 Sarayın harem dairesinde hizmet veren ağa. Harem ağası.

Üsküdar Vakıf sularının en bakımlısıdır ve günlük verimi bin metre küpü bulmaktadır.

Yoksulu Kucaklayan Bir Kurum

Valide-i Atik Tabhanesi, [115] Toptaşı caddesi üzerinde olup, dört tarafı bina, orta yeri avludur. Bugün Sokullu İlköğretim Okulu olarak kullanılan bina, zaman içinde pek çok değişikliğe uğradığından maalesef asıl hüviyetini kaybetmiştir.

Tabhane, Sultan III. Selim zamanında Nizâm-ı Cedit ocağı kurulduğunda kışla olarak süvari askerine tahsis edilmiş, sonradan ocağın 1807'de ilgası üzerine boşaltılmış, fakat on dört ay sonra bu defa Alemdar Mustafa Paşa'nın Sekban-ı Cedit askerine devredilmiş, daha sonra da Asâkir-i Nizâmiye Süvarisi emrine verilmiştir. 1875'de Üsküdar Askerî Rüştiyesi yapılan tabhanenin kapısı üzerine, - bu münasebetle - Sultan Abdülaziz'in arması konulmuş; Askerî Rüştiye'nin, 1908'de Kuleli Askerî Lisesi'ne taşınması üzerine bina Sokullu Numune Mektebi'ne çevrilmişti.

Bu Dârü'ş-şifa'dan taburcu olan hastalar, kuvvetlenmeleri için bir süre burada kalır, taşradan gelen fakir yolcular da bir müddet burada konaklardı. Valide-i Atik Tabhanesi de, tıpkı diğerleri gibi, yoksulların korunması için kurulmuş bir hayır müessesesiydi. [116]

---

115 Tabhane, eski devrin prevantoryumuydu. Tab veya tav, Farsçada hareket, güç veya kudret manasına gelir. Osmanlı döneminde yalnız İstanbul'da, tabhane adı verilen ve yoksulların korunmalarını temin eden 20 kadar müessese vardı; hemen her büyük caminin yanında bir de tabhane bulunurdu. İstanbul'a gelen fakir seyyahlar, garip kimseler, yoksullar buralarda yatar kalkar, yanı başlarındaki imaretlerde karınlarını parasız doyururlar; aç kalmış, kuvvetten düşmüş, zayıflamış kimseler burada yiyip içip kuvvetlenirdi.

116 M. N. Haskan, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, İst. 2001, c.3, s. 1254.

325 Yıl Aralıksız Süren Hizmet

Nurbânu Valide Sultan Külliyesi'nde geniş bir alan kaplayan imaret, dârü'l-hadis ve darü'ş-şifa binaları bitişiktir; bu grubun üst tarafında kervansaray [117] (misafirhane) yer alır. Yapıların, Toptaşı meydanına bakan, muhteşem güzellikteki bir cümle kapısı (ana girişi) vardır. Bu ortak kapının üzerinde, ahşap iki sütunun taşıdığı çok geniş bir ahşap saçak göze çarpar. Dövme demirden, topuzlu çivili olarak yaptırılan bu yüksek kapının söveleri ve kemeri kesme taştandır. Kapının takında Sultan II. Mahmud'un sonradan kazınmış bir tuğrası, bunun iki yanında ay ve çok köşeli yıldız ve bunun sağında ve solunda ise: "Lâ ilâhe illallah, Muhammedün resûlullah" ibaresi yazılıdır. Kapının sağında Hasan Çavuş'un 1598 tarihli çeşmesi göze çarpar.

Cümle kapısından girildiğinde az ileride, cami kubbesine benzer büyüklükte bir kubbenin örttüğü genişçe bir meydana ulaşılır. Buraya açılan üç kapının sağ ve solundakinden, daha sonra Toptaşı Tımarhanesi olan kısma; tam karşıdakinden ise dört tarafı revakla çevrili, ortası ıhlamur ağaçlarıyla gölgelenmiş büyükçe bir avluya geçilir. Avlunun sağ tarafında imaret, sol tarafında darü'ş-şifa odaları ve bu odaların üzerinde Nurbânu

---

[117] Kervansaraylar idarî bakımdan ikiye ayrılırdı. Vakıf olanlar parasızdı. Bu nevi kervansaraylarda yolculara eşyalı odalar ve bedava yemek verilir, işlerine bakılırdı. Kervansarayın kapıcısı, gece olduğunda cümle (ana giriş) kapısını kapatırdı; zira her şeyden o sorumluydu. Kervansarayın çevresinde bekçiler görev yapar, gece kapı açılmaz, içeriden dışarıya veya dışarıdan içeriye asla kimse alınmazdı. Sabah olduğunda, namazdan önce herkes eşyasını kontrol eder, her şeyin tamam olduğu görüldükten sonra kapılar açılırdı. Ancak ahaliye yapılan bu hizmet sadece üç gün sürerdi. Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde, yaşadığı dönemde İstanbul'da on iki, Üsküdar'da ise on bir kervansarayın bulunduğunu belirtir. İstanbul'la Üsküdar arasındaki sayının aşağı yukarı birbirine denk olması, o tarihte Üsküdar'ın ne kadar hareketli ve önemli bir konaklama merkezi olduğunu göstermektedir. 16 veya 17. asırlarda, Avrupa'nın hiçbir yerinde böyle sosyal hizmet örneklerine rastlanmaz.

Valide Sultan'ın yaptırmış olduğu ahşap mescit, tam karşıda ise kervansaray yer alır. Evliya Çelebi, Orta Valide Kervansarayı diye adlandırdığı bu kervansaraydan;

"Yüzer ocaklı ve biner beygir alır misafirhanedir. Ayrıca develiği de vardır." diye söz eder.

***

Çelebi, ünlü Seyahatnâmesi'nde, "Orta Valide İmareti" dediği bu imareti şöyle anlatır:

"Sabah akşam, gelen giden herkese, günde iki defa birer bakır tepsi ile yemek ve birer ekmek; ayrıca her gece birer mum ve at başına birer yem sadakası verilir. Ancak misafirlik üç gündür; üç günden fazla kalana yemek verilmez. Cuma gecesi zerdesi ve pilavı vardır ki, başta fakir ve yaşlılar olmak üzere herkese bolca verilir, büyük bir vakıftır."

Yemekleri o kadar nefismiş ki, fakir fukara dışında orta halli aileler bile bu yemeklerden alırlarmış. Bu durum, II. Meşrutiyete kadar (1908), 325 sene aralıksız devam etmişti.[118]

İmaretten, fakir halkın dışında, kervansarayda kalan yüzlerce kişi ve o devrin prevantoryumu olan tabhanede yatan hastalar da istifade ederlerdi. Burada, kervanlardaki develer için "deve hamuru" dahi hazırlanırdı. Her gün binleri bulan bu insan ve hayvanların yiyeceğini hazırlamak, erzakını, mumunu ve odununu temin etmek, bulaşıklarını yıkamak herhalde kolay bir hizmet değildi.

Yarım asır 'Tütün deposu' yapıldı!

Nurbânu Valide Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan külliyenin Dârü'ş-şifası, tıp tarihimiz açısından büyük önem taşır. Binanın vakfiyesinde, "her nevi hastaların mesâlih ve

---

118 İmaretlerin hepsinde önce talebe-i ulumun ihtiyacı karşılanır, talebeye yapılan dağıtım bittikten sonra fakirlere ve misafirlere dağıtım başlardı. İmaret sabah namazı vakti açılır, ekmekler ve buğday unundan (veya kırmasından) çorbalar sabah dersleri başlamadan tevzi edilmiş olur; bolca verilen çorbalar, imaretin yemekhanesinde içilirdi.

tedavileri" için vakfedildiği söylenen yapı, mezkûr ifadeden de anlaşıldığı gibi sadece akıl hastalarının tedavisi için vakfedilmiş olmayıp, her çeşit hastalığın tedavisi için inşa edilmişti.[119]

Vakfiyeye göre Dârü'ş-şifa'ya iki tabip, iki kehhâl (göz hekimi), iki cerrah, bir vekilharç, bir kâtip, dört hastabakıcı, iki eczacı, iki aşçı, iki çamaşırcı, iki edviye döğen, bir ferraş, bir külhancı, bir kâsekeş, iki şişe bakıcısı, bir kilerci, bir imam ve bir de müezzin tayin edilmesi şart kılınmıştı.

Bu görevlilerde aranan özellikler, tıp deontolojisi tarihi bakımından çok ilgi çekicidir. Dârü'ş-şifa'da çalışan görevlilerden sadece cerrahlarda aranan nitelikleri kısaca şöyle aktaralım:

"Bunlar, tedavinin tesir ve ahval-i kimyevîsine o kadar vâkıf bulunacaklar ki, cesedin ruhtan istifadesi gibi, yaralı da bunların tedavilerinden aynı derece istifade edecek; yâni bu sanatta hâzık (usta) bulunacaklar. Yaralara ait merhemlerin ve sair ecza-i tıbbiyenin tertibi hususunda da mahir; şefkat ve merhamet hisleriyle mütehassis olacaklar ve hiçbir kötülemeye maruz kalmaksızın almaları lâzım gelen para karşılığında kendilerine verilen hizmeti hakkıyla yerine getirmeye çalışacaklardır." [120]

***

Dârü'ş-şifa, imaret, han ve dârü'l-hadîs,18. asrın sonlarına kadar vakıf şartlarına uygun olarak kullanılmış, mimârî özelliklerini korumuş, fakat sonradan farklı müesseselerin istihdam alanı olmuş, bu arada kullanılacağı maksada uygun (!) pek çok mimârî değişiklik geçirmiştir.

---

119 Önemli bir husus da şudur ki: Buralarda yalnız Müslümanlara değil, her din ve mezhepten kimselere bakılırdı. Bu tabipler için de böyleydi. Meselâ; Kanunî'nin, bimarhanesi için hazırlattığı vakfiyede, dârü'ş-şifa'da çalışacak tabipler hakkında, "Tababette hâzık ve ameliyatta mahir olsun da hangi din ve milletten olursa olsun" kaydı vardır.

120 Doç. Dr. Nil Sarı, "Toptaşı Nurbânu Valide Sultan Dârü'şşifası", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (Kongreye sunulan bildiriler), Ankara 1992, s171.

Bu tarihî yapılar grubu, Sultan III. Selim zamanında Nizam-ı Cedit'in kurulmasıyla süvari askerlerine kışla olarak tahsis edilmiş, fakat Sultan'ın tahttan indirilmesi ve Nizam-ı Cedit'in kaldırılması üzerine on dört ay boş kalmış; ardından Alemdar Mustafa Paşa'nın askerlerine verilmiş, ancak onun ölümüyle yeniden boş kalmıştı.

1873'de, akıl hastalarının buraya nakledilmesiyle, imaret dışındaki binaları "Akıl Hastanesi" olarak kullanılmaya başlamış, hastaneye semtin adına izafeten "Toptaşı Bimarhanesi" adı verilmişti. Bu bimarhanede 100'den fazla akıl hastası barınır ve mükemmel beslenirdi. 1908 meşrutiyeti sırasında hastanede 279'u erkek, 134'u kadın 413 hasta tedavi ediliyor, 9 tabip ve 76 hademe hizmet veriyordu.[121]

***

1927'de, Bakırköy Akıl Hastanesi kuruluncaya kadar bu fonksiyonu gören bina, 1935'den sonra Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na ait "Tütün Bakım Atölyesi" haline getirildi.

Üstat sanat tarihçilerimizden İ. Hakkı Konyalı bu dönemde yapılan tahribatı şöyle dile getiriyor:

"Burada yabani otlar insan boyunu aşmış, yılanlar bile yuva tutmuştur. Asırların insafsızlığı, odaların, sofaların, salonların duvarlarını delmiş, ocakları, şömineleri kapatmıştır.

En büyük tahribat ise Tekel İdaresi tarafından yapılmıştır. Kubbeleri hoyratça yıkılmış, duvarları yükseltilerek ikinci ve üçüncü katlar, tavan araları, şuraya buraya merdivenler, geniş ve uzun salonlar, depolar eklenmiştir. Tekel İdaresi bu davranışıyla büyük cinayetler işlemiştir. Yakasından tutulmalı, mesulleri bulunmalıdır."[122]

---

121 Bimar, Farsça hasta demektir. Bu kelime, halk dilinde timar şekline dönüşmüş, müesseseye de "Timarhane" denmiştir.

122 İ.H. Konyalı, Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, İst. 1976, s.444.

***

1976'da, (ta yarım asır sonra) Tütün Bakım Atölyesi'nin başka yere taşınmasıyla birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü emrine verilen binanın büyük kısmı "Üsküdar İmam Hatip Okulu"na, dârü'l-hadîs bölümü ise cezaevine tahsis edildi. Yıllarca "Toptaşı Cezaevi" adıyla bilinen hapishane idaresi de, binanın avlu duvarlarını yükseltip, önüne gözcü kulübeleri dikerek, diğer işgalciler gibi, binaya yeni çirkinlikler eklemekte hiçbir mahzur görmedi (!) Atik Valide Külliyesi'nin bu bölümleri bugün maalesef pek çirkin ve harap bir manzara içerisindedir.

***

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2003 Şubat'ında, külliyenin kervansaray, darü'l-hadis, darü'l-kurra, imaret, tabhane ve dürü'şşifa binalarından meydana gelen büyük bir bölümünü, ön tahsisle Marmara Üniversitesi Rektörlüğü'ne verdi. Bu binaların kapladığı alanların tamamı 124m. x 90 m. ebadında bir dikdörtgen meydana getirir. Büyük bir kısmı, M.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi'ne (GSF) tahsis edilen Mimar Sinan'ın bu eşsiz külliyesi, hem fakülte, hem de Külliye açısından büyük bir avantaj olarak değerlendirilmelidir.[123]

"Valide Sultana Hak Rahmet Ede!"

İslâmiyet'e bütün kalbiyle bağlanan ve ona hizmeti hayatının gayesi haline getiren Nurbânu Valide'nin bu sahadaki en büyük şahidi Üsküdar'da Mimar Sinan'a yaptırdığı Atik Valide Sultan Külliyesi'dir. Sultan, bu eşsiz eserinin yanı sıra İstanbul Mercan ve Langa'da, Alemdağı Sultan Çiftliği köyünde de cami, mescit, mektep, imaret ve hamam inşa ettirmişti.

Nurbânu Sultan, Valide sultanlığının dokuzuncu yılında aniden hastalandı. Tarih-i Selânikî'de açıklandığına göre, 7

---

[123] Kantarcıoğlu, a.g.e., s.452.

Aralık 1583 günü, hastalığı sırasında bulunduğu "Yenikapu semtinde vaki bağçe-sarayda", 58 yaşında iken vefat etti. Nurbânu Valide Sultanın cenazesi, İstanbul'daki ulemanın, şeyhlerin, devlet adamlarının katıldığı büyük bir cenaze alayı ile kaldırıldı. Oğlu Sultan III. Murad, annesinin tabutu arkasında "dide-i giryan ve libas-ı matem pûşide" (matem elbiseleri içinde ağlayarak) yaya olarak yürüdü. Cenaze namazının Fatih Camii'nde kılınmasının ardından saraya döndü. Daha sonra devlet erkânı, ulema ve halk, Nurbânu Sultan'ın ardınca yürüyüp Ayasofya'ya geldiler. Valide Sultan burada, sevgili zevcesi Sultan II. Selim'in muhteşem türbesine defnedildi. Oğlu Murad'ın isteği üzerine, vezirler ve ulema, kırk gün boyunca sabah ve akşam, Nurbânu Valide'nin kabrini ziyaret ederek dualar ettiler, hafızlar Kur'ân okudular. Yoksullara sadaka dağıtıldı. Ölümüne, "Valide sultana rahmet ede Hak" diye tarih (h.991) düşürüldü.[124]

Dokuz yıl süren bir karmaşanın ardından Köprülü Mehmet Paşa'yı sadarete getirerek, Osmanlı tarihinde 'Köprülüler Devri' diye bilinen yeni bir altın çağ başlattı. Harem-i Hümayun'a, kadınların siyasete karışmaması gerektiği terbiyesini yerleştirdi.

---

124 Hasan Sakaoğlu, "Nurbânu Valide Sultan", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1994, c.6, s.96.

Devletin, ocak zorbaları ve muhteris bir kadının eline geçmesiyle birlikte, rüşvet ve yolsuzluk dehşetli boyutlara tırmandı, ortada hak ve hukuk kalmadı. Yeniçeriler olağanüstü imkânlara kavuşmuş, İstanbul, zorba zulmü altında ezilmeye başlamıştı. Ocak ağalarının gümüş miktarı az akçe kestirerek, bu sikkeleri zorla halkın elindeki altın sikkelerle değiştirmek istemesi bardağı taşıran son damla oldu. Fakat halkın tepkisi arttıkça, devlet terörü şiddetleniyordu.

***

Büyük Valide'nin doymak bilmeyen ihtirasından bıkanlar ve devletin içine düştüğü acıklı duruma üzülenler, birer ikişer Hatice Turhan Sultan'ın çevresinde toplanmaya başladılar. Genç valide sultan, büyük bir samimiyet, maharet ve ihtiyatla bu oluşumun başına geçti. Kaynanası Kösem Sultan'ın akıl almaz serveti onda yoktu, para gücüyle taraftar kazanamazdı. Servete karşı devlet fikrini ileri sürdü. Parayı tercih edenler Kösem'in, devletin âli menfaatlerini savunanlar genç valide sultanın etrafında toplandılar. Şahsi menfaatin mi, yoksa devlet menfaatinin mi üstün geleceğinin anlaşılacağı hesaplaşma anının yaklaştığı hissediliyordu.[125]

Siyasi İktidar Peşinde Değildi

Kösem Sultan telaşa düşmüş; ağalar, milletin nefesini enselerinde hissetmeye başlamıştı. Hatice Turhan Sultan'ın çevresi giderek büyüyordu.

Dış haberler de devletin lehine gelişmiyordu. Daha düne kadar üç kıtaya hükmeden Osmanlı, Girit'te bir türlü mutlu sona ulaşamıyordu. Venedik donanması, Çanakkale Boğazı'nın girişine kadar yaklaşma cesareti göstermişti.

***

[125] Y. Öztuna, Osmanlı Hareminde Üç Haseki Sultan, İstanbul 1988, s.169.

Hatice Turhan Sultan, hem oğlunun saltanatının selameti, hem de kendisini cariyelikten valide-sultanlığa çıkaran bu yüce devletin yüksek menfaati için, bir şeyler yapması lâzım geldiğini, bütün varlığıyla hissediyordu. Akıllı, zeki, dürüst, namuslu, şerefli idi. Bu hasletlerini kendisine imparatoriçelik tacı bahşeden büyük bir millete lâyık olacak derecede ve son nefesine kadar muhafaza etmeye kararlıydı. Entrika çevirmeyecek, kurnazlık taslamayacak, şahsı için bir şey istemeyecekti. Bu şekilde davranarak devlet ve millete zımnen hakaret etmeyecekti. Yapılması gerekenleri yaptıktan sonra, haremine çekilecek, siyasi iktidara talip olmayacaktı.[126]

Suikast Plânı Suya Düştü

Bu arada Büyük Valide Kösem Sultan caniyane bir karar verdi, torunu Sultan IV. Mehmed'i ortadan kaldıracaktı. O, kendi nüfuz ve iktidarı için, öz oğlu İbrahim'i bile öldürmekten çekinmemişti.

Küçük Sultan'ın ölümü halinde Turhan Sultan'ın nüfuzu birdenbire hiçe inecekti. Veliaht Şehzade Süleyman'ın annesi Saliha Haseki, kendi halinde saf bir kadıncağız, tam Kösem Sultan'ın istediği gelindi.

Kösem Sultan derhal hazırlıklara girişerek, on yaşındaki masum torununu zehirletme sürecini başlattı. Padişahın helvacıbaşısı Üveys Ağa'yı buldu. Bu çirkin işe onu alet edecekti. Fakat yüksek rütbeli bir cariye olan Melekî Kalfa tertibi öğrenip, durumu hemen Turhan Sultan'a duyurunca suikast plânı suya düştü. Genç Valide, 'Baskın basanındır.' prensibiyle, büyük valide taraftarlarına karşı derhal harekete geçti. Saray içinde cereyan eden kısa süreli bir çatışmanın ardından Kösem Sultan taraftarlarını alt ederek saraya hâkim oldu. 'Valide-i Muazzama' saklandığı dairede yakalandı ve perde ipiyle boğularak öldürüldü.

---

126 Öztuna, a.g.e. s.177.

2 Eylül 1651 gününün geceyarısı gerçekleşen bu olay, bir devrin sonu oldu.

Beş Yılda On Sadrazam

Bu kudretli devletin başına geçen 25 yaşındaki güzel valide, uzun soluklu bir asayiş ve adalet dönemini hayata geçirmekte kararlıydı. Nüfuzunu şahsı için kullanmayı aklından bile geçirmiyordu. İktidara geçtikten sonra, önce kaynanasının bıraktığı enkazı temizledi. Zorba ağaların büyük kısmını idam ettirip, bir kısmını da Sudan ve Hicaz gibi uzak yerlere sürdü.

Devlet idaresinin ağır sorumluluğundan kurtulmak için oğlunun büyümesi gerekiyordu ki, ona daha çok zaman vardı. Memleketi iyi yönetebilecek kudretli bir vezir bulması gerekiyordu.

1651'den 1656'ya kadar, oğlu adına naibelik yaptığı beş yıl içinde on sadrazam değiştirdi! Onun bu gayreti, devleti içinde bulunduğu güç durumdan kurtarabilecek dirayetli idareciyi bulma arayışıydı. Ancak, bütün çabalarına rağmen, 1656'ya kadar devlette düzen sağlanamamış, Celâlî hareketleri devam etmiş, yıllardır süren Girit Savaşı'yla ilgilenilmediğinden, Osmanlı donanmasını mağlup eden Venedikliler, Çanakkale Boğazı'nı gemilerle tıkayacak cesareti göstermişlerdi. Tarhuncu Ahmet Paşa'nın bütçesine rağmen, maliyeye istikrar kazandırılamamış, İstanbul halkı ile Kapıkulu askerlerinin ve özellikle sipahilerin isyanları ortaya çıkmıştı.[127]

Değersizi Yükselten Bir Sistem

Yaşadığı türlü hadiseler, Valide Sultana pek çok tecrübe kazandırmıştı. Yılmamakta kararlıydı, azmini kaybetmeyecekti. Çevresinde itimadını kazanmış müşavirleri vardı. Bunların

---

127 R.Genç, "Hatice Turhan Sultan", Türk Ans,, c.32, Ankara, 1983. s.21.

arasında en güvendiği Mimar Kasım Ağa'ydı. IV. Murat'ın saltanatı süresince 17 yıl hassa başmimarı olmuş, 1651 sonbaharında, 76 yaşlarında iken, Turhan Sultan'ın kethüdalığına tayin edilmişti. Zekâsı, bilgisi, tecrübesi, yüksek ahlâkı ve lekesiz geçmişiyle kısa zamanda Valide Sultan'ın en has müşaviri olmuştu.

1656'ya gelindiğinde yaşı 81'e gelmiş, korkacak yaşı çoktan geride bırakmıştı. Devletin çöküp gerilemesi onu derinden üzüyordu. Valide Sultana ısrarla, icraatlarıyla göze çarpmayan, Köprülü Mehmet Paşa adındaki yaşlı (78) bir paşayı sadarete getirmesini telkin ediyordu.

Mehmet Paşa, Arnavutluk'tan gelip Samsun civarındaki Köprü kasabasına yerleşmiş bir ailenin çocuğuydu. Tahsili yoktu, Enderun'da okumamıştı; onun için yavaş yükseldi. Sancak Beyi olduğunda 56 yaşına gelmişti. Hizmette bulunduğu yerlerde göze batan bir hizmeti duyulmamıştı; ancak tecrübeliydi, ihtiyatlıydı, çok özel bir karaktere sahipti. Sekiz padişah devri yaşamış, görüp duymadığı olay kalmamıştı. Devlet kademesinde önemsenmemişti; lâkin iş göreni değil, değersizi yükselten bir sistem işliyordu.

Göreyim Seni, Nice Hizmet Edersin

Sonunda Valide-Sultan, Mimar Kasım Ağa'nın ısrarla tavsiye ettiği, bu hiçbir şöhreti bulunmayan seksenlik vezirin denenmesini kararlaştırdı. Köprülü, huzura çıkıp, yer öptükten sonra, Valide Sultan, 'Hoş geldin Paşa!' diyerek, kendisine iltifatta bulundu. Sonra da:

"Paşa, padişah hazretleri size, sadaret mührünü ihsan etmek diler, din ve devlet için istenilen bu hizmetin üstesinden gelebilir misin?" diye sordu.[128]

***

[128] Vahit Çabuk, Köprülüler, İstanbul, 1988, s.10.

Köprülü, "Taraf-ı Saltanat-ı Âliye'den birkaç şart kabul ve inayet buyrulursa, İnşallah ü Teâlâ Devlet-i Padişahîde her işin muntazam görülmesi mümkün olur." diye cevap verdi, şartlarını sıraladı. Bunlar, Huzur u Hümayuna her ne telhis ederse kabul olunması, tayinlerde şefaat ve iltimas yapılmaması, kendisi hakkında yapılacak iftiralarda, celbedilip dinlenilmeden karar verilmemesi ve serbestçe tasarrufuna mani olunmaması gibi hususlardı.

Valide Sultan, bu yetkileri vermesini bilecek derecede ileri görüşlüydü. Devletin kötü yönetildiğini, hızla bir batağa doğru yol aldığını görüyordu. İktidarda olduğu beş yıl içinde on sadrazam değiştirmişti, bu yaşlı veziri denemekle ne kaybederdi?

Bu mülahazalardan sonra:

"Vallâhü'l azim senin şartlarını kabul ettim, onların hükümlerine riayet ederim. Göreyim seni nice hizmet edersin." dedi.

Köprülü yer öptükten sonra 15 Eylül 1656'da vazifeye başladı. Kısa süre sonra, yaptığı tayin ve azillerle ilgili olarak, sarayda aleyhinde bir hava uyandırıldığını, bunlardan birine saray tarafından müdahale edileceğini öğrendi. Huzura çıkarak, devlet umuru başkalarının elinde olunca, hizmet ifasının mümkün olmayacağını, bu sebeple bir gün kusur isnadı yüzünden öldürülmektense feragat etmenin daha evlâ olduğunu söyleyerek, mührü hümayunu geri vermek istedi. Fakat Valide Sultan, verdiği sözde ısrarlı olduğunu söyleyerek, işine müdahale edilmeyeceğini temin etti. [129]

Köprülüler Devri'ni Başlatan Kadın

Sultan IV. Mehmet on beş yaşına geldiğinde, Valide Sultan'ın naibeliği de sona erdi. Devlet-i Âliye'yi, acı olaylarla geçen beş uzun yıl büyük bir azim ve metanetle yöneten Turhan Sultan, büyük bir huzur ve gönül rahatlığı içinde siyasetten el

---

[129] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, C.2, İstanbul, 1994, s. 210 -211.

çekerek, Harem-i Hümayun'daki dairesine çekildi. Artık her yerde o konuşuluyordu; gerek sarayda, gerek saray dışında herkesin büyük hürmet ve sevgisini kazanmıştı.

Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Anadolu'daki eşkıyanın kökü kazındı, anarşi son buldu. Merkezî otorite kuvvetlendi, devlet eski azametine yeniden kavuştu. Limni ve Bozcaada geri alındı, Erdel isyanı bastırıldı.

Köprülü'nün, 1 Ekim 1661'de -83 yaşında iken- vefatı üzerine, sadarete getirilen oğlu Fazıl Ahmet Paşa döneminde de Batı'nın aşılmaz kalelerinden kabul edilen Uyvar ve Girit'te tam 22 yıldır alınamayan Kandiye fethedildi. Podolya Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı yeniden dirilmiş, hayat bulmuştu.

***

Osmanlı tarihinde 27 yıl süren ve 'Köprülüler Devri' diye adlandırılan parlak dönemin başlamasındaki en büyük pay, saltanat naibesi Valide Sultan'ındır. Bu soylu ve zeki hanım, Köprülü'nün sadarete getirilmesinden vefatına kadar siyasete karışmamış, devlet yönetiminden uzak durmuştu. Hayatının son çeyreğini Edirne'deki nadide sarayında, Tunca kıyısındaki eşsiz kasrında geçiriyor, sakin bir hayatı tercih ediyordu. Nadiren İstanbul'a gidiyor, Topkapı Sarayı'nın Valide dairesinde birkaç ay kaldıktan sonra yeniden Edirne'ye dönüyordu.

Merhametli Bir Kadındı

İdari meselelerde olduğu kadar, vatanın korunmasında da basiret sahibi olduğunu ispatlayan Valide Sultan, Köprülü'nün teklifiyle, Çanakkale Boğazı'nın Akdeniz girişinde[130] karşılıklı iki savunma kalesi yapılmasını düşünmüş, Anadolu sahiline Kumkale, Rumeli kıyısına Seddülbahir adıyla iki sağlam kale inşa edilerek, boğaz güvenlik altına alınmıştı. Hatice Turhan Sultan,

130 O tarihte "Ege Denizi" tabiri yoktu.

geniş saçak ve ön cepheyle birlikte, iç kısımda bulunan çiniler ve üst bölümdeki çini kitabe de harap oldu.

Kitabe, yangından sonra yenilendi (h.1325). Sanat hayatı boyunca celi ta'lik ve celi sülüs pek çok esere imza atan Sami Efendi'nin, şimdi Hatice Turhan Sultan çeşme ve sebilinin ön cephesinde yer alan celi sülüs kitabesi tektir, başka örneği yoktur. Bu titiz hat üstadı, altı beyit içinde geçen yaklaşık elli kelimede, celi sülüsün bütün hüner ve esrarını adeta ortaya koymuştur. Girift, yani harfler birbirinin içinden geçirilerek yazılan bu istifli kitabenin, hat sanatımızdaki önemi çok büyüktür. Ondan sonra gelen hattatlar bu eseri örnek almışlardır.[131]

Sebil kitabesinin son beyti şöyledir:

'Ânın itmamın görüp tarih içün,
Dedi hâtıf: Kâne hayren fî sebil'[132]

Bu ciddi yenilenme, tarihî sebil ve çeşmeyi uzun yıllar ayakta tutmayı başardıysa da, sonraki yıllardaki bakımsızlık ve yıpranma, onu yeniden eski haline getirdi. 2002'de başlayan restorasyonla sebil ve çeşme tekrar hayata dtöndü.

2003 Temmuz'undan itibaren çeşmenin muslukları yeniden suya kavuştu.

Devletin Rükn-i Âzâmı Gitti

Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 1683 yılı baharında, Avusturya topraklarına girmiş, eyaletleri alt üst ederek pek çok kaleyi işgal etmişti. Yüz binlerce Alman, Avusturya'yı terk ederek Bavyera ve Bohemya'ya çekiliyordu. Bu zafer günleri esnasında Valide Sultan aniden hastalandı, İlaçlar fayda vermiyor,

---

131 F. Gülgün Engin, "Hatice Turhan Sultan Sebil ve Çeşmesi Restorasyonu", Arkitekt 2003, Sy.498, s.40.

132 Onun tamamlanmasını görüp, tarih düşürmek için.
Melek dedi: Allah (c.c.) yolunda senin hayrın oldu.

hekimler derdine çare bulamıyordu. Sonunda 5 Temmuz 1683 Salı günü, Viyana kuşatmasının başlamasına 9 gün kala Edirne'de hayatını kaybetti; 56 yaşındaydı. Sadrazam, Viyana kapılarında, padişah oğlu Belgrat'taydı.

Hatice Turhan Sultan, Osmanlı Devleti'nin zirvede olduğu günlerde vefat etmiş, Viyana bozgunu sonrası, yani birkaç hafta sonra başlayacak büyük inişi görmemişti. Osmanoğulları'nın İstanbul'da defnedilmeleri kanun gereği olduğundan, Valide Sultan'ın naaşı, sadaret kaymakamı dördüncü vezir Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından özel bir araba içinde başkente uğurlandı.

İstanbul'da Vezir Mahmut Paşa tarafından karşılanan cenaze, merhumenin eseri olan Yeni Valide Camii'nde kılınan cenaze namazının sonrasında, camiin hemen arkasında bulunan kendi yaptırdığı türbesine gömüldü. Annesinin vefat haberini Belgrat'ta öğrenen Sultan IV. Mehmet derin üzüntüsünü: 'Devletin rükn-i âzâmı gitti!'[133] sözleriyle ifade edecekti.

Valide Turhan Sultan 34 yıl, 10 ay 28 gün valide sultanlık yapmıştı ki; bu süre Osmanlı tarihindeki en uzun süreydi.

***

Hatice Turhan Sultan, Harem-i Hümayun'da, kadınların asla siyasete karışmamaları gerektiği terbiyesini öylesine köklü bir şekilde yerleştirdi ki, bu anlayış, Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etti. Nâibelikten çekildikten sonra oğlunun üzerindeki nüfuzu, yalnız devletin ve padişahın iyiliği için kullandı; adını tamamen siyasetten sildi, hayır ve hasenat ile uğraştı. O, bu davranışı ile Osmanlı Devletinin geleceğine çok büyük bir hizmette bulunmuştu.

---

133 Devletin temel direği...

Ne hasekiliği, ne valide sultanlığı döneminde devlet nizamına karışmadı, acı olaylara sebep olacak hiçbir icraatın içinde olmadı. Yirmi yıl süren valide sultanlık döneminde, padişah validesine yakışır biçimde davranıp, kendinden sonrakilere örnek oldu.

GÜLNÛŞ VALİDE SULTAN

Kuzey Afrika'nın tamamına, Mora ve Dalmaçya kıyılarına, Anadolu, Suriye ve Filistin'e sahip olan bu kudretli devletin denizlerdeki güvenliği açısından, Girit olağanüstü bir önem arz ediyordu. Venedik'in askerî üssü olarak kullanılması ticari yolların üzerinde bulunmasından da ehemmiyetliydi. Ada sahillerinin hem Yavuz' un (Selim I), hem de sonraki hükümdar Kanunî'nin döneminde Barbaros tarafından sık sık hırpalanması hep bu stratejik konumundan kaynaklanıyordu.

Girit'in kesin fethine, 17. asrın ortalarında Osmanlı tahtına hükmeden Sultan İbrahim karar verdi. Sefer, "Sümbül Ağa Vakası" namıyla bilinen bir olay sonunda gerçekleşti. Eski Kızlarağası Sümbül Ağa, emekli olduktan sonra Hac görevi için bir gemiyle Mısır'a hareket etmişti (1644). Ağa'nın gemisinde büyük çapta mal ve servet olduğunu haber alan Malta şövalyeleri adlı korsanlar, gemiye saldırarak Ağa ve mürettebatını şehit etmiş, ele geçirdikleri mal ve atları Girit'e getirip satmışlardı.[134]

Bunun üzerine serdar tayin edilen Yusuf Paşa, emrindeki kuvvetlerle 30 Nisan 1645'te harekete geçti. Taarruz, Girit adasının üç büyük şehrinden Hanya üzerine yapıldı. Hanya kalesi yaklaşık dört ay süren şiddetli çarpışmalar sonunda, 22 Ağustos 1645'de teslim bayrağını çekti.

---

[134] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, , c.2, İstanbul, 1994, s.172.

Daha sonra Osmanlı tahtına geçecek ve Gülnûş Sultan'la evlenecek olan, Şehzade Mehmed'in (Sultan IV. Mehmed), 2 Ocak 1642'de doğduğu düşünülürse, hünkârla aralarında ciddi bir yaş farkı olmadığı görülür.

Râbia Gülnûş Adı Veriliyor

Cariyeler saraya alındıklarında kendilerine yeni isimler verilir, genellikle Arapça ya da Farsça olan bu isimler, kişinin şahsi özelliklerini yansıtan anlamlar taşırdı. Bu gelenekten hareketle Gülnûş Sultan'a, Giritli on cariyeden biri olduğu ve saraya dördüncü sırada geldiğinden "Rabia" (dördüncü), Müslüman olması sebebiyle "Emetullah" ve yüz özelliklerine bakılarak 'Gülnûş'[135] isimleri verildi.

Saraya giren ve bu şekilde isimler verilen küçük kızların isimleri ilk zamanlar göğüslerine iliştirilen bir kâğıtla herkes tarafından görülür ve ezberlenirdi.

Gülnûş ismini alan bu esmer güzeli cariye, büyük bir hızla İslâm dinine ait temel bilgileri, ibadetleri ve Kur'an-ı Kerim'i öğrendi. Saray örf ve âdetlerini tanıdı, el becerilerini geliştirdi.

Râbia Gülnûş, Harem Dairesi'nde görevli hanım kalfalar tarafından büyük bir ihtimamla yetiştirildi. Hem güzelliği, hem de yüksek kabiliyeti sayesinde kısa zamanda özel bir statü kazanan Gülnûş, Şehzade Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan'ın da dikkatini çekerek, ileride padişaha eş olacak cariyeler sınıfına yükseldi.

Şehzade Mehmet, Resmo'nun fethinden iki yıl sonra, babası Sultan İbrahim'in bir saray darbesiyle tahttan indirilip, on gün sonra da (18 Ağustos 1648) öldürülmesi üzerine 6,5 yaşında tahta çıktı.

---

135 Nuş; içen, içici manasında bir ek olup, isimlerin sonuna gelir. (Gül-nûş: Gül içen gibi) Gül-nûş; mecazi olarak, gül güzelliğinde, gül yüzlü anlamındadır.

Gümüş Bir Araba İçinde

Sultan IV. Mehmed, sağlığı için daha elverişli olduğundan, saltanat yıllarının çoğunu Edirne'de geçiriyordu. Bu sebeple, validesi Hatice Turhan Sultan, hasekisi Gülnûş sultan ve yakın aile efradı da daha çok Edirne'de ikamet ediyor, sadece sefer zamanlarında kısa süreli olarak İstanbul'a geliyorlardı.

Ayrıca, Sultan av meraklısıydı; avlandığı bölge, dağları, zirveleri, ormanlarıyla birlikte bütün Balkanlardı. Avcı Mehmed unvanıyla tarihe geçen hünkâr, Filibe, Karinabat, Yanbolu'yu, Bulgaristan'ın iç bölgelerini, Makedonya'yı, Yenişehir'den itibaren bütün Tesalya'yı yaz kış karış karış dolaşıyordu.

Sultan'ın sık gittiği ve uzun süre kaldığı şehirlere, onunla birlikte giden Gülnûş Sultan, ilk gezisini 1665'te oğlu Mustafa henüz bir yaşındayken, gümüş bir araba içinde İstanbul'dan Edirne, oradan da Dimetoka'ya yaparak şehrin kalesindeki sarayda yirmi beş gün kaldı. Bilahare Selânik'e Taya-Hatun çiftliğine gitti. Bu seyahatlerde Sultanın muhafazasına ekseriye Musahip Mustafa Paşa memur edilirdi.[136]

Bir defasında padişah, uzun sürecek olan Tesalya seferine çıktığında, annesiyle eşini İstanbul'a göndermişti.

Şehzade Mustafa'nın büyümesiyle, padişahın yanındaki itibarı iyice artan Gülnûş Sultan için, Rumeli'nin birçok yerinde başta cami ve çeşme olmak üzere pek çok hayırlı eser yaptırılmış veya var olanlara "Gülnûş" adı verilmişti. Mesela Lehistan'da fethedilen Kamaniçe Kalesi'ndeki cami bunlardan biridir.

Sarayın En Mesut Kadını

Gülnûş Sultan'ın Osmanlı sarayının en mesut kadını olduğu söylenebilir. Bütün Osmanlı saray kadınları, -sürekli

[136] Adnan Giz, "Gülnûş Sultan", Tarih Dünyası, İst. 1950, c.1, sy.1, s. 18.

olarak- başşehir olan İstanbul'da yaşama cezasına mahkûmdu! Hatta vezirlere verilen padişah kızlarının bile eyaletlere giden kocalarının peşinden gitmeleri yasaktı. Kocaları bir şehirden diğerine giderken, onlar Dersaadet saraylarında yıllarca nikâhlı dul olarak hayat sürerlerdi. Gülnûş Sultan, bu yasağın tek istisnası olarak, Tuna'dan Tesalya'ya kadar av peşinde gezen kocasını şehir şehir takip ediyordu.[137]

Bir hükümdarın, ömrü boyunca başkadını olma saadetine kavuştu. İki kere "Valide Sultan" olma zevki tattı.

Şehzade Ahmet Doğuyor

Leh kuvvetleri, 1673 sonbaharında çeşitli yerlerden yardım alarak, 80 bin kişilik bir ordu ile harekete geçti. Bunun üzerine vezirlerden Kaplan Mustafa Paşa serdar tayin edilerek, 12 bin askerle Yaş'a gönderildi. Bu sırada Başkumandan Jan Sobieski Hotin'e yürümüş, kalenin 80 muhafızı vire ile teslim olmuştu. Bozgun haberi Padişah'a ulaştığında kış başlamış, askeri harekât imkânsız hale gelmişti.

Gülnûş Sultan bu sıkıntılı günlerde, 31 Aralık 1673 (22 Ramazan) gecesi, Hacıoğlu Pazarı kışlağında ikinci oğlu şehzade Ahmet'i dünyaya getirdi. O sırada Haseki Sultan 30 yaşındaydı ve birinci doğumunun üzerinden tam on yıl geçmişti. Ahmet'in doğumu devletin bütün kademelerine bildirildi ve bir hafta sonrasındaki Ramazan Bayramı'nda büyük merasim ve şenlikler düzenlendi.

Padişah'ın, oğullarına Mustafa ve Ahmet isimlerini verişi, dindarlığından ve Peygambere olan sımsıkı bağlılığından ileri geliyor, kendi ismiyle birlikte manevi bir ahenk meydana getiriyordu.[138]

---

[137] Giz, a.g.e., s.16.
[138] Z. N. Aksun, Osmanlı Tarihi, , c.2, İstanbul, 1994, s.230.

Şehzade Ahmet'i dünyaya getirmesiyle birlikte, Gülnûş Sultan'ın, mevkii daha da kuvvetlenmişti.

Yeni Valide: Râbia Gülnûş

Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın 2 Kasım 1576'da vefatı üzerine, sadarete eniştesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (sadaret kaymakamı) getirilmişti.

1 Nisan 1683'te padişah, büyük bir orduyla Edirne'den hareket etmiş, Avusturya üzerine büyük bir sefere çıkılmıştı. Ordu-yu Hümayun, konaklardan geçtikçe genişleyip büyüyerek 21 Mayıs'ta Belgrat'a ulaştı.

Sultan IV. Mehmed, Sadrazam Merzifonlu'yu serdar tayin ederek, kendisine Liva-yı şerifi [139] tevdi etti. Bundan öteye görev Sadrazam Paşa'nındı.

1683 yazında Valide Turhan Sultan aniden hastalandı, ilaçlar fayda vermiyor, hekimler derdine çare bulamıyordu. 5 Temmuz 1683 Salı günü, Viyana kuşatmasının başlamasına 9 gün kala Edirne'de hayatını kaybetti.

Gülnûş Sultan, hep hürmetkâr ve munis bir gelin olmuş, kayınvalidesi Valide Turhan Sultan'la iyi geçinmeye özen göstermişti. Aralarında, vaktiyle Turhan Sultanla kaynanası Kösem Sultan arasında meydana gelen ve feci şekilde sonuçlanan rekabetin bir benzeri çıkmamış, Turhan Sultan sonuna kadar saraydaki yatıştırıcı rolü korumuştu.

Gülnûş Sultan, sağlam mevkiine rağmen siyasete hep uzak durdu. Zira kayınvalidesi Turhan Sultan, geçirdiği çok acı tecrübeler sonucu, kadınların siyasete karışmamaları gerektiği terbiyesini Harem-i Hümayun kadınlarının zihinlerine iyice yerleştirmişti.

[139] Peygamberimiz zamanında savaşlarda kullanıldığı rivayet edilen ve bugün Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilen siyah renkli sancak.

Gülnûş Sultan, kayınvalidesinin vefatı üzerine haremin tek hâkimi oldu.

Söyleyin Gülnûş'a Kareler Bağlasın

Viyana bozgunu imparatorluğun üzerine kâbus gibi inmiş, 15 Aralık 1683'te Belgrat'ta idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yerine sadarete Kara İbrahim Paşa getirilmişti. Bozgun, artan bir hızla Budin'den Belgrat'a, Belgrat'tan Edirne'ye doğru genişliyordu. Bu sırada Atina elden çıkmış, İnebahtı limanı Venedik'in eline geçmişti. Yenilgi haberleri Padişahı fevkalade üzüyordu: "Keşke öleydim de bu günleri görmeseydim!" diyerek bir gün bir gece ağlamıştı.

Mağlubiyetlerin verdiği üzüntü umumi bir hal almıştı. Bu hem askerde, hem halkta açıkça hissediliyor, olağanüstü bir dönemden geçildiğinden padişahın av düşkünlüğü, herkesi rahatsız ediyordu. Öyle ki, Hünkârın sadaret makamının işlerine karışmayışı bile eleştiriliyor, avdan tamamen el çekmesine rağmen, bu husus aleyhine kullanılmaya devam etti.[140]

Sadaret Kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa, askerin fitne çıkarması tehlikesi baş gösterince, ulemayı toplayarak hal' için fetva istedi. Sonunda, mahzurlar dikkate alınarak padişahın tahtan indirilmesine karar verildi. (7 Kasım 1687)

Osmanlı tahtında 40 yıl hükümdarlık eden Sultan IV. Mehmed, hal'ini büyük bir metanetle karşılamış, tahta geçirilen kardeşi II. Süleyman'ın hattını getiren Dârüssaâde Ağası'na hakkında katil hükmü olup olmadığını sormuş, ondan da, "Haşa Sultanım, Allah (c.c.) o günü göstermeye, sadece hapis olundunuz!" cevabını almıştı.

Gülnûş Sultan'ın bu mesut günleri, kocasının tahtan

---

[140] Z. N. Aksun, Osmanlı Tarihi, c.2, İstanbul, 1994, s.249.

indirilmesiyle sona ermişti. IV. Mehmed hapse, o da yakın maiyetiyle birlikte Eski Saray'a gönderildi.[141]

46 yaşına giren Valide Sultanın hasekiliği yirmi beş yıl sürmüştü.

Tahtan indirilmesinin ardından, iki yıl Topkapı Sarayı'na hapsedilen sabık sultan, buradan çok sevdiği hasekisi Gülnûş'a şiirler yazdı. Onun, zevcesine yazdığı şiirlerden biri şöyledir:

Söyleyin Gülnûş'a kâreler bağlasın
Ah ettikçe ciğerimi dağlasın
Sultan Mehmed şimşirlikte ağlasın
Bana hayf değil mi der Sultan Mehmed[142]

***

Sabık Sultan, daha sonra çok sevdiği Edirne'ye gönderilmesine müsaade istemiş, talebinin kabulü üzerine, ömrünün son dört yılını, oğullarıyla birlikte burada geçirmiş, 6 Ocak 1693'de 52 yaşında iken vefat etmişti. Naşı İstanbul'a getirildi ve annesi Hatice Turhan Sultan'ın Yeni Cami arkasındaki türbesine defnedildi.

Gülnûş Sultan'ın Talihi Dönüyor

Sultan II. Süleyman'ın saltanatı dört yıl sürdü. 22 Haziran 1691'de, Edirne'de istiska (hydropisie) hastalığından vefat eden Sultan, İstanbul'a getirilerek, ceddi Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesine defnedildi. Büyük kardeşi Süleyman'ın vefatı üzerine, 49 yaşında iken tahta cülus eden Sultan II. Ahmet'in saltanatı da uzun sürmedi. Osmanlı tahtında üç yıl

---

141 Teamül gereği eşleri veya oğulları vefat veya hal' yoluyla padişahlıktan ayrılan hasekiler ve valideler Eski Saray'a gönderilirdi.

142 Mustafa Güler, Gülnûş Valide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı, İstanbul, 2006, c.I, s.23.

Kısa bir süre sonra annesi ve çocuklarıyla birlikte İstanbul'a dönen sabık sultan, yaklaşık altı ay Şimşirlik'te[143] ikamet etmiş, bu süre zarfında validesi Gülnûş Sultan'la sık sık görüşmüştü.

***

Sultan IV. Mehmed'in ikinci şehzadesi Sultan III. Ahmed tahta geçtiğinde, Valide Sultan 61 yaşındaydı. Edirne Vak'ası ile birlikte bu şehrin 50 yıldır devam eden "saltanat merkezi" olma özelliği de sona eriyordu. Sultan III. Ahmet, kardeşini, çocuklarını, hizmetkârlarını, zevcesini ve annesi Gülnûş Sultan'ı da yanına alarak devlet erkânı ile birlikte İstanbul'a döndü. Sultanı Silivri'de karşılayan devlet ricali kendisini Topkapı Sarayı'na ulaştırmış, Valide Sultan ve ailenin diğer fertlerini de bir gün sonra Haliç üzerinden saraya nakletmişti. Osmanlı sultanları için Topkapı dönemi yeniden başlıyordu.

Valide Sultanların, oğullarının tahta oturmalarının ardından sadrazamlara hediye vermeleri âdetti. Gülnûş Valide Sultan da Sadrazam Enişte Hasan Paşa'ya, çuka kaplı bir samur kürkle kabzası çeşitli mücevherlerle süslü bir hançer hediye etti.

Galata Camii Yıkılıp Yok Oldu

Osmanlı saray hanımlarının en dikkat çekici ve takdire şayan tarafları onların pek çok hayır eseri yaptırmış olmalarıdır. Gülnûş Sultan da bu yönü ile Osmanlı hanımları arasında başta hatırlanacaklar arasındadır.

Valideler ve hasekilerin "paşmaklık" tabir olunan haslarından başka,[144] darphaneden aldıkları muayyen maaşları da vardı.[145]

---

143 Topkapı Sarayı'nda, babaları ölen şehzadelerin veya tahttan indirilen padişahların ikametine ayrılan yer. Kılıç Dairesi.

144 Osmanlı Devleti'nde padişahlara, vezirlere, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi devlet adamlarına ayrılan, yıllık geliri 100.000 akçenin üstündeki arazi.

145 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ank. 1945, s.158.

Gülnûş Valide de gelirlerinden biriktirdiği parayı ve kendisine tahsis edilen arazi ve malları İstanbul, Sakız Adası ve Mekke-i Mükerreme'de inşa ettirdiği hayır eserlerine harcamıştı.

İstanbul'da Gülnûş Valide Sultan adına yaptırılan ilk eser, Galata'daki "Yeni Valide Camii ve imareti"dir. Büyük oğlu Sultan II. Mustafa tarafından annesi adına inşa edilen bu eser, 1698'da, iki yıl önce yanan bir kilisenin arazisine yapılmıştı. Perşembe Pazarı'nda bulunan ve yıllar içinde bakımsızlıktan harap olan mabet, 1958'de yıktırılarak maalesef tamamen ortadan kaldırılmış, cami ile birlikte inşa edilen çeşme de yok olmuştur. Sultan tarafından yaptırılan ikinci çeşme ise Galata Hırdavatçılar Çarşısı'na açılan Bereketzâde sokağındadır.

Dükkânların Önüne Perde Çekiliyor

Gülnûş Sultan'ın küçük oğlu Sultan III. Ahmed de tıpkı ağabeyi gibi annesi adına bir külliye yaptırmış, Üsküdar iskelesinin sağında cami, hünkâr mahfili, sebil, çeşme, türbe, muvakkithane, imaret, sıbyan mektebi ve medrese, şadırvan, havuz, su deposu, çarşı, bedesten ve meşruta evlerden meydana gelen geniş bir bina grubu inşa ettirmişti.

Yapımına 1708'de başlanan bu eser, 5 Mart 1711 günü bitirilmiş, bu vesile ile Üsküdar'a gelen Gülnûş Sultan, Bostancıbaşı Mustafa ağa'nın evinde misafir olmuştu. Cuma sabahı bütün devlet erkânı ve padişah için Ayazma Bahçesi'nde ziyafetler verilmiş, ardından minarelerden ilk sala ve ezan okunmuş, aynı gün ilk Cuma namazı kılınmıştı. Namaz sonrası, Şeyhülislam Seyyid Ali Efendi'nin duasının ardından erkâna samur kürkler giydirilmişti.[146]

---

[146] Güler, a.g.e., s.34.

Cumartesi günü, camiini görmek isteyen Gülnûş Valide Sultan için, özel hazırlıklar yapılmış, bostancıbaşının evinden camiye kadar, yoldaki bütün evler boşaltılmış, dükkânların önüne perdeler çekilmişti. Bu hazırlıkların ardından Valide Sultanla sarayın diğer hanımları camiye teşrif etmiş, içeride 'tahiyyetü'l mescid'[147] kılmış, çevrede bulunan fukara ile cami görevlilerine hediyeler ihsan etmişlerdi.

***

Devrinin ünlü hattatı Hafız Osman'dan ders alan Sultan III. Ahmed, Celî hatta çok başarılıydı. Yazılarına itina gösterir, onları zamanın tanınmış müzehhiplerine tezhip ettirerek bir kat daha kıymetlendirirdi. Annesi adına inşa ettirdiği Yeni Valide Camii'ne de altın yaldızlı Celî hat ile "Cennet annelerin ayağı altındadır" ve "Hikmetin başı Allah (c.c.) korkusudur" hadislerini yazıp müzehhip Tozkondurmaz Mustafa Ağa'ya altınla işlettirmişti. Bu levhalar halen "Gülnûş Valide Sultan" camiinin ana mekânında bulunuyor.[148]

Yeni Valide Külliyesi, başta camii, medresesi, imareti olmak üzere, bütün vakıf binalarıyla Osmanlı sosyal hayatının temelini oluşturan külliyelerden biridir.

***

Gülnûş Sultan'ın tarihe mal olan hayratından biri de Mekke-i Mükerreme'de inşa ettirdiği darü'ş-şifası ile imaretidir. Bugün bu yapı grubundan maalesef hiçbir iz kalmamıştır.

Kendisini Padişah Yerine Koymadı

1715 Ekim'inde Mora seferine çıkacak orduyu uğurlamak gayesiyle oğlu Sultan III Ahmet'le birlikte Edirne'ye

---

147 Bir mescid veya cami ziyaretinde kılınan namaz.

148 Şevket Rado, Türk Hattatları, İstanbul, s.134.

MİHRİŞAH VALİDE SULTAN

Yirmi altıncı Osmanlı hükümdarı Sultan III. Mustafa'nın başkadını olan Mihrişah Sultan'ın Gürcü asıllı olduğu rivayet edilir. Saraya nasıl geldiği bilinmemektedir. Cariye olarak Sarayı Hümayun'a alınmış, iyi bir terbiye gördükten sonra Sultanın baş kadını olmuştu. Amcasının oğlu Sultan III. Osman'ın vefatı üzerine 30 Ekim 1757'de tahta çıkan III. Mustafa'nın ilk kadını olması göz önüne alındığında 1745'e doğru doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir.[149]

Kaynaklarda, vefat ettiğinde yaşının altmış civarında olduğu söylendiğine göre, 1746 yılında doğmuş olma ihtimali[150] kuvvetlidir.[151]

Okuyacağınız makalede, hayat akışındaki olaylara esas teşkil etmesi bakımından, doğum yılını 1744 kabul ettim.

***

Nur-ı Osmaniye Camii'nin bânisi Sultan III. Osman, iki sene on buçuk ay gibi kısa bir saltanat sürdükten sonra, 30 Ekim 1757'de şir-i pençeden hayata veda etti. Bunun üzerine devlet ricâli, sabaha karşı saraya gelip sünnet odasında toplandı. Saltanat varisi Sultan III. Mustafa, gelenek mucibince sağ koltuğuna

---

149 Necdet Sakaoğlu, "Mihrişah Valide Sultan", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 5, İstanbul, 1994, s. 458.

150 Okuyacağınız makalede, hayat akışındaki olaylara esas teşkil etmesi bakımından, Mihrişah Valide'nin doğum yılını 1744 kabul ettim.

151 İ. Parmaksızoğlu, "Mihrişah Valide Sultan", Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1976, c. 24, s. 154.

Kızlarağası Ebu Kaf Ağa, sol koltuğuna Silahtar İbrahim Bey girmiş oldukları halde, odaya geldi ve devlet ricalinin selamlarına, "Sabahlar Hayrola" diye karşılık verdi. Sonra da sadrazam ve diğer yetkililer yer öperek selam merasimini ve biatı yerine getirdiler. Sultan Mustafa; sadrazam, şeyhülislam ve kaptan-ı derya'ya hilatler giydirilmesinin ardından Hırka-i Şerif Dairesine giderek dua etti. Sonra da atılan toplarla yeni padişahın cülusu ilan edildi.

Bu merasimin ardından, 59 yaşında hayata veda eden Sultan III. Osman'ın cenazesi, Yenicami külliyesi içinde yer alan Hatice Turhan Sultan türbesine, büyük biraderi Sultan I. Mahmud'un yanına defnedildi.

Yüzüğümü Dahi Feda Edebilirim

40 Yaşında Osmanlı tahtına geçen yeni Sultan, başta Sadrazam Koca Ragıp Paşa olmak üzere, önemli devlet ricalinin yer aldığı ilk müşavere meclisinde şu manidar konuşmayı yaparak hükümdarlık vasfının büyüklüğünü ortaya koymuştu.

"Beytü'l mâl-i Müslimini hıfz ve sıyanet, (devlet malının muhafazası) emanetullah olan mülk- i İslâm'ı himaye (Allah'ın (c.c.) emaneti olan İslâm topraklarının korunması) uğrunda ve tebeaya (ahaliye) ait işlerin ifası hususunda, icap ederse şu parmağımdaki yüzüğü dahi akçeye tahvil edip (paraya çevirip) harcamaya hazırım."[152]

Bu sözler, yeni Sultan'ın halkını düşünme konusundaki titizliğini, tebaasının rahatı için parmağındaki yüzüğün paraya çevrilmesine varıncaya kadar her türlü fedakârlığa hazır olduğunu, bu hususta büyük ataları gibi hizmete hazır olduğunu açıkça göstermektedir.

---

[152] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.2, s.385 -386.

Hibetullah Sultan Doğdu

Sultan III. Mustafa'nın, tahta geçişinin ikinci yılında bir kız evlâdı dünyaya geldi. Babası bu yavruya Hibetullah Sultan adını verdi. (1759) Sultan I. Mahmud ve Sultan III. Osman'ın çocukları olmadığından, 29 -30 senedir, Topkapı Sarayı hareminde ve İstanbul'da doğum şenlikleri yapılmamıştı. Sultan Mustafa, bu yüzden ilk doğacak çocuğunun şenliğine büyük önem gösterdi.[153] Hibetullah'ın doğumunda halkın yedi gün eğlenip şenlik yapmasına izin verdi. Hatta yedinci günün bitiminde halk, toplu halde, şenliklerin üç gün daha uzatılmasını isteyince, Saray ona da rıza gösterdi.[154]

Şâir Haşmet, Sadrazam Ragıp Paşa'nın emriyle "Velâdetname-i Hibetullah Sultan"ı yazarak şu tarihi düşürdü:

Bende bir vâki' olur böyle dilârâ tarih
Oldu gûna tarab âver Hibetullah Sultan

Ne çare ki Hibetullah Sultan çok yaşamadı, 1762'de (h.1175 Zilhicce) üç yaşında iken vefat ederek, babası Sultan III. Mustafa'nın Lâleli'deki türbesine defnedildi.[155]

'Cihangîr-i bî-Nazîr' Doğuyor!

Mihrişah Sultan, Sultan III. Mustafa ile evlendiğinde on üçünü yeni doldurmuştu. Aradan dört yıl geçip, tarih 24 Aralık 1761'i gösterdiğinde, Saray-ı Hümayun'a cariye olarak alınan ve gereken eğitimi gördükten sonra Hünkârla evlenen Mihrişah Sultan, Padişaha büyük umutlarla hatta cihangirlik hayalleriyle bağlandığı bir şehzade vererek onun en sevgili kadınlarından biri oldu.

---

153 M.Ç. Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1985, s.100.
154 Nazım Tektaş, Haremden Taşanlar, İstanbul 2004, s.328.
155 Uluçay, a.g.e., s.100.

Kaynaklara göre, Sultan III. Mustafa'nın ilk erkek çocuğu olan ve tarihimizde 'Selim-i Sâlis' olarak bilinen III. Selim doğarken, Müneccimbaşı Yakup Efendi elinde saat, dışarıda bekliyormuş. Şehzade tahmin edilenden beş dakika önce doğmuş. Yakup Efendi, padişaha koşup oğlunun "Cihangîr-i bî- nazîr"[156] olacağını müjdelemiş! Osmanoğulları tarihinde 1725 ila 1761 yılları arasındaki 36 yıl boyunca hiç şehzade doğmamış olması dikkate alınırsa, Selim'in dünyaya gelişinin ne kadar önemli ve sevindirici olduğu anlaşılır.

Bu mutlu doğum, hem sarayda, hem de şehirde yedi gün yedi gece şenlik ve şehrâyin yapılarak kutlanır. Şamdanîzâde, Selim'e daha beş yaşındayken eğitim verilmeye başlandığını, 24 Ekim 1766'da İncili Köşk önünde "bed'-i besmele" töreni yapıldığını ifade eder. Bu törene devlet erkânıyla ulemanın çağrıldığını, Selim'e ilk dersi Şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi'nin verdiğini anlatır.[157]

***

Müneccimbaşı, o tarihteki birçok Avrupa hükümdarı gibi astrolojiye çok meraklı olan Padişah'a, şehzadenin kendi tayin ettiği 'Eşref Saat'te doğarsa "Cihangîr-i bî- nazîr" olacağını söylemiştir. Rivayete göre Selim, tespit edilen zamandan beş dakika önce doğmuş, müneccim ise saatini geriye alarak, şehzadenin tam zamanında doğduğunu ileri sürmüştü. Bu durum karşısında, oğlunun çok büyük bir hükümdar olacağına inanan Sultan Mustafa, onun terbiyesine daha büyük bir itina göstermişti.[158]

Kısacası, Şehzade Selim'in doğumu hem devlete, hem de ana babasına büyük bir saadet bahşetmişti.

---

156 Dünyaya hükmedecek benzersiz hükümdar…
157 Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Sultanları, İstanbul 2002, s.429.
158 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.2, s.386.

Şah Sultan, Mihrişah Valide'nin Kızı mı?

"Mihrişah Valide Sultan, çeşitli araştırmalarda III. Selim'in olduğu gibi, Şah Sultan'ın da annesi olarak gösterilir. Oysa yine Eyüp'te, Şah Sultan'ın yaptırdığı türbenin kitabesi, bu genel hükmü ortadan kaldıran ifadeler taşır.

Şah Sultan Türbesi'nin dış kapısı üzerindeki manzum kitabe, bu gerçeği iki yüz yıldan beri fısıldamaktadır. Kitabenin üçüncü ve dördüncü beyitlerinde Şah Sultan'ın annesi olan Mihrişah'ın, Sultan'ın ikinci kadını olduğu belirtilmektedir.

Sultan Mustafa'nın, biri Şah Sultan'ı doğuran ve ikinci kadınlığa kadar yükselen, diğeri III. Selim'i doğuran ve mehd- i ulya olarak Valide Sultan olan Mihrişah adında iki ayrı hanımının olduğunu söyleyebiliriz. Bu hanımlardan her birinin ayrı türbelerde medfun bulunduğunu, Mihrişah Valide Sultan'ın hayatta iken kendisinin yaptırdığı, İkinci Kadın Mihrişah'ın ise kızı Şah Sultan'ın inşa ettirdiği türbede yattıklarını; bunların beş yıl ara ile vefat ettiklerini kesin olarak ifade edebiliriz.

Kısacası Şah Sultan, Mihrişah Valide Sultan'ın kızı ve Sultan III. Selim'in ana baba bir kardeşi değildir."[159]

Lâleli Camii'nin İnşası

9 Mart 1764'te, Şehzade Selim'in doğumundan üç yıl sonra dört yıla yakın zamandır inşası devam eden Lâleli Camii tamamlanarak hizmete açıldı. Bu mabet, medresesi, imarethanesi ve sebili ile küçük bir külliye halindedir. Camiin yanına bir de türbe inşa edildi. Sultan Mustafa bundan başka Üsküdar'da validesi Emine Mihrişah ile ağabeyi Şehzade Süleyman adına Ayazma ismiyle anılan bir cami ile Kadıköy'de (iskele yakınında) bir cami daha yaptırdı.

---

159 Prof. Dr. Hakkı Önkal, "Türbe Kitabeleri", V. Eyüp Sultan Sempozyumu, İstanbul 2002, s.123 – 125.

bu çalışkan ve gayretli Sultan, 21 Aralık 1774'te astımının şiddetlenmesi sonucu 57 yaşlarında iken hayata veda etti.

Sultan, Osmanlı'nın giderek gerilemesinden büyük üzüntü duymuş, devlet çarkının ehil olmayan ellere geçmesini acı içinde izlemiştir. Onun şu kıtası, Osmanlı'nın sarsılmasından nasıl büyük bir kedere kapıldığını açıkça anlatmakta, bundan doğan iç burukluğunu ve çaresizliğini dile getirmektedir.

Yıkılupdur bu cihan sanma ki bizde düzele
Devlet-i çarh-ı denî virdi kamu mübtezele
Şimdi ebvab-ı saadetde gezen hep hazele
İşimiz kaldı heman merhamet-i lemyezele[160]

Cihangîr mahlasını kullanan çaresiz Sultan, Lâleli Camii yanındaki türbesine defnedildi."[161]

Padişahın vefatında başkadını Mihrişah, henüz 30 yaşlarında genç bir sultan hanım; oğlu Selim ise on üç yaşında bir şehzadeydi.

Allah (c.c.), Sebep Olanlara Azap Etsin

Sultan III. Mustafa'nın vefatı üzerine, Osmanlı tahtına Sultan III. Ahmed'in Rabia Şermi Sultan'dan doğan şehzadesi Abdülhamid Han geçti. Yeni Sultan 49 yaşındaydı ve Sultan Mustafa'nın küçük kardeşiydi.

Mihrişah Sultan, eşinin vefatı üzerine Eski Saray'a gönderildi. Şehzade Selim ise amcasından öz evlat muamelesi gördü. İyi yetişmesi için her imkân önüne serildi. Ne var ki, ana oğul uzun yıllar ayrı mekânları paylaştılar. Mihrişah Sultanla oğlu Şehzade

---

160 Devlet yıkılmakta! Bu gidişi bizim durdurmamız da imkânsız… Çünkü devlet, aşağılık insanların eline geçti. Şimdi devleti eline geçirenler kalleş, rezil ve namert kimselerdir. Artık kurtuluşumuz, tamamıyla Cenab-ı Allah'ın (c.c.) merhametine kaldı!

161 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.2, s.418.

Selim'i, ancak bayram ve kandil günleri bir araya getiriyordu. Böyle hususi günlerde, Eski Saraylı kadınlar, Yeni Saray'a gelir, orada misafir gibi karşılanır, güzelce ağırlanırlardı. Bu, Eski Saraylı kadınlara tanınan geleneksel bir haktı. Mihrişah Sultan, Sultan Abdülhamid'in on beş sene süren hükümdarlığı boyunca sakin bir hayat yaşadı.

***

Sultan Abdülhamid'in saltanatı da büyük biraderi III. Mustafa'nın dönemi gibi Rus savaşlarıyla geçti. Devrinin sonunda, Osmanlı tarihinin adeta dönüm noktalarından biri olan Kırım'daki Özi kalesinin düşmesi (17 Aralık 1788) ve şehri işgal eden Rusların üç gün içinde sivil halkla birlikte 25 bin civarında insanı gaddarca kılıçtan geçirmesi, padişahı fevkalâde üzdü, sağlığını ciddi biçimde bozdu. Hâlbuki Hünkâr, kalenin korunması için, gerekli her türlü tedbirin alınmasında ısrar etmişti. Bu kötü haber sultana bir türlü söylenemedi. Sonunda sadaret kaymakamı, teselli ihtiva eden bir yazıyla, durumu huzura arz etmek zorunda kaldı.

Sultan I. Abdülhamid, üzüntüsünü ifade edecek söz bulamamıştı, şöyle beddua etti:

"Allah (c.c.), gerek Özi ile Hotin'in ve gerekse Kırım ülkesinin geri alındığını göstermeden canımı almasın. Kusurları yüzünden buna sebep olanları dünyada kahredip, âhirette azaba uğratsın!"

Şefkatli hükümdar sonunda bu acıya dayanamamış, rivayete göre, "Ah Özü!" diyerek, sağ tarafına nüzûl (felç) isabet etmiş, hatt-ı hümayunları dahi başkasına yazdırmak zorunda kalmıştı."[162]

Savaşın kazanılması için elinden gelen her türlü fedakârlığa katlanan, her sıkıntıya rıza göstereceğini samimi bir dille ifade eden bu iyi niyetli, merhamet ve şefkat sahibi Sultan, 7

---

[162] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c. 2, s. 459.

Nisan 1789'da geçirdiği ikinci nüzûl neticesinde vefat ederek, Bahçekapı'da inşa ettirdiği türbesine defnedildi.

Kuru Ekmeğe Razıydı

Osmanlı Sultanlarının yirmi sekizincisi olan Sultan III. Selim, 7 Nisan 1789 sabahı Osmanlı tahtına geçtiğinde - garip bir tevafuk- yirmi sekiz yaşındaydı. Kızlarağası İdris Ağa tarafından sabaha yakın tahta davet olundu. Önce âdet olduğu üzere Hırka-i Şerif Dairesi'ne gidilerek dua edildi, sonra da Bâbüssaâde önünde kurulan tahta oturtularak bîat merasimi icra edildi. Sultan Selim, pederi Sultan III. Mustafa tarafından, daha küçük yaşta biniş ve teftişlere götürülerek, kendisinin tecrübe kazanmasına çalışılmış, babasının vefatına kadar on üç yıl bu böylece devam etmişti. Arapça, Farsça ve İslâmî ilimler tahsil etmiş, ney üflemesini ve tambur çalmasını öğrenmiş, mûsikî ve hat talim etmişti. "İlhamî" mahlasıyla şiirler yazmış, kıymetli besteleriyle Türk mûsikîsinin en büyük şahsiyetlerinden biri olmuştu.

***

"Tahta geçtiğinde Rus savaşı sürmekteydi. Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa seferdeydi. Mâlî sıkıntılardan bunalan ve alınan iktisadî tedbirlerin dedikodulara sebebiyet verdiğini gören Sultan, vüzerasına yazdığı bir namede, şöyle şikâyet ediyordu:

'Devletin îrat ve masrafı cümlenizin malumudur. Eğer bana, kuru ekmeğe razı ol derseniz, razıyım. Siz bana söyleyin Allah (c.c.) aşkına! Devlet elden gidiyor, sonraki tedbirleriniz fayda vermez. Ben bildiğimi söylüyorum, devletin idaresinden siz de hissedarsınız.'

Bu ifadeler, devleti için her türlü fedakârlığa hazır olan, fakat çaresizliğin derin ve acı ıstırabına düşmüş bulunan bir hükümdarın, samimi feryatlarıydı."[163]

---

[163] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.3, s.7.

Sultan Selim, Annesini Selamlıyor

Oğlu Selim'in, 7 Nisan 1789'da tahta geçmesi üzerine, Mihrişah Sultan'ın on beş yıl süren hasreti sona erdi. Yaşı kırk beşe ulaşan Sultan, geleneksel 'Valide Alayı' ile Topkapı Sarayı'na geri döndü.

Valide Alayı, yani Mihrişah Sultan'ın Eski Saray'dan Yeni Saray'a (Topkapı Sarayı) intikali şu şekilde olmuştu:

"Divan çavuşları, mücevveze [164] ile önlerine düştü; bâdehû (daha sonra) haremeyn-i şerifeyne müteallik (ait) gerek mansub (memur olarak çalışanlar) ve gerekse tevliyette olanlar (bir vakfın işlerine bakanlar) da yine mücevveze ile yürüdüler. Bunların ardından Valide Kethüdası Mahmud Bey, başında paşalı kavuğu, sırtında bol yenli samur kürk ve elinde asâsı ile ilerliyordu. Kethüdadan sonra iki taraflı baltacılar ve daha sonra yine mücevveze ile Darüssaâde Ağası ve ardından altı beygirli ve perdeleri örtülü araba ile valide sultan, sonra da iki tarafa paralar saçan bir memur geçmişti. Valide arabasının arkasında da Yeni Saray'a nakledilen cariyelerle sultanlar vardı. Bunların arabaları seksen veya yüz kadardı.

Valide Alayı, Bâb -ı Hümâyundan içeri girip sağ taraftaki has fırının önüne gelince; Sultan Selim, validesini istikbal ile (karşılayıp) üç defa temenna edip (selamlayıp) arabanın sağından açılan penceresinden annesinin elini öpmüş ve önüne düşüp Harem-i Hümayun'a getirmişti."[165]

Ertesi gün Hatt-ı Hümayunla "Mehd-i Ulyâ yı Saltanat"ın[166]

---

[164] Osmanlı'da başa sarılan resmi başlıklardan biri… Ağzı yukarısına oranla daha dar, tepesi kırmızı renkte çıkıntılı ve mukavvadan üstüvaniydi; etrafına tülbent sarılırdı. Padişahlar, sadrazamlar ve bazı devlet erkânı uzun zaman resmi başlık olarak bunu giymişlerdir. (Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, M.Z. Pakalın, C.II, s. 593.)

[165] İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ank. 1945, s. 155.

[166] Saltanatın yüce beşiği... Osmanlı'da bu tabir Valide Sultanlar için kullanılırdı.

sarayı şereflendirdiği sadrazama bildirildi. Bu vesileyle devlet erkânı, Mihrişah Sultan'a hediyeler gönderdiler. Mihrişah Sultan, bundan böyle 'Valide Sultan'dı ve artık çok daha itibarlıydı.

Sultan III. Selim kısa süre sonra, Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nin valide sultanlara mahsus bölümünü annesi için geniş bir tadilattan geçirdi. Kendi hususi dairesiyle bağlantılı olan bu daire, yer yer üç katlı olup 18. yüzyıl sonu mimârî ve tezyinî özelliklerini yansıtır. Sultan Selim, her gün Mihrişah Sultan'ın dairesine geçerek annesiyle sohbet eder, çoğu zaman şehirle ilgili meseleleri görüşürdü. Valide Sultan da zaman zaman oğlunun binişlerine katılır; İstanbul'un uzak mesirelerine veya Boğaziçi yalılarına giderdi.[167]

İdare ve Siyasete Karışmadı

Sultan III. Selim, büyük iç ve dış karışıklıklarla geçen saltanat devrinde, Osmanlı Devleti'ni kuvvetlendirmek, ona eski şan ve şöhretini kazandırmak için büyük gayret sarf etti. "Nizam-ı Cedit" adıyla tesis ettiği talimli piyadenin yanı sıra; topçu, top arabacı, humbaracı, lâğımcı ocaklarını da geliştirdi. Kara ve Deniz mühendishanelerini açtı. Mektep ve kışla inşası için büyük gayret gösterdi. Tophane'de, Beyoğlu'nda, Levend Çiftliği'nde, Üsküdar'da, Hasköy'de; Nizam-ı Cedit için, Kalyoncu ve Humbaracılar için kışlalar yaptırdı. Tersanede büyük havuzlar, Üsküdar sahilinde geniş ambarlar, cami ve mektepler inşa ettirdi. Askerî mekteplerde Avrupa'dan getirtilen subaylara ders verdirdi.

Maliye'nin tanzimine girişildi; yeni masrafları karşılamak için bir takım yeni vergiler ihdas edildi. Ancak bu vergiler halka ağır geldi, büyük tepkilere sebep oldu. Padişah, hayata geçirdiği

---

[167] Necdet Sakaoğlu, "Mihrişah Valide Sultan", Dünden Bugüne İst. Ans., c.5, İst. 1994, s.458.

tanzim hamlesinde kullandığı devlet adamlarını iyi seçememiş; ıslahatı, cemiyetin maddi ve manevî bünyesine oturtamamıştı. Kendisine karşı gelişen muhalefet, zaman içinde umumi bir hal almış ve sonunda tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştı."[168]

***

Sultan III. Selim, annesine karşı son derece büyük bir sevgi beslerdi. Valide Sultan, buna rağmen nüfuzunu kötüye kullanmayıp, devletin idari ve siyasi işlerine karışmadı. Kendisinin, pek nadir hallerde, meselâ Hasköy Lâğımcılar Kışlası Nâzırı Seyyid Mehmed Efendi'nin ve Abdullah Molla ve Salih Efendi gibi ulemadan bazı kimselerin affını istemek gibi bazı durumlarda nüfuzunu kullandığını görüyoruz. [169]

Duygulu, hayırsever ve nazik bir saray kadını olan Mihrişah Valide Sultan, oğlu III. Selim'in yenilikçi teşebbüslerini sonuna kadar destekledi.

Eser Kazandıranların Başında

Oğlu Sultan III. Selim gibi Mevlevî tarikatına mensup olan Mihrişah Sultan, Kur'ân'ı Kerim'deki âyetler ve Hazreti Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hadisleri istikametinde yaptığı hayırlı işlerle, hayır ve hasenat sahipleri kervanına katıldı. Valide Sultan'ın, gelecek nesillere örnek olma saadetine erişen hayırsever kadın sultanlarımız arasında önemli bir yeri vardır.

Osmanlı valide sultanları arasında İstanbul'a eser kazandıranların ilk sırasında yer alan Mihrişah Sultan, Eyüp'te imaret, mektep, kütüphane, sebil ve türbe birimlerini içine alan külliye, Halıcıoğlu Camii ile Levent ile Hasköy lâğımcılar kışlalarında

---

168 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.3, s.94.

169 İ. Parmaksızoğlu, "Mihrişah Valide Sultan", Türk Ans., Ankara 1976, C.24, s.154.

birer cami yaptırdı. Kasımpaşa Mevlevîhânesi ile Kâğıthane'deki Silâhtar Yusuf Paşa Çeşmesi'ni de tamir ettirdi. Ayrıca şehrin pek çok yerine çeşmeler inşa ettirdi. Adeta nerede su ihtiyacı görmüşse, oraya bir çeşme yaptırdı.[170]

Mihrişah Sultan Camii

Sultan III. Selim, hükümdarlığının üçüncü yılında (1792), Haliç sahilinde yer alan Hasköy'e bağlı Halıcıoğlu semtinde Humbaracı Ocağı [171] için bir kışla inşa etti. Top döküm tesisleri, tâlim yerleri, çeşitli askerî maksatlarla kullanılmak üzere deri işlenen bir klorhane, mutfak, ahırlar, hamam, mescitle meşruta odaları ve dükkânlardan meydana gelen Humbarahane Kışlası, büyük çaplı askerî binaların modern mânâdaki ilk örneği kabul edilir.

***

Kışlanın yapımından iki yıl sonra (1794) kışla içine, Valide Mihrişah Sultan tarafından tek kubbeli, tek minareli ve fevkânî, dikdörtgen planlı bir cami inşa edildi. Caminin dört tarafını kışla odaları çevrelemekteydi. Tuğla ve taştan karma malzemeyle yapılan inşaatın tamamlanmasından kısa bir süre sonra Sultan Selim, camiye ikinci minareyi ilave etti.

Kuzey cephesinin doğu ve batı köşelerine dışa taşkın biçimde yerleştirilen tek şerefeli, ince uzun minareler kesme taştandır. Son cemaat yerinden girilen minarelerin kare prizma kürsüler üzerinde yükselen gövdelerine, soğan biçimi pabuçlarla geçiş sağlanır.

Caminin dışına sade mimârî unsurlar hâkimdir. Kubbe, dışarıda yüksek bir kasnağa, içeride ise doğu, batı ve güney

---

170 Sakaoğlu, a.g.e., s.458.

171 Havan toplarıyla ve el ile atılan patlayıcı maddeye humbara (kumbara) denildiğinden bu ocağa humbaracı ismi verilmişti.

yönlerinde duvarlara, kuzeyde kapının önünde yer alan dört sütuna oturtulmuştur. Son cemaat yeri kapısıyla aynı eksende bulunan harim kapısının kemeri üzerinde 1794 (h.1208) tarihini taşıyan Şeyh Galib'in dört mısralık inşa kitabesi göze çarpar.

Kubbedeki pencereler dıştan alçı şebeke, içten renkli vitraylarla kaplıdır. İçinde, etrafı kalem işleri ile çevrili bir ayet bordürü yer alır. Mihrap nişi kaş kemerli olup üzerinde ahşap bir kitabe görünür. Bu kitabenin üstünde alçıdan yapılmış ve barok üslûpta kıvrık dallardan meydana gelmiş süsleme göze çarpar.[172]

***

Camiye, önleri merdivenli sivri kemerli kapılardan girilir. Enine gelişen dikdörtgen plânlı caminin kuzeyinde yer alan ve tabanı ahşap kirişlere oturtulan mahfil, hareme doğru genişler. Mahfil, ahşap duvarlarla ayrılıp, doğusu hünkâr mahfili olarak tanzim edilmiştir. Caminin minber süslemesi çok sade ve dengeli bir görünüme sahiptir.

19 Ocak 1942 tarihinden II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar askerî maksatla kullanılan bu zarif cami, 1960'lı yılların başlarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yenilenmiş ve minareleri de tamir edilmişti.

Caminin kuzeybatı köşesinde, minare kürsüsünün kuzey tarafına bitişik olarak küçük bir muvakkithane inşa edilmişti. Bu yapı, altıgen plânlı ve tek katlıydı. Üzeri kurşun kaplı piramidal bir çatı ile örtülü olan bu binanın dört cephesinde üçgen kemerli pencereler yer alır. Pencerelerin şekli, muvakkithanenin Abdülaziz veya Sultan II. Abdülhamid döneminde ilave edildiğini ya da yenilendiğini gösterir."[173]

---

172 N. Esra Dişören, "Mihrişah Valide Sultan Camii", Dünden Bugüne İst. Ansiklopedisi, c. 5, İst. 1994, s.459.

173 S. Faruk Göncüoğlu, "Humbarahane Kışlası ve Camii", DİA. İslâm Ans., c.18, s.354 -355.

Günümüzde, Haliç Köprüsü'nün tabliye seviyesinin altında kalan caminin kuzeyi ve batısı, kotunun yükselmesi sonucu yol seviyesinden aşağıya düşmüştür. Halen caminin doğusunda eski kışlanın kalıntısı bazı birimler, güneyinde ise bir çeşme ve ihata duvarı yer alır.

Mihrişah Valide Sultan Camii adını taşıyan mabet, halk arasında 'Halıcıoğlu Camii' veya 'Humbaracılar Kışlası Camii' olarak da tanınır.

Döneminin İlk Karakteristik Eseri

Mihrişah Valide Sultan'ın halkın kullanımına tahsis ettiği vakıflarının başında Eyüp Bostan İskelesi yakınında inşa ettirdiği ve kendi adını taşıyan imaret gelir. İmaretin bir tarafında Valide Sultan türbesi, diğer yanında sebil ve çeşmeler yer alır. İnşasına 1792'de (h. 1207) başlanan ve türbe, imaret (aşhane), sebil, çeşme ve sıbyan mektebinden meydana gelen bu külliyenin yapımı üç yıl sürmüş, 1795'te (h.1210) tamamlanmıştır. Külliyeyi kuzey ve doğuda sahil yolu, güneyinde Bostan İskelesi Sokağı ve batıda Türbe Çıkmazı Sokağı kuşatır. Külliye, Mehmed Ârif Ağa ve Ahmed Nurullah Ağa'nın başmimarlıkları sırasında inşa edilmiştir.

İki ayrı avluyu çeviren yapılardan meydana gelen külliye, III. Selim döneminin ilk karakteristik eseri kabul edilir. Külliyenin ikisi güney, biri batı, diğeri doğu cephesinde olmak üzere dört girişi vardır. Tamamıyla barok üslûbun özelliklerini taşıyan cephedeki abidevî giriş, avlu duvarından yüksek olup üç tarafı yüksek revaklarla çevrili olan, içinde imaretin de bulunduğu birinci avluya açılır.[174]

"Sebilin sağ tarafındaki hâcet, pencerenin üzerinden

---

[174] Gülbin Gültekin, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", Dünden Bugüne İst. Ans., c. 5, İst. 1994, s.459.

başlayarak türbenin başlangıcına kadar devam eden ve Sünbülzâde Vehbi'ye ait kitabe metni Yesârî Mehmet Esad'ın tal'ik hattıyla mermere işlenmiştir. Kitabe şu beyitlerle başlar:

Velinimet-i halk-ı cihan Sultan Selim Han'ın
Cenab-ı Mehd-i Ulya-yı atâ bahş-ı himen- kârı

Sipihrin tâcı yani Mihr-i Şah Sultan-ı Zişân kim
Ânı rıf'atle mihr-i burc-ı ismet eylemiş Bâri

....

Zehi tarih-i Vehbi feyz-i ruh câryâr ile
İmaret buldu mevâyı Ebi Eyyüb Ensâri[175]

Fakirin Ümit ve Güven Kaynağı

Girişin tam karşısında yer alan imaret (aşhane), kuzey, doğu ve batı yönlerinden kubbeli revaklarla çevrilidir. Kuzeydeki revakların arkasında bulunan üç kare mekânın üstleri ortadaki daha yüksek olan üç kubbe ile örtülüdür. Ortadaki sekizgen kasnak üzerine oturan yüksek kubbeli mekân, aşhanenin mutfak bölümüdür.

İçinde iki ocağın bulunduğu mutfağın sağındaki mekân fırın olarak yapılmış olup bugün erzak deposu olarak kullanılmaktadır. Mutfağın solundaki tek kubbeli mekân ise, kesilen etlerin, soğutulma ve dinlendirilme işlemlerinden geçirildiği buzhane bölümüdür.

***

"İmaretin kapısı beyaz mermerdendir. Kapının kemeri ise pembe - beyaz mermerle inşa edilmiş, iki yanına, ikişer ince mermer sütun yerleştirilmiştir. Kemeri üzerinde bir âyet-i kerime,

---

[175] M. Nermi Haskan, Eyüp Tarihi, İstanbul 1993 c.1, s. 47.

bunun da üstünde "Maşâllah" yazısı göze çarpar. Sütunların üzerini Sultan III. Selim'in imzalı tuğraları süsler. Avlu duvarı da yine pencerelidir ve mermerden yapılmıştır.

İmaret U şeklinde olup, önünde yirmi beş kubbeli ve sütunlu revakı vardır. Ortadaki "imaret cümle kapısı" ile bu kapının solundaki kapı üzerinde de âyeti kerimeler yazılıdır.[176]

***

Açıldığı günden bu yana fakirlerin ümit kaynağı olan Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin vakfiyesindeki şu satırlar, vakfın zenginliğini ve büyük bir özenle hizmet verdiğini açıkça gösterir:

"Adı geçen imarette, her hafta Perşembe günü ve Ramazan-ı Şerif'in 30 günü pişirilecek pilav için günde 83 okkadan toplam yıllık 74 günde 614 kile[177] iki okka[178] mısır unu satın alınması... Yine bu günlerde, zerde pişirilmesi için günlük 33'er okkadan yıllık 74 günde 244 kile iki okka mısır unu satın alınması... Sözü edilen bu günlerde zerde pişirilmesi için günlük altışar okkadan 74 günde 444 okka halis bal satın alınması... Zerde ve pilav için günlük 26 şar okkadan 74 günde 1924 okka sadeyağ satın alınması...

***

Vakfiyede, görevlilerde aranılan vasıflar sayılırken, dindarlık, ihlâs, samimiyet, sadakat, liyâkat, hakka hukuka riayet, insaf sahibi olmanın yanı sıra, aç gözlülükten uzak, hıyanetten sakınan kişiler olmaları bilhassa şart koşuluyor.

İmarette görevli her seviyedeki kişilere, sosyal statüsüne ve verdiği hizmetlerin önem derecesine göre hak kuralları içinde ücret ödeniyor." [179]

---

[176] M. Nermi Haskan, a.g.e., s.49.
[177] Tahıl ölçmede kullanılan bir ölçü birimi. 1 Kile= 96 kg.
[178] 1 okka (kıyye) = 1282,945 gr. (1280 gr.)
[179] Dr. Ahmet İnan, "Mihrişah Valide Sultan İmareti", Eyüp Sultan Tarihi, C.2, İstanbul 2008, s.722 -723.

214 yıldan bu yana faaliyetini aralıksız sürdüren imarette bugün dahi günde 2500 kişiye yemek dağıtılmaktadır.

Sebilin kitabe metni Gâlib'in

Mihrişah Sultan sebil ve çeşme grubu, Bostan İskelesi Sokağı üzerinde, imaret ile Hüsrev Paşa Kütüphanesi'nin arasındadır. Barok üslûbunun âbidevî örneklerinden birisi olan geniş saçaklı sebilin, şebekeli beş penceresi vardır. Pencereler arasına ikisi pembe, birisi beyaz üçer adet ince, zarif sütun yerleştirilmiştir. Tamamen mermerden yapılmış olan bu pencerelerin üzerine dörder mısralık şiirler yazılmıştır. Türk – Barok üslûbunun en güzel örneklerinden biri olan sebil ile çeşmeler, Mimar Kethüdası Arif Efendi'nin döneminde inşa edilmişti. Yarım daire şeklindeki sebilin kitabesi aşağıdaki beyitlerle başlar:

Mehd-i Cenab-ı Saltanat, iklil tâc-ı mekremet
Mamure - saz-ı memleket subh -ı sipihr izz ü câh

Guş eyle kadr-ı gevherin, evsaf-ı zat-ı bihterin
Mürşididir ol hâverin Sultan Selim-i Cem Şâh

…………..

Gâlib kalemden akdı bil tarihi hem çün selsebil
Ashaba zemzem, hem sebil, ayn-ı safa-yı Mihrişâh

beyti ile tamamlanır. Yesârî Mehmed Esad Efendi'nin hattı olan kitabenin yazarı, dönemin en kudretli şâir ve edibi, Galata Mevlevîhânesi postnişini Şeyh Gâlib Efendi'dir. 1794'de imaret ile birlikte inşa edilmiştir. [180]

***

Muhteşem bir sanat şaheseri olan sebilin iki tarafında yer

[180] M. Nermi Haskan, Eyüp Sultan Tarihi, C.1, İstanbul 2008, s. 342- 344.

alan ve yekpare mermerden yapılmış küp gövdeli çeşmeler, gerek mimârî, gerekse süsleme bakımından birbirlerinin aynıdır. Sebilin çeşmelerle olan bağlantısında aradaki küçük kot farkını bir niş ve duvara gömülü bir sütun sıfırlar. Bu sebil ve çeşme grubunu, hareketli bir saçak örter. Sebil ile çeşme arasına birer mihrapçık oturtulmuştur ki; bu şekil, sebile ayrı bir güzellik ve heybet kazandır.

Çeşmelerin üstte yer alan dikdörtgen bölümünde su âyeti yer alır. Çeşmeler, en üstte merkeze yerleştirilen bir madalyonun meydana getirdiği taç kısım ile son bulur.[181]

Valide'nin Yazmaları Süleymaniye'de

Mihrişah Valide Sultan Mektebi, Valide Sultan türbesinin karşısındadır. 1795'te türbe ve imaretle birlikte inşa edilmiştir. 'L' plânlı, çift meyilli ahşap çatılı, almaşık duvar örgülü bir yapıdır. Kesme taştan tuğla hatıllı olarak yapılmıştır. Mektebin bahçe kapısı Ferhat Paşa Türbesi'nin haziresinin arkasında ve Bostan İskelesi Sokağı'ndadır. 1970'lerde içinde oturan ailenin dikkatsizliği neticesi yanmıştı Ancak 1995'te, 'Eyüp Sultan Camii ve Çevresi Koruma Projesi' kapsamında restore edildi. Günümüzde 'Eyüp Sultan Gençlik İzci Grubu Lokali' olarak kullanılmaktadır.[182]

***

Mihrişah Valide Sultan, Eyüp Camii içinde bir de kütüphane tesis etmişti. (1796) Fakat bu kütüphanenin külliye ile ilgisi yoktur. Valide Sultanla kethüdası Ataullah Efendi'nin vakfı olan bu kitaplar, Eyüp Sultan Camii içinde sol taraftaki iki dolapta muhafaza ediliyordu. 447'si yazma, 93'ü basma olan toplam 540

---

181 Gülbin Gültekin, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", Dünden Bugüne İst. Ans., c. 5, İst. 1994, s.461.

182 Sevgi Parlak, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", DİA., c.18, s.44.

cilt eser, -kütüphanenin Maarif Vekâleti'ne devrinden sonra,- 1924'te Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ne, 1957'de ise Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledildi.

Devrin şâirlerinden Surûrî, bu kitap vakfı için şu güzel beyti söylemişti:

Satr-ı tarihin Surûrî harf-i menkuut île yaz
Vâlide Sultan kütüb vakf etdi nakd-î cûd ile[183]

Barok Mimârîsinin En Çarpıcı Örneği

Mihrişah Valide Sultan Türbesi, Osmanlı - Barok mimârîsinin en önemli örneklerinden biridir. On iki köşeli olarak inşa edilen türbeye, her kenarına dışbükey şekil verilerek dilimli ve dairevî bir görünüm kazandırılmıştı.

Yapımına 1792'de başlanan ve 1794'te tamamlanan türbenin avlu kapısı mermerdendir. Takında "Küllü nefsin zâikatü'l mevt" âyet-i kerimesi, bunun iki yanındaki madalyonların içlerinde ise 'Kelime-i Tevhid' yazılıdır. Kapının iki yanında ikişer mermer sütun ve bunların arasında da kitabesiz, ufak yalaklı kuzu çeşmecikleri yer alır.

Türbenin ve diğer bölümlerin yapımına Nurullah Efendi'nin mimarbaşı olduğu sırada başlanmış, fakat onun vefatı üzerine Mimar kethüdası olan Arif Ağa tarafından tamamlanmıştır.

Türbede, Mihrişah Valide Sultan'ın dışında, Sultan III. Mustafa'nın kızları Hatice ve Beyhan Sultanlara, Sultan III. Elim'in 4. kadını Refet Kadın'a ve Sultan Abdülmecid'in kadını Rahime Perestû Kadın'a ait olan beş sanduka görünür. Çevresini sedef kakmalı bir parmaklığın çevirdiği sandukalar, iki kademeli bir platformun üzerinde oturmaktadır. Bu

---

[183] Erdem Yücel, "Osmanlı tarihinde Vakıf Yapan Kadınlar", Hayat Tarih Mecmuası, İst. 1971, C.13, sy. 2, s.47.

sandukaların içinde en gösterişlisi girişte sağda bulunan Mihrişah Valide Sultan'a ait olanıdır. Sandukasının etrafını rumî, palmet ve kıvrık dalların süslediği ahşap, sedef kakmalı bir korkuluk çevirmektedir. [184]

***

Mihrişah Valide Sultan'ın sanduka örtüsünde krizantem (Kasımpatı), mimoza, yarım kengel yaprağı gibi nebatî süslemelerle, nesnel, geometrik ve sülüs hatla tasarlanmış yazılı süsleme unsurları göze çarpar.

Tarihî Belge Niteliğindeki Yazılar

Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nin yazıları, Türk hat sanatı tarihinde ekol sahibi hattatlarımızdan Mahmud Celalettin Efendi'ye aittir. (v.1829)

Kuşak yazısı, iç mekânı aydınlatmak için kullanılan revzenlerle alt kısımda bulunan pencerelerinin arasında yer almaktadır. Burada otuz âyetten meydana gelen "Mülk" suresinin tamamı yazılıdır. Yazı, kapı girişindeki 'Haşr' suresinin üstündeki paftadan ve sağ taraftan başlayarak pencere üstlerindeki paftalarda devam etmekte ve girişin solunda tamamlanmaktadır. Yazı ustalıkla mermere nakşedilmiştir. Zemini boyanmayan kuşak yazısı altın varaklıdır ve halen iyi bir durumdadır. Kuşağın tamamı 29,40 m.dir. Metnin iki satır halinde yazıldığı düşünülürse, yaklaşık 59 m.lik bir yazı olduğu görülür.

"Türbe içerisinde kuşak yazılarının üstündeki pencerelerin aralarında bulunan çapları yaklaşık 60 cm olan İsm-i Celâl, İsm-i Nebî, Çehâryâr-ı Güzîn, Hasan, Hüseyin, Sa'ad, Saîd, Talha ve Zübeyir isimleri ile celi sülüs kuşak yazısı, Mahmud Celalettin ekolünün bütün özelliklerini taşımaktadır.

[184] Gülbin Gültekin, "Mihrişah Valide Sultan Külliyesi", Dünden Bugüne İst. Ans., c. 5, İst. 1994, s.460.

Kuşak yazısında bir başka isme, 'Mehmed Şevki' imzasına da rastlanır. Bu zat, yazıyı hakkeden sanatkârın (nakkaş) imzasıdır. Eyüp Mihrişah Valide Sultan Türbesi, iki usta sanatkârın birlikte çalıştıkları ve ortaya koydukları dayanışmanın belgesi olan imzalarıyla, hat ve tezhip sanatımızla uğraşanlar için tarihi bir belge niteliğindedir."[185]

Kibrimizi Kırmak İçin Gönderildi

Mihrişah Valide Sultan'ın, su mimârîsinin gözde eserlerinden olan çeşme yapımı konusunda tarihimizde rakip kabul etmez bir yeri vardır.

"Bunlardan biri de Sultan'ın Haliç, Halıcıoğlu'nda, Abdüsselâm Camii mezarlığı önünde, 1793'te (h.1208) inşa ettirdiği çeşmedir. Bir buçuk kıtalık kitabesinin tarih beyti şöyledir:

Geldi 'üç'ler davet-i atşan'a Es'at söyledi
'Mâder-i Sultan Selim'in çeşmesinden zemzem iç'

Kitabenin nâzımı ta'lik yazıdaki ustalığıyla meşhur ve 'Yesârî' unvanıyla bilinen hattat Esad Mehmed Efendi'dir. İki defa şeyhülislâm olup 1768'de vefat eden meşhur Veliyüddin Efendi de talik hatta benzeri az zevattandı. Fakat Yesârî'nin yazısını görünce: "Cenab-ı Hak bunu, bizim kibrimizi kırmak için gönderdi!" demekten kendini alamamıştır."[186]

***

Bir başkası, yine 1793'te (h.1208) Haliç Halıcıoğlu - Hasköy yolu üzerinde inşa ettirdiği çeşmedir. Kitabenin tarih beyti şöyledir:

---

185 Yrd. Doç. Dr. Ali Rıza Özcan, "Mihrişah Valide Sultan Türbesi Yazıları", IX. Eyüp Sultan Sempozyumu tebliğler, İst. 2005, s.411- 421.
186 Tanışık, a.g.e., c.2, s. 151.

Nâsa işrabeyle Zihnî tam tarihin anın
'Tarh-ı dilcû çeşmesâr-ı mâ-i sâf-ı bî âdil'

***

Bir diğeri, yine Haliç Halıcıoğlu - Hasköy yolu üzerindeki kışlanın duvarına bitişiktir. Kesme taştandır. Güzel bir ta'lik ile üç satıra kazılmış olan bir buçuk kıtalık kitabesinin tarih mısraı şöyledir:

"Mâder-i Sultan Selim'in çeşmesinden zemzem iç'

***

Bir diğeri, 1797'de (h.1212) Beşiktaş Kılıç Ali Mahallesi Topal Hoca Mescidi arsasının karşısına inşa ettirdiği çeşmedir.

***

Bir başkası, yine 1797'de (h.1212) Fındıklı Molla Bayırı adı verilen merdivenli yokuşun üst ve Beşaret Sokağı'nın sol başında inşa ettirdiği mermer çeşmedir. Üçer mısralı, dört satıra nakşedilmiş olan kitabesi Sünbülzâde Vehbi'nindir.

Tarih beyti şöyledir:

'Canfeza tarih-i Vehbi teşnegân'a müjdedir
Fâtıma Sultan ruhiyçün gel iç aynü'l hayat'

Valide Sultan bu çeşmeyi Sultan I. Abdülhamid'in kızı olup üç yaşında hayata veda eden Fatma Sultan'ın ruhu için yaptırmıştır.[187]

***

Bir diğeri, 1799'da (h.1214), Kasımpaşa Hacı Ahmet Camii önünden Kurtuluş'a çıkan yokuşun sonundaki meydandaki çeşmedir ki, yapılış tarihi ve ilk bânisi bilinmemektedir.

***

---

[187] Tanışık, a.g.e., c.2, s. 159.

Bir başkası, 1791'de (h.1206) Üsküdar Karacaahmet, Aşçıbaşı Mehmed Ağa Camii yakınlarındaki bir kavşak noktasında inşa edilmiştir. Tâ'lik yazılı kitabesi Sünbülzâde Vehbi'nindir. Tarih düşürülen mısra şöyledir:

'Bu aynı etti câri bahr-ı cud-i Valide Sultan'

***

Bir diğeri, 1796'da (h.1211) Eminönü - Balık Pazarı arasında Taşçılar Caddesi başındadır. Valide Sultan bu eseri, Çeşnigir Zeynep Usta'nın ruhu için yaptırmıştır.

Tarih beyti şöyledir:

Ruhı Zeynep usta şadoldu bu dilcû ab ile (1211)
Menba-i eltafin etti Valide Sultan revan (1211)[188]

Mihrişah Valide Sultan, yukarıda zikredilen çeşmeler dışında daha birçok çeşmenin de ya tamirini yaptırmış, ya da yeniden inşa ettirmiştir. Eserleri arasında Levend Çiftliği'ndeki kışlanın avlusuna yaptırdığı cami, çeşme ve sıbyan mektebiyle, Hasköy'deki Lağımcılar Kışlası'nda inşa ettirdiği bir cami de vardır. Bunun dışında Kasım Paşa Mevlevîhânesi'ni de onartmıştır.

Su Mimârîsinin Eşsiz Şaheseri

Mihrişah Valide Sultan, kendi adına yaptırdığı ya da onardığı sayısız çeşmenin yanı sıra, oğlu Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud tarafından onun hayrına inşa edilen çeşmeleriyle de anılır. Bunlardan ilki Küçüksu Çeşmesi diye de anılan meydan çeşmesidir.

Küçüksu Kasrı'nın bitişiğindeki meydan çeşmesi, kasrın yapımından 50 yıl önce, 1806'da III. Selim tarafından annesi Mihrişah Valide Sultan'ın hayrına yaptırıldı. Bu sebeple

[188] Tanışık, a.g.e., c.1, s.220.

Mihrişah Valide Sultan adını taşır. Namazgâhlı bir set üzerine inşa edilen bu meydan çeşmesi, Mehmed Said Efendi'nin manzum kitabesine göre 1806'da inşa edildi. Yapıldığı yıllarda çeşmenin sağ ve solunda iki namazgâh [189] taşı bulunuyordu. Namazgâh taşlarının yok olmasına rağmen, çeşme bakımlıdır. III. Selim'in 1792'de eski Küçüksu Kasrı'nı tamir ettirdikten sonra arkasındaki ağaçlık mesirenin deniz tarafına yaptırdığı bu pitoresk [190] çeşme, Boğaziçi resimlerini en çok süsleyen yapılardan biri oldu.

Çeşme, içinde bulunduğu ünlü mesirenin varlığına bağlı olarak İstanbul literatüründe özel bir yer işgal eder. Fakat Küçüksu çeşmesi, Boğaziçi'ndeki konumunun dışında, gerek tasarımı ve üslûbu, gerekse İstanbul'un su mimârîsinde barok ve ampir üslûpları arasında geçiş dönemi süslemesi olması açısından üzerinde durulmayı hak eden bir âbidedir. Küçüksu çeşmesi, Osmanlı su mimârîsinin resim, gravür ve fotoğrafına en sık rastlanan şaheserlerindendir.[191]

***

"Deniz kenarında olduğu için yüksek bir sofa üzerinde yapılmış olan çeşme, dikdörtgen plânlı, geniş saçaklı bir merkezî kubbe ve köşe kuleciklerinden meydana gelen bir kubbeli örtü kompozisyonu ile taçlanmış bir eserdir. Çeşme nişleri üzerinde ta'lik hatla yazılmış uzun şiirler çeşmenin kitabesini oluşturur. Bunlardan çayıra bakan cephedeki son beyit şöyledir:

Bu dilcu çeşmeye şayeste Hatîf, böyle 'bir' târih
Küçüksu verdi zira kıt'a-i elmasa, zib- ü fer.

---

189 Açıkta namaz kılmak için hazırlanmış olan ve kıble yönüne doğru dikili bir taşı bulunan yer.

190 Saf tabiat güzelliğinin tasvir edildiği bir resim türü veya resim gibi görüntü…

191 Ömer Faruk Şerifoğlu, "Boğaziçi'nde 200 Yaşında Bir Biblo: Küçüksu Çeşmesi", Sinan Genim'e Armağan Makaleler, İst. 2005, s.594.

Son mısrada, 1806 (h.1221) şeklinde çeşmenin tarihi verilmiştir. 1809'da vefat eden kitabenin nâzımı Hâtif Mehmed Efendi musikişinas, neyzen ve şâirdi.

Bu çeşme, İstanbul'un tarihî motiflerinin vazgeçilmez bir unsuru olarak, çevresiyle birlikte, itina ile korunması gereken önemli eserlerimizdendir."[192]

Yeniköy Parkı'ndaki Zarif Çeşme

Kitabesine göre, 1805 yılında Mihrişah Valide Sultan tarafından yaptırıldığı anlaşılan ve Valide Sultan'ın adını taşıyan duvar çeşmesi, günümüzde Yeniköy'de Köybaşı Caddesi ile Yalı Sokağı arasında kalan park içine konulmuştur. Çeşme tek yüzlü, dikdörtgen bir yapıdır. Kaynaklarda eserin, daha önce Yeniköy Molla Çelebi Camii'nin kıble duvarında yer aldığı kaydedilmektedir.

Söz konusu caminin bânisi, Zembilli Ali Efendi'nin oğlu Kazasker Mustafa Fâzıl Efendi'dir. 15. asırda inşa edilen yapı, 1626'da ahşap olarak yenilenmiş, 1821'de Sultan II. Mahmud tarafından duvarları kâgir, çatısı ahşap olarak yeniden yaptırılmıştır. Cami, 1958'de Köybaşı caddesi açılırken diğer yapılarla birlikte yıkılmış, bu arada çeşme de park içine nakledilmişti.

Çeşme yüzündeki kemerin üzerinde şu kitabe göze çarpar:

Sâhibetü'l hayrât vel-hasenât devletlü inâyetlü
Mihrişah Valide Sultan aliyyetü'ş-şan hazretleri

Bazı kaynaklar, kitabedeki açık tarihe rağmen, çeşmenin üslûp özelliklerini nazara alarak, eserin cami ile beraber 1821'de inşa edilmiş olabileceğini söylerler. Bu görüşe göre çeşme, Sultan II. Mahmud tarafından Mihrişah Valide Sultan hayrına yaptırılmıştır. III. Selim'in annesi olan Valide Sultan'ın, Sultan II.

---

[192] Doğan Kuban, "Küçüksu Çeşmesi", Dünden Bugüne İst. Ans., c.5, s.161.

Mahmud üzerindeki müspet tesirleri, ölümünden sonra onun hayrına çeşme yaptırmasını açıklar gibi görünmektedir."[193]

Çeşme yüzü taş ve mermer olup, diğer üç yüzü tuğla hatıllı moloz taş duvardır. Yapının üst örtü kaplaması yok olmuştur. Çeşmenin ön yüzü ve yan cephelerindeki taş kaplı yüzeylerde olan metal izler, günümüzde var olmayan bir saçak olduğunu göstermektedir. Günümüzde bu tarihî çeşme harap ve kullanılamaz haldedir. Teknesi tahrip olmuş, musluğu dahi sökülmüştür.[194]

Servetini Toplumun Hizmetine Sundu

Dindarlığı herkesçe maruf olan, hayır eserleri yaptırmak ve onları vakfetmek için olağanüstü gayret gösteren, hayatı boyunca siyasi ve idari meselelerin dışında kalmaya çalışan bu hamiyet ve şefkat sahibi Valide Sultan, ömrünün son yıllarını hastalıklarla mücadele ile geçirdi.

Yaşı altmışa gelmişti. Hekimler, hastalığı için, başta sıtma olmak üzere her türlü teşhisi koydular ve sonunda "ahiret nöbeti hastalığı" (!) gibi garip bir tanıda karar kıldılar. O, hastalığı ile ilgili, Hallaç Baba'ya bile başvurup istimdat istedi, ondan birtakım ilâçlar alıp kullandı. Fakat ecel kapıya dayanınca ne kâr eder ki!

Sonunda 4 Ekim 1805 günü, altmış bir yaşının içinde iken Hakkın rahmetine kavuştu. Na'şı kalabalık bir cemaatin iştirak ettiği cenaze namazının ardından, Eyüp Sultan'da kendi inşa ettiği türbeye defnedildi.[195]

***

193 Doç. Dr. Demet Ulusoy, "Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi", Sinan Genim'e Armağan Makaleler, İst. 2005, s. 212 -218.

194 İbrahim Balcı, Sarıyer Suları, İstanbul 2002, s.66.

195 M.Ç. Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1985, s.99.

Valide Sultan, vakfiyesinden öğrendiğimize göre, vakıflarının ebediyen yaşaması için, gerek İstanbul'da, gerekse Yenişehir, İznik ve Muğla gibi bölgelerde çiftlikler, içi tohumluk dolu ambarlar, mandıralar, değirmenler, boyahaneler, 'Gedik' diye bilinen atölyeler, göktaşı imalathaneleri, sebzeci dükkânları ve daha nice çeşitli akar mülk vakfetmişti. Vakıf senedinin 5 den 37. sayfasına kadar olan kısmında, semtleri, yüzölçümleri, cinsleri ve diğer özellikleri etraflıca belirtilen nice akar isimleri sıralanır.[196]

Böyle kabarık servetlerin kaynakları hep merak edilegeldiğinden aşağıdaki bilgileri aktarmayı vazife kabul ediyoruz.

Birincisi; Osmanlı Mahkemeleri, kaynağında meşruiyet olmayan hiçbir vakfın tescil ve tasdikine asla izin vermemişlerdir.

İkincisi; Valide Sultanlar, devletin en yüksek memuru sayılırlardı, bu sebepten tahsisatları yüksekti.

Üstün vasıflı bir hanım olan ve hayrı çok seven Mihrişah Valide Sultan da edindiği bu serveti, adına yakışır bir surette, içinde yaşadığı cemiyetin hizmetine tahsis etmekte hiçbir tereddüt göstermemiştir.

Kendini dünyevî hırslardan alıkoymaya muvaffak olmuş bir kadın sultandı. Hiçbir entrika ve desisenin içinde yer almadı. Gerektiğinde devlet işlerinde oğlu Abdülmecid'e yardımcı oldu, fakat nüfuzunu kötüye kullanmadı. "Vakıf Gurebâ Hastanesi", Dolmabahçe Camii ve İstanbul Kız Lisesi en bilinen vakıf eserleri arasındadır.

---

[196] Dr. Ahmet İnan, "Mihrişah Valide Sultan İmareti", Eyüp Sultan Tarihi, c. 2, İstanbul 2008, s.720.

BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN

Hayatı hakkında oldukça az bilgi bulunan Bezmiâlem Valide Sultan'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Sultan'ın vefatından sonraki yıllarda hatıralarını kaleme alan Dr. Spitzer, 1845 yılında, Valide Sultan'ı tedavisi sırasında, onun 'takriben 36 yaşında' bulunduğunu tahmin ettiğine göre, 1805 -1810 yılları civarında doğmuş olabileceği söylenebilir. Bu yıllar, Sultan II. Mahmud'un Osmanlı tahtına çıktığı 28 Temmuz 1808 tarihiyle örtüşmektedir.

Bazı kayıtlarda Bezmiâlem Valide Sultan'ın, esirciler eliyle küçük yaşta saraya cariye olarak teslim edilen bir Gürcü kızı olduğu ifade edilir. Her cariye gibi uzunca bir süre saray terbiyesi gördükten sonra, Sultan II. Mahmud'un zevcesi oldu.

Hem akıllı, hem şefkatli, hem de ince ruhlu bir kadın olan Bezmiâlem Valide Sultan, 15-16 yaşlarında (25 Nisan 1823) Şehzade Abdülmecid'i dünyaya getirince 'İkinci Kadın'lığa yükseldi.

Osmanlı tarihinde sosyal, ekonomik, idari ve hukukî pek çok değişiklik gerçekleştiren Sultan II. Mahmud'un vefatı (30 Haziran 1839) üzerine, aynı gün büyük şehzadesi veliaht Abdülmecid tahta geçti.

16 yaşını henüz bitirmiş olan genç padişah, oldukça itinalı bir tahsil görmüş, babasının garip ve manasız saplantıları sebebiyle batılı hayat tarzına göre yetiştirilmiş, bu yüzden eski şehzadeler gibi, ciddi bir şark kültürüne sahip olamamıştı.[197]

---

[197] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.3, s.237.

Abdülmecid'in tahta çıkışıyla birlikte annesi Bezmiâlem Sultan da 32 yaşlarında 'Valide Sultan' veya ' Mehd-i Ulya-yı Saltanat' unvanını kazandı.

Sultan II. Mahmud zamanında mührünün üzerinde yalnız 'Bezmiâlem' yazılıydı. Hâlbuki oğlunun padişah olduğu sene kazdırdığı mührün üzerinde şunlar yazılmıştı:

Devletlû, İsmetlû Valide Sultan-ı Âlişan Hazretleri 1255.

Bir üçüncü mührü ise şöyledir:

'Muhabbetten Muhammed oldu hasıl,
Muhammed muhabbetten ne seza hâmil
Zuhurundan Bezmiâlem oldu vasıl'[198]

***

Sultan Abdülmecid, babasının vefa etmeyen ömrü sebebiyle yarım kalan inkılâp ve yenilikleri devam ettirmeye kararlıydı. Bu hususta onu teşvik edenlerin başında Valide Sultan geliyordu. Yeni padişahın henüz çocuk denecek yaşta bulunması ve devlet işlerinde tecrübesiz oluşu, annesinin devlet ve hükûmet işlerinde bizzat yol gösterici ve müessir rol oynamasına yol açtı.[199]

Oğluna Çok Düşkündü

Padişahın yurt içi seyahatleri sırasında saray ve devlet işleriyle ilgilenir; gerektiğinde devlet adamlarına emir ve talimat verir, oğluna mektuplar yazar ve hükûmette olan biteni en ufak teferruatına kadar bildirirdi. Bu mektuplardan, Harem'i idare edenin Valide Sultan olduğu ve şehzadelerin, sultanların, kadın efendilerin ikballerin nasıl davranacakları ve ne ile meşgul olacakları hakkında kendilerine yol gösterdiği açıkça anlaşılmaktadır.

[198] M.Çağatay Uluçay, Padişahların kadınları ve kızları, Ankara 1985, s.121.
[199] M. Hüdai Şentürk, "Bezmiâlem Valide Sultan", DİA. c.6, İstanbul 1992, s.109.

Oğluna gönderdiği mektuplarda, müşfik bir anne olarak sıhhatinden sual eylemeyi de ihmal etmezdi.[200]

Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki E. 5933 numarası ile kayıtlı bir evrakta, Valide Sultan'ın, oğlu Sultan Abdülmecid'e onun bir seyahati sırasında yazmış olduğu mektupta şu satırlar okunmaktadır:

"Nasılsınız? İnşallah mübarek, nâzik vücud-ı şerifiniz ve nâzik tab-ı şâhaneniz sıhhat-ı bil âfiye üzeredir efendim. Perşembe gününden beri sıhhat haberi almadığımdan vesvese beni hâli koymadı."[201]

Bir başka mektubunda ise şu satırlar göze çarpar:

"Elhamdülillah, vücudunuz sıhhat üzere olduğu için, Cenab-ı Mevlâ'yı teşekkür eylemeye acizim! Seni Allah'a (c.c.) emanet ettim, yine Allah'tan isterim. Zat-ı nefs-i şahane için iki top bürümcüm tevkif olunmuş idi; fakat bana hediyeniz sizin sağlığınız!"[202]

***

Sultan Abdülmecid de annesinin şefkatine kayıtsız kalmamış, Osmanlı saray ve sosyal hayatında yeni bir dönemin başlangıcı sayılan ve yapımı on yıl süren Dolmabahçe Sarayı'nda, Mâbeyn Dairesiyle Harem Dairesi arasında annesi için muhteşem bir Valide Sultan Dairesi'ne yer vermiş, ancak Valide Sultan'ın ömrü sarayın ikmaline yetmemişti. 1854 yılında devletin idare mahalli, Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na nakledildiğinde Bezmiâlem Valide Sultan vefat etmiş bulunuyordu.

Ciğerimden Kıymetli, Gözüm Efendim

Sultan Abdülmecid 1 Haziran 1850 günü, Ege adalarında yaşayan halkın durumunu yerinde görüp araştırmak ve

200 M. Hüdai Şentürk, "Bezmiâlem Valide Sultan'ın Hayatı ve Hayır eserleri", İstanbul Araştırmaları, İst. 1998, s.8.

201 M.Çağatay Uluçay, Harem'den Mektuplar I, İstanbul 1956, s.159.

202 Uluçay, a.g.e., s.160.

gereken tedbirleri almak amacıyla, Taif vapuruyla İstanbul'dan ayrıldı. Büyük bir merasimle uğurlanan Sultan'ın gidişi esnasında kendisini İstanbul halkının yanı sıra, annesi Bezmiâlem Valide Sultanla diğer saray kadınları ve kardeşleri, saray ve köşklerinin pencerelerinden alkışlayarak, 'Padişahım çok yaşa!' diye bağırdılar.

"Valide Sultan, hemen o gün ve daha sonra seyahat süresince oğluna mektuplar yazmayı sürdürdü. Valide Sultan, yazdığı mektuplarda oğluna şöyle hitap ederdi:

'Şevketli nurum, nur-i didem efendim!'

'Şevketli, mehabetli, nur-i didem, sermaye-i hayatım, arslanım efendim!'

'Ciğerimden kıymetli gözüm efendim!'

'Şevketli nur-u aynım, oğlum, arslanım!'

'Sermaye-i nur-i didem, oğlum, Efendim Hazretleri!'

'İki gözüm Efendim Hazretleri!'

'Şevketli, kerametli, gözüm nuru Han Hazretleri!'

'Candan kıymetli nur-i didem, oğlum Hazretleri"[203]

Nüfuzunu Kötüye Kullanmadı

Bezmiâlem Valide Sultan, hem akıllı ve tedbirli, hem şefkatli ve cömert, dünyevî hırslardan kendini alıkoymaya muvaffak olmuş bir Osmanlı validesi idi. O, bu hasletleriyle, Osmanlı tarihinde birtakım entrika ve desiselerle birçok fecaate sebep olan bazı kadınlardan tamamen ayrı bir mevkide yer almıştı. Ne var ki Bezmiâlem, Osmanlı sarayının bir alafranga düşkünlüğü ile alabildiğine israf ve sefahate daldığı bir devirde yaşamıştı.

Oğlu Abdülmecid'in israf ve gösteriş tutkusuna bir ölçüde

---

203 Uluçay, a.g.e., s.150- 161.

engel olabilmiş; gerektiğinde devlet işlerinde kendisine yardımcı olmuş, fakat bu nüfuzunu hiçbir zaman kötüye kullanmamıştı.[204]

***

Harem'in bir incesaz takımı olduğu gibi, sultanların bir saz takımı vardı. Hatta Mısırlı Abbas Paşa, Bezmiâlem Valide Sultan'a eksiksiz bir saz takımı armağan etmişti. Bu saz takımı bir rubab, bir ud, bir kanun ve Arap def'i çalan iki sazende ile bir hanendeden kuruluydu. Hele hanendenin sesi pek güzeldi. [205]

Valide Sultan çok güzel el işlemeleri de işlerdi. Fatih Camii'nin I. Mahmud Kütüphanesi'ne giden yol üzerinde iki pencere arasında siyah camekân içinde asılı duran sekiz köşeli sırma işlemeli çuha, onun el emeğidir.[206]

Şirket-i Hayriye'nin Ortağıydı

Tarihimizde sultan hanımlar, vakıf yapma konusunda Osmanlı padişahlarından hiçbir zaman geri kalmamış, çeşitli vakıflar tesis etmişlerdi. İşte Bezmiâlem Valide Sultan da bu hanım sultanlardan biridir. Valide Sultan'ın, vakıflarının hepsi aynı vakıfnamede toplanmış, onun birinci sayfası tezhipli hazırlanmıştır; sahifenin ortasında oğlu Sultan Abdülmecid tarafından şu cümle yazılmıştır:

"Mucibince amel olunup hilâfından hazer ve münacebet [207] oluna!" [208]

Valide Sultan, oğlunun padişahlığı döneminde devletin kendisine tahsis etmiş olduğu maaş ve diğer gelirleri fakirleri

---

204 Şentürk, a.g.e., s.14.

205 M. Çağatay Uluçay, Harem II, Ankara 1992, s.154.

206 "Bezmiâlem Valide Sultan", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, c.III, Tercüman Gazetesi ilavesi, İst. 1983, s.1256.

207 Vakfiyenin hükümlerine uygun hareket edilip, ona aykırı davranmaktan sakınıla!

208 Prof. Dr. Asaf Ataseven, "Bezmiâlem Valide Sultan'ın Vakfiyesi", Boğaziçi Dergisi, İstanbul, 1985, sy.31, s. 24.

doyurmak ve onların ihtiyaçlarını gidermek için harcamıştı. Mahalle aralarında bizzat dolaşarak muhtaçlara yardım elini uzatması, yetim ve kimsesiz kızları evlendirmesi, borcunu ödemeye kudreti olmayanlara ve hapse düşmüş 'garip'lere çeşitli malî ve nakdî yardımlarda bulunması, onun ince ruhlu, şefkat ve merhamet timsali bir hanım olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Valide Sultan, bütün maddî imkânlarını, rahmet ve şükranla anılmasına vesile olacak pek çok hayır eseri yaptırmak yolunda harcamıştı.

Valide Sultan kendisine tahsis olunan gelirleri israf etmemiş, bunları türlü yollarla değerlendirmişti. Meselâ, 1851'de kurulmuş olan Şirket-i Hayriye'nin hissedarlarından biri de kendisiydi. Valide Sultan, bu şirketin her biri 3000 kuruş olan 2000 temettü hissesinden 50'sini satın alarak, bu imkânı ileride yapacağı hayır eserlerine sarf etmeyi tasarlamıştı.

Gureba-i Müslimîn Hastanesi

Bezmiâlem Valide Sultan'ın yapmış olduğu hayır eserlerinin başında, İstanbul'un Yenibahçe semtinde [209] inşa ettirdiği ve bugüne kadar modern hizmet yuvası olma özelliğini koruyan, 'Gureba-i Müslimîn Hastanesi'[210] gelir.

1826 yılında İstanbul'da çok etkili olan kolera ile 1843 yılında baş gösteren çiçek hastalığı salgınlarının, bu hastanenin kurulmasında önemli rolü olmuştu. Zira bu tarihlerde İstanbul'da faaliyet gösteren Fatih ve Süleymaniye Dârüşşifaları hem teknik, hem de sınırlı yatak sayıları bakımından bu hastalıklarla mücadelede yetersiz kalmışlardı.

Tamamlanması uzun yıllar alan hastane, 2 Nisan 1845'de Cuma namazını müteakip, yanındaki cami ve çeşme ile birlikte hizmete açıldı. Açılış merasiminde, cuma namazını Fatih

---

209 Aksaray'dan başlayan Vatan Caddesi'nin (Menderes Bulvarı) sur dibindeki son noktasıyla Topkapı semti arasında kalan kısım.

210 Fakir ve kimsesiz Müslümanlar Hastanesi.

Camii'nde eda eden Sultan Abdülmecid ile şeyhülislâm, sadrazam, vükelâ, ulema ve memurin de hazır bulundular.[211]

Hastanenin ilk adı 'Bezmiâlem Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi' iken, bu isim zamanla 'Valide Sultan Hastanesi' veya 'Bezmiâlem Hastanesi' şekline çevrildi, yakın zamanlara kadar 'Bezmiâlem' ismi de unutularak, sadece 'Gurebâ Hastanesi' ya da 'Vakıf Gurebâ Hastanesi' adlarıyla söylenir oldu.

Kimsesiz ve Fakir Müslümanlar İçin

Osmanlılarda o zamana kadar sıhhi kurumlara 'Dârüşşifâ' veya 'Bîmârhâne' gibi isimler verildiği halde, 'Gurebâ Hastanesi' ismi, ilk defa Sultan II. Mahmud devrinde Edirnekapı'da Mihrimah Sultan Camii şadırvan avlusunda açılan geçici hastane için kullanılmıştı. Bu bakımdan 'Bezmiâlem Valide Sultan Hastanesi', İstanbul'da yapılan ikinci 'Gurebâ Hastanesi'dir.

Hastaların rahat ve huzurunu sağlamak bakımından, hastanenin o günün İstanbul'unda gürültüden uzak, sakin bir köşede inşa edilmesi, ayrıca suyu kolayla ulaşabileceği bir bölgede, civar yerlere göre çukurda yapılması fikrinin, o devir göz önüne alındığında olağanüstü bir düşünce olduğu söylenebilir.

Hastane arsası olarak, şehir yoğunluğu dışındaki (salgın hastalıkların şehre yayılmaması için) havadar, Nakkaş Paşa arsası olarak bilinen Yenibahçe çayırı arkası seçilmişti. 'üç masura tatlı suya sahip bir hastane yanında cami, çeşme ve hamam' olarak tanımlanan külliye, Osmanlı kayıtlarına hastane adı ile geçen ilk sivil sağlık kuruluşu olma özelliği taşımaktadır. Külliyenin içinde ve hastanenin günümüzdeki ana girişinin sağında yer alan hamam maalesef günümüze ulaşamamıştır. Hastaneye hizmet etmeleri için yaptırılan cami ve çeşme ise özgün konumlarındadır.[212]

---

211 Şentürk, a.g.e., s.19

212 Nuran Kara Pilehvarian, "Bezmiâlem Valide Sultan'ın Gureba-i Müslimin Hastaneleri", III. Eyüp Sultan Sempozyumu, İst., 2000, s. 298.

***

"Hastanenin, vakfiyenin düzenlenmesinden önce hazırlanan ve hastanenin iç idaresini belirleyen bir 'Nizamname'si vardır. Devrinin anlayışına göre kusursuz bir şekilde hazırlanan bu nizamname, modern tıbbın birçok görüşünü ihtiva etmektedir. Meselâ; bulaşıcı hastalıklarla diğer hastalıklara ait koğuşların birbirlerinden ayrılması bunlardan sadece biridir.

Hasta kabul şartları da esaslı bir şekilde tanzim edilmiştir. Meselâ, o güne göre tedavisi imkânsız bir hastalığa yakalanmış olanların hastaneye alınmaları kesin olarak yasaklanmıştır.

Yine aynı nizamnamede, hastanenin günlük masrafları arasında yer almayan birçok gıdanın, lüzumu halinde doktorlar tarafından satın aldırılmasını emreden hükümler mevcuttur. Ayrıca hastane, adından da anlaşılacağı üzere, Müslüman gurebâ ve fukaraya mahsustur.

Kuruluşunda 201 yataklı olan hastanenin ilk kadrosu 54 kişi olup klâsik Osmanlı dârüşşifâları personelinin hemen hemen iki katıydı. Hastanede 12 hasta koğuşunun dışında, bir eczane, ayrıca doktorlara, cerrahlara, idarecilere ait odalar da bulunuyordu."[213]

Tanesi Bir Altına Satılsa Dahi

"Vakfiyenin başında, hastanenin kimsesiz Müslümanlara tahsis edildiği birkaç defa vurgulanarak, kimsesiz ve fakirlere ücretsiz bakılmasının istenmesi, günümüze kadar süregelen vakıf şartlarının esasını meydana getirmektedir.

Nizamnameye göre, hastaların beslenmesi hususu tamamen hekimlere bırakılmıştı. Hatta gündelik masraflar arasında bulunmayan birçok yiyecek maddesi hekimler lüzum gördüğü takdirde satın alınabiliyordu.

---

[213] Şentürk, a.g.e., s.20 -22.

Vakfiyede, hastaların yiyeceklerinden tasarruf yapılmaması, onlara özellikle et gibi besleyici gıdaların verilmesi ve tanesi bir altın liraya satılsa dahi mutlaka soğan alınması gerektiğinin ifade edilmesinden, hastaların ihtiyaçlarının karşılanması hususunda son derece titiz davranıldığı anlaşılmaktadır." [214]

Özgün Yapısı Kayboldu

Bezmiâlem Valide Sultan, hastanesine zengin gelirli pek çok vakıf tahsis etmiştir. Bunlar arasında meralar, tarlalar, dikili araziler, zeytinlikler, dikili bağ ve meyve ağaçları, evler ve hanlar, çiftlikler, su değirmeni ve göl bulunmaktadır. Meselâ Edremit'te, hastaneye gelir temin etmek amacıyla vakfedilen zeytinlikte toplam 25.241 ağaç bulunduğu belirtilmiştir.[215]

Hastanenin yanıbaşında inşa edilen bir kâgir hamamla kiraya verilmek üzere yapılan dokuz adet dükkân da Valide Sultan'ın hayratıdır.

***

Hastane binası, yapılışından günümüze pek çok onarım geçirmiş, bu onarımlarda yapılan ekler ve yenilenen bölümlerle asliyetini büyük ölçüde kaybetmiştir.

1864 yılında, yani açılışından 11 yıl sonra ilk tamiri gören hastaneye, hasta talebinin fazlalığı üzerine 1893 de yeni koğuşlar eklenmiş, ayrıca o zamana kadar kullanılan yağ kandilleri de kaldırılarak havagazı tesisatı ilave olunmuştur.

Hastane, 20. Yüzyıl başlarında artık ihtiyacı karşılayamayacak hale gelmiş, bunun üzerine 1910 yılında 110 bin altına mal olan sekiz adet bina inşa olunmuş, bu binalar 1933 yılında

---

214 Asaf Ataseven, "Gurebâ Hastanesi", DİA. İslâm Ans., İstanbul, 1996, c. 14, s. 203.

215 Prof. Dr. Asaf Ataseven, "Bezmiâlem Valide Sultan", Boğaziçi Dergisi, İstanbul, 1985, sy. 31, s. 24.

– Mekteb-i Tıbbiye'nin Haydarpaşa'dan nakli üzerine- İstanbul Üniversitesi'ne nakledilmişti.

Hastane 1956'da her yönüyle Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilerek, resmî adı 'Vakıf Gurebâ Hastanesi' olmuştu.1986 yılında genel bir restorasyona tabi tutularak yenilenen hastane, hâlen 'Bezmiâlem Valide Sultan Hastanesi' adı altında hastalara şifa vermeyi sürdürmektedir.

***

Hastanenin güneye bakan giriş kapısının üstünde, ta'lik hatla yazılı ve ortasında Sultan Abdülmecid'in tuğrası bulunan mermer bir tarih kitabesi göze çarpmaktadır. Dört satır halinde tertiplenen ve yedi beyitten meydana gelen bu kitabenin şairi Ziver Paşa'dır.

Şâh-ı devrân Hazret-i Abdülmecid Hân'a olur
Bezmiâlem nâm Sultan mâder-i ulyâ-me'âl

Eyleyüp ihyâ bu hastahânenin bünyânını
Mevkı'inde eyledi te'sis hayra bezl-i mâl

Beyitleriyle başlayan kitabe, şu tarih beyti ile son bulur:

İki târih oldı bir mısra'da Zîver âşikâr
Hastane kıldı inşâ Valide Sultan bu sal (1261/1845)[216]

Mekke-i Mükerreme Hastanesi

"Bezmiâlem Valide Sultan'ın vakfiyelerinde yer almamasına rağmen, bazı kaynaklarda Valide Sultan'ın Mekke'de de bir 'Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi' yaptırmış olduğu belirtilir. Valide Sultan'ın dünya gözüyle göremediği bu eserini daha sonra Sultan II. Abdülhamid, (1303) 1885'te bir kat ilavesiyle

---

216 Şentürk,a.g.e., s.19.

tamamlamış ve 'Ayn-ı Zübeyde' su mecrasından bir masura [217] da su getirtmişti. Yapılan araştırmalar neticesinde bu hastanenin, Fülfül (Biber) kalesinin askerî hastaneye çevrilerek kullanılan yapı olduğu anlaşılmıştır.

Ayrıca belgelerde, Valide Sultan'ın, Medine-yi Münevvere'de Dârü'l-ziyafe mahallesindeki bir arsa üzerinde bir hastane inşa ettirdiği kaydına da rastlanmıştır."[218]

Hastaların Namazlarını da Düşündü

"Bezmiâlem Valide Sultan'ın yaptırdığı eserlerden biri de Gurebâ Hastanesi'nin yanında yaptırdığı ve hastane ile birlikte açılan 'Gurebâ Hastanesi Camii' veya 'Bezmiâlem Valide Sultan Camii'dir. Hastanenin bir birimi gibi tasarlanan cami kâgir olup dikdörtgen bir plan üzerine inşa edilmişti. Çatısı ve minberi ahşaptı. Giriş cephesinin sağ köşesinde kesme taştan yapılmış ince bir minare yer alıyordu.

Caddeye bakan avlunun giriş kapısında, metni Ziver Paşa'ya ait olan, 1843 (H.1261) tarihli talik kitabenin son beyti şöyledir:

'Eylesün Ziver cemâ'at tâmm târîhim pesend
Mâder-i şâh-ı cihân bu ma'bedi itdi bina'

Kitabenin hemen üzerinde Sultan Abdülmecid'in mermerden yapılmış tuğrası bulunmaktadır.

Caminin en önemli mimarî özelliği, yanındaki hastanenin içinden merdivenle çıkılan ve bir pencerenin arkasında hastaların da cemaate katılmalarına imkân veren 20 metre karelik üçüncü bir mahfilin bulunmasıdır.

Caminin hastane yanında inşa edilmesinin başlıca sebebi,

---

217 Suyun miktarını akışının kalınlığına göre değerlendiren eski ölçü sisteminde bir akarsu ölçü birimi. Lülenin sekizde biri…

218 Nuran Kara Pilehvarian, a.g.e., s.302.

hastane çalışanlarının, hasta sahipleriyle ziyaretçilerin ve durumu uygun olan hastaların namazlarını kılabilmelerine, özellikle de doktorların ve diğer sağlık personelinin Cuma namazlarını hastaneden uzaklaşmadan eda edebilmelerine imkân sağlamaktır."[219]

***

Bezmiâlem Valide Sultan'ın hayır eserlerinden biri de Yenibahçe'de inşa edilen hastane ile yanındaki cami için yaptırılan ve bu eserlerle birlikte hizmete açılan çeşmedir. 1930'de Sular İdaresi'ne devredilen ampir tarzındaki çeşmenin cephesi tamamen mermer kaplıdır, ortasında meşale şeklinde büyük yapraklı bir bitki motifi, yüksek kabartma olarak işlenmiştir.

"Metni Ziver Paşa'ya ait olan talik hatla yazılmış beş beyitlik kitabenin tarih beytinde şu ifade yer alır:

'Zîver itsün def'i illet nazmdan târîh-i tâm
Yapdı dilcû mâder-i Şah-ı zaman aynü'şşifâ' 1845 (h.1261)

Kitabenin üst kısmında üçgen şeklinde dekorlu bir bölümün içinde, etrafı güneş şualarıyla çevrili beyzî bir madalyonun ortasında, Sultan Abdülmecid'in tuğrası yer alır."[220]

Hastane, cami, çeşme ve hamamıyla yoksul ve kimsesiz halka hizmet amacıyla inşa edilen bu geniş külliyenin bânisi Bezmiâlem Valide Sultan, bu gayret ve faaliyetin içinde bulunduğu sırada yaşı 35 -40 civarındaydı.

Halkın Çocukları Nasıl Yetişiyorsa

Kaynaklarda, son dönem Osmanlı sarayının en takdire lâyık Valide Sultanı kabul edilen Bezmiâlem Valide Sultan'ın yaptırdığı vakıf binalar arasında, Osmanlı Devleti'nin ilk sivil lisesi olan

---

219 M.Hüdai Şentürk, "Gurebâ Hastanesi Camii", DİA. c. 14, İstanbul, 1996, s. 204-205.

220 R. Ekrem Koçu, "Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi", İstanbul Ans, c. 5, İstanbul, 1961, s. 2734.

Dârü'l Maarif de yer alır. Divanyolu'nda Sultan II. Mahmud Türbesi arkasındaki arsaya modern tarzda, iki katlı ve kâgir bir şekilde inşa edilen 'Valide Mektebi', yapı olarak devrinin modern eserlerinden biri olmasının dışında, plânı 'mektep' olarak çizilip yapılan ilk büyük binadır.

Mektebin kapısı üzerinde, ortasında Sultan Abdülmecid'in h.1266 (m.1850) tarihli tuğrası bulunan kitabesi, devrin ünlü şâiri Ziver Paşa'ya aittir. Kitabenin tarih beyti şöyledir:

'Virdi bak târîhe Ziver mısra'ayn bâb-ı fer
Kıldı îcâd mâder-i Şâh-ı cihân bu mektebi'[221]

"Binanın yanına, yine Valide Sultan tarafından tesis edilen ve 'Yeşil mektep' olarak isimlendirilen bir de sıbyan mektebi inşa edilmişti.[222]

Her iki mektep, 20 Nisan 1850'de devrin sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'nın bir nutku ile açıldı. Açılış merasiminde başta Sultan Abdülmecid olmak üzere bütün devlet ricali ve 40 kişilik Encümen-i Dâniş [223] azaları da hazır bulundu. Mektebin ilk talebeleri arasında padişahın çocukları Murat Efendi (V. Murat) ile Fâtıma Sultan da yer almaktaydı."[224]

Sultan Abdülmecid, çocuklarını sembolik olarak okula kaydettirerek, açılışta bulunan Mektepler Nazırı Kemal Paşa'ya çocuklarını ellerinden tutup götürerek:

"Aferin Kemal Efendi, iki dünyamıza hayırlı olan erkek ve kadın bilim tebaamızın yetişmesine gayretinizden dolayı size teşekkür ederim. Halkın çocuklarını nasıl yetiştiriyorsanız, benim çocuklarım da himmetinizle terbiye bekler." demiştir.[225]

---

221 Şentürk, a.g.e., s.33.
222 Günümüzde Cağaloğlu'ndaki Mustafa Reşit Paşa İlköğretim Okulu.
223 Bir çeşit'İlim Akademisi'.
224 Şentürk, a.g.e., s.25.
225 N.K. Pilehvarian, "B.V. Sultan'ın Eğitim Islahatlarındaki Rolü ve Valide Mektebi", Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim, İstanbul 1999, s.493.

Mektebin üst katında bir Hümayun dairesi olduğu bilinmektedir. Bu dairenin varlığı okul denetiminin Sultan'ın gözetiminde olacağını açıkça belirtmektedir.

Çağın Bilgileriyle Donanmış Memur

"Yaptırılan bu modern mektep, yeni dönemin eğlence ve ticaret merkezi olarak gelişen ve azınlık nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı Pera (Beyoğlu) yerine, İstanbul'un eski şehir dokusunun merkezinde yer almıştır. Valide Sultan'ın bu kararı, İstanbul halkına devletçe öngörülen yeniliklerin, yalnızca azınlıklara itibar kazandırmak maksadı gütmediğini, sınıf ayrıcalığı gözetmeden her Osmanlı vatandaşının istediği seviyeye yükselebileceğini anlatan bir göstergedir.

Bezmiâlem Valide Sultan, bu modern mektebin inşa ve donatım giderlerini bizzat temin etmiş, mektebin gelecekteki masraflarını karşılamak için onu vakıfları arasına dâhil etmişti.

Vakfiyede rüştiye olarak anılan 'Valide Mektebi', sonraları eğitim süresi dört yıla indirilecek olan rüştiyelerden sonra Dârülfünun'dan önceki bir ara kademe olarak - günümüzdeki karşılığıyla lise- düşünüldü. Burada devletin hedefi, açılacak dârülfünuna öğrenci, Saray ve Babıâli'ye çağın bilgileriyle donanmış memur yetiştirecek bir okul tesis etmekti."[226]

Valide Mektebi, rüştiye olarak hizmete açıldığında talebe sayısı 250 - 260 arasındaydı. Fakat okul, rüştiyenin üzerinde "Dârü'l-maarif" seviyeye çıkarılınca, imtihanla alınacak talebe sayısı 180 olarak tesbit edildi.[227]

Devrin gazetelerinden Takvim-i Vekâyi'nin bir haberinde; Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılan okulun açıldığı,

---

226 Pilehvarian, a.g.e., s.490 - 491.
227 Fodla Defteri, s.49.

binanın büyüklüğü ve ihtişamının herkesi hayran bıraktığı, burada fünun ve maarif derslerinin gösterileceği, mektebin Dârü'l-fünun'a hazırlık olacağı, Valide Mektebinde okuyanların resmî dairelere de alınacağı belirtildi. Ayrıca o yıl rüştiye mezunu bulunmadığından imtihanla öğrenci alınacağı, okulun ders programının hazırlanacak bir nizamname ile düzenleneceği, okulu bitirenlere "Meclis-i Maarif Diplomması" verileceği, diploma alanların imtihan edilmeden Saray ve Babıâli kalemlerine kabul edilecekleri açıklanmıştı.[228]

İstanbul İnas (Kızlar) Sultanîsi

"Bezmiâlem Valide Sultan, bu mektep için zengin gelirli vakıflar bağışlamış; bu mektebin masraflarıyla burada vazife görecek hoca ve hademelerin maaşlarının kendi vakıflarından sağlanacak gelirlerden karşılanmasını şart koşmuş, ayrıca bir de litografya matbaası kurarak, mektebin ders kitaplarının burada basılmasını temin etmişti.

Valide Sultan, mektep bünyesinde kütüphane de yaptırarak, şahsına ait 546 cilt yazma ve basma kitabını buraya vakfetmişti.[229] Bu kıymetli kitaplar arasında Seyyid Mahmud'un tezhipli Kur'ân'ı Kerim'i, Hz. Ali hattı ile bir Kur'ân'ı Kerim, Yakûtî Musta'sımî'nin el yazısı ile bir cüz, Şeyh Hamdullah'ın el yazması ile Enam Suresi ve iki Kur'ân'ı Kerim gibi paha biçilmez eserler de bulunmaktadır.[230]

Mektebin üst katında padişaha mahsus Hünkâr Dairesi yer almaktaydı. Valide Sultan, bu mektebe ayrıca iki adet çalar saat vakfetmişti ki, bunlardan 'fanuslu nevresim' olanının, Hünkâr

---

228 Pilehvarian, a.g.e., s.492.

229 Hâlihazırda bu kitapların Bayezid Devlet Kütüphanesi'nde olduğu belirtilmektedir.

230 Ataseven, a.g.e., s.25.

Dairesi'ne, 'Mahfazalı tam kebir' olanının ise münasip bir yere konulmasını şart koşmuştu."[231]

Vakfiyeye konulan şartlardan, mektep kütüphanesinin Cuma günleri dışarıya da hizmet vermek üzere tasarlandığı anlaşılmaktadır.

Valide Mektebi, açıldıktan kısa bir süre sonra alınan bir kararla 'Dârü'l Maarif' adını almış, yirmi üç yıl sonra (1873) İstanbul'da ilk idadî açılmak istendiğinde, -binası ve mevkii uygun olduğundan- öğretim müfredatı ve personeli yenilenerek, İstanbul'un ilk idâdisi olmuştu. 1877'de eğitim hizmetine "Mekteb-i Mülkiye-yi Şâhâne" adı ile devam etti. 1914 yılında binaya 'İstanbul İnas (Kızlar) Sultânisi' taşındı.

Bezmiâlem Sultanisi, 1983 -84 öğretim yılında İstanbul Kız Lisesi'nin Almanca öğretim yapan Anadolu Lisesi'ne dönüştürülmesi sonucu, Cağaloğlu Anadolu Lisesi adını almıştır.

Osmanlı eğitim- öğretim tarihinde önemli bir adım olan Valide Mektebi, günümüzde de kurucusunun düşüncesine uygun bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir.

Muvakkithane Yola Feda Edildi

Bezmiâlem Valide Sultan, nefsini dünya hırslarına kaptırmayarak, devletin kendisine tahsis ettiği parayı sürekli olarak hayır işlerine harcamıştır. Onun yaptırdığı vakıf eserlerinden biri de Boğaz'ın Rumeli kıyısında, Kabataş'la Beşiktaş arasında yükselen "Bezmiâlem Valide Sultan Camii"dir. Dolmabahçe Sarayı'nın Saat Kulesi'ne bakan avlu kapısının tam karşısına düştüğü için, yapıldığı günden beri "Dolmabahçe Camii" adıyla anılmıştır. Artık yerinde yeller esen avlu kapısının üzerindeki kitabeye göre, inşasına h.1270 yılında (m.1853) başlanmıştı.

Valide Sultan, eserinin ikmalini dünya gözüyle göremeden

231 Şentürk, a.g.e., s.31.

vefat etmiş (2 Mayıs 1853); bu zarif mabet, oğlu Sultan Abdülmecid tarafından tamamlanarak 23 Mart 1855'te bir Cuma merasimi sonrasında ibadete açılmıştı.[232]

Eserin mimarı, dönemin birçok eserinde imzası bulunan Ermeni asıllı mimar Nigoğos Balyan'dır.(ö.1858)[233]

***

Cami ve çevresinin bulunduğu saha bir koy halindeyken, Sultan I. Ahmed zamanında toprakla doldurulduğundan (1614), bu semte Dolmabahçe denilmişti. Caminin bulunduğu alan o zamanlar "Kara Bâli Bahçesi" ismiyle bilinirdi.

***

"Cami deniz kenarında ve geniş bir avlunun ortasında yapıldı. Dört kapılı bir duvarla çevrili olan avlunun, "Dolmabahçe Sarayı Saat Kulesi" tarafındaki kapısının üzerinde dört beyitlik manzum bir kitabe yer alıyordu. Bu kitabenin metni Ziver Paşa'ya, hattı ise Hattat Ali Haydar Efendi'ye aitti.

Talik hatla yazılı mermer kitabenin tarih beyti şöyleydi:

'Ezân vakt-i târîh oldu Zîver sît-i evc üzre
Bu ma'bed oldı câmi Valide Sultanın âsârın' 1270"[234]

1948 yılında Dolmabahçe Stadyumu'nun inşası sırasında, Dolmabahçe caddesi ve meydanı açılırken, cami avlusunun büyük kısmı yola ve meydana eklenmiş; avlunun çevre duvarı ile cümle kapıları ve bazı birimleri ortadan kaldırılmış, bu faaliyet sırasında Kara Bâli Usta'nın mezarı da nakledilmiş, tarih kitabesi de kıble duvarının önüne konulmuştu.[235]

Dolmabahçe Camii'nin, önündeki Hünkâr Kasrı ile birlikte

---

232 Valide Sultan vefat ettiği günlerde caminin henüz duvarları inşa edilmekteydi.
233 Pars Tuğlacı, "Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma dönemi ve Balyan Ailesi", İstanbul, 1981, s.62.
234 R.E. Koçu, "Dolmabağçe Camii", İstanbul Ans, c.9, İst. 1968, s.4672.
235 Şentürk, a.g.e., s.34.

sergilediği bugünkü durum, binanın orijinal görünümünü yansıtmamaktadır. Eserin, ampir üslubundaki sekizgen plânlı ve kubbeli muvakkithanesi [236] de - Âsâr-ı Âtikâ Encümeni'nin [237] muhalefetine rağmen- yine meydan düzenlenme çalışmaları esnasında cadde üzerindeki yerinden kaldırılarak, camiin kıble duvarının sol köşesine nakledilmişti.[238]

Dolmabahçe Camii Müze Yapıldı

Valide Camii'nin, kare plân üzerinde yükselen duvarları büyük bir kubbe ile örtülmüştü. Kubbenin ağırlığını ve duvarların yanlara açılmasını köşelerde bulunan dikdörtgen şeklindeki yüksek ağırlık kuleleri önlüyordu. Camiin son cemaat mahallinin yerine, at nalı şeklinde iki katlı bir 'Hünkâr Kasrı' inşa edilmişti. Adeta küçük bir saray intibaı veren bu binanın, biri cephede cami ile ortak, diğer ikisi ise iki yanda olmak üzere üç kapısı bulunuyordu. Camiin birer şerefeli, korent sütunlarını andıran ve gövdeleri yivli iki zarif minaresi, bu kasrın içinden ve iki ucundan yükseliyor, caminin ibadet alanına kasrın girişinden geçilerek giriliyordu. [239]

Caminin zemini iri kırmızı tuğlalarla döşenmiş, iç mekânı gayet zarif kalem işleri, yağlıboya nakışlarla süslenmişti. Mihrabı, minber ve vaaz kürsüsü kırmızı - beyaz somaki mermerden yapılmıştı. Kubbenin gövdesinden sarkan muhteşem avizesi, İtalyan Kraliçesi Viktorya tarafından hediye edilmişti.[240]

Dolmabahçe Camii, mimârîde Batı akımlarının en yoğun biçimde etkisini gösterdiği bir dönemde inşa edilmişti. Bu dönemin

---

[236] Genellikle büyük camilerin bitişiğinde bulunan ve içinde vazifeli memurlar tarafından ayarlanmış saatlerin yer aldığı bina.
[237] Eski Eserler Komisyonu
[238] Selda Ertuğrul, "Dolmabahçe Camii", c.9, DİA, İstanbul, 1994, s.503.
[239] Koçu, a.g.e., s.4672.
[240] Şentürk, a.g.e., s.36.

en önemli karakteri, mimârîye eklektik (karma) yaklaşımın hâkim oluşu ve Batılı unsurların herhangi bir kurala bağlı olmaksızın sınırsızca ve yer yer Osmanlı ve İslâm unsurları ile karıştırılarak kullanılmasıydı. Bu cami, ait olduğu dönemin genel yaklaşımını ve sanat zevkini bütünüyle yansıtan tipik bir örnek olmuştu.[241]

Caminin giriş kısmının iki yanına uzanan muhteşem Hünkâr Kasrı ile asıl ibadet alanı 1948 ila1961 yılları arasında (tam on üç yıl) Deniz Müzesi olarak kullanılmış, müzenin 1961'de Beşiktaş'taki bugünkü binasına taşınması üzerine, restore edilerek 1966 Ramazan'ında tekrar ibadete açılmıştı. Mabedin restorasyonu beş yıl sürmüştü.[242]

Valide Sultan Köprüsü

"Galata ve İstanbul'un günden güne gelişmesi, nüfusun artması ve imar faaliyetlerinin çoğalması sonucu, Eminönü ile Karaköy arasında bir bağlantının tesis edilmesi artık zaruri bir ihtiyaç halini almıştı. Sonunda Sultan II. Mahmud, 3 Eylül 1836 yılında Unkapanı ile Azapkapı arasında sallar üzerinde yüzen ahşap bir köprü inşa ettirdi.

Sonraları bu köprünün artan ihtiyacı karşılayamaması üzerine Bezmiâlem Valide Sultan, ikinci bir köprünün inşasının lüzumunu kavrayarak – bugünkü köprünün bulunduğu yerde – ahşap dubalar üzerinde yüzen bir köprü yaptırdı (1844)."[243]

Tersanede inşa edilen bu köprü, açık denize yakınlığı sebebiyle fırtına ve dalgalara fazlaca maruz kalacağından sallar üzerinde değil, kalın direk ve balatalarla sağlam dubalar üzerinde yapılmıştı. Kitabesinden anlaşıldığına göre, 18 yıl hizmet veren bu köprüyü Sultan Abdülmecid yaptırmış, Valide Sultan ise köprünün yapılmasına önayak olmuştu.

---

[241] Ertuğrul, a.g.e., s.502.
[242] Şentürk, a.g.e., s.35.
[243] Mehmed Râif, Mir'at-ı İstanbul, c.1, s.469.

Babası Oğluna Bağ Bağışlamış

Bezmiâlem Valide Sultan'ın yaptırmış veya onarmış olduğu hayır eserleri arasında çeşme ve sebiller önemli yer tutar. Bunlardan tesbit edilebilenlerin çoğu İstanbul'da, diğerleri ise Mersin, Medine-i Münevvere ve Kerbelâ'dadır.

İstanbul'da yaptırdığı çeşmelerin en önemlisi Beşiktaş Maçka'daki meydan çeşmesidir. Bu abidevî esere izafeten, çeşmenin bulunduğu semte "Valide Çeşmesi" denilmektedir. Diğerleri ise şöyle sıralanabilir: Silivrikapı Uzun Yusuf mahallesinde ve Bâlâ Tekkesi yakınında bulunan iki adet Bezmiâlem Çeşmesi, Sultanahmet'te Üçler Çeşmesi, Topkapı'da Bezmiâlem Çeşmesi, Beşiktaş Cihannüma Mahallesi'ndeki çeşme ile Yıldız'daki Bezmiâlem Çeşmesi, Kasımpaşa'da Bezmiâlem Çeşmesi, Galata Kulesi yakınında mimârî ve sanat yönünden devrinin bir şaheseri sayılan ve taş oymacılığının en güzel örneklerinden kabul edilen Bereketzâde Çeşmesi, Tarabya'daki Bezmiâlem Çeşmesi, Alibeyköyü'ndeki Bezmiâlem Çeşmesi, Medine'de iki adet Bezmiâlem Sebili, Kerbelâ'da Bezmiâlem Sebili.

***

"Bezmiâlem Valide Sultan'ın, Şam'da kurduğu bir vakfın vakfiyesinde: 'Şam'ın tatlı suyu Haremeyn'e taşınacak. Hacca gelen huccaca Şam'ın tatlı suyu içirilecek.' denilmektedir.

Su, uçakla veya trenle değil, develerle taşınacaktır!

Ne kadar geniş muhtevalı bir hizmet ufku!
İşte insanlığa İslâm'ın lütfettiği bir insan tarifi…"[244]

***

Valide Sultan ayrıca, İstanbul'daki Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi için tanzim ettiği h.1263 (1847) tarihli on ikinci

[244] O.Nuri Topbaş, "İslâm Şahsiyeti", Yüzakı Dergisi, İst. 2008, s.40, s.38.

vakfiyesinde, Terkos Gölü ve civarını iki yüz akçeye satın alıp vakfettiğini açıkça ifade etmektedir. Vakfiyede Terkos Gölü'nün Valide Sultan'ın vakfı olduğu kati olarak tevsik olunmasına rağmen; göl, 1826'da çıkarılan sular kanunu ile belediyeye devredildi.

1962 yılında İstanbul Sular İdaresi Gurebâ Hastanesi'nin su borcu olarak yüz küsur bin lira tahakkuk ettirmiş, bunun üzerine konu mahkemeye intikal etmiş, sonunda 1987'de hastaneye ücretsiz su verilmesi kararına varılmıştı.[245]

Yâni; 'Babası oğluna bir bağ bağışlamış, oğlu babasına bir salkım üzüm vermemiş' misâli…

Siz Tıbbın Gereğini Yapın

Din ve tarikat erbabını gözetmeyi, başta Yahya Efendi Dergâhı olmak üzere birçok tekke ve dergâha büyük ölçüde bağışlarda bulunmayı ihmal etmeyen Bezmiâlem Valide Sultan, 1845 yılında henüz 35 gibi çok genç bir yaşta iken teşhisi konulamayan ciddi bir hastalığa yakalandı. Oğlu Sultan Abdülmecid, özel doktoru Spitzer'i annesinin tedavisi ile görevlendirdi. O günden sonra Valide Sultan, Dr. Spitzer tarafından tedavi edilmeye ve bu hekimin bizzat hazırladığı ilaçları kullanmaya başladı.

"Bir defasında Dr. Spitzer, padişahın son derece kederli olduğunu görünce, hastalığın neticesinden korkmuş ve hastayı tedavi mesuliyetinden affedilmesi hususunda Sultan'a yalvarmıştı. Bunun üzerine Padişah:

"Sizce nasıl münasip görüyorsanız, öyle tedavi edin. Eğer validem ölümden kurtulursa, bu sadece Allah'ın (c.c.) emriyle olur; fakat ecelin vakt ü saati gelmiş ise sizin ustalığınızın hiçbir hükmü olmaz…" demişti." [246]

Valide Sultan'ın ilaçla tedavisi bir süre devam etti ve olumlu

---

[245] Asaf Ataseven, a.g.e., s.203 – 204.
[246] Şentürk, a.g.e., s.9.

sonuç alındı. Bu haber, ülkede büyük bir sevinçle karşılandı. Sultan Abdülmecid, annesini tedavi eden Dr. Spitzer'e taltif ve ihsanlarda bulundu. Ancak bu sevinç uzun sürmedi. Hastalık bir sene geçmeden yeniden ortaya çıktı. Bunun üzerine Valide Sultan, kaplıca tedavisi için 1849 Nisan'ında bazı kadınefendiler ve cariyelerle birlikte Yalova'ya gitti. Bu tedavi, Bezmiâlem Valide Sultan'ın bir müddet için yeniden sıhhat bulmasını temin ettiyse de çaresiz hastalık bir türlü yakasını bırakmıyordu.[247]

Hayatını hayır ve hasenata adayan bu akıllı, şefkatli ve cömert Sultan, 2 Mayıs 1853 (23 Recep 1269) gecesi henüz genç sayılabilecek bir yaşta (43) Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayun'unda ebedî âleme intikal etti. Sultan Abdülmecid, validesi için büyük bir cenaze merasimi tertip ettirdi. Annesinin ruhunu şad etmek için 79 bin kuruş para dağıttı.

Bezmiâlem Valide, yaklaşık 14 yıl 'Valide Sultan ve Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat' unvanı taşıdıktan sonra halkın gözyaşları arasında Divanyolu'ndaki Sultan II. Mahmud Türbesi'ne, sevgili zevcesinin yanına defnolundu.

Valide Sultan'ın bazı şahsi eşyaları, Gurebâ Hastanesi'ndeki kendisine ayrılan bir odada muhafaza edilmekte; sedef kakmalı çalışma masasıyla tuvalet masası, bir kanepe, iki sandalye, bir mangal, bir saat ve Valide Sultan'a ait mühür, hastane bünyesindeki 'Bezmiâlem Valide Sultan müzesi' olarak düzenlenen bir odada sergilenmektedir.[248]

---

247 Kaynaklarda, hangi hastalığa yakalandığı konusunda bilgi yoktur.
248 Ataseven, a.g.e., s.25.

8 Şubat 1830'da, Sultan II. Mahmud'un, ikinci ikbali Pertevniyal Valide Sultan'dan, Abdülaziz adı verilen ikinci bir şehzadesi dünyaya geldi. Mübarek Berat gecesi doğan bu şehzade bilahare Osmanlı tahtına çıkacak, gerileme tarihimizin en büyük hükümdarlarından biri olacak, fakat gayet feci bir komplo ile hayata veda edecektir.[249]

Bu gelişme üzerine beşinci Kadın Efendiliğe yükselen Pertevniyal Valide Sultan, eşi Sultan II. Mahmud'un 31 sene süren acı ve ıstırap dolu saltanatının ardından, ince hastalıktan ahirete göçmesi üzerine 29 yaşında iken dul kaldı.

Osmanlı tahtına, pek çok hayır eserinin sahibi Bezmiâlem Valide Sultan'ın oğlu Sultan Abdülmecid geçti. 17 yaşındaki yeni hükümdar zayıf bünyeli, hassas ruhlu bir gençti. Tahta geçtiğinde içerde ve dışarıda büyük bir sevinçle alkışlanmış, yumuşak mizacı dolayısıyla birçok seneler sevimli bir hükümdar olarak nüfuz ve itibarını korumuştu. Ancak tarih kendisini nazik ve bilgili olmasına rağmen, kararsız bir padişah olarak vasıflandırır.

Abdülmecid, Gülhane ve Islahat fermanlarıyla başlayan ve gittikçe hızlanan yabancı müdahalesine karşı duramamış, Batılılara sempati duyduğunu göstermek için, onların hoşlandığı tarzda görünmek istemiş, kendi halkını küstürmemek için de elinden geleni yapmaya gayret etmiştir. [250]

Henüz 39 yaşındaki sultan, Lübnan olaylarının sonuca bağlanmasından kısa bir müddet sonra, babası gibi yakalandığı ince hastalıktan kurtulamayarak 25 Haziran 1861'de vefat etti.

Allah (c.c.), Vükelâ Eline Bırakmasın

Ağabeyi Sultan Abdülmecid'in genç denecek yaşta vefatı üzerine, Osmanlı tahtına 32 yaşındaki Sultan Abdülaziz geçti.

249 Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.3, s. 214.
250 Aksun, a.g.e., s.415.

Yeni hükümdar itinalı bir tahsil görmüştü, edebi ve milli kültürü çok genişti. Ağabeyinin batı müziği merakına karşı, millî musikimize bağlıydı. Güftelerini bizzat yazıp bestelediği zarif eserleri vardı.

Osmanlı devletinin, batılı devletlerin vesayetinden kurtulabilmesi ve devletlerarası dengeler karşısında varlığını koruyabilmesi için tek çarenin, çok kuvvetli bir ordu ve donanmaya sahip olunması gerektiğine, şehzadeliği zamanından beri inanıyordu. Onun için daha cülusunun başında Rıza Paşa'ya, "Beni işe alıştırın, ben gemi teçhizi ve asker tertibiyle meşgul olmak isterim." diyordu.

Yeni Sultan, muhafazakâr halk kitlelerince ilk Osmanlı padişahlarına benzetilerek, coşkun bir ümitle seviliyordu. Son devirde yetişen en büyük tarihçi ve hukukçularımızdan Ahmet Cevdet Paşa, "Sultan Abdülaziz Hazretlerinin cülusu, ammeye mucib-i memnuniyet oldu (halkın memnuniyetine vesile oldu), diye yazacaktı.

Akıllı, tedbirli, şefkatli, cömert ve son derece dinine bağlı bir hanım olan Pertevniyal Sultan, oğlunun saltanatıyla birlikte 51 yaşında 'Valide Sultan' oldu. Bu tarihten itibaren yazdığı mektuplara, 'İsmetlü Valide Sultan' ya da 'Mehd-i Ulya-yı Saltanat' diye imza koymaya başlamıştı. Oğlu Sultan Abdülaziz'den 'Şevketlü Nur-i Aynım, Aslanım Hazretleri' diye söz ediyordu.

Oğlunun cülusu sırasında, kethüdası Tahir Paşazâde Hüseyin Hasip Bey vasıtasıyla Fuat Paşa'ya:

"Oğlumda istidat ve gayret vardır. Ancak yeni cülus etmekle, umur-ı devlete lâyığı ile vâkıf değildir. Kendisine tevdi ederim, onu halleri malum olan vükelânın ellerine bırakmasın. Devlet ve milletin menâfisine hizmet edebilecek cihetlere sevk etsin!" diyerek gönderdiği haber, onun zeki ve akıllı bir kadın olduğunu göstermektedir.[251]

---

[251] İ. Parmaksızoğlu, "Pertevniyal Valide Sultan", Türk Ansiklopedisi, c. 26, Ankara, 1977, s. 478.

Şehrin İşlek Yerindeki Cami

Osmanlı saray hanımlarının en takdire şayan tarafları pek çok hayır eseri yaptırmış olmalarıdır. Bu bakımdan Pertevniyal Sultan da Osmanlı Hanım sultanlarının önde gelenleri arasındadır. Valide Sultan, çok sayıda hayır eseri yaptırmıştır ki, bunların başında Aksaray'daki Valide Sultan camii, sıbyan mektebi, türbesi ve sebili gelmektedir.

Valide Sultan, 1871 yılında şehrin en işlek yerinde, çok beğendiği Ortaköy Camii'nin üslubunda bir külliye yaptırmayı arzu etmiş, bu hayırlı teşebbüs için Aksaray'da Kâtip Çelebi adıyla anılan eski ve harap bir mescidin [252] bulunduğu yer uygun görülmüştü. Gereken istimlâk yapılarak külliyenin inşasına hemen başlandı. Caminin mimârı İtalyan Montani, kalfası ise Serkis Balyan'dı. Külliye cami, çeşme, muvakkithane, kütüphane ve sıbyan mektebinden meydana geliyordu. Caminin temeli, devlet ileri gelenlerinin, din âlimlerinin ve halkın katılımıyla düzenlenen büyük bir törenle atıldı. Pertevniyal Sultan, temel atma törenini meydanı gören ahşap bir evin penceresinden takip etti.

***

Caminin üslubu, Çırağan sarayında olduğu gibi Gotik tarzından Hint mimârîsine kadar, Türk mimârî üslubu da dâhil olmak üzere çeşitli mimârî üslupların karışımından meydana gelir. Kare planlı olan caminin dört köşesinde Hint mimârîsini andıran birer kule bulunur.[253]

Kubbe, on iki cepheli ve on iki pencereli yüksek bir kasnağa oturtulmuştur. Minareleri Ortaköy Camii'nin minarelerine

---

[252] 1871 yılında burada bulunan mescit, 1768 yılında Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın kâtibi Hacı Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştı; 'Hacı Mustafa Efendi Camii' diye bilinen bu mescit, o tarihte harap bir haldeydi.

[253] TDV. Fatih Şb, Fâtih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler, İst. 1991, s. 189.

benzetilmiş, ancak bu cami daha büyük olduğu için biraz daha kalın tutulmuştur. Caminin gerek dış kapıları, gerek minare ve duvarları üzerindeki mermer işçiliği, Osmanlı taş oymacılığının en nadide örneklerindendir.

Suları Akmayan Çeşmeler

Caminin orta avlu kapısının iki yanına zarif çeşmeler inşa edildi. Çeşmelerin mermer cepheleri sütunlarla süslendi, oyma kemerleri üzerine kabartma süslemeler eklendi. İkisi sağda ve ikisi solda yer alan ve suları akmayan bu dört çeşmenin, ikişer beyitten meydana gelen dört ayrı kitabesi vardır.

Birinin tarih beyti şöyledir:

'Abdi insan cuy-i Saffet söyledi tarihini
Yaptı âlâ çeşme-i nev valide Pertevniyal' (1871)

Valide Sultan'ın, bu çeşmelerin dışında, 1867'de caminin avlu kapısının sol tarafına inşa ettirdiği ve suyu şimdi akmayan bir başka çeşme ise, meydanın tanzimi sırasında çukurda kalmış, önü duvarla kapatılmıştı (!)

İki satırdan meydana gelen bu kitabenin tarih beyti şöyledir:

'Selâsetle dedim Saffet bu câri hayra nev tarih
Durur cümle akan sular bu ayni Muht-i Ulyaya'[254]

Pertevniyal Valide Sultan İstanbul'un çeşitli yerlerine başka çeşmeler de yaptırdı. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır: 1814'te Karagümrük Pazar Meydanı arkasında Pertevniyal Valide Sultan Meydan Çeşmesi, 1856'da Eyüp civarında Defterdar iskelesi yanında Yavedut Camii sırasında Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi. Ayrıca vefatından sonra 1907'de Şehremini'nde Gureba

---

[254] Pars Tuğlacı, Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İstanbul, 1981, s.234.

hastanesine giden yolun sol tarafında[255] Pertevniyal Valide Sultan Çeşmesi yaptırıldı.[256]

Pertevniyal Lisesi'nin Bânisi

Pertevniyal Valide Sultan, bundan başka dört de sebil yaptırmış, Yeni Mevlevîhâne kapısında medfun bulunan Ebubekir Çelebi Türbesi'ne de vakıflarda bulunmuş, bundan başka Beşiktaş'taki Yahya Efendi Türbesi'ni yeniden tamir ettirmişti. Türbenin tamirine Şâir Hayri Efendi şu tarihi düşürmüştü:

'Hayrı geldiler yediler dediler tarihini
Etti bu bâb-ı şerifi Valide Sultan bina' (H.1290)

Pertevniyal Valide Sultan, adına yaptırdığı Aksaray'daki camisine bitişik olarak bir de kütüphane inşa ettirmişti. Bu vakıf kütüphanenin nefis cilt, hat ve tezhip örneklerinden meydana gelen 886 adet[257] benzersiz yazmalar ve basılı eserler, 1945 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne devredilmiş; kütüphane mekânı ara duvar kaldırılarak camiye ilave edilmişti.[258]

***

Valide Sultan, caminin yanına eşi Sultan II. Mahmud adına bir de sıbyan mektebi, -'Mahmudiye Mektebi- yaptırdı. Bu mektep iki katlıydı, alt katı "Mekteb- Sıbyan" üst katı "Rüştiye"[259] olarak inşa edilmişti. Bina, 1911'deki "Aksaray Yangını" sırasında yanarak kullanılamaz hale geldi. Bunun üzerine öğretime bir süre Sineklibakkal'daki bir konakta devam edildi. 1930'da, mütevelli Osman Bey tarafından, betonarme olarak 17 derslik bir ortaokul halinde yeniden yaptırıldı. Kısa bir süre sonra liseye

---

255 Bu çeşme, Gureba Hastanesi inşaat sahası içerisindedir.
256 Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1985, s.125.
257 Farklı kaynaklarda eser sayısı, 1055 olarak da belirtilir.
258 TDV. Fatih Şb, Fâtih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler, İst. 1991, s.264.
259 Orta derecede eğitim kurumu, orta mektep veya ortaokul.

çevrilen bu okula Bakanlar Kurulu kararıyla Pertevniyal Lisesi adı verildi.[260]

***

Valide Sultan'ın, Aksaray'daki camisinin kıble tarafında neo-klasik tarzda inşa ettirdiği, üç ayrı odadan oluşan türbe de İtalyan Mimar Montani'nin eseridir. Türbe ile muvakkithane, yol genişletilmesi dolayısıyla 1953 yılında yerinden kaldırılarak caminin avlusuna taşınmıştı.

***

19. Yüzyıl ortalarından itibaren Beyoğlu hinterlandı genişlerken, o zamana kadar meskûn olmayan Maçka'ya da çeşitli binalar inşa edildi. Bu arada Sultan Abdülaziz tarafından bir "Silâhhane" yaptırıldı (1873). Maçka Silâhhanesi'nin açılışı 5 Mart günü bizzat Pertevniyal Valide Sultan tarafından gerçekleştirildi.[261]

Aziziye Camiini İhya Etti

"Pertevniyal Valide Sultan'ın vakıf hizmetlerinden birisi de Konya'da 'Yüksek Cami' adıyla bilinen mabedi ihya etmesidir. Mevlâna Dergâhı'nın batısında, Bezirgânlar Hanı diye bilinen yerde önceleri Sultan IV. Mehmed'in kızlarından Hatice Sultan'ın eşi Musahip Mustafa Paşa tarafından yaptırılan (1676) ve altında dükkânlar bulunduğu için 'Yüksek Cami' diye adlandırılan bir mabet bulunuyordu. Bu cami, yapımından 191 yıl sonra 1867'de geçirdiği bir yangın neticesinde yanarak kullanılamaz hale gelmişti. Caminin inşasına bundan beş yıl sonra 1872'de, Sultan Abdülaziz'le annesi Pertevniyal

---

260 İ. Parmaksızoğlu, "Pertevniyal Valide Sultan", Türk Ansiklopedisi, c.26, Ankara, 1977, s.479.

261 Pars Tuğlacı, Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İstanbul, 1981, s.322.

Valide Sultan'ın büyük maddi yardımları sağlanarak yeniden başlandı.

Birkaç yılda tamamlanarak yeniden ibadete açılan cami tamamen kesme taştan yapılmıştı. Caminin bir özelliği avlusunun olmayışıdır, ayrıca şadırvanlar minare kürsülerine bitişiktir. Yivli gövdeli çifte minaresi, oranları ve şerefe biçimleri bakımından klâsik Türk minarelerinden farklıdır."[262]

Medine-i Münevvere'de 'Kadınlar Hastanesi'

"Pertevniyal Valide Sultan'ın önemli hizmetlerinden birisi de 'Ebniyye-yi Hayriyye' olarak bilinen vakıf bir hastane inşa ettirmeye karar vermesidir. Medine-i Münevvere'de yaptırılan hastane ile ilgili plan ve raporlarda tarih kaydı bulunmamakla birlikte, tesbit edilen diğer belgelerin tarihleri bize yeterli bilgiyi vermektedir. Meselâ, hastanenin inşasında kullanılmak üzere Mekteb-i Sanayi fabrikasında imal olunarak teslim edilen malzemeye ait bir zimmet pusulasındaki tarih 1875'tir.

Mevcut kaynaklardan, 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip şehit edilmesi sonrasında valide sultanlıktan uzaklaşmak mecburiyetinde kalan Pertevniyal Sultan'ın, her şeye rağmen hastane inşaatına devam ettiğini öğrenmekteyiz."[263]

***

Valide Sultan'ın tanzim ettiği rapora göre, hastane bazı yönleriyle, özellikle plan bakımından diğer darüşşifalardan farklı olacaktı. Üç katlı olarak planlanan hastanenin sadece kadınlara hizmet vermesi hedeflenmişti.

Rapor metninde; adı geçen hastanede tedavi edilecek hasta kadınların, düşkün ve fakir olmaları sebebiyle, tedavi ve

[262] Semavi Eyice, "Aziziye Camii", DİA. c.4, İst. 1991, s.347.

[263] Doç. Dr. Nil Sarı, "Pertevniyal Valide Sultan'ın Medine-i Münevvere'de yaptırdığı Hastane", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Ankara 1992, s.64.

sağlanması düşünülmüştü. Bu tarz ısıtma ile senelik odun ve kömür masrafının daha az olacağı, ısınma maliyetlerin düşeceği, ayrıca bu uygulamayla ülkeye örnek bir hayır kurumu kazandırılacağı kaydedilmişti.[264]

Hastanın Geleceği de Düşünüldü

Hastanenin idaresi için, Pertevniyal Valide Sultan'ın tahsis ettiği gelirin hastane sandığında toplanması ve yapılan masraflardan artan para ile demirbaş eşyadan eskiyenlerin yenilenmesi ve onarımı düşünülmüştü.

Raporda, hastanede tedavi edilerek sağlığına kavuşmuş düşkün ve fakirlerin hemen taburcu edilmemeleri, kısa zamanda yeniden hasta ve muhtaç duruma düşmemeleri için, güç toplayana kadar bir süre daha hastanede alıkonmaları plânlanmıştı. Bu müddet zarfında kendilerini dikiş dikmek, keten işlemek gibi hafif işlerle oyalayarak, hem beden zayıflıklarını toplamaları, hem de meşgul oldukları günlerin yevmiye ve ücretlerini almaları sağlanarak, taburcu olduklarında maddi bakımdan rahat etmeleri hesaplanmıştı.[265]

Valide Sultan'ın raporunda, bu hayırlı hizmetin ebedi olması için, hastane giderlerini karşılamak üzere tahsis edilen ek binaların iyi bir şekilde korunmasının önemi üzerinde de durulmuş, bunun şartnamedeki maddelerin ve şer'i hükümlerin doğru bir şekilde yerine getirilmesiyle mümkün olabileceği belirtilmişti.

***

Hayırsever bir hanım olan Valide Sultan'ın büyük ulvi hedef ve gayelerle inşa etmeye muvaffak olduğu bu kadın hastanesi bugün maalesef yıkılarak ortadan kaybolmuştur. Ayrıca

---

264 Sarı, a.g.e., s.66.
265 Sarı, a.g.e., s.67.

Medine'nin kuzey bölgesinde, Harem-i Şerif'in içinde 'Havş-ı Kebir' denilen yerde bulunan vakıf akarlarının da yine yıkılarak ortadan kalktığı bilinmektedir.

***

Pertevniyal Valide Sultan, Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri Mehmet Paşa tarafından H.980'de yaptırılan ve 'Gureba Hastanesi' adıyla bilinen hastanenin tamirine de büyük çaba harcamış, yıkılan yerlerini onarmış, hastane için gerekli ecza ve cihazları yeniden tahsis etmiş, hekim, eczacı ve hademe sayısını arttırmış, ayrıca hastaneye bir de eczane inşa ettirmişti.[266]

Görülüyor ki Valide Sultan, Medine-i Münevvere'de sadece kadınların istifadesi için 400 yataklı, kaloriferle ısıtılan, modern ve büyük bir vakıf hastane yaptırarak örnek bir hayırsever, numune-i imtisal bir Türk kadını olduğunu göstermişti. Öyle ki, oğlu Sultan Abdülaziz'in feci şekilde öldürülmesine ve o sırada –aşağıda zikredeceğimiz- pek çok acı yaşamasına rağmen başladığı işten vazgeçmemiş, kısa bir aradan sonra hastane inşaatına devam ederek, başladığı işi tamamlamayı başarmıştı.

Sultan Abdülaziz Hâl' Ediliyor

Pertevniyal Valide Sultan, oğlu Sultan Abdülaziz'in cülusundan (25 Haziran 1861), tahttan indirilmesine kadar (30 Mayıs 1876) yaklaşık 15 yıl "Valide Sultan" olarak kaldı. Bu tarihte ise, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın başı çektiği askerî darbe ile Sultan Abdülmecid'in, ikinci haremi Şevkefzâ Kadın Efendi'den dünyaya gelen büyük şehzadesi Murad, "Sultan V. Murad" namıyla tahta çıkarıldı. Yeni padişaha yapılan biat merasiminin ardından, donanmadan cülûs topları atılmaya başlandı. İş sadece, hâl'in Sultan Abdülaziz'e tebliğine kalmıştı.

---

266 Sarı, a.g.e., s.63.

Pertevniyal Valide Sultan, kendi söyleyip yazdırdığı[267] 'Sergüzeştname' isimli hatıratında şunları söyler:

"... Sabah, 'Yangın var!' avazesiyle Sultanı yataktan kaldırıyorlar. Valide pencereden bakıp, "Hayır, bu yangın değildir, aslanımı tahttan indirdiler; Murat Efendi'yi çıkardılar. Ne yapalım Allah'ın (c.c.) emri böyle imiş." diyerek, oğlu Sultan Abdülaziz'i uyandırıyor. Padişahın, "Ne oldu?" Sorusuna: "Ne olacak, Allah'ın (c.c.) takdiri yerini bulsa gerektir." mukabelesinde bulunuyor. Abdülaziz: "Anne, bunu bana kim etti? Beni Sultan Selim'e mi döndürdüler, ben kime ne ettim?" diyor. Valide Sultan: "Avni Paşa etti!" diyorsa da Abdülaziz: "Yalnız Avni etmedi, Rüştü ile Ahmet Paşa da bu işe dâhil." diyor. Annesi: "Durunuz anlayalım" dedikte, 'Ne duracağım efendim, ben bu felâketi 30 - 40 defa rüyamda gördüm. Bundan sonra Cebrâil (as) gökten inse, devleti kabul etmem, artık makbulüm değildir. Cenab-ı Hakk'ın takdiri böyle imiş.' diyor ve elbiselerini giyip bekliyor."[268]

Valide Sultan'ın Acı Günleri

"Sultan Abdülaziz, hâl'lin dördüncü günü Sultan Murad'ın iradesiyle Fer'iye Sarayı'na götürülüyor. İçeriye girince, 'Annem nerede?' diye soruyor. 'Gelir efendim.' diyorlarsa da gözüyle görmeyince emin olmuyor. Annesi koşup gelerek, kendisini yukarıya çıkarıyor. Bu arada askerlerin uluorta konuşmalarını işiten Abdülaziz, 'Aman anneciğim, bunlar beni öldürecekler!' diye feryat ediyor.

İki gün sonra yıpranmış, kullanılmaz hale gelmiş durumda bir iki parça eşya gönderiyorlar. Eşyalar geldiğinde, içlerinde bir

---

[267] Yıldız evrakı arasında görülüp İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in kardeşi Ahmet Tevfik Bey tarafından istihsan edilen bu hatıratta anlatıldığına göre...

[268] Baha Gürfırat, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İst. 1967, c.1, sy.2, s.57.

şey olmasın diye, askerler birer birer yoklarken Abdülaziz bu hali pencereden ibretle seyrediyor.” [269]

***

“Bundan sonra, sabık padişahın yanında bulunan pala dahi, muhafazasına memur adamın emri ve Fahri Beyin marifetiyle, Pertevniyal Valide Sultan tazyik edilerek alınmış; yani eski hükümdar, nefsini müdafaa edebilecek her türlü silâhtan tecrit edilmiştir.

Sabık Sultan bundan böyle artık vaktini, tamamen ibadet ve taate hasretmiş, öyle ki, gece gündüz, Kur’an kıraati ve eda-yı salatla vaktini geçirmeye başlamıştı. Son demlerini böyle geçiren Sultan, Pazar sabahı abdestini almış ve odasına dönmüştü.”[270]

“Bir müddet sonra Valide Sultan, ‘Odasına bakayım’ derken, oda kapısının açık olduğunu ve Abdülaziz’in kanlar içinde yattığını görünce, feryat ederek üzerine kapanıp ağlamaya başlıyor. Abdülaziz, ellerini annesinin göğsü üzerine koyup Allah’ın (c.c.) adını zikrediyor. Valide Sultan’ın feryadını duyanlar koşup içeri dalıyorlar. Abdülaziz’in ellerini annesinin üzerinden çekerek, Valide’yi başka bir odaya götürüyorlar. O sırada Nazif adlı bir yüzbaşı gelerek, Valide Sultan’ın kulağından küpesini ve parmağından yüzüğü çekip alıyor. Sonra Sultan Abdülaziz’i bir perdeye sarıp Ortaköy karakoluna götürüyorlar. Sabık Sultan, orada can çekişmekteyken, ‘Haydi bizi azlet!’ diyerek, onunla alay ediyorlar. (4 Haziran 1876)

66 yaşındaki Pertevniyal Valide Sultan, sürüklenip atıldığı odada kendinden geçmiş bir halde yatarken, doktorlar gelip muayene ediyorlar. O sırada Valide gözlerini açıp, ‘Ben hekim falan istemem, aslanım şehit oldu, beni de şehit etsinler!’ diye feryada

---

[269] Gürfirat, a.g.e., s.58.
[270] Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.4, s.165.

başlıyor. Asker gelip, 'Sultan Murad irade etti, buyurunuz Beylerbeyi Sarayı'na!' diyorlar. Valide cevaben, 'Benim yerim Yeni Saray'dır, (Topkapı Sarayı) oraya giderim!' diyor. Meğer onların da niyeti Yeni Saray'mış. Hemen Nurettin Efendi'nin kölesi Necip, Valide Sultan'ın kollarından çekip, yalınayak, yaşmaksız ve feracesiz bir şekilde karakol meydanına götürüyor, oradan oraya çekerek, vükelâya seyrettiriyor.

Bir arabaya bindirilerek, Topkapı Sarayı'na sürülen Valide Sultanla ardından oraya sürgün edilen Tiryal Hanım (Abdülaziz'in zevcelerinden) günlerce arayıp sorulmuyor. Günler sonra gönderilen görevliler, kadınları ayrı ayrı odalarda yarı baygın bir halde buluyorlar. Pertevniyal Sultan, orada 38 gün hapis hayatı yaşadıktan sonra, 39. gün Sultan Murad'ın emriyle, Fer'iye Sarayı'na naklediliyor. Valide Sultan'ın çilesi bununla da bitmiyor. Aynı sarayda göz hapsinde bulunan evlâtlarını görmemesi için, kendisine tahsis edilen odaların kapı ve pencereleri çivileniyor. Bu arada, mallarının bulunduğu yeri söyletmek için, kendisine eziyet etmek üzere harem ağaları görevlendiriyor. Bir süre sonra çivilenen pencere ve kapılar açılıyor, fakat bu defa da oturduğu daire, diğerlerinden kalın bir duvarla ayrılıyor."[271]

Pertevniyal Valide Sultan'ın hatıralarının yer aldığı bu evrak, Sultanın olay sırasında saraydan çıkarmaya muvaffak olup hayatta iken bir sandığın içine koyduğu eşyalar arasında ortaya çıkmış; Valide Sultan'ın vasiyeti gereği, Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle açılmış ve bir zabıtla tesbit ve kaydedilmişti.

***

Pertevniyal Valide Sultan'ın eşyaları arasında çıkan başka bir evrakta ise, kendisinin şu ifadeleri yer almaktadır:

---

[271] Gürfırat, a.g.e., s.59.

"Kimsenin hakkında hayırdan başka su-i niyet etmedim. Fakat sayelerinde (Sultan Murad'ı kastederek) hakaretlere müstahak oldum. Allah (c.c.) aşkına, bu evrakı açıp görenler beni rahmet ile yâd eylesinler ve benden ibret alıp, (Sultan Murad'ın) hakkımda olan mürüvvet ve merhametlerine şaşıp hayrette kalsınlar. Kanımı deryalara kattılar, bu mürüvvetleri (!) bana ettiler. Elhükmülilllah!"[272]

Oğlumun Kanını Helâl Etmem

"Yıl 1293 (M.1877). Dedem Abaza beylerinden Ağır Mahmud Bey gönüllü olarak savaşa iştirak edince, ailesini İstanbul'a göndermiş. Valide Sultanla yakın temas halindeymişler. O zaman annem üç yaşında, teyzem iki yaşında, dayım Şahin Bey on yaşında imişler. Pertevniyal Valide Sultan, oğlu Sultan Abdülaziz'in şehadetinden sonra, hayatını son derece üzgün ve perişan bir şekilde sürdürüyormuş. Biricik eğlencesi ve avunması, güzel ve küçük çocukları yetiştirmek, onları etrafına toplayıp konuşmaları ve şirinlikleriyle teselli bulmak, vakit geçirmekmiş.

Valide Sultan'ın bir âdeti daha varmış. Akşamla yatsı arası secdeye kapanır, yüksek sesle ağlar, 'Her şeyi affederim, oğlumun kanını helâl etmem!' diye gözyaşları içinde bağırırmış. Sonra odasında hatim indirir, bu çocuklara 'âmin' dedirtirmiş."[273]

Türbesi Yola Feda Edildi

Sultan II. Abdülhamid'in eşi Müşfika Hanım'ın yetişmesinde büyük payı olan Pertevniyal Valide Sultan, ancak Sultan Abdülhamid'in cülusu ile huzura kavuşabildi. (31 Ağustos 1876)

---

[272] Gürfırat, a.g.e., s.59.

[273] Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım, Ankara, 1986, s.112.

ÂDİLE SULTAN

Otuzuncu Osmanlı padişahı Sultan II. Mahmud'un kızı olan Âdile Sultan, 23 Mayıs 1826'da İstanbul'da Topkapı Sarayı'nın Harem dairesinde doğdu. Annesi Zernigâr Kadın'dı. II. Mahmud'un kız kardeşi Esma Sultan tarafından terbiye edilerek Sultan'a takdim edilen Zernigâr Kadın, hünkârın dördüncü ikbali iken, Âdile Sultan'ı dünyaya getirmiş, böylece Kadın Efendiliğe yükselmişti. Ancak, bu mutluluğu uzun sürmedi; Âdile Sultan'ın doğumundan dört yıl sonra vefat ederek, Fatih Camii'nin mihrap tarafındaki Nakşidil Sultan[274] türbesine defnedildi. Küçük Âdile dört yaşında öksüz kalmıştı.

***

Amcası III. Selim'in öldürülmesi üzerine, 28 Temmuz 1808'de 23 yaşında iken, Osmanlı tahtına geçen Sultan II. Mahmud, kızı Âdile Sultan doğduğunda 41 yaşındaydı. Güzel sesi, muntazam konuşması ve yakışıklılığı ile karşısındakini kolayca etkisi altına alabilen bir kişiliğe sahip olan Sultan Mahmud, bedi zevk sahibiydi, güzel sanatların birçok dalıyla yakından ilgilenirdi. Amcası III. Selim'den musiki öğrenmiş, tambur ve ney çalarak besteler yapmıştı. Günümüze kadar ulaşan 26 bestesi vardır.

Mehmet Vasfi Efendi'den icazetli bir hattattı, Üstad hattat Mustafa Rakım Efendi'den de ders almıştı. Bazı camilerde ve

---

274 Nakşidil Sultan II. Mahmud'un annesi, Âdile Sultan'ın babaannesidir.

yazmaya başladı. Sonunda hânedan içinde divan sahibi olan tek kadın oldu.

Sultan'ın Babası da Ölüyor

On üç yaşını yeni bitirdiğinde, meşum kaderi Âdile Sultan bir kere daha kucakladı. Sultan II. Mahmud'un otuz bir sene süren, acı ve elem dolu saltanatı son bulmuş, zaten ince hastalıktan muzdarip olan bünyesi, devletin içinde bulunduğu korkunç ızdıraplara, daha fazla tahammül edememişti.

Yorgun Sultan 30 Haziran 1839 günü, Esma Sultan'ın Çamlıca'daki bağında hayata gözlerini yumduğunda 54 yaşındaydı. Çocuk denecek yaşta bu defa da yetim kalan Âdile Sultan, büyük acısını 'İftirakname'sinde şöyle dile getirip, babasının ölümüne şu tarihi düşürdü:

Öyle meyusum ki, mislim görmemiştir bu cihan,
Validem cânım idi, hem vâlidim Mahmud Hân.
Kaldım onlardan sabiyy-i nâtuvân iken yetim,
Açtı kalb ü sineme firkatleri zahm-ı azim

Sultanlar Eşlerini Görerek Seçiyor

Sultan II. Mahmud dönemine kadar sultanların evlenecekleri kişileri padişah seçerdi. Sultanlar, çoğu devşirme ve Enderun mektebinden yetişmiş devlet adamlarıyla evlendirilirdi. Padişahın nüfuzunu kuvvetlendirecek paşa veya paşa oğullarından birinin seçilmesi siyasi bir gelenekti. Padişah, kızını veya kız kardeşini evlendirmeyi murat edince, sadrazama yazdığı bir hatt-ı hümayunla tesbit edilen damada nişan takımlarını göndermesini emrederdi.[275]

---

275 M. Çağatay Uluçay, Harem II, Ankara 1985, s. 89.

Fakat Sultan Mahmud'dan sonra sultanlar, tercihlerini eşlerini görerek veya fotoğraflarından seçerek kullanmaya başladılar.[276]

Damat fermanı alınca hemen hazırlıklar başlardı. Ağırlıkları ve hediyeleri alabilmesi için genellikle damada hazineden para verilirdi. Damat olacak şahsın, düşük rütbeli memuriyetlerde bulunması padişahın ve hanedanın şerefine yaraşır bir durum olmadığından, damatlığı ilan edilince rütbeleri de yükseltilirdi.[277]

19. Asrın En Parlak Düğünü

Sultan II. Mahmud, kumral, mavi-elâ gözlü, çok güzel bir genç kız olan Âdile Sultan'ın gelinlik hale geldiğini görünce, onu kabiliyetli, yakışıklı, uzun boylu ve çok güvendiği Mabeyincisi Mehmet Ali Paşa ile evlendirmeyi düşünmüş, ama ömrü vefa etmemişti.

1 Temmuz 1839'da henüz 17 yaşında iken tahta geçen oğlu Sultan Abdülmecid ise kız kardeşini gayet güzel himaye ediyor, onun tahsil ve terbiyesiyle yakından ilgileniyordu. Birkaç yıl sonra da, babasının vadini yerine getirmek için, Âdile Sultan'ın (o sırada Tophane Müşiri olan) Mehmet Ali Paşa ile evlenmesini uygun gören hat-ı hümayunu Bâb-ı Âli'ye gönderdi. O sırada Âdile Sultan 20 yaşındaydı.

Düğünün 1845 yılı yazında yapılması kararlaştırıldı. 19. asrın en parlak saray düğünlerinden biri olan bu merasim bir hafta sürdü. Padişahın emriyle, Haydarpaşa'daki geniş bir sahaya mükellef ve şahane çadırlar kuruldu. Düğüne bütün İstanbul halkı davet edildi. Ayrıca Dersaadet'te bulunan sefirler de eşleriyle birlikte bu düğüne çağrıldı.

---

276 Uluçay, a.g.e., s. 92 – 94.
277 Uluçay, a.g.e., s.97.

Bir hafta boyunca gece gündüz devam eden çeşitli eğlenceler düzenlendi; bütün saraylar ve Boğaziçi'ndeki sahilhaneler, iki taraflı kandillerle aydınlatılarak şehrayinler yapıldı. Âdile Sultan, 12 Haziran 1845'de, yani merasimin son günü, Beylerbeyi Sarayı'ndan alınarak, düzenlenen deniz alayı ile Kuleli kışlasına uğurlandı. Bu törenin ardından çiftler, kendilerine tahsis edilen Neşetâbat Sahil Sarayı'na[278] götürüldüler. Bu düğün şerefine rütbeler, nişanlar verildi, hafif suçlar affedildi. İhsan-ı Şahaneler dağıtıldı.

Düğünün ardından Kaptan-ı Derya tayin edilen Damat-ı Şehriyari Mehmet Ali Paşa, bir süre sonra Sultan Abdülmecid tarafından sadarete de getirildi (28 Şubat 1852); ancak bu makamda sadece 7,5 ay kalabildi.

Mevlevihane'deki Şadırvan

Âdile Sultan, evliliğinin ikinci yılında (1847) Mevlevî tarikatına mensup bulunan babası Sultan II. Mahmud'un sık sık ziyaret ettiği Galata Mevlevihane'sinin büyük avlusunun sağ tarafına çok büyük bir sarnıçla üstünde sarnıca bağlı kuyu bilezik taşı ile sekiz mermer sütunun taşıdığı göze hoş gelen bir şadırvan yaptırdı. Üzeri konik bir çatı ile örtülü olan şadırvanın tepesindeki zarif Mevlevî sikkesi dikkat çekicidir. Beyitleri Ziver Paşa'ya ait olan kitabenin hattı Mehmet Rıfat Efendi'nindir.

Şu anda şadırvanın arkasında, duvara yaslanmış olarak duran ve yerine konulmayı bekleyen kitabe şu beyitle başlar:

Menbâ-i cû-yi kerem Âdile Sultan kim odur,
Feyzi ismetle cihan içre meali- elkâb

---

[278] Bugün Fındıklı'da bulunan, Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi binası.

Kitabenin son beyti şöyledir:

Galata dergâhına Âdile Sultan sarnıç
Yaptırınca dedeler cûddan oldu sir âb

Sevgi ve Sadakat Galip Geliyor

1813 yılında Rize'nin Hemşin köyünde doğan Mehmet Ali Paşa, Âdile Sultanla evlendiğinde 32 yaşındaydı. İkisi de birbirlerini delice seviyor, mutlu bir hayat sürüyorlardı. Fakat evliliklerinden olan dört çocuğun üçü, çocuk denecek yaşta vefat etmiş, sadece Hayriye Hanım yaşamıştı.

Mehmet Ali Paşa'nın ahlakı da ilerleyen yıllarda değişmiş, aşırı masrafları ve hanedana yakışmayan tavırları sebebiyle, padişah tarafından defalarca azarlanmış, rütbesi düşürülerek cezalandırılmıştı. Ayrıca eşine olan sadakati azalmış, çapkınlıklar başlamıştı.

Arabasının Kâğıthane ve diğer mesirelerde sık görülmesi ve güzel hanımlara alaka gösterdiği söylentileri Âdile Sultan'ın da kulağına geliyordu. Bir defasında Âdile Sultan, şehirli bir hanım kıyafeti ve özel arabasıyla Kâğıthane'ye kadar giderek, kocasının dikkatini çekmeyi başarmıştı (!) Mehmet Ali Paşa, bir şehir arabasındaki yüzü kapalı, şık ve narin hanıma türlü diller dökmüş, nihayet arabasını yaklaştırıp, ayaklarının ucuna çevresini atmıştı.

Bu hadiseden, yanındaki kalfasından başka kimsenin haberi olmayan Âdile Sultan hüzünle saraya döndü. Gece geç saatlere kadar selamlıkta misafirleriyle oturan Paşa, yatak odasına girdiğinde Âdile Sultan'ın uyuduğunu ve kendi yastığı üzerinde o gün arabaya fırlattığı çevrenin katlanmış olarak durduğunu görünce büyük bir üzüntü duymuştu.[279]

Âdile Sultan, eşinin çapkınlığına vakıf olmasına rağmen, her

[279] Ferdâ Mazak, Âdile Sultan, İstanbul 2000, s.36 -37.

zaman sevgi ve sadakati galip geliyor, Paşa'nın hatalarını örtme yolunu tercih ediyordu. Kendisi bu olaydan sonra da, eşine bir şey söylememiş, ona her zamanki tabii ve neşeli haliyle görünmüştü.

Bedevi Tekkesi'ne Sarnıç

Hayır hasenatı aşk seviyesinde seven Âdile Sultan, 1855'de yılında, Şeyh Hüseyin Hıfzı Efendi'nin önderliğinde, Beylerbeyi İstavroz semtinde inşa edilen 'Bedevî Tekkesi'ne, annesi Zernigâr Kadın'ın ruhu için bir sarnıç yaptırdı. Sultan, sarnıcın bakımı için Galata'da üç katlı bir ev vakfetmiş, ayrıca bir dükkânın da kirasını tahsis etmişti.[280]

Hem Baba, Hem Ana Olan Ağabey

25 Haziran 1861'de, 21,5 senedir saltanatta bulunan Sultan Abdülmecid, yakalandığı ince hastalıktan kurtulamayarak vefat etti. Henüz 39'undaydı.

Çok sevdiği ağabeyine yazdığı mektuplarda, "şevketli, mehabetli, adaletli, âlem şehinşâhı muazzam efendimiz Hazretlerinin mübarek hâk-ı pây-ı hümayunlarına kemal-i tazimle yüzüm ve gözüm sürerim," tarzında ifadeler kullanan Âdile Sultan, onun ölümüyle bir kere daha yıkıldı.

Kederini yine mısralara döken 35 yaşındaki Hanım Sultan, 'İftirakname'sinde ağabeyinin vefatına şöyle tarih düşürmüştü.

Aksine devretti sonra işbu çarh-ı bî vefa
Hazret-i Abdülmecid Hân eyledi azm-i bekâ (1277)
Çün bana olmuş idi, hem şah u hem yâr u neşir
Hem birader, hem peder, hem valide, hem destgir[281]

---

[280] 1997'de aslına uygun surette yeniden inşa edilen 'Bedevi Tekkesi', halen günde yaklaşık 350 kişiye yemek veren bir aşevi olarak kullanılmakta, Âdile Sultan'ın sarnıcı da aynen korunmaktadır.

[281] Mazak, a.g.e,. s.53.

Erkek Olsaydım, Padişah Bendim

Sultan Abdülaziz, büyük biraderi Abdülmecid Han'ın vefatı üzerine, Hanedan-ı Âl-i Osman'ın erşed ve ekberi olarak, 32 yaşında iken tahta çıktı. İtinalı bir tahsil görmüştü, edebî ve millî kültürü çok kuvvetliydi, millî musikimize bağlı idi. Güftelerini bizzat yazıp bestelediği zarif eserleri vardı. Arapça ve Farsça'ya vakıftı, güzel yazıya kabiliyetliydi. Aksaray'daki Valide Pertevniyal Sultan camiinde celi sülüsle yazılı bir levhası vardır.[282]

Sultan Abdülaziz, mükemmel ata biniyor, güzel silah kullanıyor, azametli fakat mütevazı tavırları, millî örf ve âdete mutabık hareketleri, âdâp ve İslâmî emirlere uygun davranışları ve kuvvetli bünyesi sebebiyle muhafazakâr halk kitlelerince ilk Osmanlı padişahlarına benzetilerek, coşkun bir ümitle seviliyordu.[283]

Âdile Sultan, kardeşi Abdülaziz'i pek sever; o da kendisinden üç yaş küçük olan hemşiresine pek hürmet ederdi. Tahta geçer geçmez, hemşiresinin evvelce indirilmiş olan maaşını yükseltmişti.

***

Âdile Sultan, ağabeyi Sultan Abdülmecid'den sonra, Hânedan-ı Âl-i Osman'ın en yaşlısı ve kıdemlisi olması sebebiyle, erkek olsa idi, saltanat ve hilâfet makamında bulunacak bir Sultan efendiydi. Babasının asabiyet ve celadet hisleri kendisine intikal etmiş olan Sultanın, sarayındaki hareket tarzı ve idaresi de padişah sarayındaki ile hemen hemen aynı idi.[284]

İtibarlı ve vakur bir kişiliğe sahip olan Âdile Sultan, hanedan meseleleriyle de yakından ilgilenir, gerektiğinde padişah olan kardeşlerini ikaz etmekten çekinmezdi. Kardeşi

---

282 Z. N. Aksun, Osmanlı Tarihi, İstanbul 1994, c.3, s.416.
283 Aksun, a.g.e., s.417.
284 Mazak, a.g.e., s.39.

Abdülaziz'in bir mesele karşısında kararsızlık göstermesi üzerine tavrını koyarak:

"Unutma ki, erkek olsaydım şimdi padişah bendim!" dediği aktarılır.[285]

Öyle Bir Yâr İçin, Âdile Ağlar Elbet

Mehmet Ali Paşa, bir hayli hasta yattıktan sonra 9 Haziran 1868 günü, 55 yaşında iken hayata gözlerini kapadı. Damad-ı Şehriyâri, Eyüp Sultan Bostan iskelesinde yaptırılan türbeye defnedildiğinde Âdile Sultan 42 yaşındaydı.

***

Âdile Sultan, çok sevdiği eşine karşı duyduğu yoğun hisleri şu satırlarla ifade etmişti:

Hoş idi halim onunla, bana şefkatli idi
Bir iyal idi muhabbetli, mürüvvetli idi
Düşman u dostunu anlardı, dirayetli idi
Razı-yı hükm-i kaza, pek ulu devletli idi
……………………………………………
Devlet u dine sadakatle ederdi hizmet
Emr-i peygamberi icraya kılardu gayret
Bir özü doğru, sözü doğru muhibb-i devlet
Öyle bir yâr için Âdile ağlar elbet
Bir Mehmed Ali Paşa idi ol dünyada
Vechini göstere Allah ona ukbada

Cömertlik ve hayırseverliği ile tanınan Âdile Sultan, eşinin vefatından sonra, Fatih Küçük Mustafa Paşa semtinde, Haliç'e doğru alçalan eğimli arazideki, kiliseden çevrilme Gül Camii karşısında iki katlı bir sıbyan mektebi inşa etti.

"Âdile Sultan Sıbyan Mektebi" adını taşıyan bu kâgir bina,

---

[285] Mazak, a.g.e., s.54.

Mustafa Şerif Paşa'nın oğlu Ali Rıza Beyle evlendirilmişti. Kaderin garip cilvesi, bu zarif hanım da henüz 23 yaşında taze bir fidan iken, 1869 Temmuz'unda ince hastalıktan vefat ediverdi.

Daha üç yıllık evli, biricik kızının genç yaşta ölümü, Âdile Sultan'ın o güne kadar yaşadığı acıların en büyüğüydü. Sultan, içindeki dayanılmaz elemi yine divanındaki satırlarla paylaştı.

Gerçi dünyaya gelen mâlumdur elbet göçer
Âh kıldı ol civan u ol melek Adn'e sefer
Sabrını lütfet İlâhi, çün budur hükm ü kader
Gitti Hayriyyem, kerimem derdi geçti câna âh!

Çare yok bu yolda, emr-i Hak ezelden bu âna
Ağla çeşmim ağla, feryad eyle, rahmetsin Hüda
Rahmeten vâsia İlâhi aşk-ı Fahr-i Enbiya
Şâd olup bulsun kerîmem, Hayriyyem ravh u refah

Eşinin ardından, "gözümün nuru, kalbimin neşesi, sinemin cânıydı" dediği sevgili kızını da kaybeden Âdile Sultan, artık yalnız babası, eşi ve kızlarının türbelerini ziyaret için dışarı çıkar, bazen de Kuruçeşme sahilsarayına giderdi. Baharda Silâhtar Ağa, yazın Koşu yolu'ndaki Valide Bağı köşküne geçen Sultan, günlerini hayır peşinde geçirirdi.

Fındıklı'daki sarayı, âlim ve şeyhlerin sık sık toplanıp sohbet ettikleri, muhtaç ve fakirlerin her zaman başvurduğu bir yer haline gelmişti.[286]

Mallarını Vakıf Haline Getirdi

Âdile Sultan yeniliklere açık, sosyal, aynı zamanda dindar bir sultandı. Çağın gelişmelerini, öze bağlı kalarak yakalama gayretiyle kadınlar cephesinin öncüsü oldu. 19. asırda hüküm

---

[286] Nihat Azamat, "Âdile Sultan", DİA. c. 1, İstanbul, 1988, s.383.

süren padişahlardan dördü, sadece 27 vakıf kurmuştu; fakat aynı dönemde yaşayan beş kadın sultanın kurduğu vakıf sayısı 45'ti. İşte bu dönemde vakıf tesis eden kadın sultanlardan birisi de Âdile Sultandır.

1851 -1892 yılları arasında kurduğu on dört vakfın vakfiyeleri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindedir.[287]

Âdile Sultan, mal ve mülkünü sağlığında vakıf haline getirerek, düşündüklerini daha yaşarken gerçekleştirmişti. Sahip olduğu ekonomik gücü, kurduğu vakıflar sayesinde toplumun hizmetine sunmuş; saray ve köşklerini her tabakadan insana, özellikle kadınlara açarak, onların görgü ve bilgilerinin artmasını sağlamıştı. Ziyaretine gelenlerin dertlerini dinleyip, onların problemlerine çözümler ürettiğinden, çabaları halk tarafından büyük bir ilgi ile izlenmiş, çevresinde geniş bir sevgi halkası meydana gelmişti.

Hem Şâir, Hem Bestekâr

Âdile Sultan nadide bir sanatseverdi. Millî kültür ve sanata, musikiye, özellikle şiire büyük ilgi duymuş, bazı şiirleri bestelenmişti.

Hacı Fâik Bey tarafından bestelenen Hüzzam ilâhinin güftesi şöyle başlar:

'*Yüzün mir'ât-ı kibriyâdır Yâ Rasulallah*
Vücudun mazhar-ı nur u Hüdadır Yâ Rasulallah'

Sultanın, TRT repertuarında yer alan ve "Gizlice şaha buyur, hâne-yi tenhâya buyur" sözleriyle başlayan, Hicaz Hümayun makamında bestelediği ilâhisi pek duygulududur.[288]

Şiirlerini bir divanda toplayan Âdile Sultan, hanedan içinde

[287] Azamat, a.g.e., s.383.
[288] Mazak, a.g.e., s.128.

divan sahibi tek şâiredir. Münacat, naat, yakınları için methiye ve mersiyeler, tasavvufî manzumelerden meydana gelen divanındaki beyit sayısı iki bini aşar.

Divanındaki 'Tahassürname' ve 'İftirakname'ler onun şiirdeki derecesini gösterir. Âdile Sultan bir kadın olmasına ve çok acı çekmesine rağmen bir dîvan tertip etmeyi başarabilmiştir.

Sultan, 1890 yılında bir ilki gerçekleştirmiş, Kanunî Sultan Süleyman'ın 'Muhibbî' divanını bastırmıştı.

İftiharım Sana Kulluktur

Âdile Sultan, eşini ve kızını kaybettikten sonra, kendini hayır, hasenat ve ibadete vermişti. Merhamet ve ihsanının sonu yoktu. Fukara evleri ve mekteplerini tamir ettirir, çocuklarını okula başlatır, gelinlik kızlarına çeyiz yaptırır, hastalarına baktırır, kurumuş çeşmelere su getirtir, susuz yollara kuyu kazdırır, haberdar olduğu ihtiyaç sahiplerinin imdadına koşardı.

***

Bu dönemde Nakşibendî tarikatından Bâlâ Dergâhı Şeyhi Ali Efendi'ye intisap eden Âdile Sultan, dergâhta yaşadığı manevi atmosferi şu şekilde mısralara dökmüştü:

Bârekallah ü karşıdan
Geldi göründü Sultanımız,
Çıkalım şevk ile istikbaline
Gam gidip bulsun sürûru canımız.
....
Hemdem-i gam olmuş iken bu gönül
Neşe verdi ol gül-i handanımız,
Meclis-i aşk içre mest-i cam olup
Aşka geldi Âdile cananımız.[289]

[289] Mazak, a.g.e., s.49.

***

Âdile Sultan, yakınlarını kaybettikçe, gönlünü Allah (c.c.) aşkıyla doldurup, her an O'nu zikrederek huzur buluyordu.

İlâhi gönlüme ısrar-ı aşkı nakşedip her dem
Seni zikreyleyen her bir kelâmımda hemen ya Râb[290]

***

Perişan halini, ümmeti olmakla şeref duyduğu Peygamberine şöyle arz ediyordu:

Var iken dest-girim sen gibi bir şah-ı zişânım
Kime arz eyleyem eyle meded hal-i perişanım
Sözün makbul-i dergâh-ı Hudadır ulu Sultanım
Kapında Âdile kemter gedadır Ya Rasulallah[291]

***

Âdile Sultan bu dünyanın fâniliğini idrak ederek; şiirlerinde tacı tahtı, gururu ve kibri terk etmenin gereğini sık sık vurguluyordu:

Niceler tac u taht ü mülkü koyup
Giderler son demi hasret değil mi?

***

Bütün bu boş arzulardan kurtulmanın yolu, ancak aşk yoluna girmekle mümkündü:

Dalâlet bir belâdır başa amma defi asandır
Gel ey câhil mürid-i aşk olup ol ibtilâdan geç

***

290 Aynur Koçak, "Saraylı bir Şâire", Türk Edebiyatı, c.26, sy.292, s.58.
291 Koçak, a.g.e., s.58.

O, Allah'a (c.c.) yalvarır, iftiharının O'na iki cihanda kulluk olduğunu belirtir:

İftiharım iki âlemde sana kulluktur
Beni tard eyleme kapından aman Allah'ım![292]

Alaturka Giyinirdi

Sultan Abdülaziz zamanında Âdile Sultan ve kızı Hayriye Hanım Sultanla çok yakın dostluğu bulunan Şâire Leylâ Hanım, Sultan hakkında şu ifadeleri kullanır:

"Âdile Sultan, efendi, dindar, hayırhah, fıkaraperver, nazik, beşuş (güleryüzlü) idi. Sonraları zevcinin ve kerimesinin kaybı ile ye's ve fütura düşmüş, dünyanın hiçbir şeyini göremez olmuştu. Misafirlerine karşı izzet ve iltifata devam etmekle beraber, ibadet, hayır ve hasenattan başka bir şeyle meşgul olmak istemiyordu."[293]

***

Âdile Sultanı ömrünün sonlarında gören Ayşe Osmanoğlu onu şöyle anlatır:

"Yüzünün eskiden pek güzel olduğu belliydi. Nuranî asaletini gösteren hal, hareket ve terbiyeye malik bir sultandı. Giyinmesi tamamıyla alaturka olup, ağır kumaşlardan dört etekli entari giyer, beline şaldan kuşak bağlar, bu entari üzerine salta dedikleri bol kollu ceket geçirir, başına fes gibi bir şey giyip etrafına oyalı ipekli yemeni sarar, üzerine zümrüt ve lâllerle yapılmış gül şeklinde kıymetli iğneler takardı. Başka hiçbir mücevher, nişan takmazdı."[294]

---

292 Koçak, a.g.e., s.58.
293 M.Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ank. 1980, s.137.
294 Uluçay, a.g.e., s.138.

Şehit hükümdar: Sultan Abdülaziz

Son yüzyılda, Osmanlı'nın kudretli devlet idealinin en büyük temsilcilerinden olan Sultan Abdülaziz, 30 Mayıs 1876'da tahtından indirilmiş, 5 gün sonra (4 Haziran 1876) da, intihar süsü verilerek şehit edilmişti. Hal'ini plânlayan grup, tam bir kozmopolitler cephesi, genellikle İngiliz dostu veya ajanı idiler.

Âdile Sultan, tahttan indirilerek Topkapı Sarayı'nda hapsedilen Sultan'ın intihar etmeyip bir cinayete kurban gittiğini, bir şiirinde şu mısralarıyla anlatır:

Nasıl yanmam kim, oldu olanlar Şâh-ı Devrâna
Bilinmez oldu hâli, kıydılar ol zıll-ı Yezdân'a
....
Nasıl hemşiresi bu Âdile yanmaz o Hâkân'a
Ki, kıydı bunca zâlimler karındaşı cihan-bâna[295]

Ramazan Boyunca İtikâfa Çekilirdi

Âdile Sultan âbit, zâhit ve takva sahibiydi. Eyüp Sultan Hazretlerinin kabrinin sağ tarafında 'kadınlar mescidi' denilen odada her sene Ramazan boyunca itikâfa girmeyi âdet edinmişti. Bu odayı çeşitli zamanlarda tamir ettirmiş, bakımını yapmıştı. Bunun için bu hücreye "Âdile Sultan Mescidi" de denir. Burada daha önce duvarda asılı olan, fakat bugün yerde, bir kenarda duran kaside yazılı levha, nefis bir tâlik ile yazılıdır. [296]

Âdile Sultan'ın, Hz.Halid Ebâ Eyyube'l Ensârî hakkındaki duygulu mersiyeyi bu odada yazdığı söylenir.

---

295 Mazak, a.g.e., s.54.

296 Hikmet Özdemir, "Âdile Sultan", Eyüp Sultan Sempozyumu II, İstanbul, 1998, s.213.

Budur lutf u kerem-kârı Ebâ Eyyube'l Ensârî
Resulullah alemdârı Ebâ Eyyube'l Ensârî[297]

Çaresiz Kadınlar İçin "Sığınma Evleri"

Vakıf denilince akla cami, medrese, şifahane, darülkurra veya hepsini içinde bulunduran külliyeler gelir. Âdile Sultan'ın benzer eserleri bulunmamakla beraber, kurduğu vakıflar, toplumdaki sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlama, cemiyetin bünyesindeki iktisadi muvazeneyi sağlamaya yönelikti.

Meselâ; Medine'de kurduğu "Sebilhane Vakfı" ile açılan kuyular ve yapılan sarnıçlar sayesinde o bölgenin en büyük ihtiyacı olan suyun temin edilmesi sağlanmıştı. Medine'de bulunan -fazlasıyla- muhtaç kişilerin barınması için kurulan menziller de yine bu vakfın hizmet alanına giriyordu. Medine'de sadece kimsesiz ve çaresiz kadınların korunma ve barınması için evler vakfetmişti.

***

Âdile Sultan, Silivrikapı'da İstanbul'un fethine katılmış gazilerden Topçubaşı Bâlâ Süleyman Ağa tarafından 1453 -1457 yılları arasında yaptırılan ve son olarak şehirde büyük hasara yol açan 1892 depreminde yıkılan Bâlâ Külliyesi (cami-tevhithane-türbe-harem grubu) yeniden inşa ettirerek, hayır defterine yeni bir sayfa daha yazdırmıştı.

Eşinin türbesine gömüldü.

Osmanlı terbiyesiyle donanmış, ince ruhlu, zarif, şâir tabiatlı, hayır ve hasenatı sebebiyle halk arasında sevgi ve hürmetle yâd edilen Âdile Sultan, 12 Şubat 1899'da, Ramazan Bayramı'nın birinci günü, 73 yaşında iken rahmet-i Rahmana kavuştu. Neşetâbât sarayından alınan naşı, Eyüp Sultan Camii'ne

---

[297] Mazak, a.g.e., s.51.

getirildi. Burada kılınan cenaze namazının ardından, vasiyeti üzerine Bostan İskelesi'nde bulunan eşi Mehmet Ali Paşa'nın türbesine defnedildi.

Ömrü boyunca bütün düşüncesini hayır ve hasenata hasreden Sultanın vefatı, yalnız kendisinden yardım görenleri değil, pek çok insanı da derinden sarsmış, İstanbul halkı bu hayırsever sultanın ardından günlerce gözyaşı dökmüştü.

Kütüphaneler tasnif heyetinden Sabri Bey, vefatına şu beyitle tarih düşürdü:

Çâr yâr imdad idüp îd-visal itti bugün
Ruhî pâk Âdile Sultan-ı Cennetâşiyan (1316)[298]

298 R.Ekrem Koçu, "Âdile Sultan", İstanbul Ans., c.1, İstanbul, 1958, s.216.